MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI CERCETĂRII
UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI

Nr. **1-2** (129-130)
ianuarie-iunie
2022

2022

FONDATOR: Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.
Revista de Istorie a Moldovei apare din 1990.

Departamentul pentru Relația cu Republica Moldova

Această revistă a fost tipărită cu sprijinul Departamentului pentru Relația cu Republica Moldova: www.drrm.gov.ro

O parte din articolele științifice publicate în Revistă au fost elaborate în cadrul proiectului „Evoluția istorică a Moldovei din antichitate până în epoca modernă în contextul civilizației europene. Basarabia în cadrul Imperiului Rus. Sinteză academică, studii, documente și materiale didactice. Partea I". Prioritatea Strategică Provocări societale. Cifrul proiectului: 20.80009.0807.36

REDACȚIA:

Gheorghe COJOCARU (*redactor-șef*)
Nicolae ENCIU (*redactor-șef-adjunct*)
Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC (*secretar responsabil*)

Tehnoredactare: Tanavius SRL

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Paola AVALLONE (Italia)
Ioan BOLOVAN, mem. cor. al Academiei Române
Vitalie CIOBANU
Gheorghe CLIVETI, mem. cor. al Academiei Române
Sergiu CORNEA
Ovidiu CRISTEA (România)
Demir DRAGNEV, mem. cor. al AȘM
Acad. Andrei EȘANU
Gheorghe NEGRU
Ștefan LEMNY (Franța)
Acad. Ioan-Aurel POP (România)
Ștefan PURICI (România)
Corneliu SIGMIREAN (România)
Acad. Victor SPINEI (România)
Igor ȘAROV
Ion ȘIȘCANU
Anatol ȚĂRANU

- ❑ Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.
- ❑ Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de Redacție.
- ❑ Conținutul acestei reviste nu reprezintă poziția Departamentului pentru Relația cu Republica Moldova

© Institutul de Istorie

SUMAR

IN HONOREM

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC, Cătălina CERNEI
INTERVIU CU PROF. UNIV. DR. HAB. DEMIR DRAGNEV, MEMBRU CORESPONDENT AL AȘM. OMAGIU LA 85 DE ANI. PARTEA A II-A 7

Nicolae ENCIU,
„CONCILIEREA ÎNCEPE DE LA ADEVĂR". O FIGURĂ EMBLEMATICĂ A VIEȚII ȘTIINȚIFICE ȘI SOCIAL-POLITICE DIN SPAȚIUL ROMÂNESC: DR. ANATOL ȚĂRANU 24

LECTURI ACADEMICE

Victor SPINEI,
REFLECȚII LAPIDARE PRIVIND ISTORIA ȘI ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ. DISCURS ROSTIT LA 27 APRILIE 2022 ÎN ȘEDINȚA FESTIVĂ DIN AULA ACADEMIEI ROMÂNE 29

Ioan-Aurel POP, CUVÂNT DE RĂSPUNS 53

STUDII

Ion CHIRTOAGĂ,
BENDERLIII ÎN AFARA HOTARELOR KADIATULUI TIGHINA 58

Alina FELEA,
DIN ISTORIA INSTITUȚIEI CĂSĂTORIEI ÎN ȚARA MOLDOVEI ÎN SEC. AL XVII-LEA - ÎNCEPUTUL SEC. AL XIX-LEA: CONDIȚII DE ÎNCHEIERE A MARIAJULUI ȘI PROCEDURA DE CERCETARE 66

Constantin UNGUREANU,
LOCUITORII ȚINUTULUI HOTIN (SFÂRȘITUL SEC. AL XVIII-LEA – ÎNCEPUTUL SEC. AL XIX-LEA) 81

Максим ОСЬКИН,
РУМЫНСКИЕ БЕЖЕНЦЫ ОСЕНИ 1916 Г. И РУССКОЕ ВОЕННОЕ КОМАНДОВАНИЕ В РУМЫНИИ: ПРОТИВОРЕЧИВОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО НА ИЗЛОМЕ КАТАСТРОФЫ 102

Gheorghe COJOCARU,
MAREA BRITANIE ȘI TRATATUL BASARABIEI DE LA PARIS, DIN 28 OCTOMBRIE 1922. LA 100 DE ANI DE LA RATIFICARE 117

Mihai ȚURCANU,
„DEZGHEȚUL HRUȘCIOVIST": COORDONATELE „DESTALINIZĂRII". PARTEA A II-A 125

Constantin CORNEANU,
CONSTRUCȚIA EUROPEANĂ ȘI SUMMIT-UL FRANCO-SOVIETIC DE LA KIEV (6 DECEMBRIE 1989). PARTEA I 141

PERSONALITĂȚI

Ana Maria ROMAN-NEGOI,
NICOLAE IORGA ȘI ȘCOALA ARDELEANĂ. GHEORGHE ȘINCAI, REEVALUAREA UNUI PORTRET 166

PAGINA DOCTORANDULUI

Eduard GHERCIU, Dinu POȘTARENCU
BASARABIA BÂNTUITĂ DE CIUMĂ (1812-1814) 174

RECENZII

O ENCICLOPEDIE CU CARACTER DE UNICAT A DINAMICII ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEȘTI DIN CELE MAI VECHI TIMPURI PÂNĂ ÎN PREZENT,
Nicolae ENCIU 181

VALENTIN BURLACU, FORMAREA ȘI EVOLUȚIA RASS MOLDOVENEȘTI (1924 – 1940),
CHIȘINĂU: AGENȚIA PENTRU ȘTIINȚĂ ȘI MEMORIE MILITARĂ, 2021,
Alexandru MOLCOSEAN **186**

O CARTE SCRISĂ CU MULT CURAJ. ELENA NEGRU, CONSTRUCŢIA IDENTITARĂ
ÎN R.S.S. MOLDOVENEASCĂ (1940-1941/1944-1989), CHIȘINĂU, LEXON PRIM, 2022, 283 P.,
Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC **191**

VIAŢA ȘTIINŢIFICĂ

EVENIMENT DE POPULARIZARE A ȘTIINȚEI LA MUZEUL DE ISTORIE ȘI ETNOGRAFIE
DIN SOROCA: VERNISAREA EXPOZIȚIEI FOTO-DOCUMENTARE „TĂTARII LITUANIENI
ÎN DOCUMENTELE DE ARHIVĂ”
Virgiliu BÎRLĂDEANU **193**

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ „100 DE ANI DE LA CONFERINȚA SOVIETO-ROMÂNĂ
DE LA VARȘOVIA (1921)”, CHIȘINĂU, 23 NOIEMBRIE 2021
Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC, Cristina GHERASIM **196**

CONTENTS

IN HONOR

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC, Cătălina CERNEI
INTERVIEW WITH PROF. DR. HAB. DEMIR DRAGNEV,
CORRESPONDING MEMBER OF ASM. TRIBUTE TO 85 YEARS. PART II 7

Nicolae ENCIU,
"RECONCILIATION BEGINS WITH THE TRUTH". AN EMBLEMATIC FIGURE OF SCIENTIFIC
AND SOCIAL-POLITICAL LIFE IN THE ROMANIAN SPACE: DR. ANATOL ȚĂRANU 24

ACADEMIC READINGS

Victor SPINEI,
LAPIDARY REFLECTIONS ON ROMANIAN HISTORY AND HISTORIOGRAPHY. SPEECH DELIVERED
ON APRIL 27, 2022 IN THE FESTIVE MEETING IN THE AULA OF THE ROMANIAN ACADEMY 29

Ioan-Aurel POP, RESPONSE WORD 53

STUDIES

Ion CHIRTOAGĂ,
BENDERLIES OUTSIDE THE BORDERS OF THE TIGHINA KADIATATE 58

Alina FELEA,
FROM THE HISTORY OF THE INSTITUTION OF MARRIAGE IN MOLDOVA
IN THE 17th - BEGINNING OF THE 19TH CENTURIES: CONDITIONS FOR CONCLUDING
THE MARRIAGE AND THE INVESTIGATION PROCEDURE 66

Constantin UNGUREANU,
INHABITANTS OF THE LAND OF HOTIN (THE END OF THE 18TH CENTURY –
BEGINNING OF THE 19TH CENTURY) 81

Максим ОСЬКИН,
ROMANIAN REFUGEES OF AUTUMN 1916 AND THE RUSSIAN MILITARY COMMAND
IN ROMANIA: CONTROVERSIAL COOPERATION AT THE TURN OF THE DISASTER 102

Gheorghe COJOCARU,
GREAT BRITAIN AND THE PARIS TREATY OF BESSARABIA OF OCTOBER 28, 1922.
100 YEARS AFTER THE RATIFICATION 117

Mihai ȚURCANU,
„THE KHRUSHCHEVIST THAW": THE COORDINATES OF „DE-STALINIZATION". PART II 125

Constantin CORNEANU,
EUROPEAN CONSTRUCTION AND THE FRANCO-SOVIET SUMMIT
IN KIEV (DECEMBER 6, 1989). PART I 141

PERSONALITIES

Ana Maria ROMAN-NEGOI,
NICOLAE IORGA AND THE ARDELEAN SCHOOL. GHEORGHE ȘINCAI,
RE-EVALUATION OF A PORTRAIT 166

DOCTORAL PAGE

Eduard GHERCIU, Dinu POȘTARENCU
BESSARABIA HAUNTED BY THE PLAGUE (1812-1814) 174

REVIEWS

A UNIQUE ENCYCLOPEDIA ON THE DYNAMICS OF ROMANIAN HISTORIOGRAPHY
FROM ANCIENT TIMES TO THE PRESENT,
Nicolae ENCIU **181**

VALENTIN BURLACU, FORMATION AND EVOLUTION OF MOLDAVIAN ASSR (1924 – 1940), CHISINAU: AGENCY FOR SCIENCE AND MILITARY MEMORY, 2021,
Alexandru MOLCOSEAN **186**

A BOOK WRITTEN WITH GREAT COURAGE. ELENA NEGRU, IDENTITY CONSTRUCTION IN THE MOLDAVIAN SSR (1940-1941/1944-1989), CHISINAU, LEXON PRIM, 2022, 283 P.,
Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC **191**

SCIENTIFIC LIFE

SCIENCE POPULARIZATION EVENT AT THE MUSEUM OF HISTORY AND ETHNOGRAPHY IN SOROCA: OPENING OF THE PHOTO-DOCUMENTARY EXHIBITION „LITHUANIAN TATARS IN ARCHIVE DOCUMENTS"
Virgiliu BÎRLĂDEANU **193**

SCIENTIFIC CONFERENCE „100 YEARS SINCE THE SOVIET-ROMANIAN CONFERENCE IN WARSAW (1921)", CHISINAU, NOVEMBER 23, 2021
Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC, Cristina GHERASIM **196**

CZU:94(478)(092)(047.53)

IN HONOREM

INTERVIU CU PROF. UNIV. DR. HAB. DEMIR DRAGNEV, MEMBRU CORESPONDENT AL AȘM. OMAGIU LA 85 DE ANI. PARTEA A II-A

(Continuare. A se vedea prima parte în „Revista de Istorie a Moldovei", nr. 3-4, 2021)

Stimate Domnule profesor Demir Dragnev, ați participat la mai multe congrese internaționale ale istoricilor. Care erau cerințele pe care erați obligați să le urmați când plecați în delegațiile oficiale ale URSS? Pe cine ați cunoscut la acele congrese? Care erau temele de discuție între istorici? Care era atitudinea istoricilor din marile centre științifice de la Moscova, Leningrad (Sankt Petersburg), Kiev ș.a. față de oamenii de știință de la Chișinău? Ce relații ați avut cu ei?

Pe parcursul întregii perioade de dominație a regimului comunist sovietic, colaborarea științifică dintre instituțiile academice de profil din diferite centre științifice a purtat un caracter constant doar în limitele teritoriale ale URSS, stabilirea și evoluția relațiilor respective fiind coordonate de Comitetul de Stat pentru Știință și Tehnică.

Inițiativa desfășurării diverselor forme de colaborare a aparținut Institutelor AȘ a URSS, care erau numite „de frunte". Acestea coordonau diferite forme de colaborare cu institutele de profil ale academiilor republicilor unionale, urmărindu-se scopul păstrării (în conformitate cu metodologia marxist-leninistă) a unei științe sovietice unificatoare. Pentru Institutul de Istorie al AȘ a RSSM, asemenea instituții „de frunte" erau: Institutul de Istorie și Institutul de Slavistică al AȘ a URSS.

Principalele forme de colaborare dintre aceste institute și Institutul de Istorie al AȘ a RSSM au fost: numirea unor savanți notorii în calitate de redactori științifici ai unor lucrări de sinteză, culegeri de documente și de studii; constituirea unor Consilii științifice specializate pe probleme actuale cu participarea la activitatea acestora a unor savanți cunoscuți din institutele „de frunte"; participarea oamenilor de știință în comisii de evaluare a activității Institutului de Istorie; invitarea unor cercetători ai Institutului de Istorie de la Chișinău la elaborarea, de către institutele „de frunte", a unor lucrări de sinteză; includerea reprezentanților Institutului de Istorie al AȘ a RSSM în componența comitetelor organizatorice ale

unor conferințe științifice unionale și în componența delegațiilor istoricilor sovietici la congrese și conferințe internaționale etc. Impactul acestor colaborări depindea în mare măsură de comportarea persoanelor responsabile de promovarea activităților respective (acțiuni cu caracter restrictiv sau numai liberal). Astfel, coordonatori ai primei lucrări de sinteză „Istoria Moldovei" (în limba rusă) au fost: acad. L.V. Cerepnin, prof. A. D Udalțov (vol.1, 1951) și S. P. Trapeznikov (funcționar la CC al PC (b) U (vol. II, 1958). Aceștia au redactat lucrarea conform rigorilor politico-ideologice ale timpului. Totuși, dintre cei nominalizați, acad. L. V. Cerepnin, savant cu studii formate încă în perioada țaristă, a atras atenția asupra caracterului superficial, declarativ al multor concluzii ale autorilor sintezei și a stabilit relații de colaborare cu unii dintre aceștia. El s-a angajat în calitate de conducător științific al tezei de doctor în istorie al viitorului membru corespondent al AȘ a RSSM – Eugeniu Russev, iar la începutul anilor ‹70, și al subsemnatului.

Începând cu perioada dezghețului hrușciovist, acad. L. V. Cerepnin a elaborat monografii bazate pe analiza profundă a surselor referitoare la istoria statului medieval moscovit, iar în 1973 a fost unul dintre organizatorii Simpozionului Unional „Europa de Est în perioada feudalismului", care a avut loc la Chișinău, cu participarea istoricilor de peste hotare. În luarea de cuvânt la Simpozion, acad. Cerepnin a susținut ideea promovată de P. Sovetov despre concretizarea concepției marxiste a formațiunilor universale socio-economice, prin stabilirea trasăturilor tipologice distincte ale unor societăți medievale cum era, de exemplu, cea din Europa de Sud-Est. După plecarea din viață a distinsului savant (1976), relații de colaborare cu medieviștii chișinăuieni au continuat să întrețină discipolii săi, îndeosebi cele formate între prof. V. D. Nazarov și mem. cor. P. Sovetov. Concomitent, coordonator al unor volume din colecția de documente „Moldova în epoca feudalismului" a fost mem. cor. V. T. Pașuto. Savanți din institutele „de frunte", de asemenea, coordonau editarea unor lucrări tematice de sinteză referitoare la diferite perioade istorice, rolul lor având o importanță diferită. De exemplu, în scopul coordonării unei lucrări de sinteză referitoare la evenimentele cruciale din Istoria Basarabiei din perioada anilor 1917-1918, Institutul de Istorie al AȘ a RSSM l-a propus drept moderator al unei sesiuni „jubiliare" și redactor al sintezei „Biruința puterii sovietice în Moldova" (1958, în rusă) pe membrul corespondent V.T. Pașuto. La această sesiune și în lucrarea de sinteză, cunoscutul istoric rus a promovat falsul istoric despre instalarea puterii sovietice la Chișinău, la 1 ianuarie 1918, precum și alte neadevăruri. Colaborarea sa cu cercetătorii perioadei respective de la Institutul de Istorie al AȘ a RSSM a contribuit la îndepărtarea lor tot mai mare de adevărul istoric.

Nici colaborarea acad. M. P. Kim cu cercetătorii perioadei postbelice, pe care îi îndoctrina ideologic, nu s-a soldat cu rezultate pozitive. În a doua jum. a anilor ‘60 – începutul anilor ‘70 se intensifică colaborarea Institutului de Istorie al AȘ a RSSM cu Institutul de Slavistică și Balcanistică al AȘ a URSS. Această aprofun-

dare a colaborării avea la bază susținerea „științifică" a viziunii sovietice asupra unor probleme cardinale din istoria românilor, în condițiile disputei politice sovieto-române. Se acordă atenție elaborării de către institutul moscovit a sintezei „Istoria Românilor", în 3 volume. La elaborarea primului volum au fost invitați istorici de la Chișinău (E. Russev, P. Sovietov, P. Dmitriev, D. Dragnev), însă din cauza divergențelor de opinii acest volum n-a mai apărut, s-a reușit editarea doar volumului al II-lea.

Pe același fundal al disputei sovieto-române, conducerea sovietică acorda o atenție sporită problemei formării „poporului moldovenesc", separat de poporul român. Prezidiul AȘ a RSSM, în coordonare cu AȘ a URSS, îndeosebi cu Institutul de Slavistică și Balcanistică, a organizat Consiliul științific cu tema „Relațiile slavo-volohe și formarea poporului moldovenesc". La sesiunile Consiliului participau savanți cunoscuți atât din institutele cu profil istoric de la Moscova, cât și a celor din Ucraina (Lvov, Kiev). Deseori, în cadrul ședințelor aveau loc discuții contradictorii. Dacă profesorul G.B. Fiodorov (Institutul de Arheologie al AȘ a URSS) și discipolii săi din Chișinău (Gh. Cebotarenco, I. Rafalovici, P. Bârnea ș.a.) insistau asupra rolului hotărâtor al slavilor în formarea poporului moldovenesc, arheologul chișinăuean I. Hâncu și unii savanți moscoviți înaintau păreri mai puțin corespunzătoare celor oficiale. Prof. G. G. Litavrin demonstra, în baza surselor bizantine, lipsa unor informații despre o migrație a populației romanice de la sud de Dunăre până în sec. al X-lea (când se formase Regatul Ungar). Profesorul V. Koroliuc, în baza informațiilor din cronici ruse vechi, a prezentat o lucrare în care demonstra că, până la venirea ungurilor, în Transilvania locuiau „volohi" (români) și slavi.

Acad. L. Cerepnin și prof. V. Koroliuc consultau cercetătorii medievişti din Institutul de Istorie al AȘ a RSSM în diferite probleme de istorie comparată, îndeosebi referitor la relațiile moldo-polone. Cât privește discuțiile în cadrul Consiliului nominalizat, ele au fost stopate în urma verificării Institutului de Istorie în anul 1977 de către o comisie de la Moscova, despre care voi relata mai jos.

O formă importantă de stabilire a unor relații de colaborare dintre cercetătorii noștri și cei din alte instituții academice și universitare de la Moscova și din republicile unionale din zona europeană a URSS, erau Sesiunile Simpozionului inter-republican de istorie agrară a Europei de Est (din anii '70 Simpozion unional pe probleme de istorie agrară), inaugurat în anul 1958 la propunerea istoricilor estonieni. Până în 1990 au fost organizate 22 de sesiuni.

Participanții la Simpozion, pe lângă aprofundarea cunoștințelor referitoare la evoluția vieții agrare din Europa de Est în epocile medievală și modernă, datorită întâlnirilor periodice, făceau cunoștință îndeaproape cu teme de interes științific, purtau discuții tematice, făceau schimb de literatură de specialitate, își recenzau reciproc lucrările. Împreună cu medieviștii și moderniștii din Institutul de Istorie de la Chișinău am stabilit relații de colaborare cu istorici din Republicile baltice, care nu ascundeau să ne spună că avem un destin istoric comun. Prin-

tre aceştia erau: acad. Iu. Rakk, prof. H. Lighi (Estonia), Iu. Iughinis (Lituania), G. Strods (Letonia). Am făcut, de asemenea, cunoştinţă cu reputaţi specialişti în problematica respectivă de la Moscova (prof. V. Iaţunskii, prof. I. Kovalcenko, dr. E. Drujinina, dr. Iu. Tihonov, dr. V. Kaluzan), din Ucraina: dr. V. Markina (Kiev), S. Borovoi, A. Bacinskii (Odessa), prof. D. Pohilevici, acad. I. Esaevici (Lvov), prof. P. Kozlovscki din Bielorusia (Minsk). Referitor la monografia profesorului P. Kozlovscki, consacrată istoriei agriculturii Bielorusiei în sec. XVIII - prima jumătate a sec. al XIX-lea, am publicat în 1984, la Chişinău, o recenzie a lucrării.

Savanţilor din institutele „de frunte" periodic le revenea sarcina de a participa în componenţa unor comisii de evaluare a activităţii Institutului de Istorie al AŞ a RSSM. Scopul evaluărilor era de a stabili cum era promovat punctul de vedere al istoriografiei sovietice referitor la Istoria Moldovei. De regulă, concluziile erau loiale, aşa a fost, spre exemplu, concluzia evaluării efectuată de dr. V. Vinogradov. Nu la fel de loială a fost evaluarea Institutului de Istorie în anul 1977, când s-a produs o reorganizare administrativă a institutului. În circumstanţele tensionate de atunci, unii savanţi de la Moscova, membri ai Comisiei respective, au criticat sever institutul, executând sârguincios directivele organelor diriguitoare. Vicepreşedintele Comisiei dr. S. Pletniova, vicedirector al Institutului de Arheologie al AŞ a URSS, a întrecut orice măsură anunţând, în şedinţa finală, o tratare forţată a faptelor istorice şi condamnând vehement „abaterea" unor istorici din Institut de la principiile istoriografiei sovietice şi, în primul rând, a lui I. Hâncu, care ar fi avut viziuni naţionaliste. Asemenea momente îi făceau pe istoricii onești din institut să fie mai precauţi în stabilirea relaţiilor de colaborare cu colegi din diferite centre ştiinţifice ale URSS.

Necesitatea de a fi precaut devenea stringentă în cazurile când erai inclus în componenţa unei delegaţii de istorici sovietici, care urmau să participe la un for internaţional peste hotare. Era bine cunoscut faptul că în componenţa delegaţiei era infiltrat obligatoriu un agent al securităţii sovietice (KGB), care urmărea activitatea fiecărui membru al delegaţiei.

Oficial, instituţiile ştiinţifice ale academiilor republicilor unionale nu aveau dreptul să încheie acorduri directe de colaborare cu instituţii similare de peste hotare. La fel, nu aveau voie să trimită delegaţii aparte la diferite foruri internaţionale. Pe de altă parte, conducerea supremă de la Moscova, în scopul de a demonstra comunităţii ştiinţifice internaţionale procesul de „înflorire" a ştiinţei în academiile republicane, includea obligatoriu şi reprezentanţi ai acestor academii, inclusiv pe cei din AŞ a RSSM. Personal, în componenţa delegaţiei sovietice, am participat la următoarele foruri ştiinţifice internaţionale: al III-lea Congres Internaţional de Studii Sud-Est Europene (Bucureşti, 1984), unde am prezentat referatul „Particularităţi ale dezvoltării economice ale Principatelor Dunărene (sf. sec. al XVII-lea - sec. al XVIII-lea)"; al XV-lea Congres Internaţional de Ştiinţe Istorice (Bucureşti, 11-16 august 1986), la lucrările căruia am prezentat referatul „Începutul trecerii de la feudalism la capitalism în economia Moldovei în a doua

jumătate a secolului al XVIII-lea"; Congresul internațional „200 ans de la Révolution Française" (Paris 12-15 iulie 1989), la lucrările căruia am prezentat referatul „Les particularités de la diffusion des ideés de la Révolution Française dans la société du Pays de Moldavie".

Luând cunoștință cu programele congreselor nominalizate, am observat că istoricii sovietici prezentau referate preponderent pe teme social-economice sau pe teme din istoria relațiilor culturale, pentru a nu provoca polemici cu tentă politică, iar în referatele istoricilor de peste hotare, invers, prevalau teme de istorie politică. În acest caz, istoricii sovietici evitau să intre în discuții contradictorii. Până la plecarea peste hotare, candidații propuși erau inițial selectați de conducerea instituțiilor în care activau. Dosarul candidatului conținea referința obligatorie din partea organizațiilor de partid. Dosarul era expediat prealabil în adresa Departamentului pentru relații externe al AȘ a URSS, de unde venea răspuns despre aprobarea sau respingerea candidaturii propuse. Vom menționa, „între paranteze", un caz de respingere a unei candidaturi – celei a mem. cor. P. Sovetov, invitat la o sesiune a unei prestigioase instituții științifice italiene de istorie economică, Institutul „Francesco Datini" din orașul Prato, Toscana, fără a i se oferi careva explicații.

Candidaturile selectate erau obligate să plece la Moscova, la Departamentul nominalizat, unde erau instruite cum să se comporte peste hotare, inclusiv la ședințele secțiilor congresului. Ei erau obligați să nu intre în contact cu străinii fără acceptul conducătorului delegației, să-l informeze pe acesta despre propunerile de colaborare științifică venite din partea istoricilor străini și să le dea răspuns doar după ce coordonau problema cu conducătorul delegației. În fiecare seară, istoricii sovietici care prezentau referate în secțiuni informau conducerea delegației despre discursul prezentării, despre întrebările adresate și luările de cuvânt. La revenirea de peste hotare toți membrii delegației, inclusiv cei din Moldova care veneau de la București, erau obligați să se prezinte la Moscova, unde depuneau în scris Raportul despre participarea la congres, inclusiv despre contactele cu istoricii străini, precum și observațiile personale și propunerile pentru viitoarele delegații. La întoarcerea în Chișinău, un exemplar al Raportului era depus în așa numita Secție specială a Prezidiului AȘ a RSSM (dirijată de securitate). Cu toate aceste restricții ce creau incomodități neplăcute pentru istoricii Institutului de Istorie al AȘ a RSSM, aceștia tindeau să fie incluși în componența delegațiilor sovietice care plecau peste hotare. Doar astfel putea să apară posibilitatea de a lua cunoștință cu metodologia contemporană de cercetare în domeniul istoriei, cu probleme actuale la momentul respectiv, să afle despre noile apariții editoriale, precum și despre atitudinea istoricilor de peste hotare față de problemele expuse în referatele prezentate la manifestările științifice internaționale.

Voi evidenția doar unele momente importante din activitatea mea științifică, legate de participarea la congresele internaționale. La Congresul Internațional de Studii Sud-Est Europene a provocat polemici referatul meu despre

extinderea asupra Moldovei a crizei economice din Europa Centrală din a doua jumătate a sec. al XVII-lea. Istoricii din țările baltice nu susțineau argumentele mele referitoare la Moldova, pe care o vedeau doar ca parte componentă a Imperiului Otoman ce a evitat această criză. În schimb, istoricii polonezi și austrieci au venit cu argumente concrete în susținerea referatului meu, demonstrând prezența interesului otomanilor asupra faptului ca Moldova să întrețină relații economice cu Europa Centrală, pentru a avea de unde plăti impozite către Poarta otomană. La Congresul al XV-lea Internațional de Științe Istorice am discutat cu istoricii din alte țări (polonezi, bulgari, greci, etc.) despre specificul începutului procesului de modernizare a societății în Țara Moldovei. O întâlnire impresionantă am avut-o cu renumitul istoric turc (cunoscător de l. franceză) – Omar Mufti Barcan, care mi-a lămurit momente importante referitoare la specificul societății medievale otomane și mi-a comunicat despre prezenta multor documente referitoare la istoria Țării Moldovei în arhivele turcești. O impresie deosebită mi-a lăsat-o Congresul „200 de ani de la Revoluția Franceză". Așa cum delegația sovietică era patronată de Raisa Gorbaciov (care avea și alte interese la Paris), organizatorii Congresului au acordat o atenție sporită delegației istoricilor din URSS. Drept urmare, în afară de participarea noastră la ședințele secțiilor Congresului, savanții francezi, reprezentanți ai Școlii Analelor (Georges Duby, Jacques le Goff ș.a.) au prezentat referate speciale pentru delegația sovietică. În ele a fost expusă metodologia cercetării bazată pe principiile „duratei-lungi", precum și rezultatele istoriografiei franceze în studierea componentelor antropologiei istorice: cotidian, mentalități, relații familiale etc. Atenția manifestată de istoricii sovietici acestor probleme se datora dorinței lor de a prelua concepția civilizaționistă de expunere a istoriei, care să o înlocuiască pe cea marxistă. „Restructurarea" gorbaciovistă se extindea și asupra studierii istoriei.

Odată cu obținerea independenței Republicii Moldova, știința istorică națională s-a debarasat de încorsetarea ideologică în care s-a aflat până în anul 1991. Cum ați trăit momentele de vârf ale istoriei noastre recente, ca deșteptarea națională, trecerea la alfabetul latin și limba română, prăbușirea URSS și obținerea independenței de stat? Cum s-a produs trecerea de la o istorie cenzurată la cercetarea liberă și la Istoria românilor? Ce pași a trebuit să parcurgă știința noastră istorică pentru a se ralia la standardele unei istoriografii recunoscute și apreciate în plan internațional?

În anii 1990-1991, în mediul comunității istoricilor basarabeni s-a produs o detașare de sistemul politico-ideologic în care activa și a demarat procesul de revenire la albia firească a istoriei neamului românesc. A început o perioadă de căutări ale unor principii de cercetare obiectivă a istoriei, dar și de însușire a unor concepții teoretice ale istoriografiei din țările Europei Apusene de esență liberală, de abandonare a terminologiei marxist-leniniste, tratare a proceselor de evoluție a societății de pe poziții de clasă etc.

Începând cu anul 1991, restructurarea administrativă a Institutului de Istorie, în frunte cu noul director ales dr. Anatol Țăranu, a fost însoțită de abordarea unor repere metodologice de tratare obiectivă a proceselor istorice. Un important reper în această direcție l-au constituit, în primul rând, operele istoricilor români de până la instaurarea regimului comunist. În anii 1991-1993, la Chișinău au fost reeditate mai multe opere ale cunoscuților istorici români, începând cu lucrări devenite clasice ale lui N. Iorga, C.C. Giurescu, Gh. Brătianu, P.P. Panaitescu etc., precum și unele lucrări ale istoricilor contemporani, bazate pe un bogat suport documentar: Gh. Platon, V. Spinei, I. Caproșu, Șt. S. Gorovei ș.a.

Tot în acea perioadă, istoricii din Republica Moldova, inclusiv subsemnatul, participau activ la un șir de întruniri științifice organizate de instituțiile academice din România, la care erau prezentate referate în care se criticau concepțiile impuse de regimul comunist (sovietic și ceaușist) și era promovată orientarea abordării faptelor și evenimentelor istorice în baza principiilor teoretice moderne ale istoriografiei europene. Un prim rezultat al tratării Istoriei Moldovei în context general românesc și european a fost atins de către istoricii Institutului de Istorie al AȘM în anul 1992, prin editarea sintezei „Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri până la începutul epocii moderne", la care am participat în calitate de coordonator și coautor. Lucrarea a fost utilizată o perioadă de timp în calitate de manual. A urmat elaborarea, de către cercetătorii Institutului, a unui șir de monografii planificate, care abordau un spectru larg de probleme ale istoriei naționale, editarea cărora era stingherită din cauza lipsei resurselor financiare, situația agravându-se odată cu preluarea puterii de stat de către Partidul Democrat Agrar (1994), așa numiții „agrarieni". Istoricii politologi, adepți ai acestui partid, în scrierile lor îmbinau vechea ideologie comunistă cu o „nouă" ideologie – cea a „moldovenismului" antiromânesc, declarată „concepție statalistă".

La scurt timp după plecarea din funcție a directorul Institutului, Anatol Țăranu, care ocupase o funcție importantă în stat, interimatul funcției l-a preluat dr. N. Movileanu, adept al „moldovenismului". Între timp, răpus de o boală incurabilă, plecă din viață. Noul director, pe atunci mem. cor. al AȘM, Andrei Eșanu, a depus eforturi considerabile în direcția aprofundării procesului de încadrare a cercetărilor științifice ale angajaților Institutului în contextul istoriografiei generale românești, realizată prin cercetarea unor probleme de istorie națională, ignorate sau falsificate de istoriografia oficială sovietică (Continuitatea populației autohtone la est de Carpați în Evul Mediu timpuriu, consecințele anexării Basarabiei la Imperiul Rus în 1812, unirea Basarabiei cu România în 1918, raptul Basarabiei de către Uniunea Sovietică în 1940, represiunile staliniste din RSSM, foametea organizată din 1946-1947, ș.a.). Cercetarea acestor direcții, asupra cărora ne vom opri în mod special mai jos, a fost în centrul atenției colectivului institutului, inclusiv în anii 1994 – 2006, când funcția de director a fost exercitată de subsemnatul.

Generalizând rezultatele activității Institutului de Istorie în perioada anilor 1989/1991-2006, vom constata că în această perioadă s-a produs o restructurare profundă a direcțiilor de cercetare, care cuprindeau un spectru larg de probleme de istorie națională atât din punct de vedere cantitativ, cât și calitativ, ceea ce a condus la integrarea cercetărilor respective în arealul istoriografiei românești, parte componentă a istoriografiei europene. Anume această evoluție a cercetărilor științifice din Institut deranja noua conducere comunistă a țării, venită la putere în anul 2001, deoarece încercarea unor membri ai AȘM cu viziuni stataliste/moldoveniste (mem. cor. V. Zelenciuc) de a impune Institutului o nouă alegere a unui director docil (2002) nu s-a încununat cu succes și, neavând la dispoziție forme legale de a se implica direct în activitatea institutului (inclusiv prin desele verificări financiare), s-a hotărât, la nivel de guvern, de a reorganiza institutul din punct de vedere administrativ. Astfel, în decembrie 2005, guvernul a decis de a constitui, în baza Institutului de Istorie, o nouă structură – Institutul de Istorie, Stat și Drept, numind în calitate de director al noii instituții pe juristul Al. Burian, persoană apropiată cercurilor guvernamentale de atunci, care intră în funcție la începutul anului 2006.

S-a impus o nouă structură internă a Institutului nou-format, divizat pe sectoare, subsemnatul am ocupat funcția de șef al Sectorului Istorie Medievală. Deși „statalist/moldovenist", A. Burian a avut destulă inteligență să nu se implice direct în procesul de cercetare din cadrul sectoarelor. La nivel de institut s-au redus, însă, substanțial relațiile de colaborare cu instituțiile academice din România și au luat amploare cele cu instituțiile academice din componența statelor CSI, îndeosebi cu Rusia. Examinarea evoluției cercetărilor în domeniul istoriei din cadrul noului Institut depășește scopul urmărit al acestui interviu, care evidențiază, în primul rând, acele activități și procese din cadrul institutului la care am adus o modestă contribuție științifică și organizatorică. Voi menționa doar că după schimbarea conducerii țării, în anul 2009, imixtiunile politice asupra Institutului au fost stopate. Revenirea la denumirea de Institut de Istorie s-a produs abia în 2013.

Avântul de aprofundare a cercetărilor științifice și intensificarea colaborării cu instituțiile academice de profil istoric din România n-a fost de lungă durată. În anul 2018, Institutul de Istorie, ca și celelalte institute din cadrul AȘM își schimbă fondatorul. Printr-o hotărâre a Parlamentului, noul lor fondator devine Ministerul Educației, Culturii și Cercetării. A fost introdus un sistem defectuos de organizare a cercetărilor științifice.

Când a apărut „Revista de Istorie a Moldovei"? Cum a fost adoptată hotărârea de a edita această revistă ?

Imediat după obținerea independenței, un rol aparte l-a avut introducerea în sistemul de învățământ preuniversitar a disciplinei „Istoria Românilor", editarea unor noi reviste istorice cu conținut național: „Patrimoniu", „Cugetul", mai târziu – „Destin românesc", „Tyragetia", etc. În acest context, în anul 1990, la propune-

rile cercetătorilor Institutului de Istorie, administrația institutului, susținută de conducerea Academiei, s-a adresat către Comitetul Republican al Presei cu o cerere de a înregistra o nouă revistă științifică de profil istoric care să expună obiectiv istoria Moldovei, considerând că Colegiul redacțional va promova viziunea oficială a guvernanților. Cererea Institutului a fost acceptată, dar sub presiunea pe care o luase mișcarea de eliberare națională, chiar în primul număr al „Revistei de Istorie a Moldovei" au fost publicate materiale care demonstrau caracterul anexionist al alipirii Basarabiei la Rusia în 1812 ș.a. Cu toate acestea, acad. A. Lazarev a insistat să fie publicat și articolul său despre „agresiunea" României asupra Rusiei bolșevice în anul 1918. Începând cu anul1991 și până în prezent, revista a publicat doar studii și materiale care au promovat valorile istorice și culturale ale neamului românesc.

Sunteți, totodată, autor al manualelor de istorie și al materialelor didactice pentru elevi. Vă amintiți cum erau primele manuale de istorie de după război? Când a apărut primul manual de istorie națională? Cine au fost autorii acestor manuale? Cum se lucra la elaborarea manualelor de istorie națională? Cum s-a schimbat interpretarea istoriei în manuale? Cum s-a reușit trecerea de la manualul sovietic de Istorie la manualul de Istorie a Românilor? Cum a evoluat manualul de Istorie din anii ´90 până în prezent?

Despre manualele din copilăria mea și din perioada studenției am vorbit mai sus. Referitor la manualele din perioada independenței aș vrea să spun că perturbările politice din Republica Moldova din anii ,90 au lăsat o amprentă serioasă asupra procesului de elaborare a manualelor școlare de istorie, tărăgănându-se adoptarea Curriculei la această disciplină. Abia în septembrie 1994 a fost creată Comisia guvernamentală care avea sarcina de a elabora o asemenea concepție. Pe parcursul activității sale, plină de dezbateri, comisia s-a scindat fără a adopta o decizie finală. Relatând despre activitatea Comisiei, ziarul „Făclia", într-un articol întitulat „Și totuși, ce istorie vom studia?" menționa că D. Dragnev „a criticat proiectul conducerii Comisiei și împreună cu un grup de colegi a înaintat o concepție de alternativă, care prevede studierea Istoriei Moldovei în contextul civilizației românești". Astfel, adepții „moldovenismului antiromânesc" n-au reușit să-și impună viziunea lor.

Opunerea Ministerului Învățământului la predarea cursului *Istoria Românilor* în învățământul liceal și gimnazial a provocat protestul tineretului studios și al cadrelor didactice care, în lunile martie-aprilie 1995, se întruneau la mitinguri în Piața Marii Adunări Naționale. La sfârșitul lunii martie, împreună cu acad. S. Berejan și acad. N. Corlăteanu am fost invitați la Președinție, unde ne-a invitat președintele Mircea Snegur pentru a afla părerea noastră cu privire la depășirea crizei. Am propus atunci ca începând cu noul an școlar, istoria națională să se numească „Istoria Românilor", realizându-se și un curriculum respectiv, i-am propus să organizăm o consfătuire a cadrelor didactice la care să se discute cele propuse de noi. Consfătuirea din 4 aprilie din același an, la care am participat și eu, a deschis calea spre alcătuirea manualelor școlare la disciplina Istoria Românilor.

Începând cu anul 1996 și până în 2000, cu antetul Institutului de Istorie, la editura „Civitas" au fost tipărite manualele de Istoria Românilor și Universală pentru clasele a VI-VII și a X-XII (autori - D. Dragnev, N. Enciu, I. Varta, E. Danu; profesorii de la catedrele universitare - N. Chicuș, E. Dragnev, P. Cocârlă, Gh. Gonța, și profesorii de liceu - T. Mistreanu, V. Haheu ș.a.). Manuale au mai fost tipărite la editurile „Prut Internațional" și „Știința". În anii care au urmat, am mai publicat un șir de materiale didactice la aceste discipline (dicționare, teste și un Atlas de istorie a românilor și universală, edițiile 1-9, coautor E. Dragnev).

Venirea la putere a Partidului Comuniștilor a redeschis discuțiile privitoare la denumirea istoriei naționale. În aceste circumstanțe, la începutul anului 2001, am convocat Consiliul științific al Institutului de Istorie care a adoptat „Decizia cu privire la predarea și cercetarea Istoriei Românilor în sistemul de învățământ și cel academic din Republica Moldova". Cu decizia respectivă l-am făcut cunoscut pe președintele AȘM, acad. Andrei Andrieș care mi-a propus să citesc această decizie la Adunarea generală anuală a AȘM. La ședința respectivă, în calitate de oaspete de onoare a participat și președintele Vladimir Voronin. După ce am citit decizia, acad. Andrieș s-a adresat adunării să-și expună atitudinea prin vot deschis. După ce adunarea a susținut decizia, Voronin demonstrativ a părăsit sala. După aceasta, Voronin a refuzat să răspundă președintelui Academiei la apelurile telefonice.

Stimate Domnule Profesor, ați fost director-adjunct al Institutului de Istorie în perioada sovietică, director al Institutului între 1994-2006. Ați trecut prin multe încercări, mai ales știindu-se că Istoria Românilor, ca și Limba Română, a fost mereu sub asediul unor forțe ostile adevărului științific. Care au fost cele mai importante realizări ale Dvs. în funcția de director, dacă e să faceți o comparație între anii din perioada sovietică și cei care au urmat după proclamarea Independenței?

În 1994, din motive de boală, Andrei Eșanu pleacă din funcția de director al Institutului de Istorie, interimatul fiind preluat de subsemnatul, iar între anii 1996-2006 am ocupat funcția de director ales prin concurs. O primă problemă a noii direcții era utilizarea rațională a sediului de atunci al Institutului. Încă în anul 1991, prin eforturile depuse de directorul Anatol Țăranu, Institutul își mutase sediul din blocul central al AȘM (bd. Ștefan cel Mare, nr. 1) în blocul fostului Institut al Partidului de pe lângă CC al PCM, de pe strada 31 august 1989, nr. 82. După scoaterea Partidului Comunist în afara legii, Institutul respectiv a fost lichidat. Blocul s-a aflat un anumit timp în gestionarea unei Asociații social-comerciale de la care a fost preluat de Institutul de Istorie. Neavând necesitate de toate încăperile, Institutul de Istorie a oferit în chirie o parte din acestea diverselor organizații private, iar bugetul obținut de la chiriași era transmis în conturile AȘM. Aceste surse extrabugetare, în condițiile crizei financiare de atunci, erau deosebit de utile pentru desfășurarea diverselor activități ale Institutului, cu excepția celor din chiria ultimului etaj arendat pe 25 de ani de fiul prim-ministrului A. Sangheli, care la fel, erau transferați în contabilitatea AȘM. Fiind bani extrabugetari, Insti-

tutul îi putea utiliza pentru achiziționarea unor utilaje, editarea lucrărilor științifice, stagii de documentare pentru cercetătorii științifici în alte țări, etc.

După ocuparea funcției de director am decis de a depăși dificultățile în editarea producției științifice ale cercetătorilor prin crearea în cadrul Institutului a unui Centru de Editare și Tipar (CEP), finanțat din sursele extrabugetare, obținute din chiria încăperilor. Centrul, oficial legalizat, a fost dotat cu tehnică de tipar (rizograf, calculatoare) și completat cu specialiști - editori. A urmat publicarea unei serii de lucrări monografice, culegeri de studii și a numerelor „Revistei de Istorie a Moldovei". În anul 1996, Ministerul Învățământului a anunțat un concurs pentru elaborarea și editarea manualelor școlare. La concurs puteau participa doar edituri cu statut de instituții private. Tot atunci am aflat că Departamentul Românilor de pretutindeni al Ministerului Afacerilor Interne al României finanțează, prin concurs, proiecte consacrate editării unor lucrări actuale din istoria românilor. În aceste circumstanțe, colaboratorii Centrului de Editare și Tipar au înregistrat o editură particulară, numită „Civitas", iar Centrul respectiv își sistează activitatea. Noua editură își desfășura activitatea din sursele obținute din proiectele menționate și prin concursurile de manuale. Concomitent, continua editarea lucrărilor cercetătorilor științifici ai Institutului, finanțate din bugetul de stat sau din banii fondului acumulat din chiria încăperilor din blocul administrativ. Aceste relații au continuat până în toamna anului 1999 când, printr-o hotărâre de guvern, gestionarea blocului administrativ a fost transmisă de la Institutul de Istorie la Ministerul Justiției. Institutul a rămas cu statut de instituție publică amplasată într-un bloc ce aparține statului, dar gestionat de o altă instituție. Situația nu s-a schimbat nici atunci când un grup de academicieni din Secția de Științe Umanistice: S. Berejan, N. Corlăteanu ș.a., au protestat împotriva acestei decizii, publicând articolul „Legea nu-i lege... pentru cei cu pâinea și cuțitul" în ziarul „Săptămâna" (26 octombrie 1999).

După 1999, în procesul de revenire a cercetărilor științifice ale Institutului de Istorie în cadrul istoriografie naționale românești, devine importantă completarea lui cu cadre naționale și însușirea de către aceștia a realizărilor istoriografiei românești. Prima sarcină a fost realizată prin completarea unităților devenite vacante după plecarea din Institut a colaboratorilor, vorbitori exclusiv de limbă rusă, cu tineri absolvenți ai facultăților de istorie a USM și UPS „Ion Creangă", iar către sf. anilor '90 – și cu absolvenți basarabeni ai universităților din România. Realizarea celei de-a doua sarcini s-a înfăptuit cu contribuția nemijlocită a Academiei Române. Printr-o dispoziție specială, Institutului de Istorie al AȘM i-a fost acordată o unitate de cercetător științific în statele de personal a Institutului de Istorie „Nicolae Iorga" din București. Fiind pe atunci în funcția de director al Institutului de Istorie al AȘM, am convenit cu directorul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga" – mem. cor. al Academiei Române, Șerban Papacostea, asupra modului de realizare a acestei decizii. Se prevedea ca unitatea să fie ocupată de un cercetător basarabean pe un termen de până la 3 luni, iar după încheierea termenului el era înlocuit cu altul. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" deținea o camera pentru oaspeți, unde aceștia

erau cazați pe perioada stagiului. Fiecare stagiar își planifica activitatea pe acest termen, la finisarea căruia prezenta un raport de activitate. Sistemul respectiv a funcționat până la începutul anilor 2000, reușindu-se a trimite la stagii în România, pe această cale nu doar cercetători de la Institutul de Istorie, dar și multe cadre universitare de la catedrele de Istorie ale USM și UPS „Ion Creangă".

Contactele nemijlocite ale istoricilor din Republica Moldova cu cercetători din instituțiile academice și universitare din România, atât pe parcursul stagiilor menționate, cât și prin participări la întruniri științifice comune, le-a permis mai lesne să se încadreze în istoriografia general românească, care la rândul său a trecut prin procesul de abandonare a principiilor ideologice ceaușiste și a politicianismului acelor timpuri.

Începând cu anul 1994, în cadrul direcției prioritare a Institutului de Istorie al AȘM „Probleme actuale ale istoriei Moldovei în contextul general european din cele mai vechi timpuri până în prezent ", am contribuit la constituirea următoarelor direcții de investigații științifice: Tracii septentrionali; geto-dacii, romanizarea lor și procesele de etnogeneză; Țara Moldovei în contextul civilizației românești și europene; Basarabia și Transnistria sub regim țarist (1812-1917); Istoria Basarabiei și Transnistriei în perioada interbelică și celui de al Doilea Război Mondial; Istoria Moldovei în perioada postbelică; Istoria regională și a localităților din R. Moldova; Istoria culturii și științei din Republica Moldova. Aceste direcții au fost în vigoare până la începutul anului 2006, când Institutul a fost supus unei noi reorganizări. Pe parcursul desfășurării investigațiilor din cadrul direcțiilor științifice sus menționate, am susținut aplicarea de către cercetători a metodei „civilizaționiste" de tratare a proceselor istorice, luându-se drept model principiul metodologic al duratei lungi, promovate de către istoricii francezi ai Școlii Analelor, care a servit drept bază pentru depășirea abordării procesului istoric prin prisma teoriei marxiste a formațiunilor social-economice. De asemenea, am susținut implementarea unor componente ale antropologiei istorice: viața cotidiană, mentalități, relații familiale etc. (A. Felea, L. Zabolotnaia, E. Namolovan ș.a.); Istoria elitelor politice din Moldova medievală (S. Bacalov). Paralel cu aceste teme actuale, o atenție sporită am acordat studierii vieții și activității personalităților istorice, în special domnilor Tării Moldovei. În 2004 am reușit să editez, în calitate de coordonator și coautor, lucrarea colectivă „Domnii Țării Moldovei", în care fiecare domnie a fost prezentată complex, în contextul epocii sale. În același an, în colaborare cu V. Pâslariuc și I. Cașu, am publicat monografia „Ștefan cel Mare și Sfânt în contextul epocii sale și a posterității", în care a fost examinată sub diverse aspecte viața și activitatea marelui voievod. Unei abordări multilaterale a activității lui Stefan cel Mare a fost dedicat și Simpozionul internațional pe care l-am organizat la Chișinău (în același an), ale cărui studii și materiale, împreună cu referatul meu cu privire la „brâul de apărare" a hotarelor de est ale Țării Moldovei, format din slujitori domnești, le-am editat sub formă de culegeri de studii (2005). O sinteză de istorie regională „Istoria Basarabiei de

la începuturi până în 1998" (ed. III, 2003) a fost scrisă în colaborare cu istorici de la București (coordonator – prof. univ. dr. Ion Scurtu).

Voi enumera unele realizări obținute atunci în cadrul direcțiilor sus menționate. Astfel, principalele cercetări din componența primei direcții științifice, referitoare la istoria antică și medievală timpurie din spațiul de la Est de Carpați, s-au concentrat în cadrul unui Centru Interdepartamental, unde, în colaborare cu cercetători de la Facultatea de Istorie a USM, au fost analizate aspecte referitoare la romanizarea, continuitatea populației romanizate, etnogeneza românilor, premisele formării statului medieval etc. Rezultatele cercetărilor au fost publicate sub formă de studii și materiale în volumul „Evul mediu timpuriu în Moldova" (coordonator D. Dragnev, 1994). În atenția cercetătorilor direcției științifice „Istoria medievală" pe prim plan s-au situat cercetările consacrate politicii interne și externe a lui Ștefan cel Mare (A. Eșanu, V. Eșanu), politicii externe și diplomației Moldovei în sec. XVI-XVII (E. Baidaus, L. Zabolotnaia, V. Constantinov, E. Cernenchi), politicii Marilor Puteri în a doua jum. a sec. al XVIII-lea – înc. sec. al XIX-lea (V. Tcaci, V. Mischevca). În contextul aceleiași direcții au fost studiate probleme privind așezările rurale ale Țării Moldovei, structurii lor sociale și demografice în sec. al XV-lea - înc. sec. al XX-lea (S. Bacalov, S. Tabuncic, T. Ciobanu). Istoricii medieviști, inclusiv subsemnatul, au continuat să publice documente inedite româno-chirilice, adunate în colecția „Moldova în epoca feudalismului".

Epoca modernă a fost studiată de către cercetătorii Institutului de Istorie în cadrul temei evoluției istorice a Basarabiei sub regim țarist. Printre problemele cercetate (în anii 1991-2005) voi menționa evoluția socioeconomică, politică, administrativă a ținutului, mișcarea națională etc. (I. Jarcuțchi, Vl. Mischevca, Al. Aghachi, D. Poștarencu, Gh. Negru ș.a.). În baza unui bogat material documentar de arhivă, publicistic și memorialistic, cercetătorii Institutului de Istorie au restabilit adevărul istoric falsificat de istoriografia sovietică și au aprofundat cunoștințele referitoare la mișcarea națională în anii 1917-1918, particularitățile acestuia, activitatea Sfatului Țării și unirea Basarabiei cu România (Gh. Cojocaru, I. Negrei, V. Popovschi). Cercetătorii istoriei Basarabiei și Transnistriei din perioada interbelică și a celui de-a Doilea Război Mondial s-au concentrat asupra prezentării veridice a unui șir de probleme falsificate de istoriografia sovietică, lansând în circuitul științific cercetări documentate privitoare la integrarea Basarabiei în statul Român, evoluția ei economică și demografică, viața politică, culturală (Gh. Cojocaru, N. Enciu). Concomitent a fost studiată politica etnoculturală în RASSM, soldată cu crearea concepției „moldovenismului" antiromânesc și a unei limbi moldovenești în baza argourilor locale, represiunile staliniste și foametea din a. 1932-1933 din această republică (E. Negru, C. Stratievschi, O. Galușenco). Au fost abordate unele aspecte politice, militare și socioeconomice ale Basarabiei și Bucovinei din anii celui de-al Doilea Război Mondial (I. Șișcanu, M. Gribincea, V. Stăvilă ș.a.).

Perioada postbelică a fost cercetată în cadrul a două etape distincte: cea de până la 1989 (1991) și cea care a urmat. Referitor la etapa sovietică, în primul rând

au fost cercetate probleme referitoare la foametea din 1946, deportările și represiunile regimului totalitar în RSSM (A. Țăranu, V. Pasat), politica etnoculturală din RSSM (Gh. Negru, I. Cașu), precum și unele aspecte ale situației agriculturii din RSSM, expuse însă conform metodologiei de cercetare din perioada sovietică de L. Bulmaga și V. Țaranov. Deși atunci încă redusă, etapa de după 1989/1991 a atras atenția unor cercetători care au elaborat lucrări referitoare la conflictul militar din Transnistria, relații externe și relații internaționale ale Republicii Moldova (A. Țăranu, M. Gribincea, Gh. Cojocaru, S. Corlăteanu-Granciuc).

Un loc deosebit în contextul cercetărilor științifice din cadrul Institutului îl ocupa istoria culturii și științei Moldovei, cercetate sub aspectul valorificării și repunerii în circuitul actual de valori a mai multor monumente de istorie, scrise de mari personalități ale culturii naționale din sec. XV-XIX (A. Eșanu, V. Eșanu, V. Pelin, I. Cereteu, N. Fuștei).

Începând cu anul 1991 ia amploare cercetarea istoriei Bisericii. Au fost editate materiale documentare și studii referitoare la diverse aspecte ale istoriei ecleziastice, inclusiv ale istoriei Mitropoliei, ale unor episcopii, mănăstiri (Căpriana ș.a.), activități cultural-spirituale ale unor renumiți ierarhi (P. Movilă, Varlam, Dosoftei, Mitrofan, Iacob Putneanu ș. a. (A. Eșanu, V. Eșanu. V. Pelin, N. Fuștei, T. Candu ș.a.). Creșterea interesului cititorului față de istoria națională, manifestată după anii 1989/1991, a stimulat cercetarea istoriei locale: constatarea unor trăsături generale și specifice ale evoluției istorice a unor zone ale Moldovei, aflate sub administrație străină (Bugeacul, ținutul Hotin, Bucovina, regiunea Transnistreană - cercetate de I. Chirtoagă, C. Ungureanu), precum și a zonei pruto-nistrene aflate sub administrarea domnului Moldovei (A. Eșanu, V. Eșanu). Rezultatele obținute de către colectivul de cercetători ai Institutului de Istorie, care au inclus reperele principale ale istoriei naționale în context european, permiteau de a întreprinde acțiuni în vederea implementării lor în sistemul de învățământ de toate nivelurile.

Cum vedeți viitorul științei istorice, în ce direcție ar trebui să se îndrepte cercetarea istorică de astăzi, conceptual, metodologic? Ce părere aveți despre reforma Academiei de Științe a Moldovei, despre situația actuală a Institutului de Istorie, în particular, despre statutul de astăzi al omului de știință? Ce le-ați dori tinerilor cercetători, celor care (mai) îndrăznesc în prezent să se dedice științei?

Încă din antichitate Academia reprezenta forul suprem de organizare a gândirii creative, nucleul fundamental al cercetării, culturii și artei. Fiecare epocă istorică și-a lăsat amprenta sa asupra formelor de organizare și administrare a cercetărilor științifice. Epoca Renașterii, care a dat imbold cercetărilor științifice creative, a pus bazele unificării sistemului de promovare a gândirii științifice, astfel, au apărut Academiile moderne. La începutul Epocii Moderne, în spațiul european se bucurau de autoritate prioritară Academia Franceză, care a servit drept model pentru Academiile nou create în alte țări europene, inclusiv în România. Forme europene, preponderent germane de organizare a științei, a preluat

și Imperiul Rus. În perioada sovietică, Academia de Științe a URSS, supusă procesului de ideologizare bolșevică, totuși, prin intermediul unor renumiți oameni de știință, a conservat importante tradiții de gestionare a științei după principiile Academiilor europene. Aceste tradiții au fost transmise de către savanți Academiilor nou create în republicile unionale, inclusiv celei din RSSM. Incluși în școlile științifice ale unor renumiți savanți din Academia de Științe a URSS, mulți tineri cercetători moldoveni au devenit cu timpul oameni de știință notorii.

După 1991 are loc procesul de de-ideologizare și reorganizare a administrării științei din Republica Moldova, în concordanță cu practicile europene. Inițial, se preconiza de a reforma Academia printr-o colaborare strânsă cu Academia Română. În anul 1990, cum am menționat mai sus, Acordul semnat dintre AȘM și Filiala Iași a Academiei Române prevedea cercetarea în comun a diferitor direcții științifice din toate domeniile de cercetare din ambele state, administrate după principiile existente în știința europeană. Venirea în scurt timp la putere a așa numiților „stataliști", promovatori ai „moldovenismului" antiromânesc, a redus substanțial colaborarea planificată, care devine mai mult spontană. Începând cu anii 2000, când orientarea Republicii Moldova spre asociere cu Uniunea Europeană a luat amploare, s-a întreprins o reformare radicală a sistemului științei prin modernizarea și reorganizarea sferei de cercetare-dezvoltare, corespunzătoare unui cadru juridic adecvat.

În anul 2004 a fost adoptat „Codul cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova", care prezenta știința drept prioritate națională, fiind înalt apreciată de comunitatea științifică din țară și de peste hotare, inclusiv în SUA, Franța, etc., de Conferința Academiilor de Știință din Europa de Est și Sud-Est (2007) și de alte foruri științifice internaționale. Comunitatea științifică a AȘM își determina autonom direcțiile de activitate, modul de desfășurare a lor, asigura responsabilitatea pentru rezultatele obținute, finanțarea cercetărilor științifice fiind asigurată din bugetul de stat. În anul 2014, Republica Moldova a semnat Acordul de Asociere la Programul European pentru cercetare și inovare „Orizont 2020" și de participare la Programul cadru al acestuia, executând în anul 2016 – 45 de proiecte finanțate din surse externe. În 2017, însă, Guvernul și Parlamentul Republicii Moldova au efectuat schimbări esențiale în „Codul cu privire la Știință și Inovare" în urma cărora, cele 19 instituții de cercetare din cadrul AȘM au fost transferate în gestionare noului fondator – Ministerului Educației, Culturii și Cercetării. A fost încălcat principiul de bază al desfășurării cercetărilor științifice în cadrul unei instituții autonome și apolitice, încadrate în organizații științifice europene. Ministerul, fiind o instituție politică, nu garantează neamestecul politicului în procesul de cercetare, în primul rând în institutele cu profil socio-umanistic. Drept urmare, institutele de cercetare academică s-au pomenit într-o situație critică din punct de vedere financiar. În institute este salarizată instituțional doar administrația, cercetătorii științifici sunt salarizați exclusiv din proiecte ale Programului de Stat, pe o perioadă de patru ani, proiecte obținute prin concursuri organizate de Agenția Națională pentru Cercetare

și Dezvoltare. Practica desfășurării acestui tip de concurs a scos la iveală caracterul formal și incomplet al gestionării lui. Drept urmare, un șir de proiecte care urmau să rezolve unele probleme științifice actuale, au fost respinse, iar autorii lor – cercetători de înaltă calificare, recunoscuți în plan național și internațional, s-au pomenit aruncați în stradă, mulți fiind impuși să emigreze. Drept urmare a noii reforme Institutul de Istorie se află, în prezent, într-o stare financiară dezastruoasă. Mulți cercetători au rămas în afara proiectelor acceptate de ANCD, iar alții au fost angajați cu normă incompletă, fiind nevoiți să practice norme prin cumul în alte instituții. În stabilirea fondului bugetar prevăzut pentru realizarea proiectelor era urmărit scopul de a economisi cât mai mult. Dar ce se câștigă astăzi – se pierde mâine, astfel, tinerii cercetători care sunt bine instruiți, sunt remunerați la nivelul personalului auxiliar, adesea și mai puțin, transformând pentru ei activitatea de cercetător științific într-o activitate neconvenabilă. Drept urmare, numărul tinerilor implicați în cercetare scade vertiginos. Cei patru ani, perioadă de derulare a proiectului, deseori nu sunt suficienți pentru soluționarea unor probleme științifice fundamentale. Sistemul de proiecte, însă, nu permite repetarea/reluarea temei acceptate la o etapă precedentă. Nu se ia în considerație nici faptul că în jurul unor savanți cu renume au fost create școli științifice, care cercetează o problemă fundamentală atâta timp cât este necesar, pentru a o rezolva. În alte țări, prin proiecte se cercetează doar o temă concretă, ce poate fi rezolvată într-un termen finit, fiind o ocupație suplimentară. Temele fundamentale se cercetează de savanții care necesită a fi finanțați instituțional, iar rezultatele cercetărilor lor sunt monitorizate de foruri de specialiști consacrați.

Gestionarea ministerială a actualelor instituții academice se reduce la rapoarte tipizate, prezentate periodic de conducătorii de proiecte cu referire la rezultatele cantitative obținute. Ministerul emite verdicte formale despre derularea proiectului. Dacă în Academie, prin metodele de apreciere a esenței cercetării, se face știință, în administrarea ministerială, prin rapoarte și controale - birocrație.

Prin reformarea pripită a științei și inovării din Republica Moldova, promovată în mare parte de persoane departe de știință (e destul să ne amintim cine a prezentat în Parlament proiectul de reformă), s-a mers după principiul bolșevic „noi lumea veche vom distruge și o lume nouă vom crea: cine a fost nimeni, va fi totul". Acționând după acest principiu, Academia de Științe, din cel mai înalt for științific a fost transformată „într-o tulpină fără încrengături". Pragmatismul momentan, pe de o parte, și creația științifică cu impact asupra viitorului țării, pe de altă parte, după modul de gândire, nu se pot îmbina armonios și „reformatorii" distrug ceea ce nu aduce rezultate financiare imediate. Care a fost însă scopul real al „reformatorilor" științei din anul 2017? Analiza acțiunilor lor în raport cu bunurile materiale gestionate mai devreme de Academia de Științe (terenuri, imobile, etc.) vorbește de la sine. Situația Aeroportului din Chișinău, a Hotelului „Național" sau a multor altor obiecte cu soartă comună este inevitabilă. Povestea că proprietățile nominalizate vor fi gestionate mai rațional este combătută de acțiunile care au urmat din partea noilor lor gestionari.

Scurt timp în urmă, un comentator politic radical declara că AȘM trebuie lichidată, fiind o invenție sovietică. La începutul prezentării expuse am menționat, că această formă de gestionare a științei rămâne valabilă și în prezent în țările din Europa de Est și Sud-Est. Sub regim comunist, ele au fost supuse unui dirijism ideologic acerb, dar depolitizarea lor după anul 1989 a permis de a diviza forma străină de esență, care are rădăcini sănătoase în tradițiile naționale și în practica europeană de gestionare a științei și inovării. Într-un cuvânt, atât la cât și în România, în Bulgaria sau Polonia și după anul 1989 au fost înlăturate amprentele regimului comunist în organizarea științei și dacă noi dorim să aderăm la Uniunea Europeană și să funcționăm pe aceleași principii, trebuie să punem în concordanță reformele din viața academică de la noi cu cele din țările vecine, membre ale Uniunii Europene.

Care ar putea fi viitorul științei în Republica Moldova? Numai atunci când guvernanții vor înțelege că gestionarea științei după modelul existent în țările europene vecine și, în primul rând, conform celui existent în cadrul Academiei Române, se vor deschide șanse reale de a depăși criza curentă a științei din Republica Moldova. Pe măsura sincronizării sistemului de organizare al științei, cercetătorii ar beneficia de posibilitatea de a activa în instituții științifice gestionate similar, care vor putea deveni părți componențe ale unui sistem științific unic ce va cuprinde spațiul românesc și cel european. Aceste procese ar permite stabilirea unui statut comun al omului de știință, bazat pe o apreciere adecvată a contribuției sale personale, întru prosperarea societății. Dacă tinerii cred într-o asemenea perspectivă pozitivă ei trebuie, la momentul alegerii domeniului de cercetare, să se pregătească profesional pentru a fi capabili să formuleze idei originale care să onoreze statutul lor de savant. Să sperăm că se va afirma această variantă pozitivă, iar cei ce își vor alege cercetarea istorică drept specialitate, vor efectua studii care se vor baza pe surse veridice ce le vor permite să cunoască profund tradițiile naționale ale poporului din care fac parte, pe care să le compare cu cele ale altor popoare, să facă concluzii concrete referitoare la rădăcinile istorice ale vieții contemporane, căci istoria este o punte de legătură dintre trecut și prezent sau „Historia est magistra vitae!".

În încheiere vreau să Vă mulțumesc pentru acest interviu și pentru oportunitatea de a aminti despre activitatea mea din perioadele precedente, dar și pentru faptul că mi-am exprimat în scris părerea referitoare la ce s-a întâmplat în știința noastră și ce ar trebui să facem, pentru a o redresa.

Stimate Domnule Profesor Demir DRAGNEV, Vă mulțumim pentru amabilitatea cu care ne-ați acordat acest interviu, rugându-Vă, totodată, să primiți sincerele noastre urări de multă sănătate, bucurii și noi împliniri cu ocazia zilei Dvs. de naștere.

La Mulți Ani!

A consemnat **Silvia Corlăteanu-Granciuc**[*]
Cătălina Cernei[**]

* **Silvia Corlăteanu-Granciuc,** doctor în istorie, secretarul științific al Institutului de Istorie.
** **Cătălina Cernei**, masterand, Facultatea de Istorie și Filosofie, USM.

CZU:94(478)(092)

„CONCILIEREA ÎNCEPE DE LA ADEVĂR". O FIGURĂ EMBLEMATICĂ A VIEȚII ȘTIINȚIFICE ȘI SOCIAL-POLITICE DIN SPAȚIUL ROMÂNESC: DR. ANATOL ȚĂRANU

„Personalitate remarcabilă a vieții politico-diplomatice, analist politic de cea mai înaltă probă și îndrăgit lider de opinie, Anatol Țăranu rămâne, cu toate acestea, un istoric apreciat în mediul academic prin valoroasele sale studii privind problemele foametei postbelice, ale deportărilor, ale conflictului transnistrean etc."

Academician Andrei Eșanu

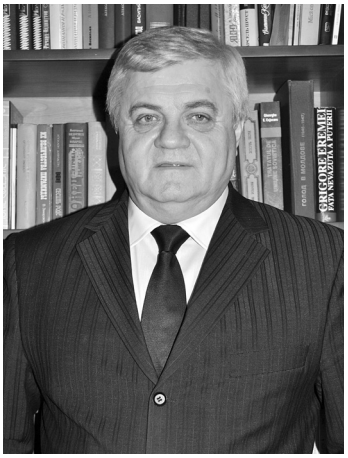

Născut la 19 octombrie 1951 în or. Chișinău, Republica Moldova, Anatol Țăranu și-a descoperit de timpuriu vocația de istoric, devenind în 1978 licențiat al Facultății de Istorie a Universității de Stat din Chișinău. Și-a început cariera ca profesor de istorie în școala medie (1978-1981), după care a urmat Școala doctorală la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei (1982-1985) și un important stagiu în cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Științe a URSS de la Moscova (1983-1985).

Devenind din 1981 colaborator științific la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei și lector universitar prin cumul, după susținerea cu succes a tezei de doctor în istorie (1986), Anatol Țăranu a parcurs o impresionantă carieră profesională, ocupând consecutiv sau concomitent diverse funcții, inclusiv aceea de șef de laborator din cadrul Facultății de Istorie a Universității de Stat din Moldova (1988-1990). Constituit din inițiativa Asociației Istoricilor din Moldova, laboratorul condus de dr. Anatol Țăranu a reușit să aducă în premieră la cunoștința opiniei publice o serie de teme, până atunci ignorate sau interzise cercetării în cadrul istoriografiei oficiale, publicând studii și articole privind rechizițiile staliniste postbelice, foametea din anii 1946-1947, colectivizarea gospodăriilor țărănești, deportările din RSSM etc.[1].

[1] A.M. Țaran, Anii 1946-1947: Învățămintele foametei în Moldova (material pentru lectori), Chișinău, 1989; Царан А., Грибинча М. Из истории послевоенного голода в Молдавии //

În calitatea de director al Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei (1990-1993), a demonstrat remarcabile calități de organizator și manager al cercetării istorice. În această postură, istoricul Anatol Țăranu a contribuit decisiv la reformarea pe baze moderne a Institutului de Istorie al AȘM atât din punctul de vedere al structurii sale, cât și mai ales al temelor de investigații din cadrul acestuia, afirmând cu tărie istoriografia națională ca imperativ al timpului.

„Ceea ce noi numim istoriografie sovietică moldovenească, - constata dr. Anatol Țăranu în noua sa postură de director al Institutului de Istorie al AȘM, - după conținutul și ideile de bază pe care ea le propagă, constituie, cu unele excepții, o totalitate de cunoștințe despre trecutul țării și poporului nostru, compartimentate și expuse după canoane străine obiectului ca atare, iar uneori și ostile intereselor noastre naționale"[2]. Ilustrare pregnantă a acestui adevăr îl constituie faptul că peste 65 % din totalul cercetătorilor Institutului de Istorie al AȘM erau antrenați în elaborarea unor teme purtând pecetea sistemului și ideologiei comuniste, cum ar fi: „Apărarea cuceririlor lui Octombrie în timpul războiului civil și intervenției străine. Situația economică și mișcarea revoluționară în Moldova. 1917-1940"; „Istoria construcției socialiste în URSS. Construcția și consolidarea socialismului în Moldova"; „Istoria perfecționării societății socialiste în URSS. Dezvoltarea social-economică și politică a RSS Moldova la etapa actuală"; „Lupta ideologică în lumea contemporană: legități și tendințe"; „Critica concepțiilor burgheze privind istoria Moldovei și a țărilor din Sud-Estul Europei" etc.[3].

Urmare a modificărilor operate în structura și tematica de cercetare a Institutului de Istorie din primăvara-vara anului 1991, prin efortul directorului acestuia în vederea depășirii vechii metodologii și a modalității de tratare a istoriei naționale, s-a renunțat la direcțiile de cercetare orientate exclusiv spre tratarea istoriei de pe pozițiile evoluției și schimbării formațiunilor social-economice, - feudalism, capitalism, socialism, - în favoarea unor direcții care să contribuie la reintegrarea cercetării istorice în contextul tradițiilor istoriografiei românești și celei europene.

În atare mod, știința istorică academică din Republica Moldova a încetat, practic, din acea perioadă să mai servească drept „unealtă" sau „armă" a vreunei clase, grup social sau partid politic, tinzând tot mai mult să devină un bun al întregii societăți. În conformitate cu noua viziune asupra istoriei naționale promovată de dr. Anatol Țăranu în postura de director al Institutului de Istorie, colectivul de cercetători ai Institutului și-a axat activitatea pe direcții moderne de investigații, angajându-se să lanseze în circuitul științific o serie de noi fapte și evenimente refe-

---

Кодры. 1990. № 1; M. Gribincea, Politica fiscală stalinistă în RSS Moldova și foametea din anii 1946-1947, „Revista de Istorie a Moldovei", nr. 3, 1990 ș.a.

[2] Anatol M. Țăranu, Istoriografia națională – imperativ al timpului, „Revista de Istorie a Moldovei", Anul III, nr. 1 (9), 1992, p. 7.

[3] Gheorghe I. Nicolaev, Institutul de Istorie la început de cale nouă, «Revista de Istorie a Moldovei", Anul III, nr. 2 (10), 1992, p. 79.

ritoare la istoria culturii, artei, bisericii și vieții religioase, precum și la istoria mișcării naționale, a vieții social-politice, a relațiilor internaționale etc.[4].

O importantă acțiune a Institutului de Istorie în perioada exercitării de către dr. Anatol Țăranu a funcției de director a fost desfășurarea, în zilele de 17-18 decembrie 1991, a primei sesiuni științifice cu participarea unor istorici de notorietate de pe ambele maluri ale Prutului, consacrate memoriei personalității de excepție a lui Nicolae Iorga – istoric de talie europeană și mondială[5]. În același palmares se înscrie și Sesiunea științifică „Destinele istorice ale pământurilor moldovenești la est de Nistru", organizată de Institutul de Istorie în ziua de 11 iunie 1992, care a subliniat că „istoria Transnistriei este o parte componentă a istoriei moldovenilor, iar, mai larg a românilor" și deci, se poate vorbi de un areal etnic ce depășește spațiul tradițional dintre Nistru și Tisa[6].

Așa cum succesul reorganizării și modernizării domeniului cercetării istorice se afla într-o dependență directă de reușita amplei mișcări de renaștere și de eliberare națională din a doua jumătate a anilor '80, istoricul Anatol Țăranu s-a lansat inclusiv în activitatea politică, fiind ales în primul Parlament al Republicii Moldova (1990-1993) și certificându-și atașamentul irevocabil față de valorile și principiile democrației liberale prin semnătura pusă sub textul Declarației de Independență din 27 august 1991[7].

În responsabila postură de deputat, a exercitat funcția de președinte al Comisiei parlamentare pentru apărare și securitatea statului, iar în anii 1993-1994 a reprezentat Republica Moldova în înalta postură de Ambasador Extraordinar și Plenipotențiar în Federația Rusă, precum și în aceea de șef al delegației Republicii Moldova la tratativele cu Federația Rusă privind statutul de ședere și termenii de evacuare a armamentului și trupelor ruse de pe teritoriul Republicii Moldova. Evocând experiența acelei perioade, dr. Anatol Țăranu conchide, cu justificat temei că, „a fi ambasador moldovean la Moscova, e mult mai mult decât a fi ambasador oriunde în altă parte", aceasta presupunând „să-ți sacrifici, zi cu zi, propria carieră în favoarea intereselor țării"[8]. Acest sacrificiu s-a manifestat inclusiv prin exercitarea funcției de consilier cu misiuni speciale al Președintelui Republicii Moldova în anii 1997-1998, experiență din care a ajuns să prețuiască libertatea mai presus de orice.

A îmbinat în continuare la fel de reușit cariera de savant cu aceea de persoană publică, prin exercitarea funcției de director al Institutului de politologie și

---

4 Nicolae Movileanu, Activitatea Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei în anul 1992, „Revista de Istorie a Moldovei", Anul IV, nr. 1 (13), 1993, p. 72-79.

5 Gheorghe Soltan, Sesiunea științifică "Nicolae Iorga – 120 ani de la naștere", "Revista de Istorie a Moldovei", Anul III, nr. 1 (9), 1992, p. 80.

6 Gheorghe Soltan, Sesiunea științifică "Destinele istorice ale pământurilor moldovenești la est de Nistru", "Revista de Istorie a Moldovei", Anul III, nr. 3 (11), 1992, p. 75-76.

7 Gheorghe E. Cojocaru, Ieșirea din URSS. Republica Moldova. Dezbateri parlamentare (1990-1991), Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, București, 2011, p.462.

8 Clubul elitelor „Cronos". Anatol Țăranu: „Concilierea începe de la adevăr", „Timpul", Anul X, nr. 119 (1562), 1 iulie 2011.

istorie politică al Universității de Studii Umanistice din Moldova și de titular al cursului de politologie generală (1999-2005), de director al Institutului de Studii politice și militare din cadrul Universității Libere din Moldova (2005-2009) și revenind, totodată, în Parlamentul Republicii Moldova în aceiași ani.

Activitatea parlamentară a istoricului Anatol Țăranu s-a remarcat, în special, prin elaborarea unui proiect privind modificarea și completarea Legii nr. 1225-XII din 8 decembrie 1992 privind reabilitarea victimelor represiunilor politice, modificări adoptate după lungi dezbateri la 29 iunie 2006 și intrate în vigoare de la 1 ianuarie 2007[9]. În conformitate cu respectivele modificări și completări, victimele represiunilor politice au obținut dreptul de a primi despăgubiri pentru imobilele pierdute: în cazul în care prețul acestora este evaluat până la suma de 200 mii de lei, plata compensațiilor urmează a fi eșalonată pe o perioadă de trei ani, iar în cazul în care depășește această sumă – pe o perioadă de cinci ani. În atare mod, grație acestei inițiative, s-a făcut un pas concret pe calea reabilitării morale, dar și materiale, a victimelor represiunilor politice, a repunerii lor în totalitatea drepturilor democratice.

Reangajat din 2009 la Institutul de Istorie în calitate de cercetător științific coordonator, istoricul Anatol Țăranu continuă să îmbine într-un mod uimitor de reușit cercetarea istorică propriu-zisă – în special a problematicii conflictului transnistrean – cu activitatea de analiză și consultanță politică, fondând Centrul de Cercetări Strategice și Consultanță Politică „Politicon", directorul căruia este din 2010 până în prezent. CCSCP „Politicon" s-a remarcat mai ales prin topurile 50 cei mai influenți politicieni ai Republicii Moldova, aduse lunar la cunoștința opiniei publice în urma aplicării unor criterii complexe de apreciere, inclusiv: influența reală a politicienilor asupra deciziilor politice majore; popularitatea lor publică; vizibilitatea în sursele media; perspectivele politice etc.[10]. În atare mod, prin activitatea desfășurată, Centrul „Politicon" contribuie în mod real și eficient la democratizarea procesului politic din Republica Moldova și la reducerea distanței dintre clasa politică și societatea civilă.

„Sunt ca un pianist care s-a transformat în critic muzical, dar care, ascultând o partitură la radio, se pomenește că-i fug degetele, de parcă ar cânta la clape"[11]. Astfel își descrie dilemele opțiunii între vocația unui „istoric veritabil" – cu indispensabila și necesara însingurare sistematică în liniștea solemnă a sălilor de studii ale marilor biblioteci și arhive – și tentația unei alte vocații, la fel de puternice, a politicii active și a vieții politice de durată unul din cei mai erudiți, talentați și influenți istorici, analiști politici și diplomați din Republica Moldova, Anatol Țăranu.

Conștient de faptul că, în cele trei decenii de independență a Republicii Moldova, societatea a fost pusă în fața unor probleme pe cât de grave, pe atât

[9] https://ro.wikipedia.org/wiki/Anatol_%C8%9A%C4%83ranu

[10] www.politicon.md

[11] Clubul elitelor „Cronos". Anatol Țăranu: „Concilierea începe de la adevăr", „Timpul", Anul X, nr. 119 (1562), 1 iulie 2011.

de complexe și inedite, solicitând răspunsuri și soluții pe potrivă, cercetătorul Anatol Țăranu a ales constant să se implice plenar în viața publică, refuzând la fel de constant postura comodă de observator imparțial din „turnul de fildeș", astfel încât, la împlinirea frumoasei vârste de 70 de ani, omagiatul este dublu avantajat de faptul că, la lecturile multiple și diverse făcute de-a lungul anilor, a ajuns să cunoască procesul istoric nu numai din cărți, ci și din propria experiență politică.

Cu siguranță, în alte condiții istorice și într-o societate „mai așezată", de felul celor occidentale, știința istorică ar fi câștigat în persoana omagiatului un „istoric veritabil", în înțelesul german al cuvântului – cu contribuții esențiale într-un domeniu particular, dar inedit al cercetării istorice, - fapt probat, de altfel, cu prisosință de Anatol Țăranu prin editarea unor lucrări de referință, cu largă rezonanță în mediile științifice și în întreaga societate, fie că a abordat problema foametei din RSS Moldovenească în primii ani postbelici[12], fie că s-a referit cu maximă competență la diversele aspecte ale complicatului conflict transnistrean[13]. La fel însă de adevărat rămâne și faptul că „și epocile, ca și oamenii, au ocupațiile lor intelectuale favorite" (N. Iorga), iar, așa cum epoca în care am intrat de ceva vreme nu pare a fi una „de știință abstractă, de filosofie metafizică sau poetică"[14], un istoric de calibrul conf. univ. dr. Anatol Țăranu poate și trebuie să se afle în centrul „Cetății" – ca formator de opinie, de om politic sau/și de istoric-participant. Aceasta deoarece astăzi, mai mult ca oricând, menirea istoricului este ca, „făcând parte dintr-un popor, înfățișându-i viața, încălzindu-se astfel de toate silințele și credințele cheltuite în cursul epocelor, mișcat de nesfârșitele suferințe prin care a trebuit să treacă neamul său pentru ca să ajungă până în timpul de față, având în sufletul său răsunetul tuturor triumfurilor și tuturor înfrângerilor câștigate și suferite în timp de secole, istoricul e un bătrân prin experiență al nației sale. Dacă nu-l întreabă alții, el e dator să vorbească, ținând la dispoziția contemporanilor învățături culese în vastul câmp al trecutului studiabil"[15].

Cu prilejul frumoasei vârste pe care o rotunjește, aducem distinsului profesor universitar, parlamentar, diplomat și analist politic de mare rezonanță, doctorului în istorie Anatol ȚĂRANU un pios omagiu al colegilor de la Institutul de Istorie, urări de multă sănătate și de noi realizări profesionale, adresându-i tradiționala urare:

Vivat, crescat, floreat!

Nicolae Enciu*

---

[12] Голод в Молдове (1946-1947). Сборник документов. Сост.: А.М. Царан (руководитель коллектива). Кишинев: «Штиинца», 1993.

[13] Mihai Grecu, Anatol Țăranu, Trupele ruse în Republica Moldova. Culegere de documente și materiale, Grupul editorial Litera, Chișinău, 2004; Mihai Grecu, Anatol Țăranu, Politica de epurare lingvistică în Transnistria, „Napoca Star", Cluj-Napoca, 2005.

[14] Nicolae Iorga, Generalități cu privire la studiile istorice. Ed. a III-a, Monitorul Oficial și Imprimeria Națională, București, 1944, p. 37.

[15] Ibidem, p. 97.

* **Nicolae Enciu**, doctor habilitat în istorie, director adjunct pe probleme de știință al Institutului de Istorie.

CZU:[930.1+94](498)

LECTURI ACADEMICE

REFLECȚII LAPIDARE PRIVIND ISTORIA ȘI ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ

Victor Spinei*

Discurs rostit la 27 aprilie 2022
în ședința festivă din Aula Academiei Române

În fervoarea vremurilor demult apuse ale tinereții de a-mi spori zestrea cunoștințelor a survenit ocazia de a spicui într-un set de discursuri de recepție ale unor faimoși predecesori rostite sub cupola Academiei Române. Reunirea integrală a tuturor discursurilor păstrate între coperțile a zece volume, grație inițiativei conducerii Academiei și a trudei asumate de colega noastră Dorina N. Rusu în urmă cu câțiva ani[1], oferă o oglindă semnificativă a potențialului intelectual al multor generații de mari savanți, facilitând accesul la texte emblematice pentru știința și cultura națională. Parcurgerea lor constituie o adevărată revelație spirituală, proiectând acumulări substanțiale de adâncă profunzime și largă cuprindere, ceea ce m-a determinat să revin ocazional cu evlavie asupra câtorva dintre ele.

Apropiindu-se sorocul de a da curs acestor venerabile cutume, mi s-a inoculat o anumită stare de deconcertare și reticență de a mă mobiliza spre fructificarea unui asemenea demers care de-a lungul timpului prilejuise exteriorizări ce au esențializat notabile performanțe profesionale. Despovărat parțial de alte responsabilități și impulsionat de îndemnurile adresate de actualul nostru președinte, cutez totuși a mă înfățișa în fața domniilor voastre spre a devoala anumite reflecții asupra unor probleme conexe întrepătrunderilor istoriei cu istoriografia națională. Tematica respectivă comportă o amplitudine derutantă, ce face irealizabilă cuprinderea resorturilor sale plurifațetate într-o simplă prelegere, astfel că nu permite decât o scrutare secvențială, selectivă și eliptică a câtorva aspecte cotate drept relevante.

Precum toate diligențele cu profil intelectual, cele cu tentă istoriografică au fost strâns dependente de armătura materială și politică a colectivităților unde au

* **Acad. Victor Spinei**, vicepreședinte al Academiei Române.

1 *Discursuri de recepție*, I – X, ed. D. N. Rusu, București, 2005-2009.

beneficiat de condiții de fructificare. În cuprinsul continentului european disciplina istoriei s-a înfiripat încă din Antichitate, dar a fost cantonată doar în perimetrul civilizației greco-romane, și doar în Evul Mediu a dobândit treptat extensie spre alte orizonturi. Captivați de disciplina căreia i s-au consacrat, mulți dintre reprezentanții scrisului istoric s-au străduit cu abnegație să-i motiveze obiectivele și să-i potențeze atributele, formulând aprecieri – nu lipsite de subiectivism – asupra multiplelor sale valențe epistemologice. Din cadrul luxuriantelor opinii emise în aceste direcții, disipate în mii de texte redactate în numeroase idiomuri ale mapamondului, cu neputință de a fi catalogate sau rezumate, ne vom permite o triere aleatorie a câtorva mai sugestive.

Astfel, *pater historiae*, Herodot, originar din Asia Mică, de la Halicarnas, dar strămutat în efervescenta metropolă de la Athena, dezvăluia chiar din preambulul faimosului său tratat de istorie, conceput în veacul al V-lea înainte de era creștină, că mobilul întocmirii lucrării consta în consemnarea faptelor remarcabile ale grecilor și barbarilor, spre a nu fi date uitării[2]. Era o modalitate de exprimare a reverenței față de înfăptuirile strămoșilor, dar în subsidiar și reclamarea profilului identitar pentru disciplina istoriei ce decurgea din aceste împliniri, pe care le vom regăsi proliferate la numeroase etnii de pe glob, materializată în scrieri cu caracter hagiografic, anale, cronici etc. În sensul acestor principii se mulează vechiul aforism chinezesc, potrivit căruia „a-ți uita strămoșii este ca și cum ai fi un pârău fără izvor sau un copac fără rădăcini”[3].

Avansând pe scara timpului în epoca elenistică, un hăruit autor grec originar din Arcadia, Polybios, care a trăit în secolul al II-lea î.Hr., pretindea că „nu există pentru oameni nici un mijloc de îndreptare mai potrivit decât cunoașterea faptelor din trecut”, iar „învățătura desprinsă din istorie este cea mai temeinică educație și pregătire pentru treburile politice” și „singura și mai strălucita învățătură, care te face în stare să suporți cu demnitate schimbările soartei”[4]. Un consângean de-al său, Diodor Siculos (din Sicilia), din veacul următor, reliefa aceeași pietate ardentă domeniului căruia i se dedicase, susținând că „istoria este învățătura cea mai de folos în toate împrejurările”, precum și faptul că celor vrednici „le-a adus prețul nemuririi, cinstindu-le virtuțile”[5]. Prin urmare, era reclamată utilitatea disciplinei atât pentru rosturile teoretice, cât și pentru cele practice, vizându-se colectarea informațiilor asupra vremurilor revolute, cât și acumularea de învățăminte pragmatice pentru viața cotidiană. Cei doi erudiți exprimau convingeri ce vor fi reiterate în veacurile următoare atât în lumea greco-romană, cât și pe alte meridiane.

În cadrul pledoariilor menite să solidifice prestigiul istoriei și-a făcut loc și ideea ce postula că printr-o bună cunoaștere a trecutului se pot configura trăsătu-

---

[2] Herodotus, *The History*, trad. G. Rawlinson, Moscow, Idaho, 2013, p. 1; Herodot, *Istorii*, I, trad. A. Piatkowski, F. Vanț-Ștef, București, 1961, p. 15 [I].

[3] M. Maloux, *Dictionnaire des proverbes, sentences et maximes*, Paris, 1960, p. 34.

[4] Polybios, *Istorii*, trad. V. C. Popescu, București, 1966, p. 57 [I, 1].

[5] Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, trad. R. Hâncu și V. Iliescu, București, 1981, p. 21-22 [I, 1].

rile viitorului, pe care o aflăm redată, cu mici diferențieri de redactare, de numeroși mânuitori ai condeiului, din diverse medii culturale. O întâlnim formulată, între alții, de marele poet Byron într-o filă a jurnalului său din 22 ianuarie 1821: *The best of Prophets of the future is the Past* („Cel mai bun dintre profeții viitorului este trecutul")[6]. Acest crez lansat *bona fide*, împărtășit de numeroși gânditori, a fost cenzurat cinic de spiritele înzestrate cu propensiuni disjunctive. Astfel, ilustrul filosof Hegel manifesta o tranșantă neîncredere față de viziunea menționată, notificând că experiența și istoria arată că popoarele și regimurile n-au învățat niciodată ceva din istorie: *Was die Erfahrung aber die Geschichte lehren ist dieses, daß Völker und Regierungen niemals etwas aus der Geschichte gelernt*[7]. Într-un mod la fel de categoric se exprima și George Bernard Shaw: „Unica lecție pe care o putem extrage din istorie constă în faptul că oamenii nu învață nimic din istorie", constatare care nu a rămas singulară[8]. O poziționare mai echilibrată, intermediară între opiniile menționate, adoptă Karl Jaspers, promotor al existențialismului, care, pe de o parte, subscrie la ideea că „viitorul se află ascuns în trecut și în prezent", dar, pe de altă parte, recunoaște că „trecutul prezintă multe lacune, iar viitorul este încă obscur"[9].

Exponenții ambelor tabere implicate în controversa evocată pornesc de regulă de la convingerea că, spre deosebire de prezent și mai cu seamă de viitor, trecutul ar constitui componenta certă – *terraferma* – din ansamblul reprezentărilor asupra evoluției umanității, ceea ce nu este pe deplin real. În pofida eforturilor obstinate ale istoricilor, arheologilor, antropologilor, numismaților și epigrafiștilor, cunoștințele asupra multor aspecte ale vremurilor revolute rămân limitate și învăluite în pâcla deasă a ambiguităților, astfel că preocuparea soluționării dilemei „viitorului unui trecut incert"[10] își menține actualitatea. Susceptibilități derivă și din constatarea că anumite fapte au fost deformate, cosmetizate sau de-a dreptul măsluite din interesul unor grupări fără predispoziții savante, așa cum transpar atât de percutant într-un faimos roman publicat în urmă cu aproape trei sferturi de secol de George Orwell[11], ale cărui enunțări își mențin actualitatea în arealurile înnegurate ale mapamondului.

Scepticismul atitudinilor rezolute în problema dezbătută decurge și din faptul că în derularea evenimentelor de pe glob nu se înregistrează aproape niciodată similitudini, încât nu este posibilă adoptarea de măsuri identice pentru situații care, fără a fi pe deplin asemănătoare, se reiterează în decursul timpului. Nu este

---

6 Lord Byron, *Letters and Journals, with Notices of his life*, ed. Th. Moore, II, Paris, 1833, p. 244.

7 Georg Wilhelm Friedrich Hegel's *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, ed. a 3-a E. Gans, besorgt v. K. Hegel, Berlin, 1848, p. 9.

8 H.-U. Wehler, *Aus der Geschichte lernen?*, München, 1988.

9 K. Jaspers, *Originea și sensul istoriei*, în Idem, *Texte filosofice*, trad. G. Purdea, București, 1986, p. 227, 247.

10 A. Guerreau, *L'Avenir d'un passé incertain. Quelle histoire du Moyen Age au XXIe siècle?*, Paris, 2001.

11 G. Orwell, *Nineteen Eighty-Four*, Londra, 1949.

mai puțin adevărat că adesea politicienii învestiți cu înalte responsabilități comit grave erori, uneori cu consecințe funeste, tocmai din lipsa de cultură istorică, întrucât ignoră competențele predecesorilor și nu realizează că ciclurile de realități sunt repetitive.

Dacă opinii precum cele avansate de Byron și Hegel reclamă pertractări și nuanțări, aserțiunea romancierului H. G. Wells, potrivit căruia „nimeni nu poate ști care sunt surprizele pe care ni le rezervă viitorul”[12], este greu de contestat. Rememorându-ne propriile experiențe, câți dintre noi oare anticipam în urmă cu patru decenii colapsul comunismului și ulterior masacrele nesăbuite comise cu cinism de o Rusie resovietizată împotriva „fraților” ucraineni, după experimente tenebroase practicate succesiv în Transnistria, Cecenia, Georgia și Siria? Câți dintre noi prevedeau valurile masive de emigranți din alte continente care perturbă drastic echilibrul etnico-demografic al Europei și îi erodează tradițiile și profilul identitar? Mai putem să-i dăm credit lui Pascal Bruckner, care relativ recent pretindea că „viitorul nostru nu va fi decât un trecut repetat”[13]?

În spiritul formulărilor deopotrivă lapidare și percutante specifice perioadei de zenit a republicii romane de la mijlocul secolului I *ante Christum natum*, reputatul orator, literat și om politic Marcus Tullius Cicero avea să desemneze istoria drept „învățător / îndrumător al vieții” (*Historia ... magistra vitae*)[14], pentru ca, un secol mai târziu, unul din corifeii istoriografiei latine, Tacitus, îi pretindea rigoare neîntinată în expunerea evenimentelor prin formula devenită celebră *sine ira et studio*[15], „fără ură și părtinire”. Cum receptarea mesajelor cărturărești a fost întotdeana dependentă de abilitățile stilistice ale autorilor, unii dintre aceștia nu au ezitat să acorde o mai mare preferință pentru elocința (*eloquentia*) înfățișării faptelor decât pentru veridicitatea (*veritas*) prezentării lor. Dimpotrivă, alți istorici s-au pronunțat tranșant în favoarea reperării obstinate a adevărului în cadrul relatării evenimentelor, condiție definitorie a operei istorice, pornind de la examinarea critică a mărturiilor surselor informative. Opera lui Thucydides, cotat drept cel mai strălucit urmaș al lui Herodot din lumea elenă, este sugestivă pentru propagarea acestor concepții, pe care, transgresând mileniile, le vom regăsi cu fireștile augmentări și nuanțări la autorii din perioadele profesionalizării istoriei. Vom evoca în această direcție doar numele lui Leopold von Ranke (1795-1886), care încă în prima sa lucrare de anvergură preconiza înfățișarea obiectivă a evenimentelor prin formula simplă și percutantă *wie es eigentlich gewessen*[16] („așa cum a fost de fapt” / „așa cum s-au petrecut lucrurile”).

---

[12] H. G. Wells, *Esquisse de l'histoire universelle*, trad. E. Guyot, Paris, 1930, p. 554.

[13] [P.] Bruckner, *Copilul divin*, trad. L.-C. Călinescu, ed. a 2-a, București, 2016, p. 33.

[14] Cicero, III, *De oratore*, I, *Books I, II*, ed. și trad. E. W. Sutton, H. Rackham, Londra – Cambridge, Massachusetts, 1967, p. 224-225 [II, IX, 36].

[15] P. Cornelius Tacitus, *Annalen*, ed. a 5-a E. Heller, Düsseldorf, 2005, p. 16 [I, 1].

[16] L. Ranke, *Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1535*, I, Leipzig – Berlin, 1824, p. VI.

Tratarea documentată, obiectivă și echidistantă a realităților și fenomenelor istorice avea să devină o normă de conduită axiomatică pentru toți discipolii muzei Clio, frecvent preocupați să-și dezavueze predecesorii și contemporanii care nesocotiseră aceste cerințe. În spiritul supleței sale definitorii de analiză și al atașamentului față de preceptele istoriografice tradiționale franceze, ilustrate cu pregnanță încă de Jules Michelet, reputatul său compatriot Jacques Le Goff recomanda drept criterii metodologice primordiale complementaritatea între rigoare, documentație, idei și imaginație, pledând totodată pentru cultivarea mlădierilor formelor stilistice în expunerea istoricului, în scopul captării interesului masei cititorilor[17].

Survolarea țesăturii dense a timpului și spațiului permite observația că între aspirație și rezultantă sau, altfel spus, între principii și realitate, nu se înregistrează decât rareori o congruență palpabilă. Mai mult poate decât alți reprezentanți ai ramurilor umaniste, istoricii au avut nevoie de un statornic suport material spre a-și asigura armătura documentară și fructificarea roadelor travaliului investit, dependență plătită uneori prin obligativitatea de a se conforma concepțiilor oficializate. Pe de altă parte, trăind într-o ambianță cotidiană marcată de tradiții și vervă naționalistă, mulți dintre ei n-au reușit să se detașeze de tiparele vremurilor, astfel că idealul imparțialității a rămas adesea mai mult o efuziune cu iz romantic.

Utilizarea unor secvențe de o anumită relevanță pentru destinul popoarelor în scopuri educative și instructive, cu trena lor nostalgică, a reprezentat o practică curentă în cadrul vechilor lucrări cu propensiuni geopolitice, ceea ce avea să dobândească amplificare explozivă în perioada romantică, dar și ulterior, când, mai cu seamă în momentele de grea cumpănă pentru soarta unor etnii, episoadele eroice din trecut erau popularizate prin mijloace variate pentru îmbărbătarea compatrioților, spre a insufla tenacitate, coagularea conștiinței identitare, însănătoșirea fibrei neamului și spiritul de sacrificiu. Asemenea practici au avut eficiență în multe situații critice, numai că promotorii lor, fiind interesați nu de veridicitatea sloganelor folosite, ci de cu totul alte comandamente, și-au permis uneori retușări ale imaginii reale ale personalităților și evenimentelor din trecut. Larga audiență a procedurilor evocate, îngemănate frecvent cu legendele transmise pe cale orală, de factură strict folclorică sau livrescă, a contribuit la diseminarea lor în mass-media, care în anumite circumstanțe au contaminat parțial și textele unor istorici dotați cu spirit critic mai labil. Desigur că glorificarea patriotismului a reprezentat o preocupare izvorâtă din atașamentul generos față de idealurile strămoșilor și de meleagurile natale, dar instrumentarul folosit în acest sens, dincolo de inerente similitudini, nu trebuie confundat cu cel al istoricului profesionist. Altfel spus, rigorile științifice nu sunt întotdeauna în congruență cu elanurile patriotice, ori numai prin asumarea exigențelor definitorii operele savante își vor păstra profilul elevat.

[17] J. Le Goff, *Pour un autre Moyen Age. Temps, travail et culture en Occident*, Paris, 1977, p. 7-9.

Carențele de obiectivitate, dar mai cu seamă incertitudinile provocate de imposibilitatea reconstituirii adecvate a multor momente ale evoluției umanității, au provocat reacții depreciative față de disciplina istoriei din partea unor medii intelectuale, incluzând filosofi, literați și chiar istorici, care au mers într-atât de departe încât să-i tăgăduiască sau să-i relativizeze însăși calitatea de știință. Am cita în această privință remarca malițioasă a eseistului și poetului Paul Valéry (1871-1945), care estima că „istoricul face pentru trecut ceea ce ghicitoarea în cărți face pentru viitor”[18]. Dincolo de contestări sau denigrări, mai mult ori mai puțin îndreptățite, reprezentanții scrisului istoric și-au continuat neabătut travaliul, contând pe popularitatea disciplinei lor în rândul marelui public și conștientizând poate faptul că în vâltoarea vieții nu detractorii și pesimiștii sunt cei care câștigă bătăliile.

Definirea atributelor istoriei, a resorturilor și metodologiilor ei de investigare au constituit, de asemenea, subiecte de dezbatere încă printre învățații antichității și au continuat la scară mult sporită în epoca modernă și contemporană, generând o literatură extrem de extinsă și variată în lumea savantă[19]. Precum s-a constatat, prima mare sinteză aferentă domeniului în discuție – *Istoriile* lui Herodot – este în egală măsură și o lucrare de geografie și etnologie. Succesorii „părintelui istoriei” și-au restrâns însă drastic diapazonul tematic, focalizându-și de cele mai multe ori interesul la probleme de ordin politic din perimetre spațiale mai limitate sau mai extinse. În schimb, structura generală a lucrării de pionierat a cărturarului din Halicarnas se reîntâlnește la marii cronicari și geografi islamici – arabi și persani – de la cumpăna primelor două milenii ale erei creștine, Ibn Rusta, Gardizi, al-Bakri, Ibn Chaldun și alții, la care prezentarea ansamblului geografic și al structurilor etnico-demografice alternează cu relatarea conflictelor războinice, inițiativelor diplomatice și a vieții de la curtea dinaștilor.

Până în epoca modernă, în centrul atenției cronicarilor și istoricilor au stat preponderent vârfurile societății laice și ecleziastice, precum și viața politică, dar curentele înnoitoare ale domeniului au impus succesiv o lărgire substanțială a unghiurilor de abordare a substanței informative, incluzând toate păturile colectivităților umane, precum și aspectele economice și sociale, fără de care evaluarea ritmului evolutiv al societăților revolute nu poate fi realizată satisfăcător. Resorturile ambianței cotidiene și ale mentalităților conglomeratului antropic și-au găsit de asemenea loc în ancheta specialiștilor, tinzându-se spre o „umanizare” a discursului istoriografic, între altele pentru a se decripta diverse fenomene de ordin demografic, confesional, cultural, juridic, social și politic. În condițiile în care

[18] P. Valéry, *De partis*, în Idem, *Regards sur le monde actuel*, Paris, 1931, p. 98.

[19] G. Thuillier și J. Tulard, *La méthode en histoire*, Paris, 1986; B. M. Buchmann, *Einführung in die Geschichte*, Viena, 2002; N. I. Smolenskii / Н. И. Смоленский, *Теория и методология истории*, ed. a 2-a, Moscova, 2008; E. A. Danto, *Historical Research*, Oxford, 2008; J. Rüsen, *Historik. Theorie der Geschichtswissenschaft*, Köln – Weimar – Viena, 2013. Cf. și Al. Zub, *Discurs istoric și ego-istorie*, în *Discursuri de recepție*, X *(2006-2009)*, ed. D. N. Rusu, București, 2009, p. 79-93.

orizonturile vieții umane înglobează aspecte de o debordantă complexitate, era firesc ca toate componentele sale să fie supuse prospectărilor. Pornind de la acest deziderat și animați de mirajul exhaustivității, unii reprezentanți ai cinului istoric au lansat conceptul de „istorie totală", menit să asigure investigarea penetrantă, integrală și detaliată a tuturor elementelor ce definesc ființa umană ca individualitate sau atașată încrengăturii sociale aferente. O asemenea veleitate excesivă a condus spre rătăciri într-un neant factologic ce a provocat reticențe, fiind taxată drept nerealistă și generatoare a haosului și debusolării[20]. Imposibilitatea materializării sale concrete este grăitoare pentru caracterul ei utopic, disciplina istoriei pretinzând rigoare, coerență și limpeziri, dar și prudență în consemnarea abuzivă a amănuntelor nesemnificative pentru configurarea enunțurilor concluzive.

***

În momentul în care elementele definitorii pentru palierul științei istorice, sortate drastic și expuse mai sus în mod cu totul laconic, intraseră în bună parte în vizorul erudiților, etnogeneza românilor nu se finalizase, proces ce se va încheia potrivit majorității specialiștilor în ultimele secole ale mileniului I d.Hr., aproximativ odată cu structurarea celorlalte limbi romanice din trunchiul neolatin. Colportarea de către persoane fără nicio competență științifică a teoriilor așa-numite tracomane, care neagă fenomenul romanizării geto-dacilor, pretinzând preexistența unui idiom prelatin pe teritoriul Daciei, extins și în Peninsula Apeninică, are un caracter prea ridicol pentru a necesita o dezbatere cu specialiștii autentici. Geto-dacii au avut o contribuție majoră la etnogeneza românească, dar cu toate acestea de la ei nu s-a păstrat decât un fond lingvistic relativ limitat, la fel ca și la celți și iberici, care s-au romanizat în decursul stăpânirii Imperiului roman. Această realitate nu trebuie percepută drept o frustrare a orgoliilor naționale, ci se integrează în cadrul unor procese cu spectru universal. În anumite situații, perenitatea elementelor lingvistice a fost mai puțin durabilă decât a altor factori a suprastructurii, precum portul, ritualul funerar, credințele religioase etc.

Arealul în care s-a desăvârșit formarea etnosului românesc a cuprins, precum au argumentat numeroși lingviști și istorici, ambele maluri ale Dunării. Din trunchiul romanității orientale s-au individualizat dialectele dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân, cel dintâi solidificându-se, în vreme ce celelalte trei s-au diminuat treptat. Din cauza succesiunii implacabile a migrațiilor triburilor slave, turcice și ugro-finice, evoluția firească a comunităților romanizate răspândite în bazinul inferior al marelui fluviu a suferit mari impedimente, însăși dăinuirea lor fizică fiind grav periclitată. Punerea pe seama lor a majorității vestigiilor arheologice de la cumpăna primelor două milenii ale erei creștine rămâne deocamdată o problemă nesoluționată. Și nu este singura... Dar, dincolo

[20] C. Lévi-Strauss, *Gândirea sălbatică. Totemismul azi*, trad. I. Pecher, București, 1970, p. 427 (*Gândirea sălbatică*).

de precaritățile stadiului actual al cercetărilor, rămâne inconturnabil faptul că păstrarea individualității etnice și spirituale a elementului romanic nu ar fi fost posibilă dacă acesta nu ar fi dispus de rădăcini adânci și robuste.

Cu toate acestea, colectivitățile neolatine de la Dunărea de Jos au întâmpinat impedimente majore în privința edificării nucleelor statale, vitale pentru protejarea filonului etnic, structurilor confesionale și a activităților economice, cu atât mai necesară cu cât spre sfârșitul mileniului I, în imediata proximitate, se constituiseră formațiuni statale viguroase, precum cea a slavo-bulgarilor în Peninsula Balcanică, a rușilor kievieni în bazinul Niprului și a ungurilor în Câmpia Panonică, care, la fel ca și triburile turcice de călăreți nomazi (pecenegi, uzi, cumani) descinse din stepele Eurasiei, au încercat în diverse momente să-și extindă stăpânirea și influența în regiunile nord-dunărene. În aceste condiții, nedispunând de un potențial militar rezistent, voievodatele româno-slave din Transilvania, Crișana și Banat nu au fost în măsură să riposteze eficient ofensivei triburilor maghiare, fiind integrate cu timpul în hotarele statului Arpadian. În condițiile dinamicii trepidante a migrațiilor, împlinirile notabile pe plan cultural din spațiul carpato-dunărean au necesitat o prelungă perioadă de gestație.

Istoria românilor s-a jucat și pe scena balcanică, unde prin aportul hotărâtor al reprezentanților dinastiei Asăneștilor s-a scuturat hegemonia bizantină și s-a constituit cel de-al Doilea Țarat bulgar, *ab initio* româno-bulgar, care curând și-a schimbat coloratura etnică datorită preponderenței demografice a bulgarilor. La nordul Dunării, Diploma ioaniților, emisă în anul 1247, atestă înființarea unor formațiuni politice românești în regiunile situate în preajma versanților sudici ai Carpaților Meridionali, aflate sub suzeranitatea Regatului ungar, dependență suprimată prin strălucita victorie obținută în 1330 de voievodul Basarab împotriva lui Carol Robert de Anjou. Peste circa trei decenii, voievodul maramureșean Bogdan, strămutat la răsărit de lanțul carpatic, avea, de asemenea, să se rupă de sub obediența coroanei ungare după înfruntări victorioase cu oștile trimise de regele Ludovic I de Anjou. La crearea statelor de-sine-stătătoare din Țara Românească și Moldova un aport substanțial l-au avut românii din zona Făgărașului și, respectiv, din Maramureș, care s-au asociat confraților de dincolo de munți în tentativa lor de a-și edifica propriile lor entități statale, profitând de slăbirea dominației Imperiului Hoardei de Aur, impusă după marea invazie mongolă din 1241–1242. Având aceeași componență etnică, confesiune religioasă și organizare social-politică, ar fi fost poate firesc ca cele două teritorii românești să alcătuiască o unitate statală comună, dar acest deziderat nu a putut fi împlinit în primul rând pentru faptul că epicentrele în jurul cărora s-au format se găseau distanțate la mai multe sute de kilometri între ele, iar conexiunile lor imediate nu gravitau spre direcții identice. Cu toate că nu dețineau suprafețe întinse, resurse minerale bogate și un potențial demografic amplu, cele două voievodate au reușit la scurt timp de la fondare să-și creeze o armătură administrativă și militară eficientă, care le-a permis să-și asigure stabilitatea internă și menținerea integrității teritoriale.

Împlinirile de această natură prezintă corelații profunde cu procesualitatea făuririi identității naționale, înfiripată grație conștientizării comunității de limbă, origini, tradiții, confesiune religioasă, aspirații politice și interese economice a entităților etnice care sălășluiau în arealul carpato-dunărean. Chiar dacă are un caracter întrucâtva exclusivist, este greu de eludat verdictul tranșant formulat de Claudius Marius Victor(ianus), un erudit din partea meridională a Galliei, din prima jumătate a secolului al V-lea, în prezent aproape cu totul ignorat, care declara laconic *gentem lingua facit*[21], adică „limba formează neamul". Fără să-i cunoască scrierile, la peste un mileniu distanță, lingvistul Jacob Grimm (1785-1863), foarte popular prin colectarea minunatelor basme germane împreună cu fratele său Wilhelm, avea să-i completeze alegația, notificând: *Die Kraft der Sprache bildet Völker und hält sie zusammen, ohne solches Band würden sie sich versprengen*[22] („Forța limbii formează popoarele și le menține împreună, iar fără o astfel de legătură ele s-ar dispersa").

Pentru coagularea identității românești, un rol major l-a jucat apartenența la ortodoxie, care, pe lângă rosturile religioase și spirituale și de mijlocitor al accesului spre mari valori culturale, a constituit o pavăză în calea asimilării etnice. Prin răspândirea, copierea, traducerea, tipăririrea literaturii ecleziastice, slujitorii Bisericii au contribuit la crearea unor trainice punți de legătură între comunitățile disipate de o parte și de alta a versanților carpatici și implicit la unitatea lingvistică a românilor. Atribuții importante au fost asumate, de asemenea, în organizarea așezămintelor de învățământ, a asistenței medicale și economice, ca și a întregului ansamblu al vieții cultural-artistice, lăcașele bisericești, la fel ca și manuscrisele cu anluminuri, țesăturile, icoanele și obiectele de metal și lemn destinate cultului, reprezentând creațiile cele mai elevate din domeniul artistic până în timpurile moderne[23].

Entitatea și individualitatea comunităților românești a fost evidențiată de revendicarea descendenței lor din coloniștii romani, despre care dispunem de un număr mare de mărturii scrise din Evul Mediu și epoca modernă, semnalate de diverși istorici străini și români și colaționate cu acribie de Adolf Armbruster[24] și mai recent de Ioan-Aurel Pop[25]. În fervoarea de a-și configura un trecut cât

---

[21] D. H. Abosso, *A Translation and Documentary on Claudius Marius Victor's Alethia, 3.1-326* (Dissertation), Urbana, Illinois, 2015, p. 70, 81, 187.

[22] J. Grimm, *Über den Ursprung der Sprache*, în Idem, *Reden und Abhandlungen*, Nikosia, 2017, p. 277.

[23] I. Vicovan, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I-II, Iași, 2002; V. V. Muntean, *Istoria Bisericii Românești (de la începuturi până în 1716)*, Timișoara, 2009; Idem, *Istoria Bisericii Românești*, II *(de la 1716 până azi)*, Timișoara, 2010.

[24] A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972; ed. a 2-a, București, 1993; Idem, *La romanité des Roumains. Histoire d'une idée*, București, 1977.

[25] I.-A. Pop, *Creștinătatea europeană între cruciadă și pace: rolul rezervat celor două „Valahii" la începutul secolului al XVI-lea*, în *Confesiune și cultură în Evul Mediu. In honorem Ion Toderașcu*, ed. B.-P. Maleon și A.-F. Platon, Iași, 2004, p. 23-28; Idem, *Istoria și semnificația numelor de*

mai glorios, numeroase popoare de pe mapamond și-au plăsmuit origini mitice și strămoși iluștri – popoare sau persoane reale ori legendare –, din rațiunea de a-și spori prestigiul și a-și flata orgoliile. Astfel, goții au fost considerați geți, danezii s-au declarat urmași ai dacilor, ungurii ai hunilor, polonezii ai sarmaților, lituanienii ai romanilor, romanii, la rândul lor, la fel ca și francezii, au pretins că au ascendență troiană, iar dinaștii germani că descind din carolingieni, exemple similare putând fi multiplicate[26]. Proliferarea acestei practici fusese sesizată încă la nivelul Antichității, precum rezultă din observația autorului latin Quintus Curtius Rufus, care notifica: „Nu există popor oricât de înapoiat care să nu spună că întemeietorul neamului lor își trage obârșia fie dintr-un zeu, fie dintr-un vlăstar de zeu"[27].

Pornind de la constatări de această natură, unii exegeți ai trecutului românilor, desemnați de străini până spre mijlocul veacului al XIX-lea cu numele de vlahi sau derivate ale sale, au susținut că înfiriparea ideii latinității și conștiința romanității lor s-au datorat influenței umaniștilor străini, cu prioritate a celor italieni. Prestigiul copleșitor al romanilor, făuritorii celei mai strălucite civilizații a Antichității, reprezenta desigur un factor de stimulare pentru revendicarea originii romane în vremurile medievale, când nimeni nu cuteza să conteste măreția împlinirilor Imperiului extins pe trei continente. Dintre multiplele atestări ale considerentelor cu tentă axiomatică privitoare la statul roman, reținem pe acelea datorate lui Francesco Petrarca, care, spre mijlocul secolului al XIV-lea, se exprima cât se poate de explicit: „Faima Cetății Eterne va dura până la sfârșitul lumii; Roma va fi totdeauna cel mai înalt vârf al omenirii. [...] Mai solidă decât un munte de diamant, gloria romană va răsuna mereu în toată lumea"[28].

O confirmare elocventă a conștientizării originii romane a vlahilor balcanici ne este oferită în a doua jumătate a secolului al XII-lea de cronicarul bizantin Ioannes Kinnamos[29], deci cu mult înainte de proliferarea ideilor cu tentă umanistă la nivel continental. Circa un secol și jumătate mai târziu dispunem de consemnarea celei mai vechi forme a numelui prin care se autodesemna populația latinofonă de la Dunărea Inferioară, redată sub grafia *Rumeni* într-o lucrare de geografie concepută în italiană probabil în al doilea sfert al secolului al XIV-lea de un autor anonim, originar după toate probabilitățile din Toscana, care enumeră

român/valah *și* România/Valahia [Discurs de recepție la Academia Română], București, 2013; Idem, *Mărturii medievale privind numele românilor și al graiului lor în limba română*, în „Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca", LVII, Series Historica, 2018, p. 347-363.

[26] I.-A. Pop, *Geneza medievală a națiunilor moderne (Secolele XIII-XVI)*, București, 1998, p. 33-52.

[27] Quintus Curtius Rufus, *Viața și faptele lui Alexandru cel Mare, regele Macedoniei*, trad. C. Gerota, revizuire P. H. Popescu-Gălășanu, I, București, 1970, p. 8 [I, I].

[28] Francesco Petrarca, *Invectivă adresată celui ce a clevetit împotriva Italiei*, în Idem, *Scrieri alese*, trad. G. Lăzărescu, București, 1982, p. 301, 306.

[29] Ioannis Cinnami *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, ed. A. Meineke, Bonn, 1836, p. 260.

pe „români și valahi" printre locuitorii Regatului ungar, grupați desigur prioritar în Transilvania, fără să realizeze însă că ambele etnonime desemnau de fapt unul și același popor[30]. Contrar opiniilor exprimate de unii autori străini, românii nu foloseau în limbajul vernacular termenul de valahi pentru a se denumi, ci pe acela derivat de la numele romanilor, fiind conștienți de obârșia lor. Una din cele mai vechi și edificatoare atestări a revendicării originii romane de către „valahii din regiunea Dunării", provenind probabil din Banat și aflați în pelerinaj la Sfântul Scaun, este consemnată de umanistul italian Flavio Biondo în anul 1453, care remarcase și asemănarea idiomului lor cu latina populară[31]. Folosirea de către români a unei limbi apropiate de cea a romanilor (*Vallachi habet quasi Romanam linguam*) fusese menționată explicit cu circa un sfert de veac mai înainte, mai exact în 1426, de diplomatul florentin Rinaldo degli Albizzi[32].

Cea mai veche mărturie internă privind modul de autodesemnare a românilor, ignorată din câte știm de exegeții amintiți, este oferită de un act de confirmare a proprietăților emis în vremea domniei lui Ștefan cel Mare în cancelaria voievodală de la Suceava la 13 martie 1489. Conceput în slavonă, documentul menționează în apropiere de cursul Prutului „seliștea lui Bodea Rumârul", toponim incluzând un antroponim rotacizat, care nu putea să derive decât de la denumirea românilor, fapt certificat de împrejurarea că în același context este amintită „seliștea lui Bodea Sârbul"[33], termen provenind tot de la un etnonim. Bodea Rumârul / Românul era desigur un proprietar înstărit, căci de regulă toponimele adoptau numele unor persoane cu un statut social privilegiat. Apelativul care i se atribuise avea desigur o vechime de cel puțin câteva decenii, fiind improbabil ca în momentul respectiv eventualele curente umaniste occidentale să fi avut penetrabilitate în sfera onomasticii locale. Forma de autodesemnare a comunităților locale din spațiul carpato-dunărean avea să fie dezvăluită de numeroase alte izvoare interne și externe, de natură să certifice faptul că cel puțin elitele erau convinse de descendența lor romană.

O astfel de conștientizare reclama desigur aspirațiile către treptele de elevație superioară pe tărâm confesional, cultural, politic etc. Unele dintre ele fuseseră fructificate încă în zorii Evului Mediu, altele au trebuit să parcurgă îndelungi etape de germinare. Marea invazie mongolă, cavalcada expansiunii otomane și, nu

---

30 P. Gautier Dalché, *Une géographie provenant du milieu des marchands toscans (début XIVe siècle)*, în *Società, instituzioni, spiritualità. Studi in onore di Cinzio Violante*, I, Spoleto, 1994, p. 439.

31 Blondus Flavius Forliviensis, *Ad Alphonsum Aragonensem serenissimum regem De expeditione in Turcos*, în Biondo Flavio, *Scritti inediti e rari*, ed. B. Nogara, Roma, 1927, p. 44-45.

32 *Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum e tabulariis et bibliothecis Italicis / Историческіе памятники южныхъ славянъ и сосѣднихъ имъ народовъ извлеченные изъ итальянскихъ архивовъ и библіотекъ*, I, 1, ed. V. Makuscev, Varsoviae, 1874, p. 530.

33 *Documentele lui Ștefan cel Mare, I, Hrisoave și cărți domnești, 1457-1492*, ed. I. Bogdan, București, 1913, nr. CXCVIII, p. 372-375; *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, III *(1487-1504)*, ed. C. Cihodaru, I. Caproșu și N. Ciocan, București, 1980, nr. 50, p. 91-93.

în ultimul rând, cruciadele provocaseră lovituri letale lumii ortodoxe, afectând centrele bizantine, slave răsăritene și meridionale, care constituiseră modele pentru lumea românească. Evoluția trepidantă a evenimentelor a adâncit separarea celor „două Europe", ale căror „preistorii" se configuraseră cu secole în urmă, precum pe bună dreptate s-a argumentat, invocându-se multiple argumente irecuzabile[34]. În viziunea Curiei romane, împărtășită și de mulți reprezentanți ai organismelor laice, noțiunea de Europa se confunda cu teritoriile locuite de etniile care împărtășeau confesiunea catolică, pentru ca, în diverse momente ale istoriei, austriecii, ungurii, românii și alte neamuri să-și asume responsabilitatea meritorie de apărători ai continentului – *ad portas Orientis* – în fața elanurilor expansive islamice. Erudiții din Antichitate și Evul Mediu fixaseră limitele Europei la fluviul Tanais (Don), de partea cealaltă învecinându-se cu Asia. Spre sfârșitul epocii moderne hotarul convențional dintre cele două continente a fost considerat Volga, iar ulterior lanțul montan Ural și fluviul omonim. Chiar dacă această departajare a dobândit cel puțin momentan consensul general al geografilor și politicienilor, acceptarea în diverse organisme și în competițiile sportive europene a unor țări din Asia Centrală sugerează faptul că nomenclatura continentelor ar fi susceptibilă în viitor și de alte modificări.

Lipsite de înrâuriri revigoratoare și confruntate cu vicisitudini de tot felul, performanțele de pe palierul cultural din cele două voievodate românești au avut o cadență estompată. Problema folosirii scrierii la nordul Dunării de Jos rămâne învăluită într-o ceață densă de incertitudini. După retragerea administrației romane din Dacia și Moesia Inferior, elaborarea textelor epigrafice grecești și latine se întrerupe total, astfel că vreme de un mileniu nu mai dispunem decât de rudimente izolate de grafiere cu caractere grecești, latine, slavone, runice germanice și turcice, ceea ce excludea o coerență în folosirea scrierii. În principiu, presupunerea că unele din manuscrisele slavone ale textelor religioase aflate în circulație în spațiul carpato-dunărean în primele veacuri ale celui de-al doilea mileniu ar fi fost concepute de călugări români nu poate fi exclusă, limba liturgică fiind slavona, dar nu rezidă nici-o certitudine în acest sens. Nu-i mai puțin adevărat că lipsa informației asupra unui fenomen cultural sau politic nu exclude posibilitatea existenței sale. Descătușarea de haina slavonă a serviciului religios și a actelor de cancelarie s-a petrecut de-abia din secolul al XVII-lea, cu toate că folosirea în scris a limbii române a devansat cu mult acest proces, cea mai veche mărturie în această privință constituind-o scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung din anul 1521, iar primele scrieri românești care ne-au parvenit sunt datate câteva decenii mai târziu[35].

În acel moment, ținuturile mai privilegiate de soartă din jumătatea vestică a Europei medievale beneficiau deja de creații literare de mare valoare, urzite în

[34] R. Theodorescu, *Cele două Europe*, București, 2013; ed. a 2-a, București, 2018.
[35] I. Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985.

idiomurile vernaculare: poemele și epopeele anonime *Beowulf, La Chanson de Roland, Ólaf saga helge, Nibenlungenlied, Cantar de mio Cid, Tristan et Iseut* din secolele VIII-XIII, succedate de faimoasele opere în versuri și proză datorate lui Walther von der Vogelweide, Snorri Sturluson, Dante Alghieri, Francesco Petrarca, Giovanni Boccaccio, Geoffrey Chauser, François Villon, François Rabelais, Pierre de Ronsard etc., de neconceput să rodească în medii fără tradiții intelectuale stabile și permanent perturbate de învolburări politice incandescente. Toate aceste creații au fost devansate cronologic de nenumărate anale și cronici redactate în latină – *lingua franca* elevată a Europei occidentale – în anturaje monahale și aulice, înlocuite cu timpul de acelea scrise în limbile naționale.

În regiunile românești extracarpatice cele mai vechi înjghebări de anale provin de la sfârșitul veacului al XV-lea, fiind elaborate în slavonă, dar dispunând și de traduceri ori prelucrări în germană, rusă și polonă. *Tous les peuples ont écrit leur histoire dès qu'ils ont pu écrire* („Toate popoarele și-au scris istoria atunci când au putut să scrie") susținea Voltaire într-o lucrare publicată anonim[36], iar aprecierea sa este valabilă și pentru Moldova ștefaniană. Operele cu caracter istoriografic din Țara Românească s-au înfiripat ceva mai târziu, probabil și din cauza tensiunilor endemice determinate de amenințarea otomană și de luptele înverșunate pentru dobândirea tronului. Supunerea țaratelor bulgare din dreapta Dunării de către otomani și transformarea lor în pașalâcuri au obturat căile de penetrare ale înrâuririlor culturale slavo-bulgare de cealaltă parte a marelui fluviu. După modestele înjghebări cronicărești slavone cu caracter oficial datorate călugărilor Macarie, Eftimie și Azarie din secolul al XVI-lea, letopisețele din veacul următor, rod al strădaniilor lui Grigore Ureche și Miron Costin, redactate în românește, se situează la un nivel net superior ca viziune, informare și stil, calități similare întrunind ulterior și operele lui Ion Neculce și Nicolae Costin. De cealaltă parte a Milcovului, preocupările pentru scrierile istorice se concentrează în vremea domniilor lui Matei Basarab și Șerban Cantacuzino, dar realizările mai consistente în acest sens corespund epocii brâncovenești, prin aportul lui Constantin Cantacuzino, Radu Popescu, Radu Greceanu etc.[37]

Deasupra tuturor se plasează tutelar contemporanul lor Dimitrie Cantemir, cel dintâi istoric român cu propensiuni enciclopedice de anvergură internațională. Șansa sa imensă de a-și fructifica disponibilitățile intelectuale se explică prin aceea că s-a format într-un mediu cultural elevat și că a beneficiat de condiții propice pentru a-și elabora opera, factori inaccesibili în propria țară, unde nivelul vieții intelectuale nu se situa atunci la cote prea înalte. De altfel, el nu-și conturase o opinie prea bună despre apetențele culturale ale conaționalilor săi, consemnând

[36] [Voltaire,] *Dictionnaire philosophique portatif*, Londra [Genève], 1764, p. 216.

[37] O. Cristea, în *Istoriografia românească*, coord. D. Radosav („Civilizația românească", 22), București, 2019, p. 1-52; P. Zahariuc, în *Enciclopedia reprezentanților scrisului românesc*, I-V, coord. V. Spinei, D. N. Rusu, Suceava, 2021, *passim*.

că „nu sunt iubitori de scrieri [învățătură], dar chiar aproape toți le [o] urăsc”[38]. Domnitorul cărturar avea desigur în vedere pe oamenii de rând, apăsați de griji și nevoi în vremurile tulburi pe care le trăiau, dar își compensau carențele amintite prin aplecarea către cele sfinte, curățenie trupească și moravuri decente. Reticențele față de cultură nu erau cantonate numai la meleagurile moldave, ci au fost semnalate și pe alte meridiane, precum constatăm din *Vechiul Testament*, unde, în *Cartea eclesiiastului* a fiului lui David, ne surprinde recomandarea „Păzește a face cărți multe [...] cercetare multă [aduce] trudă trupului”[39], sau din *Eseurile* lui Michel de Montaigne, unde se conchidea că „știința cărturărească moleșește și mușchiază vitejia, mai curând decât o întărește și o călește”[40]. Sperăm ca vetustele opinii citate să nu depotențeze vigurosul elan creator din mediile noastre academice...

Din păcate, tezaurul erudiției lui Dimitrie Cantemir a rămas necunoscut propriului popor și nu a înrâurit deloc evoluția istoriografiei naționale vreme de mai multe decenii, până când a fost reperat de reprezentanții Școlii ardelene, după ce cărțile sale dobândiseră reputație în străinătate. Într-o vreme când domnii fanarioți din Principate acordau prioritate culturii grecești în detrimentul celei locale, cărturarilor ardeleni le-a revenit misiunea de a impulsiona cercetarea trecutului românilor, cu toate obstrucționările suportate din partea administrației Habsburgilor. De-abia după înlăturarea regimului fanariot, blamat cu obidă de generațiile de intelectuali receptivi la suflul revigorator al revoluției pașoptiste și la curentele progresiste din Occident, au apărut oportunități pentru reînfiripara scrisului istoric.

Pledoariile cele mai lucide din epocă în această direcție i se datorează lui Mihail Kogălniceanu, care, în percutantul său *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană, rostit la 24 noiemvrie 1843,* la Iași – cel dintâi manifest programatic al istoriografiei naționale –, clama necesitatea stringentă a alcătuirii unei istorii cuprinzătoare și sistematice a neamului, pentru informarea corectă asupra drumului străbătut de strămoși și reliefarea momentelor de eroism săvârșite de aceștia de-a lungul veacurilor, ce viza stimularea sentimentelor patriotice, fără a se recurge însă la exagerări și plăsmuiri. Pentru materializarea acestor cerințe se preconiza depistarea și editarea unei recuzite cât mai ample și diverse de izvoare, de natură să confere consistență tezelor expuse. La același diapazon cu cărturarii apuseni care îl precedaseră și comutat la retorica

[38] D. Cantemir, *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi; Istoria moldo-vlahică; Viața lui Constantin Cantemir; Descrierea stării Moldaviei: în vechime și azi*, ed. F. Nicolae, trad. I. Costa („Opere fundamentale”), București, 2017, p. 1320-1321 (*Descriptio antiqvi et hodierni statvs Moldaviae / Descrierea stării Moldaviei: în vechime și azi*).

[39] *Biblia 1688*, II, Text stabilit și îngrijire editorială de V. Arvinte și I. Caproșu; volum întocmit de V. Arvinte, I. Caproșu, A. Gafton, L. Manea, N. A. Ursu, Iași, 2002, p. 639 [*Cartea eclesiiastului*, 12, 12].

[40] M. de Montaigne, *Eseuri*, I, trad. M. Seulescu, București, 1984, p. 166.

exaltărilor romantice ale vremii sale, Kogălniceanu pretindea că „istoria, după Biblie, trebuie să fie, și a fost totdeauna, cartea de căpetenie a popoarelor și a fiește-cărui om îndeosebi", iar studiul ei „ocupația de predilecție a oamenilor gânditori"[41]. Dezideratele pe care le reclama nu reprezentau o noutate pentru cercurile savante europene, întrucât elaborarea lucrărilor îmbrățișând istoria unor entități etnice fusese de multă vreme cotată drept îndatorire patriotică majoră. În spiritul acestei obligații morale, pe frontispiciul faimoasei colecții de izvoare *Monumenta Germaniae Historica*, care se editează neîntrerupt din al treilea deceniu al secolului al XIX-lea, figurează nu întâmplător inscripționarea *Sanctor amor patriae dat animum* („Sfânta dragoste de țară ne însuflețește").

Spre meritul intelectualilor perioadei pașoptiste, moldoveanul Mihail Kogălniceanu, munteanul Nicolae Bălcescu și ardeleanul August Treboniu Laurian nu s-au limitat la evaluarea imperativelor istoriografiei naționale, ci s-au angajat în travaliul migălos de editare a unor publicații de profil și a loturilor de izvoare utile întocmirii operelor științifice, demersurile lor stimulând și alte preocupări de aceeași natură. Toți aceștia erau reprezentanții unei generații de neconfundat, amprentate în mai mare măsură de spiritul epocii decât de atmosfera patriarhală familială.

Din nefericire pentru branșa istoriei, dar spre beneficiul diplomației și culturii naționale, numeroși aderenți ai muzei Clio și-au abandonat total sau parțial preocupările inițiale, optând către profesiuni mai prestigioase, aflate în vizorul opiniei publice și evident mult mai bine remunerate: Kogălniceanu s-a propulsat spre vârful eșichierului politic, ajungând ministru de externe și prim-ministru, dar și președinte al Academiei Române, Nicolae Bălcescu – vremelnic secretar de stat în guvernul provizoriu al revoluției din 1848, August Treboniu Laurian – deputat și președinte al Societății Academice Române (viitoarea Academie Română), George Barițiu – reprezentant al Transilvaniei în Senatul imperial de la Viena și președinte al Academiei Române, Bogdan Petriceicu Hasdeu – deputat și director al Arhivelor Statului din București, Cezar Bolliac – deputat, Alexandru Papiu-Ilarian – ministru în vremea domniei lui Cuza Vodă, Theodor Codrescu – director al Arhivelor Statului din Iași, Alexandru Odobescu – ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice și director al Teatrului Național din București etc. Scriitorii marcanți ai acelor vremuri (Ion Heliade-Rădulescu, Vasile Alecsandri, Dimitrie Bolintineanu, Titu Maiorescu etc.) au fost, de asemenea, cooptați în importante activități politice și administrative, societatea românească post-pașoptistă reclamând acute necesități în aceste direcții.

Nu este de mirare că elemente admirabil dotate intelectual au dobândit responsabilități înalte la o vârstă neverosimil de tânără, precum Titu Maiorescu, care, după un doctorat în filosofie, încununat cu calificativul *magna cum laude*

[41] M. Kogălniceanu, *Opere*, III, *Scrieri istorice*, ed. D. N. Rusu („Opere fundamentale"), București, 2017, p. 711, 714.

la Giessen, era ales în 1863, la numai 23 de ani, decan, și în același an, rector la Universitatea din Iași! Desigur că în cazul respectivei nominalizări s-ar putea formula reticențe legate de lipsa de experiență în intendență, dar nu și în ceea ce privește competența profesională.

Momentele trepidante produse de Revoluția din 1848 și Unirea Principatelor aveau să-și afle o sugestivă caracterizare prin pana măiastră a lui Octavian Goga: „În istorie sunt perioade vulcanice când energiile acumulate veacuri de-a rândul țâșnesc ca niște limbi de foc și luminează departe”[42]. La această reflecție s-ar putea adăuga și populara butadă – cu paternitate indecelabilă –, potrivit căreia vremurile mari nasc oameni mari, având reciproca poate și mai valabilă, adică: oamenii mari generează vremurile mari.

Legat de implicarea istoricilor români în turnura vieții politice, prospectarea dosarului problemei nu este de natură să ofere întotdeauna o perspectivă luminoasă, dacă ne rememorăm faptul că Miron Costin a fost decapitat, Nicolae Iorga ciuruit de gloanțe, iar Gheorghe I. Brătianu, Alexandru I. Lapedatu, Zenovie Pâclișanu, Radu R. Rosetti și-au aflat sfârșitul în temnițe lugubre, victime ale propriilor compatrioți, nu ale dușmanilor țării, episoade ce obnubilează profilul unei civilizații cu aspirații elevate. În altă ordine de idei, nu ar fi poate inutil de consemnat opiniile specialiștilor preocupați de cântărirea prestației istoricilor și literaților deținând poziții înalte în spectrul vieții politice, dintre care unii au întrunit aprecieri constant elogioase, precum Mihail Kogălniceanu, George Barițiu, Vasile Alecsandri, Alexandru Moșanu, în vreme ce în cazul altora, precum Dimitrie A. Sturdza, Titu Maiorescu, Nicolae Iorga, Octavian Goga etc., verdictele au îmbrăcat o formă mai reticentă.

Fondarea Academiei Române a oferit perspective luminoase pentru propășirea studiilor istorice, ca și a altor domenii umaniste și tehnice. Editarea seriei de documente Hurmuzaki, a *Memoriilor Secțiunii Istorice* și a altor publicații, a monumentalei sinteze de istoria românilor concepută de A. D. Xenopol și configurarea „școlii critice” prin aportul triadei alcătută din Dimitre Onciul, Ioan Bogdan și Nicolae Iorga, a avut drept rezultat palpabil modernizarea și profesionalizarea științei istorice, care, odată cu realizarea Marii Uniri, cheia de boltă a istoriei naționale, a dobândit noi valențe. Personalități precum N. Iorga, V. Pârvan, Gh. I. Brătianu, P. P. Panaitescu, I. Lupaș, I. Nistor, C. C. Giurescu etc. au avut o contribuție majoră la propulsarea interesului pentru istoria românilor la nivel internațional, iar multe din lucrările lor s-au bucurat de o bună primire în rândul specialiștilor străini. Pe lângă universitățile ctitorite la inițiativa lui Alexandru Ioan Cuza, așezămintelor de acest fel create la Cluj și Cernăuți li se datorează un rol proeminent la ridicarea nivelului cultural al țării. O astfel de instituție de învățământ superior ar fi fost binevenită și la Chișinău, dar această cerință majoră n-a ajuns să fie fructificată. În categoria demersurilor pozitive nu trebuie

[42] O. Goga, *Alecsandri*, în Idem, *Precursori*, București, 1989, p. 89.

omisă fondarea institutelor de cercetări de la Roma, Paris – Fontenay-aux-Roses și Berlin (cel din urmă cu existență efemeră) prin aportul crucial al unor savanți de prim rang – Vasile Pârvan, Nicolae Iorga și Sextil Pușcariu –, a căror menire, materializată în multe privințe, a fost să formeze specialiști remarcabili pentru principalele domenii umaniste, potrivit modelului reiterat de state cu vechi și prestigioase tradiții în investigarea trecutului.

În mod previzibil, efervescența vieții culturale din perioada interbelică a fost fracturată odată cu instaurarea la umbra tancurilor sovietice a regimului comunist, care, pe lângă represaliile asupra intelectualilor refractari – întemnițați, marginalizați sau cu cariere năruite –, s-a străduit să acrediteze precepte doctrinare marxist-leniniste pernicioase și să politizeze disciplina istoriei, excomunicând intolerant autori și opere de substanță și așternând vălul tăcerii asupra rezultatelor dobândite de generații întregi de erudiți, toate aceste ingerințe având efecte corozive asupra domeniului, pe care l-au decredibilizat pe plan extern, chiar dacă adevărații specialiști au repudiat cameleonizarea pretinsă odată cu inocularea normele ideologice[43].

Ne-am abate de la criteriile obiectivității dacă nu am recunoaște totuși că, dincolo de imixtiunile detestabile amintite, defunctul regim a avut și inițiative pozitive, prin faptul că a patronat înființarea unei rețele de institute de cercetare și de muzee, impulsionând totodată extinderea și ritmicizarea săpăturilor arheologice, editarea publicațiilor periodice și a colecțiilor de izvoare istorice. De altfel, experiența vieții cotidiene atestă că întunericul nu este întotdeauna pe deplin nepenetrant, după cum și regimurile dictatoriale, atunci când își asociază un capital uman dotat, nu cumulează numai lacune.

***

Colapsul comunismului a oferit multiple oportunități pentru însănătoșirea și revigorarea societății românești pe multiple planuri, cu toată perpetuarea unor structuri vetuste și acapararea pârghiilor vitale ale puterii de către mandatarii vechiului regim, preocupați prioritar de propria prosperitate și tolerarea corupției. În pofida acestor disfuncționalități, remediate parțial în decursul anilor, Academia Română și-a redobândit atribuțiile și prestigiul la nivel național, rămânând forul principal de consacrare a valorilor intelectuale și totodată coordonator a numeroase institute de cercetare de elită din țară, cu ample raporturi de colaborare cu înalte organisme științifice din întreaga lume. Pe fondul profundei primeniri a vieții academice s-a înregistrat și o reală înviorare pe ogorul cercetării istorice, implicând personalul institutelor, universităților, muzeelor, arhivelor și al altor unități, al căror număr a sporit substanțial[44].

[43] Al. Zub, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Iași, 2000; F. Velimirovici, *Istorie și istorici în România comunistă (1948-1989)*, Cluj-Napoca, 2005; F. Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, București, 2007.

[44] D. Berindei, *Istoria Academiei Române (1866-2016)*, ed. a 2-a, București, 2016, p. 406-538.

După schimbarea regimului politic din România și proclamarea independenței Republicii Moldova istoriografia românească a avut mult de câștigat prin descătușarea din chingile ideologiei comuniste și colaborarea susținută între specialiștii de o parte și de alta a Prutului. Cu totul meritorii au fost vigoarea și dezinvoltura cu care colegii basarabeni s-au recomutat la valorile tradiționale autohtone și aplombul dovedit în prospectarea fondurilor arhivistice din perioada ocupației sovietice, care tăinuiau represalii violente și operațiuni tenebroase menite să conducă la deznaționalizarea localnicilor. Pentru sporirea prestigiului istoriografiei naționale, cercurile savante din cele două state românești au îndatorirea să coopereze îndeaproape, urmând preceptul unui reputat strateg militar din vremea cancelarului Bismarck – feldmareșalul Helmuth von Moltke –, care pretindea: *getrennt marschieren und vereint schlagen*[45], adică „*mărșăluim separat, dar luptăm împreună*", evident extrapolând semantismul inițial. Fără îndoială că nu am fi avut obligația să „mărșăluim separat" dacă guvernanții noștri de la crepusculul mileniului trecut ar fi fost animați de același patriotism fierbinte și aceeași determinare neîntinată, precum cei de la 1918, de a realipi la trupul țării provincia înstrăinată dintre Prut și Nistru, atunci când s-a ivit nescontata oportunitate de după dezagregarea imperiului sovietic. Degeaba se dezavuează zgomotos și ipocrit tratatul Ribbentrop – Molotov, dacă lipsește hotărârea neșovăitoare de a corija injustițiile trecutului în momente favorabile și se ignoră interesele vitale ale națiunii!

La fel ca și în alte domenii, în istoriografie aspectele pozitive au coexistat cu cele contestabile, întrucât, precum releva Johann Gottfried Herder, „Nicăieri pe pământ, trandafirul fericirii nu înflorește fără spini"[46]. Nu stă în intenția noastră de a ne asuma judecata solomonică în decelarea spectrului contorsionat al reușitelor și neîmplinirilor profesionale din ultimele decenii, excurs, de altfel, nerealizabil în spațiul temporal de care dispunem. Cu riscul de a atinge anumite susceptibilități, am fi tentați mai curând să ne referim succint și secvențial la unele ipostaze negative, în speranța că reperarea lor ar putea constitui un imbold pentru remediere. Am notifica în această perspectivă înființarea precipitată în anii ulteriori schimbării regimului politic din decembrie '89 a unui număr debordant de universități de stat și particulare, cu un corp profesional improvizat și lipsite de dotări minimale. Propulsând în fruntea lor o conducere activă și pragmatică și beneficiind de sprijinul unor instituții și personalități politice influente de la nivel central sau local, câteva din aceste așezăminte s-au organizat corespunzător și și-au onorat menirea, ceea ce nu au reușit și nici nu aveau cum să o facă, în condițiile carențelor materiale și de personal, alte numeroase universități, dintre care unele și-au suspendat între timp activitatea. Din experimentul respectiv au rezultat serii întregi de absolvenți cu pregătire

[45] W. Müller, *Politische Geschichte der Gegenwart*, IV, *Das Jahr 1870*, Berlin, 1871, p. 270.
[46] J. G. Herder, *Scrieri*, ed. și trad. C. Petrescu, București, 1973, p. 137.

mediocră, care au generat o perceptibilă degradare a nivelului învățământului de toate gradele.

Adoptarea sistemului Bologna în învățământul superior a contribuit desigur la uniformizarea programelor de învățământ, armonizarea standardelor pentru dobândirea diplomelor de studii, ca și la mobilitatea sporită a absolvenților pe piața muncii din întregul continent, dar a restrâns posibilitățile de stimulare a aptitudinilor în sfera cercetării pentru multe domenii, fapt recunoscut de majoritatea savanților din Occident cu percepții realiste, cu toate că acolo stagiile de masterat sunt organizate cu mult mai mare responsabilitate decât la universitățile românești, unde reformele de dragul reformelor au devenit o practică curentă, chiar dacă mai niciodată nu se ajunge la testarea rezultatelor lor. Pe de altă parte, succesiunea cadențată ce a pavat drumul de la studenție și masterat la doctorantură, fără stagii adecvate de documentare, a condus la diminuarea drastică a nivelului tezelor de doctorat, la care s-a adăugat proliferarea flagelului compilațiilor, rămas nesancționat cu toată fermitatea de autoritățile competente. Mai mult chiar, s-a ajuns la o situație cu iz rizibil, dacă n-ar fi penibilă, ca persoanelor din penitenciare să li se diminueze perioada de recluziune la troc cu elaborarea de cărți cu tematică științifică, de această oportunitate creată ad-hoc beneficiind afaceriștii cu resurse pecuniare consistente și complicități dubioase, care și-au achiziționat lucrări contrafăcute ori s-au pretat nonșalant la practica compilațiilor.

Concomitent cu proliferarea explozivă a unităților de învățământ superior, a sporit numărul angajaților la arhive, muzee și centrele de cercetări patronate de instituțiile ecleziastice și militare, toate acestea etalând ambiția de a dispune de propriile publicații periodice, al căror număr a crescut impetuos, stimulat și de apariția sutelor de noi edituri și tipografii, marea lor majoritate dispuse să tipărească mai tot ce li se oferă, cu un control minimal al calității produsului finit, astfel că librăriile sunt invadate de numeroase lucrări de nivel îndoielnic, în condițiile în care critica de specialitate și-a pierdut din acuitatea simțului analitic de altădată, vital pentru veștejirea imposturii, și nici nu-și poate permite asumarea veleităților cenzoriale. La aceste precarități se adaugă și cea privitoare la informația deficitară asupra fluxului editorial al cărții cu valențe științifice la scară națională. Din datele expuse mai sus s-ar putea desprinde concluzia că sporirea cantitativă a persoanelor angajate în instituțiile cu atribuții de cercetare în sfera istoriei și cea a publicațiilor adiacente – volume și reviste – nu s-a soldat procentual și pe palierul calitativ.

Atâta timp cât guvernanții țării nu rezervă decât procente infime din produsul intern brut pentru investigațiile științifice, clasându-ne constant printre ultimele state din Uniunea Europeană în această privință, progresele substanțiale în domeniul respectiv nu se vor situa la standardele potențialului intelectual al corpului de cercetare. Între altele, diminuarea resurselor materiale și folosirea lor neadecvată nu a permis finalizarea unor proiecte majore în sfera istoriei. Sorbind din cupa amară a neîmplinirilor, ca descendenți ai trecutului și precursori

ai viitorului, rămânem cu speranța, poate iluzorie, că nu numai succesele, ci și eșecurile ar putea deveni instructive dacă sunt reperate obiectiv de persoane bine intenționate și cu virtualități decizionale.

Impresiile consemnate, poate excesiv de tranșant, nu tăgăduiesc în nici un caz împlinirile istoriografice evidente din ultimele decenii, când paleta abordărilor tematice s-a diversificat comprehensibil și când s-au elaborat lucrări de reală acribie, bazate pe documentație riguroasă, inventivitate asociativă și interpretări nuanțate, mai cu seamă în centrele academice cu tradiție. Cercetările arheologice s-au extins spre toate ținuturile țării, s-au modernizat și diversificat tehnicile de săpătură, tinzându-se spre abordări pluridisciplinare, ce vizează o dreaptă cumpănă între național și universal, în concordanță cu tendințele proliferate pe plan mondial.

Este îmbucurător faptul că numeroși istorici – cercetători, cadre didactice, arhiviști și muzeografi – beneficiază de stagii de documentare în străinătate, unde recoltează materiale documentare în biblioteci, arhive și muzee, participă la manifestări științifice și la săpături arheologice comune, ceea ce le lărgește orizontul profesional și le facilitează contacte cu colegii de breaslă de pe alte meridiane. Fără nicio îndoială că și amplificarea documentației unor lucrări s-a datorat acestor oportunități, dar o eficientizare sporită s-ar realiza dacă tinerii plecați peste hotare ar stabili contacte apropiate cu corifeii domeniilor de interes, lideri de școli istoriografice prestigioase sau promotori ai curentelor inovatoare cu valențe multidisciplinare și metodologii moderne de cercetare. Această conlucrare ar putea oferi roade consistente, precum s-a constatat în cazul multor istorici români de prim rang din trecut, care și-au făcut studiile sub directa îndrumare a unor savanți iluștri de pe alte meleaguri: Dimitrie Cantemir cu Ieremia Cacavelas, Mihail Kogălniceanu cu Leopold von Ranke, Nicolae Iorga cu Karl Lamprecht, Vasile Pârvan cu Conrad Cichorius și Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf, Ion I. Nistor cu Konstantin Jireček, Gheorghe I. Brătianu cu Charles Diehl și Ferdinand Lot, la fel ca și lingvistul Sextil Pușcariu cu Gustav Weigand și Wilhelm Meyer-Lübke și geograful Simion Mehedinți cu Friedrich Ratzel și Paul Vidal de la Blanche etc., exemple mai mult decât edificatoare. Ne grăbim însă să adăugăm că studiile peste fruntarii, dincolo de indubitabilele posibilități oferite, nu reprezintă condiția *sine qua non* pentru dobândirea înaltelor performanțe profesionale, acestea necesitând prioritar polivalență, larg diapazon cultural și devoțiune desăvârșită. Prestația cărturărească a unor confrați din generațiile mai vechi, precum David Prodan, Mircea Petrescu-Dîmbovița, Șerban Papacostea, Leonid Boicu, Florin Constantiniu, Alexandru Zub etc., cu secvențe biografice suprapuse peste epoci tulburi, ar fi în măsură să ne justifice afirmația.

Pentru modelarea intelectuală a tineretului studios ar putea servi în mod esențial extinderea rețelei de institute de cercetări și propagare culturală din străinătate, patronate științific de Academia Română și administrate de Ministerul Relațiilor Externe și Institutul Cultural Român, a căror eficiență a fost probată în perioada interbelică. Pe lângă deja existentele Accademia di Romania de la Roma

și Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica de la Veneția, ar fi foarte utilă funcționalizarea unor astfel de centre, ce nu ar pretinde decât investiții pecuniare moderate, la Freiburg im Breisgau, Madrid, Paris și Istanbul, unde explorarea arhivelor, muzeelor și bibliotecilor locale sunt de natură să furnizeze informații prețioase pentru istoria și cultura românească. Este regretabil că demersurile repetate întreprinse până în prezent de reprezentanții conducerii Academiei pe lângă autoritățile competente, pentru a fructifica respectivele proiecte, au eșuat lamentabil, poate și pentru că verdictul lui Iorga, care pretindea că „*fără steag de cultură un popor e o gloată, nu o oaste*”[47], nu a avut o iradire suficient de percutantă.

Abordând problema elitelor românești, ar fi de observat – desigur fără vreun sentiment de satisfacție – că o bună parte dintre acestea și-au găsit drept spațiu de manifestare și de propulsare în universalitate nu locurile de obârșie, ci alte meleaguri. Ne-am putea susține aserțiunea prin evocarea unor nume de rezonanță ale culturii și științei românești, precum cele ale lui Nicolaus Olahus, Dimitrie Cantemir, Traian Vuia, Constantin Brâncuși, Henri Coandă, Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Emil Cioran, Alexandru Ciorănescu, George Emil Palade, Eugen Coșeriu, Ion Druță, Matei Vișniec, parțial și cel al lui George Enescu, care, înfruntând vicisitudinile vremurilor în care au trăit, și-au valorizat plenar vocația și au obținut recunoașterea mediilor elevate din străinătate. Tot acolo și-au dobândit celebritatea sasul ardelean Hermann Oberth, ca și Herta Müller și Stefan Walter Hell, descendenți din familii de șvabi bănățenii, tustrei născuți în regiunile românești. Este greu de imaginat că toți aceștia și-ar fi aflat consacrarea pe o scară înaltă a valorilor în propria țară, unde condițiile adecvate de afirmare lipseau în totalitate sau erau limitate. Chiar atunci când a existat un *summum* creativ, unii din compatrioții noștri nu au fost aureolați cu premiul Nobel, pe care l-ar fi meritat cu prisosință – și ne gândim, între alții, la Nicolae C. Paulescu, Liviu Rebreanu, Lucian Blaga, Augustin Buzura, Nicolae Breban, Gheorghe Benga –, dar pe care nu l-au obținut poate și pentru că țara din care proveneau se complăcea într-o atmosferă de deconstrucție, nu se bucura de un real prestigiu internațional și era decuplată de la dinamica spirituală a continentului.

După cel de-al Doilea Război Mondial, performanțe profesionale prestigioase au obținut dincolo de fruntarii mai mulți istorici și arheologi români, printre care Dinu Adameșteanu, Nicoară Beldiceanu, Emil Turdeanu, Petre Ș. Năsturel, Matei Cazacu, Alexandru Avram, Florin Curta etc., care și-au început studiile și activitatea în țară și le-au desăvârșit în Occident. Toate aceste exemplificări confirmă faptul că spațiul carpato-dunărean a fost generator de personalități cu un remarcabil potențial intelectual, dar, pe de altă parte, induce legitima decepție pentru incapacitatea societății de a le asigura un mediu propice creativității și marilor împliniri savante, lipsind voința și dexteritatea de a propulsa valorile pe un piedestal respectabil din orbita mondială.

[47] N. Iorga, *Cugetări*, ed. B. Theodorescu, București, f.a., p. 270.

O scrutare panoramică a problematicii ce captează interesul istoricilor români de pe ambele părți ale Prutului, și nu de ieri de azi, ci din momentul profesionalizării domeniului, conduce spre convingerea că aceasta, în ciuda luxuriantei sale ramificații, converge precumpănitor spre aspectele cu tentă pozitivistă. Termenul ca atare a dobândit, întrucâtva pe nedrept, o accepțiune peiorativă, în sensul că acordă prioritate narativismului factologic, cotat în anumite cercuri savante drept perimat. În mod evident, cantonarea în sfera evenimențialului arid nu reprezintă un ideal al demersurilor istoriografice, mai cu seamă în arealurile care beneficiază de abundente surse, grație cărora au fost limpezite majoritatea problemelor importante ale evoluției comunităților umane locale, pasul următor fiind depistarea conexiunilor de largă reverberație pe plan sincronic și diacronic.

O cu totul altă situație se înregistrează în regiunile est-europene și balcanice, în general văduvite de un suport documentar suficient de consistent pentru decriptarea multor momente marcante din istoria popoarelor din zonă, încât abordarea lor plurifațetată este pândită adesea de alunecări spre paliere nesigure și hazardate. Precum soliditatea unei construcții este dependentă de calitatea cărămizilor, tot așa concluziile generale nu au șanse reale de a deveni perene fără elucidarea aspectelor particulare, inclusiv a celor de amănunt. Impedimentele evocate nu sunt de natură să descurajeze pe istoricul profesionist, ale cărui satisfacții supreme constau tocmai în soluționarea chestiunilor obscure prin extensia orizontului cognitiv. Fără a desconsidera arsenalul de factură pozitivistă și a exclude complementaritățile, savantului autentic îi incumbă responsabilitatea de a cultiva tărâmul ideilor și a fi conectat la pulsul dezbaterilor din sfera metodologică și teoretică din lumea contemporană, spre a repera sugestii menite să fertilizeze gândirea și să contureze concluzii viabile și originale. Itinerariile bătute de predecesori sunt ușor de parcurs, dar nu duc nicăieri în știința performantă.

În cadrul mass-mediei și chiar în conclavurile intelectuale se manifestă o perceptibilă susceptibilitate atunci când unor personalități de vază ale istoriei și culturii românești li se reproșează neîmpliniri sau deficiențe, ceea ce se explică și prin faptul că în numeroase cazuri acestea au un caracter vădit subiectiv și denigrator, menit să le minimalizeze valențele personale, dar și să arunce oprobriul asupra potențialului intelectual al întregii națiuni. Asemenea atitudini s-au manifestat în țările învecinate mai cu seamă atunci când au apărut acute tensiuni politice, la ele asociindu-se ocazional grupări minoritare și chiar conaționali interesați să facă jocul unor oficine străine ori ahtiați să epateze în postura de nonconformiști. În vizorul clișeizat și ostentativ al detractorilor au ajuns personalități emblematice, precum Mihai Viteazul, Avram Iancu, Mihai Eminescu, Titu Maiorescu, Ion I. C. Brătianu, Nicolae Iorga, Emil Cioran, Mircea Eliade și mulți alții. Nu este mai puțin adevărat că anumite reacții negative s-au declanșat ca urmare a exceselor apologetice comise de unii dintre adulatorii lor autohtoni. Spre exemplu, Eminescu a fost gratulat artificial drept remarcabil filosof, istoric, dramaturg, când ar fi fost mai mult decât suficient să i se recunoască calitățile

indubitabile de poet genial și de eminent gazetar, care îi vor rămâne de-a pururi, chiar dacă și acestora persoane teribiliste sau frustrate le vor găsi cusururi. Ne-am putea eventual consola, deși nu este cazul, cu constatarea că și pe alte meridiane, cu pregnante veleități culturale în epoca modernă, s-a manifestat tendința de a se substitui practica canonizării eroilor cu vulgarizarea lor, precum sesizase *ab illo tempore* Oscar Wilde: *Formerly we used to canonize our heroes. The modern method is to vulgarise them*[48].

Împilările, vexațiunile și suferințele acumulate de-a lungul timpurilor de la potentații străini și dictatorii indigeni au inoculat marii majorități a românilor sentimente de tranșantă repudiere a tuturor contestărilor sau relativizării valorilor naționale. Aceleași atitudini se manifestă și la mulți dintre vecinii noștri, față de care capriciile destinului, înrâurite de fatalitatea așezării geopolitice, nu au fost mai generoase, astfel că formularea aprecierilor mai puțin munificente la adresa sârbului Lazăr Hrebelianovici, bulgarului Vasili Levski, albanezului Skanderbeg, cehului Jan Hus, polonezului Adam Mickiewicz sau a ucraineanului Taras Shevcenko a declanșat riposte inflamate ale compatrioților. La popoarele occidentale, cu contribuții majore la tezaurul cultural al umanității, care dispun de un larg florilegiu de personalități pretutindeni aureolate, reacțiile față de tendințele de a le minimaliza sau bagateliza meritele nu au aceeași tentă surescitată, ci sunt receptate fără crispare acută. Dacă în România se păstrează o decență în a asocia numele personalităților cu cele ale localurilor, produselor culinare și băuturilor alcoolice, în Occident mentalitățile în acest sens sunt mai puțin conservatoare. Astfel, în câteva orașe britanice unele bodegi poartă numele lui Shakespeare, în Germania ființează cafenele și cofetării cu firma Schubert, în Austria se comercializează lichioruri și bomboane denumite Mozart (*Mozartkugel*) și broderii și faianță cu numele pictorului Gustav Klimt, în Italia și în alte țări sunt populare agențiile de turism și vopselele denumite Marco Polo, de o largă distribuire la nivel mondial beneficiază varietățile de cognac Napoleon și Skënderbeu / Skanderbeg, precum și cele de vodkă Sobieski și Pushkin etc. Ar fi inexact să se pretindă că venerarea unor piscuri artistice de talia lui Shakespeare ori Mozart ar avea de suferit de pe urma practicilor evocate, astfel că nu ni se pare constructivă ironizarea sau blamarea cutumelor de pe alte meridiane, care, de altfel, prin reverberațiile produse de globalizare, nu ar fi de mirare să fie găzduite într-un viitor și pe meleagurile mioritice.

Dincolo de etichetarea sa amiabilă sau reticentă, este pe deplin evident că fenomenul globalizării se revarsă tentacular și ireversibil într-o lume în care precumpănesc dominantele materialiste și pragmatice. Cele mai multe abordări recente referitoare la acest proces dau uitării profețiile formulate cu o remarcabilă intuiție de faimosul polihistor Arnold Toynbee cu mai multe decenii în urmă,

[48] O. Wilde, *The Critic as Artist*, I, *With some remarks upon the importance of doing nothing*, în *The Works of Oscar Wilde*, Blitz editions, Enderby, Leicester, 1990 (reprinted 1993), p. 949.

care repera un curent de dezintegrare a civilizațiilor ajunse la stagii înalte de evoluție, individualizate prin „diferențieri și diversitate", amenințate de tendințe vizând „standardizarea și uniformizarea"[49], termeni substituiți astăzi prin noțiunea de „globalizare". Fără a cuteza să ignorăm ansamblul oportunităților și beneficiilor acestui fenomen, căruia i se detectează rădăcini firave și în trecut, vom consemna câteva aspecte mai puțin faste în circumstanțele tratării din exterior a istoriei naționale, potrivit unei viziuni sterile, ce îi deformează identitatea prin includerea ei în tipare omogenizante și îi apreciază evenimentele vremurilor apuse după criteriile valabile lumii contemporane, în spiritul normelor așa-numitei „corectitudini politice", contaminate de afinități neomarxiste. Totodată, se practică desemnarea exteriorizărilor patriotice drept poziționări naționaliste demonetizate, iar tradițiilor și credințelor religioase li se atribuie seniorial un caracter retrograd, de natură să iradieze o ceață axiologică, ceea ce a generat în mod firesc replici raționale, întrucât nu întotdeauna ceea ce este nou și original deține aura verosimilității.

Din toate aceste lapidare notificări rezultă cât de numeroase sunt problemele ce ar necesita eforturi obstinate pentru remedieri și înnoiri, întrucât cercetarea, precum viața în general, nu curge rectiliniu și nu este un drum presărat doar cu reușite, ci și cu înfruntări, paradoxuri și eșecuri impredictibile. Posturile letargice, tolerante sau apatice nu numai că nu soluționează nimic, dar au și un efect contaminant pentru cei din proximitate, însă criticile, chiar dacă par dezagreabile, sunt în esență binevenite, cu prioritate cele constructive. Prin firea lucrurilor, evaluările cu caracter general nu se pot realiza productiv decât prin comparații, care ar trebui să constituie baza demarării proiectelor reparatorii și inovatoare. Chiar dacă nu are tradiții la fel de vechi și bogate ca cea occidentală, istoriografia românească a înregistrat realizări notabile, aspirând spre modernizare și amplitudine, încercând, totodată, să-și sincronizeze demersurile evolutive cu ceea ce se întreprinde pozitiv în arealurile mai privilegiate de soartă, cu toate diferențele de potențial uman și material, care, potrivit estimărilor sceptice, nu au tendințe de diminuare, ci, dimpotrivă, de extensie. Pe lângă asimilări eclectice și sincronizare, componentele domeniului s-ar consolida prin depășirea limitelor curente și accederea spre personalizare, ceea ce i-ar spori prestigiul și vizibilitatea.

Parcursurile ascendente ale științelor nu au aptitudinea de a se tonifica *ex abrupto*, ci doar în trepte, necesitând strategii riguroase și responsabile, astfel că marele matematician Grigore Moisil nu greșea când declara că „știința nu e bună azi, dacă ieri nu s-a gândit la mâine"[50]. Identificarea vizionară cât mai coerentă a principalelor obiective imediate și a celor de perspectivă reprezintă o cerință de neignorat a diriguitorilor organismelor de cercetare. Este ceea ce conștientizase în primul secol al erei creștine filosoful stoic Lucius Annaeus Seneca, când avertiza:

[49] A. J. Toynbee, *A Study of History*, New York – Londra, 1947, p. 555-558.
[50] *Cugetări și reflecții despre cultură și civilizație*, antologie E. Mihăilescu, București, 1984, p. 367.

„Celui care nu știe spre ce port se îndreaptă, nici un vânt nu-i e prielnic”[51]. Pentru a deveni performantă, în afară de susținere logistică, cercetarea românească reclamă reperarea și utilizarea specialiștilor cu reală sagacitate intelectuală și cu acumulări profesionale multilaterale, a căror formare necesită modelări atente și investiții generoase, sub zodia echilibrului și raționalității. *Pro memoria*, ca și alte ramuri ale culturii, pe lângă rosturile sale epistemologice, istoria are menirea de a configura în mod cumpănit și armonios un scut protector al națiunii pentru catalizarea identității și verticalității sale.

CUVÂNT DE RĂSPUNS

Ioan-Aurel Pop*

I. Discursurile de recepție

În istoria Academiei Române, discursurile de recepție ocupă un loc aparte. Prin conținut, ca și prin modul de prezentare, aceste supreme forme de consacrare ale academicienilor sau „botezul” lor, cum au mai fost denumite, s-au constituit, de-a lungul anilor, în manifestări pe cât de elevate, pe atât de elegante, proprii instituției academice.

Instituirea discursurilor de recepție s-a făcut la scurt timp după inaugurarea Societății Academice Române, înscriindu-se între primele măsuri organizatorice luate. Propunerea i-a aparținut lui George Barițiu, cel căruia Societatea Academică Română i-a datorat multe inițiative. Preocupat de sporirea prestigiului înaltului for de cultură al țării și, în acest cadru, de necesitatea unei mai bune cunoașteri a membrilor lui, George Barițiu a propus ca, în ședințe speciale, membrii titulari să prezinte discursuri de recepție, în care să se elogieze o personalitate marcantă a culturii românești sau să se prezinte aspecte semnificative din domeniul de competență. Adoptată cu căldură de toți membrii Societății Academice Române, propunerea lui George Barițiu a devenit nu numai o prevedere statutară, dar și un fapt real, la 14/26 septembrie 1869 ținându-se cel dintâi discurs de recepție.

Obligația membrilor titulari de a ține discursuri de recepție a fost înscrisă și în Statutul Academiei Române, adoptat la 21 iunie/3 iulie 1879. La art. 25, se prevedea ca „recepțiunea solemnă a membrilor să se facă prin lectura în public, din partea noului ales, a unui operator original, relativ de preferință la o ramură oarecare a dezvoltării naționale”. Ca urmare, începând cu 1880, discursurile de recepție ținute sub cupola Academiei Române au alternat elogiul făcut unor înaintași ai culturii române cu prezentarea unor aspecte considerate semnificative

* **Acad. Ioan-Aurel Pop**, președintele Academiei Române. CZU:94(498)(092)

[51] L. Annaeus Seneca, *Scrisori către Luciliu*, trad. și ed. Gh. Guțu, București, 1967, p. 192 [*VIII*, LXXI].

dintr-un domeniu sau altul al științelor. Au urmat alte avataruri, nerelevante în cazul de față și care au tulburat în oarecare măsură ordinea academică, mai ales în anii de tristă amintire ai regimului totalitar comunist.

II. Biografia intelectuală

Istoricul Victor Spinei se înscrie astăzi, după o îndelungată cumpănire și o lungă amânare, în această onorantă direcție. Devenit de decenii bune un reper fundamental al istoriografiei românești și cel mai reprezentativ istoric și arheolog medievist al spațiului carpato-nistrean, marele intelectual a acumulat cu insistență și migală nu doar cunoștințe despre trecut, ci și repere culturale esențiale, a reconstituit nu doar fresce ale timpurilor apuse, ci a comentat acele timpuri, le-a încadrat în mari serii istorice, a comparat și valorizat mereu lumea medievală românească încadrată în universalitate. Ca să realizeze toate acestea a străbătut o biografie intelectuală unică, aducătoare a înaltului titlu de membru al Academiei Române (corespondent în 2001 și titular în 2015).

Victor Spinei s-a născut la 26 octombrie 1943, în Lozova, jud. Lăpușna, azi în Republica Moldova. Din cauza apropierii frontului și a iminentelor represalii venite dinspre stepele Răsăritului, în aprilie 1944, familia s-a refugiat în Banat, a fost apoi deportată în Bărăgan, stabilindu-se ulterior la Iași. Studii medii a urmat la Liceul „Costache Negruzzi" (1957-1961) și superioare la Universitatea „Al. I. Cuza" (1961-1966) la Iași. S-a specializat în Germania, și-a luat doctoratul în istorie, pregătit sub îndrumarea lui Ion Nestor la Universitatea din București și susținut sub coordonarea lui Ștefan Ștefănescu la Institutul de Istorie „N. Iorga" din București (1977). S-a împărtășit, însă, din plin de ambianța de seriozitate a primei universități moderne a țării, fondate de ctitorul României unite. A beneficiat de documentare în Germania, S.U.A., U.R.S.S./Rusia, Italia, Austria, Marea Britanie, Franța, Suedia, China, Israel, Bulgaria, Ungaria, Polonia, Spania, Grecia, Ucraina, Turcia, Belgia, Armenia, Turkmenistan, Georgia, Serbia, Croația, Macedonia de Nord etc. A fost cercetător științific la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" din Iași (1966-1990), cercetător științific principal, șef al Sectorului de arheologie medievală (1990-2003), director (2003-2011) și director onorific (din 2014) la Institutul de Arheologie din Iași, oblăduit decenii bune de Mircea Petrescu-Dâmbovița, *spiritus rector* al arheologiei, preistoriei și istoriei vechi ieșene din acei ani. A devenit cadru didactic asociat (1990-1991), conferențiar (1991-1995), profesor titular (1995-2012), profesor asociat și profesor emerit (din 2012) la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza". Calitatea de conducător de doctorat a dobândit-o la specialitatea „Arheologie medievală" (din 1990). A efectuat cercetări deopotrivă asupra izvoarelor scrise și asupra celor arheologice, a participat la numeroase manifestări științifice interne și internaționale, la sute de conferințe, prelegeri, mese rotunde, a condus și conduce periodice, s-a bucurat de premii prestigioase (Premiul „Nicolae Iorga" al Academiei Române), a devenit *Doctor honoris causa* al unor universități. Este vicepreședinte al Academiei

Române (din 2015), președinte al Comisiei mixte româno-ucrainene de istorie, arheologie, etnografie și folclor a Academiei Române (din 2004). Coordonator al Programului Centenar al Academiei Române (2017-2020). Președinte al Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române (din 2019), membru al unor academii străine.

III. Concepția și metoda istorică

Victor Spinei este, în multe privințe deschizător de drumuri în cercetarea Evului Mediu propriu-zis (secolele V-XV). Temele abordate vorbesc de la sine în acest sens: istoria și arheologia Evului Mediu, cu preocupări speciale pentru teritoriul Moldovei; populația românească la nordul și sudul Dunării de Jos; migrațiile triburilor nomade în estul și sud-estul Europei; raporturile politice, economice, culturale și confesionale ale românilor cu Imperiul bizantin, cnezatele rusești, Regatul ungar și confederațiile tribale turcice și mongole; circulația obiectelor de cult în estul și sud-estul Europei; istoriografie românească și universală. În calitate de profesor la Universitatea „Al. I. Cuza" și de director al Institutului de Arheologie din Iași s-a preocupat constant de pregătirea teoretică și practică a studenților, a tinerelor cadre didactice și cercetătorilor în domeniul arheologiei și istoriei, prin însușirea metodelor moderne de săpături și de valorificare a rezultatelor investigațiilor, punând accent pe cercetările cu caracter interdisciplinar, astfel că a creat o adevărată școală în domeniul arheologiei și istoriei medievale cu extensie pe ambele maluri ale Prutului.

Ca să alcătuiască aceste prea modest intitulate „reflecții lapidare", însă pline de miez, istoricul a avut nevoie de decenii de acumulări. Într-o etapă a activității sale, când istoriografia românească era controlată de regimul comunist, Victor Spinei a avut marele privilegiu de a sta în preajma unor mari istorici, adevărați maeștri, dar nu doar de la Iași. Unul dintre aceștia a fost David Prodan. Ani la rând, la 13 martie, Victor Spinei putea fi văzut pe Strada Mică din Cluj, în casa respectatului academician octogenar, luând – precum mulți alții – lumină. Istoric de concepție materialistă, din seria pornită de Democrit, Epicur ori Lucrețiu, Prodan nu a fost niciodată marxist, fapt pentru care a și părăsit viața oficială de partid și s-a retras la Biblioteca Academiei din Cluj-Napoca. David Prodan susținea și demonstra că istoria nu este o disciplină revelație (în sensul că nu te poți ilumina peste noapte cu tainele trecutului), ci una de acumulare și că rezultatele majore în cercetarea istorică nu vin – cu rarisime excepții – decât la maturitate și, mai ales, la senectute. Victor Spinei și-a însușit, se pare, de tânăr asemenea concepții și a muncit cu tenacitate pentru a ajunge la vasta sa erudiție și acribie.

Istoricul nu enumeră și nu justifică în acest discurs de recepție temele sale fundamentale de cercetare și, în niciun caz, pe cele particulare, abordate treptat de-a lungul carierei. Victor Spinei nu este, cu anumite excepții, un istoric al sintezelor, ci unul al analizelor temeinice. Tehnica (metoda) de lucru pornește de la reconstituirea faptelor, ajunge la înserierea lor în procese largi, pentru ca să ur-

meze valorizarea, relevarea semnificației, importanța lor. În acest text, autorul nu face nimic din toate acestea, ci se îndreaptă spre caracterizarea generală a istoriei și istoriografiei românești din cele mai vechi timpuri până astăzi. După relevarea întrepătrunderilor istoriei cu istoriografia națională, arată paradoxurile perpetuate până azi privind rolul, sensul, menirea discursului istoric. Astfel, se trece de la Herodot („consemnarea faptelor remarcabile ale grecilor și barbarilor, spre a nu fi date uitării") la vechi aforisme chinezești („a-ți uita strămoșii este ca și cum ai fi un pârâu fără izvor sau un copac fără rădăcini"), de la Polybios și Diodor din Sicilia (atestatori ai importanței și utilității istoriei) până la cei care credeau că „cel mai bun dintre profeții viitorului este trecutul" (Byron) sau că istoria se poate reconstitui într-adevăr „așa cum a fost". Și tot așa, trecând prin Hegel, Bernard Shaw, H. G. Wells („nimeni nu poate ști care sunt surprizele pe care ni le rezervă viitorul"), se ajunge la cele mai dure reacții depreciative la adresa istoriei, rostite nu atât de istorici, cât de filosofi ori de filosofi ai istoriei și scriitori (Paul Valéry). Astfel, cunoașterea trecutului a fost valorizată până la absurd, considerând că fără istorie societatea nu poate să funcționeze (*historia magistra vitae*) sau, dimpotrivă, la extrema cealaltă, a fost denigrată în sensul că trecutul ar fi complet inutil sau chiar dăunător mersului înainte al societății („trecutul nu are nicio relevanță pentru prezent și viitor").

În trecere, se subliniază lărgirea permanentă a obiectului istoriei ca discurs, de la interesul pentru elite până la revărsarea spre întreaga societate și de la faptul politic la temele sociale, culturale, economice, de mentalitate, de imaginar colectiv, marginali etc. Astfel – ni se spune – s-a ajuns și la încercări de istorie totală, repudiată și ea ca nerealistă. În acest fond general, sunt încadrate temele românești: etnogeneza românilor, exagerările tracomane, ramurile poporului român și dialectele limbii române, structurile noastre statale mai labile în raport cu ale slavo-bulgarilor, rușilor kieveni, ungurilor, rolul Țaratului româno-bulgar, rolul limbii în identitatea poporului, romanitatea românilor, conștiința romanității proprii la români, numele de vlah, numele dat de români lor înșiși (1489: „seliștea lui Bodea Rumârul", toponim incluzând un antroponim rotacizat) etc.

Dar excursul academicianului Victor Spinei încetează repede să fie unul strict istoric, astfel încât sunt formulate opiniile sale despre cele două Europe („Europa cu doi plămâni", după expresia papei Ioan Paul al II-lea), despre rolul slavonismului, despre doctoratele în istorie astăzi, despre institutele românești din străinătate, despre istoricii români afirmați peste hotare etc.

Scurta istorie a istoriografiei românești – de la cronicari, Cantemir și Kogălniceanu până la Iorga și Gh. I. Brătianu – ne aduce aminte de istoricii noștri cetățeni și martiri, de rolul Academiei Române în standardizarea cercetării istorice, de istoricii scoși din contextul epocii și condamnați pentru că nu gândeau ca unii urmași ai lor de după câteva secole; de partea istoriografiei românești din Basarabia etc. Răzbate o tristețe abia reținută față de apetitul unora dintre noi de a ne distruge eroii naționali („personalitățile emblematice"), precum Mihai Viteazul,

Avram Iancu, Mihai Eminescu, Titu Maiorescu, Ion I. C. Brătianu, Nicolae Iorga, Emil Cioran, Mircea Eliade și mulți alții. Îngrijorarea autorului vine și din această globalizare ivită precum un tăvălug, cu ștergerea identităților și anularea culturii. Victor Spinei nu urâțește și nu preamărește, nu este adeptul unei istorii triumfale, dar nici ai uneia ticăloșite. Pornește de la premisa că istoricii sunt oameni, cu defecte și calități, cu jenante compromisuri, dar și cu sublime principii, apărate până la capăt.

Autorul se dovedește un înțelept, depărtat de polemicile arogante și jignitoare, de condamnările fără drept de apel, de catalogările sentențioase. Victor Spinei a scris și scrie istorie după temeinice cercetări, aplicând o metodologie serioasă și având drept scop relevarea prezentului oamenilor trăitori în trecut, în funcție de criteriul adevărului. De aceea, a devenit un profesionist și un maestru al genului și de aceea, distinși colegi, este onorat astăzi sub această augustă cupolă.

Vivat, crescat, floreat!

CZU:94(478)

STUDII

Ion Chirtoagă*

BENDERLIII ÎN AFARA HOTARELOR KADIATULUI TIGHINA

THE TURKISH INHABITANTS OUTSIDE THE BORDERS OF THE KHADYAT TIGHINA

In the sangeak (district) Tighina (constituted after the campaign of Suleiman I in 1538) entered the localities located between the Rivers Bâc (to the north) and Botna with the Upper Traian Wave (to the south). From Botna the southern border passed near the village of Chitcani to the Dniester. To the west the boundary of the district was established on the borders of the estates on the Lower Course of the Colinder, from where it followed to the south near the spring of the Larga River. During the period of economic crisis, through which the Ottoman Empire periodically passed, some Turkish dignitaries organized Private Economic Enterprises (called chiftlik), using the land resources of the state inside and outside the sangeak. In this way, chiftliks appeared in the territory remaining under the authority of Moldova, creating problems for the locals in the use of land resources. After 1774 the economic activity of the Turkish inhabitants outside the border of the sangeak Tighina was limited. A new Ottoman administration appeared in Căușeni, which replaced that of the Crimean Khan. The locality of Sălcuța, with Romanian population, being for a century under the administration of the Crimean Khan, was included in the borders of the sangeak Thighina.

Keywords: Moldova, Bâc, Botna, boyer, Bugeac, chiftlik, Chițcani, Dniester, Orhei, Răut, sangeak, Suleiman I.

În istoriografie se vehiculează diferite opinii referitoare la ocuparea în secolele XVI-XVII de către turci și tătari a unor teritorii din spațiului carpato-nistrean, aflate sub autoritatea domnului Țării Moldovei.

E cunoscut faptul că în 1538 Suleyman I, boierii moldoveni și polonezii și-au unit forțele pentru ca Petru Rareș să fie înlocuit pe tronul țării cu o altă persoană, mai docilă. Însă nici boierii, nici polonezii nu s-au așteptat că după înlocuirea

* **Ion Chirtoagă**, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal la Institutul de Istorie.
https://doi.org/10.58187/rim.129-130.01

domnului Moldovei în exercițiu cu o altă persoană, otomanii vor rupe din trupul țării teritoriul cu un punct strategic important. La solicitarea hanului din Crimeea, care încerca să restabilească dominația anterioară tătară (de pe timpul Hoardei de Aur) în lungul Nistrului, sultanul a ocupat trecerea peste acest râu de la Tighina și orașul de lângă Răut, numit ulterior Orheiul Vechi, unde până la 1369 au locuit și persoane aduse din Orient. Conform mărturiilor cronicarilor turci, după ce la trecerea Tighina Poarta a construit cu mâinile țăranilor români o cetate din piatră, numită de otomani Bender, ea mai intenționa să ridice o nouă fortăreață, desemnată de cronicarii menționați cu nume bizare - Cein, Colcein ș.a.[1] În opinia noastră, cetatea menționată urma să fie construită pe malul Răutului, lângă satul Trebujeni din actualul raion Orhei. Cea de a doua cetate, menționată în documentul dat, n-a mai fost construită, însă cu această ocazie nefericită centrul ținutului Orhei a fost transferat în altă parte.

Referitor la ocuparea unui teritoriu din lungul Nistrului, în istoriografie a fost expusă ideea că atunci ar fi fost ocupat aproape tot spațiul dintre Prut și Nistru, ori cel puțin, Tighina și Bugeacul, turcii apropiindu-se foarte mult de frontiera poloneză[2]. Însă și după acest eveniment dramatic din istoria noastră națională, câmpia din sudul spațiului pruto-nistrean continua să se afle sub autoritatea pârcălabului de Lăpușna și nu avea de unde să se numească Bugeac (colț), toponim apărut mult mai târziu, în alte circumstanțe istorice și referitor la altă configurație teritorială mai adecvată pentru sensul cuvântului respectiv. Drept dovadă servește faptul că în 1539 Suleyman I a poruncit sangeakbeiului de Cetatea Albă să nu permită tătarilor care locuiesc „lângă Akkerman și Chilia să treacă cu turmele de oi în Polonia"[3], adică în stânga Nistrului, la care pretindeau la modul cel mai serios polonezii și lituanienii. Faptul că tătarii se aflau „lângă Akkerman și Chilia", dar treceau cu turmele lor în stânga Nistrului, constituie o mărturie certă că atunci câmpia din sudul spațiului pruto-nistrean se afla în continuare în stăpânirea Țării Moldovei, care nu permitea să fie utilzată în mod abuziv de către tătarii, veniți recent în acest teritoriu, crescători de vite nomazi.

Aceste măsuri ale Porții au alertat autoritățile moldovenești și poloneze, deoarece era pusă în pericol securitatea celor două țări în condițiile activizării tătarilor din Crimeea. Imediat după campania lui Suleiman I din 1538 relațiile polono-tătare s-au deteriorat. Confruntările polono-tătare au continuat și în anii următori. Pentru a demonstra că potentatul din Crimeea avea anunite drepturi asupra spațiului dintre Nistru și Bug de pe timpul Hoardei de Aur, solului polonez Wiliamowski i s-a declarat că în acest teritoriu sunt „numai stâlpi (la mormintele

---

1 *Cronici turcești privind Țările Române (Extrase),* Vol. I, București, 1966, p. 231, 480.

2 Eugen Denize, *Problema Basarabiei de la Ștefan cel Mare la Mihai Viteazul*, Alborg, Ed. Dorul, 2001; Dinu Poștarencu, *Un nou studiu despre Basarabia,* în „Revista de Istorie a Moldovei", 2002, nr. 1-2, p. 100-101.

3 *Catalogul documentelor turcești,* Vol. II, București, 1965, p. 5.

tătare – n.n.) și mori moldovene”[4], stăpânii cărora utilizau resursele hidraulice ale râului în scopuri economice, inclusiv pentru locuitorii de pe malul stâng al Nistrului. Adică în opinia conducerii tătarilor, la acest teritoriu puteau pretinde doar Hanatul din Crimeea și Țara Moldovei, dar nu polonezii cu lituanienii.

Pe de altă parte, și boierii moldoveni erau nemulțumiți de rezultatul campaniei lui Suleyman I din 1538, imputându-i-se lui Ștefan Lăcustă, adus la tronul țării de către sultan, că el era gata să cedeze otomanilor „Nistrul tot”[5], adică un teritoriu mare din apropierea râului menționat. În 1540 boerii moldoveni, după ce l-au ucis pe Ștefan Lăcustă, la tronul țării l-au ales pe Alexandru Cornea, care a atacat Tighina, alarmând pe turci. Pentru ameliorarea situației complicate de la frontiera de nord a Imperiului Otoman, Suleyman I l-a numit a doua oară la tronul Moldovei pe fostul domn, Petru Rareș, care în schimbul unei contribuții bănești în visteria Porții și majorarea tributului, a reușit să întoarcă în hotarele țării o parte din teritoriul acaparat de turci în 1538. Însă otomanii și-au păstrat cetatea Tighina, construită în 1538-1539, cu un teritoriu din apropierea fortăreței și a trecerii peste Nistru, care avea o importanță deosebită pentru hanul Crimeii și eventuale colaborări militare turco-tătare, îndreptate contra moldovenilor, polonezilor și lituanienilor. Pe de altă parte, returnarea incompletă a teritoriului din apropierea Nistrului în hotarele țării s-a soldat cu unele confruntări dintre moldoveni și turci și cu distrugeri în acest spațiu, populat de români. Din conținutul firmanului sultanului din 1552 se poate înțelege că, retrăgându-se din spațiul dintre râul Botna și satul Palanca, retrocedat Modovei, turcii au distrus într-un mod barbar 9 din cele 35 sate cu populalție românească al teritoriului menționat[6].

Confruntările dintre moldoveni și turci de la hotarul circumscripției Tighina și teritoriul rămas sub autoritatea domnului Moldovei au continuat, mai ales, acolo unde nu se aflau repere naturale solide. În firmanul lui Selim al II-lea din 1568 se menționează că la o dată anterioară, ceaușul (ofițerul de legătură) Ferruh ar fi stabilit hotarul noii circumscripții Tighina. Din conținutul documentului rezultă că inițial mai puține neînțelegeri apăreau la hotarul de nord al circumscripției Tighina, deoarece Bâcul constituia un reper sigur. Cele mai multe dispute erau provocate la hotarele de vest și de sud ale circumscripției. Inițial aceste dispute apăreau, deoarece o moșie putea fi pe ambele versante ale unui deal ori maluri ale numitului pârău, care serveau ca semne de hotar, dar localnicii, deprinși cu resursele naturale respective, tindeau să le utilizeze în continuare fără restricții. Spre exemplu, în valea din apropierea cursului inferior al pârâului Colinder, afluent al râului Bâc, au fost necesare repere suplimentare ca Vadul ori Geamăna din apropiere. Pe de altă parte, cursul superior al părăului Colinder nu putea servi ca

[4] Mihnea Berindei, Gilles Veinstein, *L'Empire Ottomane et les Pays Roumaines (1544-1545),* Parie-Cambridje, 1987, p. 98.

[5] Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe,* București, 1899, p. 188.

[6] Valeriu Veliman, *Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea,* în Revista Arhivelor, 1984, nr. 2, p. 203.

semn de hotar deoarece el curge din vest spre est. Din cauza că până la hotarul de sud al circumscripției din lungul râului Botna și al Valului Traian de Sus nu s-au găsit semne mai potrivite, ca puncte de reper au servit izvorul pârâului „Olarca" (Larga, un afluent al Botnei) și diferite moșii. La hotarul de sud al circumscripției apăreau dispute în legătură cu satul Copanca, menționat în firmanul lui Selim al II-lea în subordonarea autorităților de la Tighina, iar în 1581 – în componența ținutului Lăpușna de sub autoritatea domnului Moldovei[7]. Adică în 1581 ținutul Lăpușna încă se mai extindea până pe litoralul râului Nistru. În pofida afirmațiilor lui Dimitrie Cantemir[8], ale lui E. Denize[9] și altor autori[10] că în 1538 ori în 1568 turcii ar fi ocupat câmpia Căușenilor (ori de la sud de Valul Traian de Sus), numită ulterior Bugeac, și ar fi fost aduși în acest teritoriu nomazi de origine turanică, în fapt, în 1581 câmpia menționată în continuare se afla sub autoritatea domnului Moldovei, în numele căruia era administrată de pârcălabul ținutului Lăpușna.

Situația a devenit mai complicată pentru țară după ce pe la 1585 hotarul circumscripției otomane cu centrul la Cetatea Albă a fost extins din contul teritoriului rămas sub autoritatea domnului Moldovei până la satul Purcari. Din anul 1595 potentatul din Crimeea a ocupat abuziv câteva localități cu populație românească de pe cursul inferior al Nistrului, cunoscute ulterior în sursele istorice interne ale țării cu numele de „sate hănești", iar în cele tătare – „ialî", adică – „de pe litoralul" Nistrului[11]. În așa numitele „sate hănești" intrau Copanca, Leuntea, Talmaza, Răscăieți, Cioburciu menționate pe harta lui Beauplan din anii 30-40 ai secolului al XVII-lea[12], Cârnățeni – în relatările călătorului suedez I. Meier din 1651, potrivit căruia această localitate se afla în nord-vestul circumscripției[13]. La cele șase sate ulterior s-a adăugat încă unul, apărut recent cu numele de Slobozia Hanului[14], fondat pe timpul stăpânirii potentatului din Crimeea și populat cu

---

7 Gheorghe Ghibănescu, *Surete și izvoade,* Vol. XIX, Iași, 1927, p. 152.

8 Dimitrie Cantemir, *Principele Moldovei. Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei,* Vol. II. Stud. într. de Valentina și Andrei Eșanu, Trad. de Dan Slușanschi, Institutul Cultural Român, București, 2007.

9 Eugen Denize, *Problema Basarabiei de la Ștefan cel Mare la Mihai Viteazul*, Alborg, Ed. Dorul, 2001.

10 Dinu Poștarencu, *Un nou studiu despre Basarabia,* în „Revista de Istorie a Moldovei", 2002, nr. 1-2, p. 100-101.

11 Spre deosebire de noțiunea de „sate hănești" termenul de localități „de pe litoral" mai includea și satele din sangeakul Cetatea Albă, de la care potentatul din Crimeea primea doar renta seniorială, cea centralizată fiind percepută de fiscul otoman.

12 *Călători străine despre Țările Române* (în continuare *CSȚR*), Vol. VII, București, 1980, p. 516.

13 *CSȚR,* Vol. V, București, 1973, p. 448.

14 În limbile turanice numele satului e ortografiat Slobozia Hanesi (Slobozia Hanului). Uneori această formulă turanică în limbile europene este ortografiată greșit (Hănesei, Găneasa), creându-se impresia că și soția hanului din Crimeea ar fi avut proprietăți funciare la vest de Nistrul. Trebuie de subliniat faptul că nici soțiile sultanului otoman nu aveau proptrietăți de pământ (mülk), ci doar posesiuni (khass) cu surse de venit. E cunoscut faptul că proprietățile se transmiteau prin moștenire, iar posesiunile - nu. În ceea ce privește soțiile hanului (până la patru, conform prevederilor șeriatului) erau întreținute de potentatul din Crimeea din sursele

români moldoveni. S-a constituit o nouă circumscripție cu centrul la Cioburciu. După ce pe la 1673 s-a stabilit pentru o perioadă îndelungată de timp „hotarul lui Halil-pașa", dintre teritoriul ocupat de turci, tătari și nogai și cel rămas sub autoritatea domnului Moldovei, în această circumscripție nouă au mai nimerit câteva sate cu populație românească, cu centru administrativ la Căușeni. În proprietatea hanului din Crimeea se mai aflau câteva sate cu populație românească din circumscripția Cetatea Albă, obținute de la sultan după campania lui Bayazid al II-lea, din anul 1484. Aceste proprietăți ale hanului nu aveau statute similare în cadrul Imperiului Otoman[15]. Dacă unele sate cu populație românească de la sud de Purcari erau în proprietatea hanului din Crimeea, dar se aflau în sangeakul otoman cu centrul la Cetatea Albă, cele de la nord de această localitate formau o circumscripție supusă direct hanului din Crimeea. Această situație crea anumite confuzii pentru călătorii străini, care nu deosebeau proprietățile hanului dintr-un sangeak otoman de satele cu populație românească cu centrul mai întâi la Cioburciu, apoi la Căușeni, care formau o circumscipție aflată sub administrația potentatului din Crimeea. Așa, spre exemplu, călărorul turc Evlia Celebi susținea că Cioburciul, Copanca și Leuntea se aflau pe pământul Tighinei[16], afirmație preluată și de autorii unor scrieri contemporane[17]. Indirect, acest concept era extins asupra întregii câmpii vecine[18].

Afirmațiile de acest fel au fost generate și de schimbările care s-au produs în sistemul otoman de dominație. În secolele XV-XVI, la temelia statului otoman s-au aflat structurile administrative și militare bazate pe sistemul de sipahii (cavaleri medievali) și renta centralizată, care era percepută de la producători pentru întreținerea zaimilor și timarioților în schimbul serviciului lor public. Fiecare sipahiu primea anual un venit stabilit într-o sumă fixă de bani. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, sub influența importului de metale prețioase din America, continentul european a fost cuprins de inflație, care a subminat și sistemul de remunerare a sipahiilor din Imperiul Otoman. În urma crizei economice, cei mai mulți sipahii cu venituri mici, nefiind remunerați la nivelul corespunzător, au început să practice ocupații economice pentru întreținerea familiilor. Unii practicau comerțul, iar alții organizau gospodării particulare, utilizând resursele funciare ale moșiilor apropiate de locurile lor de trai. Pe resursele funciare de stat au apărut întreprinderi agricole particulare, numite ciftlikuri. Ele au fost create mai întâi în circumscripțiile cu administrație otomană (din sangeakurile Tighina, Cetatea Albă), apoi pe moșiile satelor stăpânite de hanul din Crimeea și ale celor rămase sub autoritatea domnului

sale de venit.

15 Ion Chirtoagă, *Din istoria Moldovei de Sud-Est până în anii 30 ai sec. al XIX-lea,* Chișinău, Ed. Muzeum, 1999, p. 110.

16 *CSȚR,* Vol. VI, București, 1976, p. 414-415.

17 Dinu Poștarencu, *Hotarele raialei Bender,* în „Revista de Istorie a Moldovei", 2015, nr. 2, p. 128.

18 La acest subiect vom reveni într-o altă lucrare.

Moldovei. Spre exemplu, în lista de colectare a produselor alimentare de către autoritățile otomane din anul 1708 sunt menționate ciftlikuri ale demnitarilor otomani, sipahiilor (inclusiv ale zaimilor mai înstăriți), ofițerilor trupelor de ieniceri, slujitorilor cultului musulman din circumscripția Tighina, cum ar fi Esen Akay oglu kethudasî, mutevelli, Beşli aga, Islam Gazi, Dalî aga, Ali imam, Kazî Bey, Ak Mehmed imam, Arnavud Hasan aga, Zaim Ibrahim aga, Ibrahim aga, Zaim Ahmed aga, Suleyman aga, Yusuf aga, Zaim Suleyman aga, David zaim, Yusuf zaim, Ramazan aga, Kalî dizdar, Zaim Omer aga, Musala zaim ș.a. Printre localitățile din sangeakul Tighina, țăranii care au achitat darea în natură față de statul otoman sunt menționate satele Yenikioi (adică Chițcani), Bulboaca (în text – Polubok, ceea ce ar putea constitui o eroare tehnică), Ursoaya, Varnița, Daliyan, Calfa, locuitorii din varoș[19], adică dintr-o mahala cu populație creștină (în primul rând, de origine română) a orașului Tighina ș.a. În același document sunt menționate câteva localități din circumscripția vecină Căușeni, aflată în subordonarea hanului din Crimeea cum ar fi localitatea cu același nume, Talmaza, Cârnățeni, Leuntea. Turcii din Tighina pătrundeau și în teritoriul rămas sub autoritatea domnului Moldovei, punând în dificultate activitatea economică a țăranilor localnici. Printre aceste localități sunt menționate satele Colinder (ulterior numit și Balmaza), Gurciova (Gangura), Todirești, Geamăna[20].

În a doua treime a secolului al XVII-lea, în sudul spațiului dintre Prut și Nistru au venit nogaii din neamurile Orac oglu și Or-Mehmed oglu, pentru care a fost rezervat teritoriul de până la Valul Traian de Sus și cursul râului Ialpug. Limita de păşunare a nogailor a început să fie numită „hotarul lui Halil paşa". Iar teritoriul rupt din trupul Moldovei oficial se numea „Iurtul (adică, stăpânirea – n.n.) lui Halil paşa" ori mai popular – Bugeac. Abia acum, când nogaii din acel colț de țară (Bugeac - unghi) din apropierea Mării Negre, sporindu-și de câteva ori numărul cu cei veniți de la est de Nipru, și-au extins aria de păşunare până în apropierea Valului Traian de Sus, ei au adus și denumirea, apărută recent, până la „hotarul lui Halil paşa". Mai mult, nogaii și turcii din sangeakul Tighina au pătruns și pe moșiile din afara hotarelor celor două circumscipții (Tighina și Bugeac) sub pretextul „că nu le ajung locul lui Halil paşa de hrană"[21]. Printre cei afectați de această înaintare a turcilor și nogailor pe moșiile țăranilor moldoveni erau și locuitorii din satul Puhoi, ținutul Lăpușna, care la 29 martie 1765 erau scutiți de către Grigore Ghica de unele dări din motivul că se aflau în apropierea

[19] Termen utilizat de obicei în documentele oficiale otomane.

[20] Александр Середа, *Силистренско-Очаковският еялет през XVIII - нач. на XIX в. Административно-териториално устройство, селища и население в Северозападното Причерноморие*, София, Дио Мира, 2009, с. 237. În documentul turcesc publicat toponimul este ortografiat Calinder.

[21] *Cronica anonimă a Moldovei. 1661-1729 (Pseudo-Amiras),* București, 1975, p. 95.

noii limite a „Benderului și cu tătarii”[22], deși uneori această măsură a fost pusă sub semnul îndoielii fără argumente convingătoare[23].

În 1728 s-a ajuns la un compromis referitor la modul de utilizare de către nogai a pământului din apropierea „hotarului lui Halil-pașa”, stabilit pe la 1673: „Nohaii… o parte din locul Moldovei o împresurase de vreo 30 de ani și altă parte era împresurată de benderlii[24], se menționează în cronica anonimă tradusă de Amiras, iar Grigore vodă a scos hatișeriful de la Împărăție (firmanul sultanului – n.n.)… și a dezbătut și locul acela și l-a lipit la hotarul Moldovei, hotărându-l cu semne pe hotarul vechi a lui Halil pașa. Și cu mijlocirea hanului i-a și mutat pe tătari, dându-le loc de ședere mai jos de unde intrase ei, mai jos de cele 2 ceasuri în curmeziș și 32 ceasuri în lung. Și cu zapisul ce avea de la tătari, lua dajdii de la dânșii, de pe case și de pe bucate (vite – n.n.) și din fânețe în toți anii, care nici această supunere alți domni nu le-au putut face și pentru aceasta nu iubeau tătarii pe Grigore vodă”[25].

Însă în teritoriul de la sud de Valul Traian de Sus ușurgii, adică perceptorii respectivi[26], n-au reușit să-i impună pe mârzacii turanici la achitarea dării pentru utilizarea în scopuri economice a resurselor funciare ale domnului și boierilor moldoveni, care într-un mod nejustificat au nimerit sub autoritatea hanului. Printre aceste localități erau Sălcuța, Malcoci ș.a.[27].

După pacea de la Kuciuk-Kainargi din anul 1774 și obținerea independenței hanului din Crimeea față de otomani, proprietatea lui la vest de cursul inferior al Nistrului a fost lichidată. S-a redus substanțial numărul localităților cu locuitori nogai din sudul spațiului pruto-nistrean: din neamul Orac oglu de la circa 100 sate – la 26 (inclusiv 23 în „moșia lui Halil pașa”, adică la sud de Valul Traian de Sus), Or-Mehmed oglu - de la 100 sate la 72 (inclusiv 36 în teritoriul Moldovei, adică în cele „două ceasuri” de la vest de cursul râului Ialpug)[28]. De această ocazie favorabilă s-au folosit autoritățile Moldovei, care la nord de Valul Traian de Sus au creat ținutul Hotărniceni. Din fostele „sate hănești” s-a constituit o nouă circumscripție otomană cu centrul în Căușeni, în frunte cu un voievod special. În 1807, în componența kadiatului Tighina au fost înregistrate 17 sate cu popu-

[22] *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei,* Publicate de Aurel V. Sava, București, 1937, p. 210.

[23] Dinu Poștarencu, *Hotarele raialei Bender*, p. 131.

[24] Turci din Bender.

[25] Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României sau letopisețele Moldovei și Valahiei,* Ed. II, Vol. III, București, 1874, p. 166.

[26] Pentru utilizarea resurselor funciare din teritoriul arendat, nogaii plăteua proprietarilor lor legitimi (domnului țării ori marilor boieri moldoveni) zeciuiala din roada recoltată.

[27] Charlles de Peyssonel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire,* Tome premier, Paris, MDCCLXXXVII (1787), p. 308.

[28] Александр Середа, *Силистренско-Очаковският еялет през XVIII - нач. на XIX в. Административно-териториално устройство, селища и население в Северозападното Причерноморие*, с. 246.

lație românească – Baccealia, Chircăești, Chițcani, Ghiolchioi, Hagimus, Osmănești, Gâsca, Fârlădeni, Hârbovăț, Ters Bazar, Bulboaca, Ciacraul, Calfa, Dalian, Varnița, Salcuța ș.a. În hotarele circumscripției Căușeni erau localitățile Căușenii (Vechi și Noi), Caplani, Slobozia Hanului, Cârnățeni, Popeasca, Feștelița ș.a.[29]. Din acest document reiese că după anul 1774 localitatea Sălcuța a fost transferată în kadiatul Tighina, fapt care uneori se neagă[30].

Din informația prezentată se poate afirmat, că în sangeakul Tighina, format din kadiatul cu același nume, intrau localitățile aflate cu prioritate între râurile Băc (la nord) și Botna cu Valul Traian de Sus (la sud). Din apropierea malului drept al Botnei, în kadiatul Tighina intra și satul Chițcani. La vest limita circumscripției a fost stabilită pe hotarele moșiilor de pe cursul inferior al Colinderului, de unde urma spre sud prin apropierea izvorului râului Larga („Olarca" din documentul turcesc de la 1568). În condițiile de criză economică, prin care periodic trecea Imperiul Otoman, unii demnitari turci organizau întreprinderi economice particluare (numite ciftlikuri), utilizând resursele funciare ale statului din interiorul kadiatului, dar și din afara lui. În așa mod, pe teritoriul rămas sub autoritatea domnului Moldovei, dar și al „satelor hănești" apăreau ciftlikuri, creând localnicilor probleme în utilizarea resurselor funciare ale moșiilor respective. După 1774 activitatea economică a benderliilor în afara hotarului kadiatului Tighina a fost substanțial limitată. La Căușeni a apărut administrația otomană care a înlocuit-o pe cea a hanului din Crimeea. Iar localitatea cu populație românească Sălcuța, aflată timp de un secol sub administrația hanului din Crimeea, a fost inclusă în hotarele kadiatului Tighina.

[29] *Arhiva de Stat Istorico-Militară a Rusiei*, Fond 14209, inv. 5/165, legătura 35, dosar 6, f. 18-18 verso, 20-20 verso.

[30] Dinu Poștarencu, *Hotarele raialei Bender*, p. 131.

CZU:94(478):39”XVI-XVIII”

Alina Felea*

DIN ISTORIA INSTITUȚIEI CĂSĂTORIEI ÎN ȚARA MOLDOVEI ÎN SEC. AL XVII-LEA – ÎNCEPUTUL SEC. AL XIX-LEA: CONDIȚII DE ÎNCHEIERE A MARIAJULUI ȘI PROCEDURA DE CERCETARE

This article examines the research procedure that was mandatory for the conclusion of a matrimonial alliance in Moldova in the XVIIth - the beginning of the XIXth century and which was based on the ascertance of the presence of the necessary conditions for marriage (voluntary agreement of the young people, consent of the parents / relatives of the young people, age allowed for marriage), lack of any kind of impediments and the presence of the wedding authorization act. The country of Moldova, being an Orthodox country, in matters of matrimonial law was guided by Orthodox canon law, according to which in order to conclude a legitimate marriage certain conditions had to be observed. The execution of the investigation procedure was entrusted to the priest.

Keywords: the marriage, the research procedure, wedding authorization act, impediments, Moldova.

Importanța căsătoriei a doi indivizi pentru societatea tradițională a Țării Moldovei din perioada sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea este indiscutabilă din mai multe puncte de vedere. Căsătoria avea un rol deosebit în veriga a*lianței matrimoniale*, care implică deopotrivă statutul și onoarea familiilor, precum și avantajele materiale pe care le vor obține în urma căsătoriei. În cadrul acestor alianțe, un rol important îl avea fata și familia fetei, care trebuia să aducă în familia bărbatului zestrea. Căsătoria, care stătea la baza familiei conjugale, punea și pilonii rudeniei consangvine, devenind una dintre formele de sociabilitate cele mai răspândite. Astfel, prin alianță matrimonială se forma o unitate a societății din care rezultau urmași, prin aceasta fixându-se originea comună biologică a urmașilor – rudenia de sânge, creându-se o rețea de rude din legături de sânge. Toți oamenii din patronimie erau legați printr-o unitate ideologică, recunoșteau rudenia apropiată, în calitate de urmași ai unui strămoș comun. Această unitate de neam s-a păstrat în Țara Moldovei pe parcursul secolelor, în documente clar indicându-se proveniența dintr-un

* **Alina Felea**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie.
https://doi.org/10.58187/rim.129-130.02

strămoș. *Rudenia de sânge* se număra în funcție de autorul comun „pe linie directă, suitoare și coborâtoare (ascendenți și descendenți) și pe linie colaterală, fiecare cu grade sau trepte numerotate după numărul generațiilor ce se interpun între rudele respective”[1]. Instituția căsătoriei a creat drepturi și obligații de ajutor reciproc și întreținere, precum și de vocație succesorală.

În urma încheierii alianței matrimoniale se întemeia și rudenia prin alianță, cunoscută în Țara Moldovei drept rudenie de cuscrie, care se crea între grupul de rude al unui soț cu grupul celuilalt soț. Reieșind din anumite principii religioase, căsătoria punea începutul și a unei forme spirituale a rudeniei rezultate în urma cununiei tinerilor, apoi și a botezului copiilor acestora (nași-fini) – numită în Țara Moldovei rudenie sufletească, întrucât își are sorgintea în cele Două Sfinte Taine ale Bisericii: Sfântul Botez și Sfânta Taină a Nunții. Doar în rezultatul căsătoriei, în familia în care nu se năștеau urmași sau toți copiii au decedat, putea fi înfiat un copil, astfel punându-se baza unei alte componente a rudeniei spirituale izvorâte din înfiere.

Totodată, instituția căsătoriei crea și anumite impedimente la o altă viitoare căsnicie a persoanelor înrudite cu cei doi soți atât prin sânge, cât și prin alianță, dar și spiritual. În scopul dezvoltării armonioase a comunității ortodocșilor, de veghe asupra păstrării și respectării valorilor și tradițiilor unei familii ortodoxe stătea atât Biserica Ortodoxă, cât și statul, dar și întreaga comunitate tradițională.

Articolul de față examinează procedura de cercetare care era obligatorie pentru încheierea unei alianțe matrimoniale în Țara Moldovei în sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea și care se baza pe constatarea prezenței condițiilor necesare căsătoriei (acordul benevol al tinerilor, acordul părinților/rudelor tinerilor, vârsta permisă pentru căsătorie), lipsei impedimentelor de orice gen și prezența peciului de cununie.

Deși în spațiul românesc instituția căsătoriei s-a bucurat de atenția cercetătorilor în diferite perioade, iar tematica mariajelor și-a găsit reflecție parțială într-o serie de lucrări valoroase, care se referă la istoria familiei din spațiul românesc în general, în lucrări dedicate istoriei dreptului familiei sau istoriei bisericii, și în studii speciale, practic cele mai multe dintre ele se referă la istoria Țării Românești și Transilvaniei. Totuși, vom remarca, la ortodocșii din Țara Moldovei, ca și în comunitatea ortodoxă din Țara Românească și Transilvania, în perioada sec. al XVII-lea – începutul secolului al XIX-lea circula același obicei al pământului, se aplica legislația scrisă și existau aceleași obiceiuri și tradiții în ceremonialul de peție, logodnă și nuntă. Ele pot servi ca puncte de pornire pentru alte cercetări cu referire la problematica căsătoriei din Țara Moldovei.

Dintre lucrările elaborate la această tematică vom remarca doar câteva de bază. Un studiu important pentru cercetarea căsătoriei a fost cel al Ancuței Po-

[1] Maria Magdalena Szekely, *Structuri de familie în societatea medievală moldovenească*. În „Arhiva Genealogică”, IV (IX), 1997, 1-2, pp. 59-117; M. Voinea, *Sociologia familiei*, Bucuresti, 1993.

pescu, care a pus unele accente pentru căsătoria în Țara Moldovei[2], prezentând aspecte reflectate în codurile de legi care circulau, permisiunile și interdicțiile, însă articolul se bazează mai mult pe nomocanoanele care au circulat în Țările Române, pe codurile de legi din Țările Române și, în cea mai mare parte, pe sursele documentare din Țara Românească, sursele din Țara Moldovei fiind utilizate segmentar.

Căsătoria, ca unul dintre elementele de bază ale ciclului vieții familiale în satul românesc din nord-vestul Transilvaniei la mijlocul sec. al XIX-lea, este abordată în cercetările semnate de S.P. Bolovan[3] și Ioan Bolovan[4], importante pentru cercetarea noastră din punctul de vedere al abordării metodologice, dar și model de varietate a subiectelor analizate.

Cercetătoarea Șarolta Solcan, una dintre primele care a abordat subiectul, în cele două monografii *Familia în secolul al XVII-lea în Țările Române și Femeile din Moldova, Transilvania și Țara Românească în Evul Mediu*, deși face o retrospectivă a familiei în spațiul românesc, cu accent special pe Țara Românească, abordează câteva dintre cele mai importante subiecte ale instituției căsătoriei, și anume: politicile și strategiile matrimoniale, condițiile existenței unei văduve și necesitatea recăsătoriei acesteia, unele obiceiuri de căsătorie etc[5].

O cercetătoare perseverentă, Violeta Barbu, oferă un model de cercetare a instituției căsătoriei, referindu-se la istoria Țării Românești[6]. Cercetătoarea argumentează abordarea metodologică, analizează detaliat sursele principale, dintre care este și lucrarea *Pravoslavnica mărturisire* a Mitropolitului Petru Movilă, care a avut impact asupra întregului spațiu românesc, făcând și câte un excurs în istoricul fiecărui subiect abordat. Pentru cercetarea noastră este important și

---

2 Anicuța Popescu, *Instituția căsătoriei și condiția juridică a femeii din Țara Românească și Moldova în secolul al XVII-lea. În* „Studii", tomul 23, nr.1, 1970, pp. 55-80.

3 Sorina Paula Bolovan, *Familia și relațiile matrimoniale în satul romanesc transilvănean în a doua jumătate a sec. al XIX-lea*. În „Anuarul Institutului de Istorie Cluj", XXXV, Cluj-Napoca, 1996, pp. 209-224; Idem, *Problema vârstei la căsătorie la românii din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Slujitor al Bisericii si al Neamului*, Cluj-Napoca, 2002, pp. 477-474.

4 Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, *Considerații privind vârsta la căsătorie la românii transilvăneni în secolul al XIX-lea*, în Ioan Bolovan (coord.), *Transilvania în epocile modernă si contemporană. Studii de demografie istorică*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2002, pp. 111-124; Idem, *The Church in the Family Life of the Romanians of Transylvania, in the 19th Century*, în *Romanian Civilization*, 1, nr. 2, Iasi, 1992, pp. 49-57; Idem, *Family and Marital Relations in the Transylvanian Romanian Village (1850-1914)*. În „Transylvanian Review", 12, nr. 4, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Romană, Cluj-Napoca, 2003, pp. 33-44; Idem, *Ilegitimitatea* în *Transilvania* în *a doua jumătate a secolului al XIX-lea: contribuții demografice*, în Traian Rotariu, Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan (coord.), *Populația Romaniei. Trecut, prezent, viitor*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2006, pp. 223-232.

5 Șarolta Solcan, *Femeile din Moldova, Transilvania și Țara Românească în Evul Mediu;* Idem, *Familia* în *secolul al XVII-lea* în Țările *Române,* București: Editura Universității din București, 1999.

6 Violeta Barbu, *Ordo Amoris. O istorie a căsătoriei în Țara Românească în secolul al XVII-lea*, București: Editura Academiei, 2011.

faptul că au fost remarcate elementele de modernitate, care pot fi atribuite și Țării Moldovei.

Constanța Ghițulescu în lucrarea *În șalvari și cu işlic. Biserică, sexualitate, căsătorie și divorț în Țările Românești ale secolului al XVIII-lea*[7] face o analiză consistentă a structurilor de familie, instituției căsătoriei și a divorțului în Țara Românească, bazându-se în mare parte pe surse inedite, elaborând studii de caz concrete, la fiecare compartiment în parte. Este la fel un model de prezentare a instituției căsătoriei, dar care are o abordare metodologică aparte. În problematica instituției căsătoriei se analizează prerogativele Bisericii oficiale și ale statului în materie de încheiere a mariajului și a desfacerii acestuia, punctând atribuțiile instituției ecleziastice.

Georgeta Fodor (Chirilă) în teza de doctorat, apoi și în monografia *Femeia în societatea medievală românească. Secolele XV-XVII*[8], abordează instituția căsătoriei în câteva paragrafe, dar mai cu seamă se referă la acest fenomen într-un capitol *Femeia și familia în evul mediu românesc.* Deși are referințe și la Țara Moldovei, aplecându-se detaliat și asupra strategiilor matrimoniale ale domnului Țării Moldova Vasile Lupu, în cea mai mare parte totuși se referă la Țara Românească și Transilvania, abordând problematica din punctul de vedere al poziției și statutului femeii în societate, cronologic finalizând cu mijlocul sec. al XVII-lea.

Mircea Brie, bazându-se pe metodologia utilizată de demografia istorică, cercetează instituția căsătoriei și familia în Transilvania, prezentând numeroase studii de caz[9]. Cercetătorul abordează problema strategiilor matrimoniale, inclusiv în comunitățile etnic sau confesional mixte, analizează nupțialitatea în funcție de perioadele postului și ale lucrărilor agricole, face referire la componenta mentală a înțelegerii, perceperii căsătoriei în lumea rurală a Transilvaniei.

În ceea ce privește strict cercetarea instituției căsătoriei în Țara Moldovei, unul dintre primele studii de referință este articolul *Structuri de familie în societatea medievală moldovenească*[10], semnat de Maria Magdalena Szekely, care face o incursiune generală în câteva probleme importante: căsnicie și constituirea familei, consagvinitatea, relațiile de rudenie constituite prin alianță, înrudirea artificială, solidaritatea, conștiința genealogică, fiind unul dinre reperele articolului de față.

Vom menționa, de asemenea, studiul monografic al Liliei Zabolotnaia, în care se pune accent pe rolul femeii în căsătorie și în relațiile de familie, subliniindu-se importanța factorului feminin în încheierea căsătoriei, referindu-se la Țara

---

[7] Constanța Ghițulescu, *În șalvari și cu işlic. Biserică, sexualitate, căsătorie și divorț în Țările Românești ale secolului al XVIII-lea*, București, 2004.

[8] Georgeta Fodor (Chirilă), *Femeia în societatea medievală românească. Secolele XV-XVII.* Cluj-Napoca: Editura Argonaut, 2011.

[9] Mircea Brie, *Căsătoria în nord-vestul Transilvaniei (a doua jumătate a secolului XIX - începutul secolului XX). Condiționări exterioare și strategii maritale,* Oradea, 2009.

[10] Maria Magdalena Szekely, *Structuri de familie în societatea medievală moldovenească*, pp. 59-117.

Moldovei în segmentul cronologic până la începutul sec. al XVIII-lea[11]. Autoarea a făcut comparații ale situației femeii în familie din Țara Moldovei cu cele din Țara Românească, Polonia, Serbia, în mai multe subiecte – vârsta necesară la căsătorie, impedimente etc., însă n-a insistat asupra unor detalii precum procedura de cercetare.

În Țara Moldovei din perioada sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea, o căsătorie care era încheiată corect conform legilor statului, dar mai cu seamă a celor bisericești, era validă și avea caracter legal. Biserica Ortodoxă declară valide căsătoriile care îndeplinesc mai multe condiții[12]. Acestea pot fi grupate pe câteva criterii: a) religioase; b) etice; c) fizice; d) sociale. Cea de-a șasea dintre cele Șapte Mari Sfinte Taine ale Bisericii – Sfânta Taină a Nunții – se săvârșește când sunt îndeplinite toate condițiile legale și nu există impedimente.

În Țara Moldovei, ca și în Țara Românească și Transilvania, în perioada sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea încununarea era precedată de o anumită procedură de cercetare pentru ambii tineri, pentru a vedea dacă sunt îndeplinite toate condițiile și a exclude impedimentele pentru căsătorie: „Și fără de a nu să numi cu nume amândoao feațele ceale ce vor să să cunune, și fără cercetare, ca nu cumva să fie vreo pricină, de carea opreaște sf(â)nta pravilă, care pecetluituri sânt să se ia de la protopopul, sau epistatul ce va fi rânduit asupra acestei trebi”[13]. Actanții principali erau tinerii necăsătoriți, cei care în urma pețitului și logodnei își modificau statutul de celibatar în cel de logodnic/logodnică, iar apoi la încununare – mire/mireasă, ca să devină soț și soție. În Țara Moldovei tinerii și tinerele considerați apți pentru a întemeia o familie, indiferent de categoria socială, erau numiți: bărbații tineri necăsătoriți –*holtei/burlac/flăcău*[14], iar tinerele – *fată mare/fecioară.*

Documentele din 2 aprilie 1741 și din 29 iulie 1775 definesc clar cine era considerat holtei. Astfel, relatându-se despre dăruirea satului Țușcă, ținutul Cernăuți, de către Grigore Ghica către Mănăstirea Barnovschi, se pomenea Gheorghe Ursache, jitnicer, „fecior de boiariu din cei de frunte”, care a decedat „*la vârsta tinereților sale, fiind încă holtei, neînsurat* (sub. n.)”[15]. Ioniță Praja, feciorul Lupului Praja și al Aniței, făcând danie bisericii domnești un loc de dugheană din Bârlad, care s-a numit Crâșma Pascului, menționa: „Ioniță Praje sin Lupul

[11] Lilia Zabolotnaia, *Femeia în relațiile de familie din Țara Moldovei în contextul European până la începutul sec. al XVIII-lea (Căsătorie, logodnă, divorț),* Chișinău, 2011.

[12] Iulian Mihai L. Constantinescu, *Biserica și instituția căsătoriei. Condițiile administrării căsătoriei. Studiu juridico-canonic*, Craiova, 2008; L. Zabolotnaia, *Condiții de încheiere a căsătoriei în Evul Mediu. Studiu comparativ*. În „Tyragetia”. Istorie. Muzeologie. Serie nouă, 2007, vol. I, nr. 2, pp.107-112.

[13] Ștefan Plugaru, Teodor Candu, *Episcopia Hușilor și Basarabia* (1598-1949), Iași, 2009, d.27, p. 231.

[14] A se vedea și Alina Felea, *Sursele documentare din Țara Moldovei despre holtei (sec. al XVII-lea-începutul sec. al XIX-lea)*. În „Revista de istorie a Moldovei”, 2019, nr.1-2, pp. 26- 31.

[15] *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, ediție cu introducere, note, indici și glosar, alcătuită de Corneliu Istrati, Iași, 2008, p. 650.

Praje … din târgul Bârladului… m-am socotit eu singur întru sine-mi, *fiind om cu capul holteiu, neavând cununie* în *viața me* (sub. n.)”[16]. Sintagma *om cu capul holteiu* desemna un bărbat matur necăsătorit care nu fusese cununat. Cu referire la *holteii copilandrici*, probabil se ținea cont de prevederile înscrise în codicele de legi românești cu referire la vârsta căsătoriei și la denumirea dată fiecărei perioade de viață a tinerilor. Astfel, în *Carte românească de învățătură*, în glava 53, se specifica: „Cucon să cheamă până la 7 ani de vârstă; tânăr în măsură de vârstă să cheamă parte bărbătească de la 10 ani și jumătate până la 14 ani... Mic să cheamă până la 25 de ani și de-acolo înainte să cheamă mare, să poată face tot lucru”[17]. Astfel, reieșind din cod, începând cu vârsta de 14 ani un tânăr era considerat apt pentru a răspunde de faptele sale, deși maturitatea începea de la 25 ani[18]. În ceea ce privește tinerele necăsătorite, în sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea în Țara Moldovei sursele fac referire la sintagmele *fată mare, fată mare fecioară* în legătură cu o situație concretă: fie că se prezenta statutului tinerei, fie că era legată de căsătorie.

Procedura de cercetare urma să fie efectuată de către preotul paroh al Bisericii, enoriași ai cărora erau tinerii. În cazul când mirii erau din aceiași localitate nu existau probleme, iar în cazul când mirii erau din localități diferite, cercetarea se făcea de către fiecare preot separat.

Una dintre condiții prevedea acordul tinerilor pentru cununie și acest act trebuia să fie benevol. Totodată, trebuia să fie și acordul părinților tinerilor pentru viitoarea căsnicie. Astfel, în *Syntagma lui Matei Vlastares* era stipulat: „Căsătoria nu se încheie decât dacă consimt atât cei ce se unesc, cât și cei ce-i au în putere. Nu convițuirea bărbatului cu femeia face căsătoria, ci vrerea lor de a încheia căsătoria”[19], iar în *Hexabiblul lui Harmenopulos* se preciza: „Căsătoria nu se poate săvârși fără învoiala de bună voie a celor ce intră în ea și fără învoirea acelora sub a căror putere se află; căsătoria ce se încheie fără învoirea părinților nu are tărie”[20].

---

[16] *Documente bucovinene*, Volumul I, Cernăuți – București, 1933, p. 14.

[17] *Carte românească de învățătură (1646).* Ediție critică întocmită de Colectivul pentru Vechiul Drept Românesc al Academiei R.P.R. condus de Andrei Rădulescu, București, 1961, glava 53.

[18] Vârsta era deosebit de importantă în cazul aplicării pedepsei pentru comiterea vreunei crime, astfel codul de legi remarca „ 21. De vreame ce cel fără de vârstă ce face greșeală va fi de 18 ani mărgînd, atunci să-l bage în hiară și temniță până în cătăva samă de vreame; iar de va fi de 14 ani, și greșeala ce va face să ceartă ca și pre bărbații cei mare, ce să dzice cu moarte, cumu-i întâi furtușagul sau sodomia, atunce-l va bate pren tot tîrgul și-l va închide în temniță cu obeade în picioare; iar de va fi mai sus de 14 ani și nu va agiunge până la 25 și greșala ce va face iaste de cap, atunce iarăși să va bate pren tîrg și-l vor trimite la ocnă”. *Ibidem*.

[19] *Алфавитная синтагма Матфея Властыря. Собрание по алфавитному порядку всех предметов, содержащихся в священных и божественных канонах,* Москва, 2006, pe https://azbyka.ru/otechnik/Matfej_Vlastar/Alfavitnaia_Sintagma/ (în continuare Syntagma).

[20] *Manualul legilor sau așa numite CELE ȘASE CĂRȚI,* adunat de pretutindeni și prescurtat de vrednicul de cinstire păstrătorul de legi și judecător în Salonic Constantin Harmenopulos. Traducerea de Ioan Peretz. Ediția Ministerului de Justiție (În continuare *Hexabiblul lui Harmenopolos*), Cartea Românească, 1921, cartea IV, tit. IV, 2 și 3.

Însă se concretiza: „Cela ce ieste de sineşi stăpânitor şi deplin la vârstă, acela şi fără voia tatălui său poate să să însoare” [21]. Deşi tatăl nu putea obliga copilul să se căsătorească: „De vei fi supt stăpânirea părinţilor tăi, să-ţi petreci viaţa cu înţelepciune şi cu fericire, nu să cade tatălui tău să te silească a te însura”[22], totuşi societatea nu agrea încălcarea cuvântului părintesc. Antim Ivireanu stipula în acest sens: „Acel obiceai rău ce au unii de trag fetele oamenilor de fug cu dânsele fără de ştirea părinţilor unile cu voia lor, altele fără voia lor, apoi pe urmă pun mijlocitori de-i iartă părinţii, pe unii ca aceia să nu-i cununaţi nici la beserică să-i priimiţi şi să aibă voie protopopul să globească pre fată cu bani 200, iară pre fecior să-l globească vorniceii cu bani 400. Şi până nu va merge la arhiereul lui să ceară ertăciune şi săi facă răvaş de cununie să nu fie priimit”[23].

Consimţământul părinţilor era important atât din punct de vedere moral, cât şi din punct de vedere economic, deoarece încălcarea voinţei părinţilor atrăgea după sine fie dezmoştenirea, fie neînzestrarea. Printre motivele respectării acestei prevederi era şi păstrarea condiţiei sociale a ambilor tineri. Această prevedere a fost legiferată în Ţara Românească în 1780 prin *Pravilniceasca Condică*, care stipula despre obligaţia „să păzească cinstea neamului lor” şi să nu permită mariajul cu „obraze proaste şi defăimate”[24]. Totuşi, în astfel de cazuri este greu de relatat despre anumite sentimente ale tinerilor, înclinând spre dimensiunile economico-financiară şi socială, deci spre interesul familiilor de a consolida patrimoniul şi de a se înrudi cu „neamuri bune” şi nu cu „obraze proaste”, deaceea susţinem opinia lui Mircea Brie că o societate tradiţională „conservă căsătoria dominată de interesul material”[25], deşi se admite şi dragostea între tineri. După cum remarcă cercetătorii instituţiei căsătoriei, în mediul elitelor o politică importantă „pentru capul familiei” o constituia crearea de noi alianţe, în acest sens un rol aparte aveau strategiile matrimoniale şi formarea solidarităţii şi relaţiilor[26].

Cu toate că pravilele interziceau căsătoriile fără voia părinţilor, totuşi, astfel de mariaje încheiate cu cununie sunt certificate de sursele epocii. Un astfel de caz este menţionat la 6 martie 1629, când, conform legii ţării, a fost examinat şi ju-

---

[21] Vactiria / adecă Cărja arhierească acum întâiu / tălmăcită dupre limba ellinească pre /limba moldovenească. Cu osârdiea şi toată cheltuială Preaosvinţitului Mitropolit al Moldovii: / Kir Iacov /Iară tălmăcitor al aceştii cărţi au fost cuviosul întru ieromonaşi kir popa / Cosma. La anii 7262 / fiind şi diortosită de dascalul Duca de la / Thasos. În „Intregiri. Buletinul Institutului de Istoria vechiului drept românesc”, închinat celor 30 de ani de existenţă a Universităţii populare din Vălenii de Munte şi ctitorului ei, Nicolae Iorga, Iaşi, 1938, p.24. Probabil este o variantă a *Kormceaja Kniga*.

[22] *Ibidem*.

[23] Antim Ivireanu, *Opere*, Bucureşti, 1972, p. 394.

[24] *Pravilniceasca Condică*, Bucureşti, 1957, p. 94.

[25] Mircea Brie, *Căsătoria în nord-vestul Transilvaniei (a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX). Condiţionări exterioare şi strategii maritale,* Oradea, 2009, p. 61.

[26] Constanţa Vintilă-Ghiţulescu, *Familie şi societate în Ţara Românească (secolul al XVII-lea)*. În „Studii şi Materiale de Istorie Medie”, vol. XX, 2002, p. 91.

decat cazul între Luchiian, diac, şi fraţii săi împotriva surorii lor Irina, toţi copi ai lui Gligorie, diac, pentru întărirea voinţei tatălui cu privire la moştenire. În urma examinării situaţiei s-a constatat că Irina n-a obţinut binecuvântarea părintească pentru căsătoria dorită. Fiica a mers împotriva cuvântului părintesc şi s-a căsătorit cu un ţăran. Drept rezultat, Gligorie, diac, „dinainte a oameni buni săteni de sat" s-a „lepădat" de fiica sa şi a dezmoştenit-o. După moartea tatălui, fraţii au mers să întărească voinţa. Domnul Miron Barnovschi a confirmat voinţa tatălui, constatând „cum n-au trebuit acelui copil ascultare tătâne-său, aşa nici treabă să nu aibă cu ocinile lui"[27]. Deci, cei care se căsătoreau fără acceptul părinţilor puteau fi dezmoşteniţi.

O situaţie asemănătoare este redată în contextul unei indicaţii din 2 august 1809 de demolare a odăii făcute de Maria Pojărşiţa pe partea de fânaţe a postelnicelului Iordache Varzari. În urma cercetării cazului s-a constatat că numita Marie a fost înstrăinată de la moştenire probabil de către tatăl ei Pavel Varzari, fapt confirmat prin diata din octombrie 1799, deoarece „fără voiia lui ar fi fugit după un Toader Pozdircă şi l-au ruşinat"[28]. Deci, încălcarea voinţei părinteşti era echivalată cu o mare ruşine.

Într-o inscripţie marginală, făcută de un Costea Ioniţă după 1732 pe Învăţătura preoţilor pe scurt de şapte taine, se relata despre fuga acestuia cu o fată şi cununia fără acceptul rudelor: „Adică eu, Ioniţe ce am fugit cu o fată din satul Tupilaţi şi rudele nelăsând să o iau am venit la sfinţia sa preotul Irimie, am cerut această Dumnezeiască Pravilă şi nevrând preotul a mă milui, am venit la sfinţia ta de ne-am cununat"[29]. În cazul redat, primul preot la care s-au adresat tinerii a ţinut cont de prevederile nomocanoanelor şi nu i-a cununat, pe când al doilea preot a acceptat să-i cunune.

O altă condiţie a încheierii mariajului era vârsta corespunzătoare căsătoriei. Despre vârsta celor care doreau să se căsătorească în Ţara Moldovei şi respectarea canoanelor Bisericii Ortodoxe, Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei* remarca: „Moldovenii îşi dau în căsătorie copiii la vârsta de atâţia ani, câţi prescriu pentru căsnicie sfintele canoane"[30].

Nomocanoanele conţineau un şir de prevederi referitoare la vârstă. Vom remarca faptul că se va lua în consideraţie doar vârsta la prima căsătorie: „Să cade dar bărbaţii să fie de bună vârstă. Aşijderea şi fetele să fie putincioase de a primi pe bărbaţi adecă bărbaţii de 14 ani, şi acestea zise, măcar supt stăpâni, măcar

---

[27] *DRH A*, vol.XX (1629-1631), volum întocmit de I. Caproşu şi C. Burac, Bucureşti, 2011, nr. 24, p. 25.

[28] *Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei în perioada* războiului *ruso-turc 1806-1812 (1 iulie 1809-14 aprilie 1810),* volum întocmit de Demir Dragnev, Larisa Svetlicinâi (coord., editori), Teodor Candu, Tudor Ciobanu (editori), Bucureşti-Brăila, 2019, nr.56, pp. 152-153.

[29] *Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei*, Un corpus editat de I. Caproşu şi E. Chiaburu, vol. I (1429-1750), Iaşi, 2009, p. 464.

[30] Dimitrie Cantemir, *Descrierea stării de odinioară şi de astăzi a Moldovei*, st. intr., notă asupra ediţiei şi note Valentina şi Andrei Eşanu, Bucureşti, 2007, p. 311.

de capul lor de vor fi cei ce vor să se însoare, nunta nu să va face până nu să vor tocmi între dânșii cei ce vor să să însoare și cei ce îi au pe dânșii supt stăpânirea lor. Nunta nu o statornicește, nici o întărește culcarea la un loc a bărbatului și a femeii, ci o întărește tocmirea nunții și alcătuirea și învoirea". În *Syntagma lui Vlastares* cu referire la vârstă se preciza: „Se cere ca băieții să fie puberi, iar fetele, apte pentru bărbat, adică <băieții> să fie trecuți de 14 ani, iar fetele, de 12 ani. Aceste <condiții> le socotim <ca fiind necesare>, atât dacă cei ce se căsătoresc sunt de sine stătători (sui iuris) sau sub puterea altuia. Un fiu sau o fiică de familie nu pot să încheie o căsătorie dacă nu-și dă încuviințarea cel în a cărui putere se află ei"[31], astfel că se ținea cont de condiția fizică a tinerilor, atfel ca ei să fie capabili pentru conviețuire.

În codul de legi elaborat în Țara Românească, Îndreptarea legii, se preciza vârsta necesară pentru încheierea logodnei, dar și pentru cea a căsătoriei :„blagoslovită iaste vremea logodnei și a unei nunți, când ieste bărbatul de 14 ani și muiarea de 12"[32], făcând referire la prima căsătorie, „nunțele ceale ce sunt pre leage să chiamă ceale ce se fac cum zic dumnezăeștile pravile, bărbatul să fie pre leage și muiarea priimită pentru bărbat, adecă junele să treacă de 14 ani și muiarea să fie mai mare de 12 ani"[33].

Cartea românească de învățătură (1646) face precizări și în privința vârstei fetelor. Astfel, prezentând o clasificare a perioadei de viață a tinerelor, în special cu referire la vârsta de căsătorie, în glava 53 a codului se sublinia, că o fată „în măsură de vârstă" este: „parte femească de la 9 ani și jumătate până la 12 ani". Însă în glava 36 a codului numit, analizându-se problema violenței, se sublinia: „oricine va face silă la fecioară micșoră, încă să nu fie de 12 ani, să va certa mai rău de când ar fi fost fată mare de vârstă. Din această prevedere reieșe că începând cu vârsta de 12 ani fata era considerată a fi „de vârstă"[34].

Кормчая книга, care în sec. al XVIII-lea - începutul sec. al XIX-lea se utiliza în Țara Moldovei și în Transilvania, indica vârsta minimă pentru încheierea căsătoriei - 12 ani, iar pentru băieți – 15 ani „[…] vor avea următoarea vârstă: băieții vor avea cincisprezece ani, iar fetele - doispreze ani"[35]. Referindu-se la Rusia, țară ortodoxă, cercetătoarea M. Țaturova a remarcat că această prevedere nu era întotdeauna respectată în viața cotidiană, părinții obișnuind să-și căsătorească copiii la vârste mai mici decât cele stipulate de pravilă[36]. Comparând vârsta de căsătorie a tinerilor din Moldova, Țara Românească, Transilvania, Polonia, Lituania, Cehia, Rusia în sec. XIV-XVII,

---

[31] *Syntagma.*

[32] *Îndreptarea Legii (1652), g*lava 173, p. 174.

[33] *Ibidem, g*lava 203. *Pentru nunta cea de întâi, și ce iaste nunta, și pentru nunta ce e pre leage,* pp. 212-213.

[34] *Carte românească de învățătură*, glava 36. Pentru ceia ce fac silă feciorelor de le strică fecioriia, oare ce feal de certare vor avea.

[35] *Кормчая книга,* Глава 50, грань 1, л. 1., în М.К. Цатурова, *Русское семейное право XVI-XVIII вв,* Москва, Юридическая литература, 1991, p. 6.

[36] *Ibidem.*

iar în unele cazuri referindu-se și la perioada ulterioară, L. Zabolotnaia plasează vârsta de căsătorie a bărbaților între 12 și 18 ani, iar a fetelor între 12 și 16 ani[37].

Mai mulți cercetători subliniază că în practică în spațiul românesc ortodox, în sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea, vârsta de căsătorie era 14-15 ani pentru fete și 19-20 pentru băieți[38], în unele regiuni fiind mai timpurii, după cum au relatat unii călători străini, precum misionarul Francesco Griselini, care, relatând despre tradițiile Banatului, a remarcat vârsta timpurie a mariajului: „Romanii se căsătoresc foarte tineri, așa că dacă o fată a împlinit 12 ani, ea este și cerută în căsătorie”[39]. Călugărul minorit Giovani Bartolomeo Frontali, aflându-se un timp îndelungat în Moldova în calitate de preot, din 1747 până în 1763, a relatat și despre vârsta primei căsătorii a tinerilor de confesiune romano-catolică, comparând-o cu cea a tinerilor ortodocși: „Au obiceiul de a-și însura repede băieții cam la vârsta de șaisprezece, șaptesprezece sau optsprezece ani și nu este o socoteală rea din cauza celor care li s-ar putea întâmpla trăind printe acei schismatici care, dimpotrivă, au obiceiul de a se căsători la o vârstă mai înaintată”, astfel a constatat că tinerii ortodocși se căsătoreau la o vârstă mai mare de 18 ani. Misionarul a remarcat și cât de importantă era condiția socială a fetei alese: „…ei luând seama de învățătura Sf. Pavel «si vis nubere, nube pari»”[40].

Analizând vârsta de căsătorie a bărbaților de pe domeniile Blaj, Gurghiu, Gilău, Porumbac, Zlatna și din Țara Făgărașului la sf. sec. al XVII-lea, Șarolta Solcan stabilește că este de 25 de ani[41], iar Ștefan Lemny, analizând o *Poruncă pentru nevremelnica căsătorie,* remarcă faptul mariajelor timpurii și arăta două motive pentru încheierea a astfel de căsnicii: „prea mulți tineri având 14 și 15 ani se căsătoresc (…) cu fetele de 10-11 ani, socot că prin una ca aceasta mai bine vor putea ține casa și economia ei, și nădăjduind că vor fi scăpați din recruție”, subliniază că, totuși, contemporanii începeau a conștientiza urmările nefaste ale astfel de căsătorii, în care și idea de iubire era absentă[42].

Conform legislației, în societatea românească nu era bine privită nici diferența mare de vârstă. Astfel *Îndreptarea Legii* stipula: „Drept aceaia trebuie să căutăm să vedem de va fi bine cum să cade, ce să zice să nu fie bărbatul de 50 de ani

[37] Lilia Zabolotnaia, *Condiții de încheiere a căstoriei*, pp. 107-111.

[38] Maria Magdalena Szekely, *Structuri de familie*, p. 67; Toader Nicoară, *Transilvania la începutul timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj-Napoca, 2001, pp. 154-155; Constanța Ghițulescu, *În șalvari și cu işlic. Biserică, sexualitate, căsătorie și divorț în Țările Românești a secolului al XVIII-lea*, București, 2004, p. 127.

[39] *CSȚR*, vol. X partea 1, îngrijit de Maria Holban, Maria Matilda Alexăndrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu (red. responsabil), București, 2000, p. 387.

[40] «Dacă vrei să te însori, însoară-te cu cineva deopotrivă». *CSȚR*, vol. IX, îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), Maria Matilda Alexăndrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1997, p. 352.

[41] Șarolta Solcan, *Familia în secolul al XVII-lea în Țările Române,* București: Editura Universității din București, 1999, p. 114.

[42] Stefan Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, București, 1990, pp.76-77.

și muiarea de 12 ani sau de 15 ani, sau muiarea dă 50 și bărbatul de 20", fiind condamnate: „De ce bine, cum să cade și cinstit iaste așa, ca să fie bărbatul și muiarea în vârstă ce e pre leage, cum nu se cade și fără de dreptate iaste cumu e mai sus, să fie bărbatul bătrân și muiarea tânără, sau muiarea bătrână și bărbatul tânăr", deoarece se considera că „nu iaste numai cum nu se cade, ce încă rușine dosadă, împutare și batjocură"[43]. Un astfel de caz a fost depistat de M.-R. Ungureanu, vorbind despre un Alecu Baiardi, care s-a convertit în ortodoxie, s-a căsătorit la 18 ani cu o văduvă, Zamfira de 40 de ani. Familia nu a aceptat căsătoria, iar tânărul mai tarziu a utilizat diferența în vârstă drept motiv de solicitare a divorțului[44].

În cazul când se respectau condițiile enumerate mai sus, trebuia efectuată cercetarea pentru a exclude prezența interdicțiilor. În secolul al XVIII-lea, în Biserica Răsăriteană pătrunde obiceiul vestirilor, care devine o condiție canonică a Sfintei Taine a Nunții, iar strigarea se făcea în biserica parohială a mirilor. Citându-l pe Nicolae Milaș, preotul Irimia Marga constată că pentru întreaga Biserica Apuseană vestirile au fost generalizate de Papa Inocențiu al III-lea[45]. Rostul vestirilor era următorul: 1) Înștiințarea comunității enoriașilor despre intenția tinerilor de a întemeia o familie nouă; 2) Aflarea eventualelor impedimente la încheierea căsătoriei. În cazul când mirii făceau parte din parohii diferite, vestirile se făceau în fiecare biserică parohială aparte. Vestirile se făceau trei duminici consecutiv după Sfânta Liturghie și făceau parte din cercetarea canonică[46].

Documentele de mărturie, în special la solicitarea hirotoniei preoților, subliniază explicit absența piedicilor de rudenie la încheierea căsătoriei persoanelor ce pretindeau să fie preoți. Așa a fost în cazul dascălului Nichita, fiul răposatului preot Gheorghe din Șărbaca, pentru care la 13 februarie 1809 au dat mărturie locuitorii satului Șărbaca, ținutul Hotin, remarcând că la căsătoria acestuia cu Irina n-a fost „ nicio pedecă di rudenii" și în cel al dascălului Ioan, fiul răposatului preot Ioan, pentru care la 28 februarie 1809 au dat mărturie locuitorii satului Horodiște, ținutul Hotin, subliniind că la căsătoria lui cu Todosia n-a avut „nicio pedecari di rudenie"[47].

Acest fapt însă nu putea fi efectuat în cazul în care tinerii fugeau și se cununau în altă localitate, iar adevărul fie că nu ieșea la iveală, fie că apărea în alte circumstanțe. Sursele documentare sunt foarte sărace și laconice în prezentarea situațiilor de căsătorie între rude la nivel cotidian și în prezentarea etapelor de cercetare în identificarea căsătoriei nelegitime. Un astfel de caz este depistat la 23 septem-

[43] Îndreptarea Legii, glava 198.

[44] Mihai Răzvan Ungureanu, *Convertire și integrare religioasă în Moldova la începutul epocii moderne*, Iași, 2004, pp. 188-192.

[45] Irimia Marga, *Drept canonic. Manual pentru uzul studenților la forma de învățământ la distanță*, Sibiu, 2009, p. 53.

[46] *Ibidem*.

[47] *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în perioada r*ăzboiului *ruso-turc (august 1808-iunie 1809),* nr. 329, 344, pp. 466, 487.

brie 1797, când Veniamin Costache, Episcopul de Roman, a examinat un proces de divorț între Ștefan Mogâldea, mazil din Brăhășești, ținutul Tecuci, și soția lui Smaranda, cu care a trait 11 ani. Procesul a fost intentat de Ștefan, care s-a adresat episcopului, informându-l că mariajul lor este nelegitim, „fiind rudenie de aproape". Episcopul a poruncit ca toți cei implicați să fie aduși pentru cercetare. După investigația făcută, în urma mărturiilor depuse de mama Smarandei, s-a constatat că Smaranda era vară primară cu tatăl lui Ștefan, astfel soții erau „a cincea spiță" de rudenie. Conform *Pravilelor*, episcopul a hotărât a-i despărți „de istov", pentru ca „să nu mai aibă împreunare unul cu altul". Ștefan a fost supus canonului „amestecării de sânge", deoarece mama Smarandei a arătat că nu și-a dat acordul la această căsătorie, dar, în lipsa ei de acasă, Ștefan a fugit cu Smaranda „în părțile turcești", unde și s-au cununat. La întoarcerea fugarilor, femeii i s-a făcut milă de fiică-sa și a înzestrat-o, însă în cei 11 ani viețuiți împreună numitul Ștefan a pierdut toată zestrea. Ștefan a trebuit să restituie zestrea pierdută din contul unei fârte de vie și a unei părți de moșie pe care le deținea, desi nu acoperea pierderile Smarandei. Femeia a primit carte de despărțenie și dreptul de a se recăsători[48]. În acest caz este vizibil că Ștefan dorea să se despartă de soția lui din alte motive decât cel invocat, altfel nu se autodenunța, fiind conștient de faptul că vor urma pedepse.

Se accentua necesitatea prezenței *peciului de cununie*, care era un permis de cununie, un act oficial, scris și stampilat cu sigiliu, prin care protoiereul permitea căsătoria: „Și ori cu a cui voie, sau și silă de către vreun boiariu de ar fi, nici de cum să nu îndrăznească a cununa fără asemenea pecetluit orice obraz va fi"[49]. Astfel, la 13 august 1785, în *Cartea de învățătură către protopopi pentru buna purtare a preoților și mirenilor*, Iacov Stamati, Episcopul Hușilor, prin punctul 6 stabilește: „Oricarele din preoți fără voia și știrea noastră nu este slobod a săvârși cununiia, care iaste întocma una din cele șapte a bisăricii, ori la ce parte va fi, fără de pecetluitul nostru de cununia, care să va lua de la epistat ce va fi rânduit asupra aceștii trebi"[50]. Deci, fără *pecetluit*, întâlnit în documente și ca *peci de cununie*, cununia nu putea fi oficiată.

Esența și importanța peciului de cununie este notată de Dimitrie Cantemir în „Descrierea Moldovei": „Căci, prin aceasta din urmă (mărturia Episcopului - A. F.) se ia seama să nu se lege prin căsătorie unii opriți de o lege dumnezeiască și bisericească"[51].

Un peci de cununie este menționat la 6 februarie 1808, când preotului Ioan de la Micleușeni i se poruncește să-l cunune pe Apostol, feciorul lui Prosteră Ciubotaru, cu Irina, fată mare, fiica lui Timofei din Miclăușeni: „de vreme că Apostul, ficiorul lui Proșteră Ciubotaru, amu jăluiași, voiași a lua pe Irina, fată mari a lui Timofti ot Miclăușăni... Îi vei cununa, cu întâie cununie", cu mențiunea

[48] *Documente*. În „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași", 1925, fasc.5, p. 214.
[49] Ștefan Plugaru, Teodor Candu, *op. cit.*, d.27, p. 231.
[50] *Ibidem*, d.4, p. 213.
[51] Dimitrie Cantemir, *op.cit,* p. 312.

„după cercetarea ce ai făcut nu iaste nici o pricină de carea să oprească Pravila, precum în mărturia ce dai arăți”[52].

În cazul căsătoriei copiilor de boieri „nici logodna, nici cununia bisericească nu se pot face fără comsimțământul Principelui”, pentru ca „să nu se unească prin legături mai strânse, împotriva Principelui, mai multe spițe de nobili”[53], deci principele urmărea ca mariajele să nu-i știrbească influența.

Cerințele față de preoți referitoare la organizarea vieții bisericești, inclusiv săvârșirea încununării mirilor erau periodic repetate. La 11 decembrie 1807, Meletie, Episcopul Hușilor, emite o *Instrunçțiune pentru cler, mireni și protopopi din Eparhia Hușilor* pe numele preotului Vasile din satul Bălărești, ținutul Iași, în care se preciza: „Atât molitfa ta cum și oricarile din preoți fără știrea și blagoslovenііa noaștră, nu iaste slobod a săvârși cununiia, care iaste taină din ceale șapte ale bisearicii, fără de pecetluit cu peceatea noastră de cununie”[54].

O situație aparte o constituia cununia țiganilor, despre care Antim Ivireanu scria: „Așijderea vă facem în știre și pentru țigani, ca de acum înainte să purtați de grijă să nu lăsați să să mai facă între dânșii cele ce s-au făcut până acum; adecă de va veni țigan cu țigancă să să cunune, până nu-i veți iscodi cu tot denadinsul, foarte cu amăruntul pentru toate cele ce oprește pravila, ca și la toți creștinii, să nu-i cununați”[55]. O astfel de permisiune de cununie pentru Anton, fiul lui Simion Purice, țiganul mănăstirii Doljești, și fiica lui Pricopie, țigan al Episcopiei de Roman cere Veniamin, egumenul mănăstirii Doljești, în adresarea sa din 23 ianuarie 1810 către dichiul Episcopiei de Roman: „care poftesc pe sf(inția ta) ca să li să de voie a să cununa”[56].

Reprezentanții acestei etnii erau ortodocși de confesiune, însă dependenți personal, de aceea, pe lângă faptul că urmau să respecte toate condițiile canonice ale unei căsătorii creștine, pentru a fi încununați trebuiau să aibă și acceptul personal al proprietarilor. În acest sens, în 1785, în *Sobornicescul Hrisov* se accentua: „...nici unul din protopopi sau preoți să nu fie volnici a cununa țigani cu țigancă fără știrea stăpânilor lor și până nu vor lua scrisoare de la acei stăpâni sau de la vechilii lor, că adecă de va fi altul stăpânul țiganului și altul stăpân țigancii cu învoirea și primirea lor să volnicesc acei țigani a să cununa. Sau de vor fi și țiganul și țiganca tot a unui stăpân, să se scrie că sânt amândoi drepți robi ai săi și că cu știrea și voia sa vor să se cunune”, practic repetând prevederile stipulate de Antim Ivireanu[57]. Actele epocii specificau în acest sens: „Iară mai ales când se va întâm-

[52] *Documente privind istoria Țării Moldovei în timpul r*ăzboiului *ruso-turc din 1806-1812*, vol.1 (noiembrie 1806 - iulie 1808), coord., editori D. Dragnev, L. Svetlicinâi, editori T. Candu, T. Ciobanu, V. Constantinov, Chișinău, 2015, nr.185, p. 167.

[53] Dimitrie Cantemir, *op.cit,* p. 312.

[54] Ș. Plugaru, T. Candu, *op. cit.*, d.27, p. 231.

[55] Antim Ivireanu, *op. cit.*, p. 381.

[56] *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în perioada r*ăzboiului *ruso-turc din 1806-1812 (1 iulie 1809 - 14 aprilie 1810),* nr. 354, p. 623.

[57] *Sobornicescul Hrisov,* ediție critică întocmită de colectivul pentru vechiul drept romînesc condus de Andrei Rădulescu, București, 1958, p.26. Antim Ivireanu concretiza: „...de va fi țiganul a unu-

pla să se ia țigani, atuncea să fii foarte cu luare aminte, ca nu cumva să cununi fără răvaș al boiarului ce va fi stăpân al țiganului și al țigăncii, ca nu cumva să fie ori țiganul strein, ori țiganca streină, și să se facă vreo urmare împotriva Hrisovului ce s-au făcut pentru această pricină, și acel răvaș al boiarului aceluia să aibă a-l da la mâna protopopului, și în locul răvașului aceluia va lua pecetlui de cununie cu peceatea noastră pe numele cununaților fără nici o plată”[58].

Totodată, preoții erau preîntâmpinați de obligativitatea păstrării scrisorilor de învoire a boierilor, deoarece acestea puteau fi necesare în cazurile apariției vreunei neînțelegeri. Antim Ivireanu explica necesitatea păstrării scrisorilor astfel: „de va vrea cineva din stăpânii acelor țigani ce s-au împreunat cu voia lor să nu să ție de cuvânt, au în pizmă să facă să-i despartă, să aveți cu ce vă da seamă, căci apoi veți cădea în osânda și în pedeapsă, pentru căci că țiganii încă sânt creștini, botezați în numele Sfintei Troițe”[59], iar în *Sobornicescul Hrisov* se concretiza: „Și într-acest chip cununându-i, să fie datori preoții a ține la sine și a păzi scrisorile acelea, ca, când va naște vreo pricină și să vor întreba, să le scoată la față ca să-și dea sama, să nu rămâe supt vinovăție”[60].

Orice încălcare a acestor prevederi legale atrăgea drept conscință sancțiuni dure atât împotriva preotului care a săvârșit încununarea, cât și asupra celui care a insistat asupra cununiei. Conform canonului, legislația prevedea pedepse pentru preoți, însoțite și de cheltuieli financiare. Astfel, *Sobornicescul Hrisov* stipula: „Iară care preot să va arăta prin știință nesupus poruncii și nu va urma hotărârei acestuia, ci va cununa vreun țigan sau țigancă a cuiva fără știrea și voia stăpânului, acela preot, osebit de pedeapsa canonului bisericesc ce i se va rândui, încă să fie îndatorit a da gloaba prețul rânduit al țiganului ce va cununa fără știrea stăpânului, la acelaș stăpân”[61].

Persoanele care insistau asupra cununiei, chiar și în cazul când nu aveau învoirea necesară, la fel, urmau să fie pedepsiți: „Și ori a cui voia sau și asuprire de către vreun boer, va fi care s-au obicinuit și păn acum săvârșind acest feliu de faptă și oricarele va îndrăzni împotriva împotriva nu numai supt grău canonisire va fi supus ce și supt pedeapsă, și din ceasul ce au făcut această greșalî, să nu fie volnic a pune epitrahie în grumazii săi, și voind a urma oricarele din preoți bunei povățuiri și învățăturii noastre să-și ia perelipsis de pe această carte a noastră”[62]. Un astfel de caz este pomenit la 30 iunie 1813, când preotul din Orhei a refuzat să

ia și țiganca a altuia, până nu vor aduce scrisoare fieștecare de la stăpânul său, cum că iaste cu voia lor și cum că vor îngădui unul pre altul până să vor împăca amândoao părțile, au cu schimbul după obiceiul țării, suflet pentru suflet, au cu bani să răscumpere unul de la altul acel suflet, să nu-i cununați și nici cu un mijloc, măcar de v-ar face verice sile, au înfricoșare”. A. Ivireanu, *Opere*, p. 381.

58 Ștefan Plugaru, Teodor Candu, *op. cit.*, d.27, p. 231.

59 Antim Ivireanu, *op. cit.*, pp. 381-382.

60 *Sobornicescul Hrisov*, pp. 26-27.

61 *Ibidem*, p. 27.

62 Ștefan Plugaru, Teodor Candu, *op. cit.*, d.4, p. 213.

cunune o pereche de miri, însă prin forță a fost impus să o facă, despre aceasta au relatat preoții și locuitorii din târgul Orhei”[63].

Probabil, spre sfârșitul sec. al XVIII-lea s-au întețit escrocheriile în privința cununiei persoanelor de etnie romă, căci *Sobornicescul Hrisov* prevedea anumite sancțiuni canonice și financiare în cazul unor înșelăciuni. Astfel, stăpânul țiganului/țigancei care „va lua cu țiganul sau cu țiganca sa, prin înșelăciune, țigan sau țigancă a altuia fără știrea și voia aceluia, asemenea să fie îndatorit, după ce să va afla, să dea gloaba prețul țiganului sau a țigăncii ce va lua, la stăpânul a căruia să vor afla”. În cazul în care stăpânul țiganului a îndemnat țiganul să fure țiganca altui stăpân, prin înșelare, și va afirma că ambii sunt ai lui pentru a-i cununa, cunoscând că legislația este dură în privința divorțului („fiindcă a să despărți nu sloboade pravila”), atunci țiganul împreună cu țiganca vor reveni stăpânului țigăncii, deoarece el „să păgubi de slujba ei”[64].

În concluzie, Țara Moldovei, fiind țară ortodoxă, în problemele de drept matrimonial se ghida de dreptul canonic ortodox, conform căruia pentru a încheia o căsătorie legitimă trebuiau respectate anumite condiții. Respectarea acestor condiții și excluderea interdicțiilor se făcea printr-o procedură de cercetare, executarea căreia era pusă în sarcina preotului.

Tinerii trebuiau să-și dea benevol acordul la căsătorie, să aibă binecuvântarea părinților și să obțină peciul de cununie. Tinerii din familiile de boieri mai urmau să aibă și învoirea domnului țării.

---

[63] *Arhiva Națională a Republici Moldova,* F. 205 (*Cancelaria Dicasteriei Duhovnicești a Eparhiei Chișinăului*), inv. 1, d. 304, f. 4-5; publicat și în *Documente privitoare la cotidian și viața de familie din Basarabia în secolul al XIX-lea.* Volumul I. 1813. Editori: Teodor Candu, Alina Felea. Chișinău, 2013, nr. 173, pp. 217- 218.

[64] *Sobornicescul Hrisov*, p. 27.

CZU:94(478):314”XVII-XVIII”

Constantin Ungureanu*

LOCUITORII ȚINUTULUI HOTIN (SFÂRȘITUL SEC. AL XVIII-LEA – ÎNCEPUTUL SEC. AL XIX-LEA)

At the end of the 18th century – the beginning of the 19th century, the Hotin land (raya) was severely affected by migration processes. Many Ruthenian (Ukrainian) immigrants from the North Dniester (especially from Podolia) moved to this land. Most settled in Moldovan villages, but new villages (slobozii) were also established, populated only by Ukrainian immigrants. The anthroponymic analysis of the Russian census from 1774 shows us that the ethnic structure of the population of Hotin was very similar to the neighbouring land of Chernivtsi. In Hotin, the Ruthenians (Ukrainians) lived more compactly in the north, near the Dniester River, on the border with Podolia, in many villages being the majority. The south of the land was inhabited compactly by Romanians (Moldovans), but there were also many villages with mixed population, Romanian-Ukrainian. Research based on the Russian census of 1774, the Austrian catagraphy of 1788 and Russian statistics of 1808 allows us to see that there has been a gradual increase in the share of the Ukrainian population. Due to the migration processes, the share of Romanians (Moldovans) in the Hotin county decreased from approx. 60% in 1774, to approx. 47-49% in 1808, but the proportion of Ruthenians (Ukrainians) increased - from approx. 35% in 1774, to approx. 42-44% in 1808, and also of the Jews (from 3.6% in 1774 to 8.9% in 1808). Over more than three decades, the total number of inhabitants of Hotin Land has increased 2.5 times (from 6,267 families in 1774 to 15,759 families in 1808). Already in 1820, more Ukrainians than Moldovans lived in Hotin Land.

Keywords: Bessarabia, Hotin, land, raya, Romanians (Moldovans), Ruthenians (Ukrainians), Jews.

Locuitorii ținutului Hotin, în anul 1774

Ținutul Hotin, situat ca și ținutul Cernăuți în partea de nord a Principatului Moldova, a avut pe parcursul istoriei o soartă asemănătoare, atât din punct de vedere istoric cât și al evoluției numerice și, mai ales, etnice, a populației din aceste teritorii. În perioada moldovenească, ținutul Hotin a avut hotare stabile, fiind așezat între râurile Prut și Nistru, în vest se mărginea cu cel al Cernăuțiului, iar în sud-est – cu ținuturile Soroca și Iași, fiind despărțit de râulețul Ciuhur. Din cauza importanței deosebite a cetății Hotin, pe acest teritoriu au avut loc nenu-

* **Constantin Ungureanu**, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal la Institutul de Istorie.
https://doi.org/10.58187/rim.129-130.03

mărate războaie, ținutul fiind de mai multe ori ocupat de polonezi, iar mai târziu de oștirile otomane, țariste și habsburgice. În anul 1715, ținutul Hotin a fost transformat în raia turcească și și-a păstrat acest statut până în anii 1806–1812, când, ca și întreg teritoriul dintre Prut și Nistru, numit Basarabia, a fost ocupat de Imperiul Rus. Pe parcursul sec. al XVIII-lea, populația acestui ținut a suferit foarte mult din cauza războaielor ruso-turce, ceea ce a provocat ruinarea satelor, refugierea țăranilor în alte ținuturi și, totodată, intensificarea imigrărilor de populație de origine slavă din Galiția, Podolia și alte teritorii de la nord de Nistru.

În anul 1774 trupele austriece au ocupat și 9 sate din nord-vestul raialei Hotin (Onut, Balamutca, Rjavineț, Rașcov, Perebicăuți, Ruhotin, Gordeuți, Prihorodoc și Colencăuți) care, datorită apropierii de cetatea Hotin, aveau o importanță strategică deosebită pentru Imperiul Habsburgic. Cedarea acestei porțiuni de teritoriu din raia Austriei ar fi prezentat un pericol real pentru cetatea Hotin și ar fi contravenit intereselor imperiale ale Rusiei în zonă. Anume din aceste considerente, după delimitarea hotarului pe teren, Austria a fost nevoită să cedeze satele din raiaua Hotin, ocupând în schimb nouă sate din ținutul Cernăuți, la sud-est de Cernauca, între râul Prut și pârâul Rachitna[1]. Astfel, hotarul Bucovinei în zona dintre Prut și Nistru a fost stabilit pe vechiul hotar al ținuturilor Cernăuți și Hotin.

În perioada războiului ruso-turc din 1768-1774, raiaua Hotin a fost desființată și a fost restabilit ținutul Hotin în componența Moldovei. În 1774 a fost realizat un recensământ foarte detaliat și în acest ținut, ceea ce ne permite să apreciem destul de exact numărul populației din acest teritoriu. Ținutul Hotin era împărțit în trei ocoale: ocolul-de-Sus (satele din actualul raion Noua-Suliță și cea mai mare parte a raionului Hotin), ocolul Nistrului (actualele raioane Chelmenți, Secureni și unele sate din Republica Moldova), ocolul-de-Mijloc (5 sate din actualul raion Chelmenți, restul din Republica Moldova). Recensământul respectiv ne oferă informații detaliate despre birnici, scutelnici, preoți, dascăli, poștași, călărași, mazili și ruptași, târgoveții din Hotin. Evreii și marchitanii (adică, grecii), sunt evidențiați într-o listă aparte, menționându-se satul unde locuiau.

Comparativ cu recensământul realizat în același an în ținutul Cernăuți, pentru ținutul Hotin lipsesc informații despre stăpânii satelor și despre numărul de văduve. Catagrafia din 1774 nu a înregistrat case pustii în acest ținut. Pentru comparație, în două ocoale din nordul ținutului Cernăuți (zona dintre Prut și Nistru) erau atunci 411 case pustii (258 în ocolul Prutului-de-Jos și 153 în ocolul Nistrului)[2].

În 1774 existau în ținutul Hotin mai multe sate în care nu erau birnici, toți gospodarii fiind poștași, călărași, podari sau scutelnici cu salvogvardie. În ținut existau două poște: la Nesfoaia (cu Stălinești) și Dăncăuți (cu satele Capeleuca,

[1] Constantin Ungureanu, *Populația Ținutului Cernăuți la recensământul din anul 1774*, în „Glasul Bucovinei", Cernăuți–București, anul V, nr. 2, 1998, p. 19.

[2] Idem, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774-1918)*, Chișinău: Civitas 2003, p. 31, 33.

Paşcăuţi şi Belăuţi), toţi locuitorii acestor sate fiind poştaşi. Recensământul remarcă faptul că şi satele Bălcăuţi şi Cruglic au aparţinut de aceste două poşte, dar în 1774 locuitorii acestor două sate erau birnici[3]. Toate aceste opt sate sunt aşezate într-o zonă compactă, la hotarul actual al raioanelor Noua-Suliţă, Hotin şi Chelmenţi.

În trei sate (Vancicăuţi, Cepeleuţi şi Larga) locuitorii nu erau birnici, ci călăraşi. Ca şi poştaşii, călăraşii erau dregători domneşti, care erau scutiţi de impozite în schimbul prestării anumitor servicii pentru domnie. În Evul Mediu, în Muntenia şi Moldova, călăraşii constituiau un corp militar de slujitori auxiliari ai domniei, fiind însărcinaţi, în principal cu paza drumurilor, a hotarelor. Călăraşi au fost înregistraţi în 1774 şi în mai multe sate din ţinutul Cernăuţi, cei mai mulţi la Carapciu-pe-Ceremuş (63), Costeşti (33), Chisălău (25), Şubraneţ (21), Roşa (7)[4]. În ţinutul Hotin era un sat cu podari la Zalucia (în prezent Drepcăuţi), locuitorii fiind obligaţi să păzească podul de peste Prut. Recensământul precizează că anterior şi locuitorii din Criva păzeau acest pod, dar în 1774 nu mai prestau acest serviciu[5]. În acelaşi an locuitorii satelor Corjeuţi, Caracuşeni şi Parcova erau scutiţi cu salvogvardie.

Potrivit catagrafiei din 1774, în ţinutul Hotin era un târg (Hotinul) şi 152 de sate (58 în Ocolul de Sus, 51 în Ocolul Nistrului şi 43 în Ocolul de Mijloc). În tot ţinutul Hotin erau 6.212 gospodării, inclusiv 4.679 birnici, 298 scutelnici cu salvogvardie, 267 călăraşi, 180 poştaşi, 93 păzitori ai podului peste Prut, 163 preoţi şi diaconi, 68 dascăli, 41 scutelnici boiereşti, 94 târgoveţi din Hotin, 29 scutelnici cu cartea divanului din Slobozia-Haliciului, 17 marchitani, 7 volintiri, 3 mazili şi ruptaşi, 222 evrei (inclusiv, 59 din târgul Hotin) şi 47 ţigani[6].

După calculele lui Pavel Dmitriev, în 1774 în ţinutul Hotin locuiau cca. 8.259 familii sau 41.295 persoane. În Moldova cea mai mare era atunci populaţia ţinuturilor Neamţ (53.275 persoane), Suceava (45.885 persoane), Hotin şi Cernăuţi (40.465 persoane). Populaţia cea mai densă era în ţinutul Cernăuţi (15,5 oameni la 1 km^2), iar ţinutul Hotin se situa pe locul 10 în Moldova (8,9 oameni la 1 km^2)[7].

Ca şi ţinutul Cernăuţi, ţinutul Hotin a fost pe parcursul secolelor puternic afectat de mişcările de populaţie, mai ales de la nord de Nistru, iar în multe sate din acest teritoriu locuiau, alături de români, şi ucraineni. Aceste procese migraţioniste s-au intensificat în sec. al XVIII-lea, după ce a fost desfiinţată administraţia moldovenească. În consecinţă, s-a produs o creştere continuă a ponderii populaţiei rutene în defavoarea celei româneşti.

După cum constatau şi istoricii din RSS Moldovenească, „…până la începutul sec. al XVIII-lea, când a fost înfiinţată raiaua Hotin, în acest ţinut locuiau, în

---

3 *Moldova în epoca feudalismului* (în continuare se va cita *MEF*), vol. VII, partea II, p. 169–173.
4 *Ibidem*, partea I, p. 375, 402, 433, 444, 450.
5 *Ibidem*, partea II, p. 168, 170.
6 *Ibidem*, p. 182–183.
7 П.Г. Дмитриев, *Народонаселение Молдавии*, Кишинёв, 1973, p. 68, 85.

principal, moldoveni. Însă, din cauza războaielor dese şi a operaţiunilor militare din nordul Basarabiei din sec. al XVIII-lea, multe sate din acest ţinut au fost depopulate. Dorind să mărească populaţia din raia, autorităţile otomane au permis multor ţărani ucraineni din ţinuturile învecinate să se aşeze în satele din jurul Hotinului. Date exacte despre numărul ucrainenilor din ţinutul Hotin în sec. al XVIII-lea nu există"[8].

Recensământul din 1774 are o valoare deosebită pentru ţinutul Hotin, deoarece, ca şi la ţinutul Cernăuţi, pentru capii de familie este indicat numele de familie şi prenumele. O analiză antroponimică a recensământului, aşa cum s-a realizat în cazul ţinutului Cernăuţi, permite o apreciere mai exactă a raportului numeric dintre românii şi ucrainenii din ţinutul Hotin pentru anul 1774.

Deoarece recensământul oferă informaţii pentru fiecare sat, se poate preciza cu exactitate numărul de sate, respectiv numărul de familii, din anumită parte a ţinutului Hotin. Din totalul de 153 de localităţi, 6 sate şi târgul Hotin aveau peste 100 de familii, în 33 de sate trăiau de la 50 până la 99 familii, în 85 sate – câte 20-49 familii, iar 28 de sate aveau doar câte 6-19 gospodării. Cele mai mari sate din ţinutul Hotin erau Cotiujeni (176 familii), Tărăsăuţi (149), Larga (144), Caracuşani (133), Corjăuţi (126), Zalucia (102), Pribicăuţi (96), Colincăuţi (95), Balamutina (94), Marşeniţa (92), Chelmeşti (91), Lencăuţi (90), Costiceni (84), Ghilavăţ (83), Babin (82), Clişcăuţi şi Romancăuţi (câte 80), Vancicăuţi (75), Cepeleuţi şi Stănileşti (câte 67), Răchitna (64). Din 21 de sate mari, cu peste 64 de gospodării, doar 7 sate (Pribicăuţi, Balamutina, Chelmeşti, Lencăuţi, Babin, Clişcăuţi şi Romancăuţi) situate în nordul ţinutului, în apropiere de Nistru, aveau câte 80-96 familii şi deja atunci erau populate de un număr mare de ruteni. Celelalte 14 sate mari (inclusiv 6 cu peste 100 case) erau locuite atunci aproape exclusiv de moldoveni şi până în prezent şi-au păstrat caracterul românesc (inclusiv, 7 sate din actuala regiune Cernăuţi). Totodată, viitoarele târguri, iar în prezent centre raionale, în 1774 încă erau sate mici: Secureni (55 familii), Lipcani (37), Briceni (29), Noua Suliţa (19) şi Edineţ (doar 15 case)[9].

Ca şi în cazul ţinutului Cernăuţi, analiza antroponimică a numelor şi prenumelor capilor de familie ne permite să estimăm cu aproximaţie proporţia românilor şi ucrainenilor din ţinutul Hotin, în anul 1774. După calculele şi estimările noastre, în ţinutul Hotin locuiau atunci 6.267 de familii, dintre care cca. 3.753 (59,9%) erau moldoveneşti, 1.918 (30,6%) rutene, 322 (5,1%) înregistraţi ruşi, în realitate tot ruteni, 223 (3,6%) de evrei, 47 (0,8%) de ţigani şi 4 de alte etnii, în principal greci (marchitani). Ucrainenii locuiau preponderent în nordul ţinutului Hotin, iar în multe sate de lângă Nistru erau majoritari. Moldovenii (românii) trăiau compact în sudul ţinutului (actualul raion Noua Suliţă din regiunea Cernăuţi şi în nordul Republicii Moldova), dar locuiau în minoritate şi în

[8] В. С. Зеленчук, Ю.В. Попович, *Население Хотинского уезда XIX в.*, în *Этнография и искусство Молдавии*, Кишинёв, 1972, с. 9.

[9] *MEF*, partea II, p. 117, 147, 154, 156, 164, 181-182.

multe sate din partea de nord a ținutului (a se vedea harta pentru anul 1774). Din 223 familii de evrei, 59 trăiau în târgul Hotin, restul locuiau dispersat, câte 1-3 familii, în diferite sate. Din 47 familii de țigani, cei mai mulți trăiau în Cotiujeni (20), Caracușani și Lencăuți (câte 7), Tărăsăuți (5).

După calculele noastre, în târgul Hotin și 68 de sate din nordul ținutului (din actualele raioane Hotin, Chelmenți și Secureni) trăiau 3.067 de familii, inclusiv cca. 1.777 (57,9%) de ruteni, cca. 958 (31,9%) de moldoveni, 186 (6,1%) de ruși, 137 (4,5%) de evrei. În sudul ținutului (din actualul raion Noua Suliță (partea basarabeană) și din nordul Republicii Moldova) erau 84 de sate cu 3.200 de familii, dintre care cca. 2.795 (87,3%) moldovenești, cca. 141 (4,4%) rutene, 136 (4,2%) înregistrate ruși, 86 (2,7%) de evrei, 39 (1,2%) de țigani.

Remarcăm faptul că, în 1774, în nordul ținutului nu au fost consemnate un șir de sate, care vor fi fondate în deceniile următoare de ucraineni. Dimpotrivă, în sudul ținutului se regăsesc aproape toate satele, și în prezent locuite de români, dar lipsesc mai multe sate cu populație ucraineană la începutul sec. XX (Berlinți, Bezeda, Bogdănești, Câșla Salieva, Câșla Zamjieva, Constantinovca, Grimești, Halahora, Medveja, Mihăileni, Slobozia Șirăuți) sau cele existente aveau un număr mic de locuitori: Sângera (6), Doljoc (6), Bârlădean (9), Vancenița (10), Grinăuți (11), Rângaci (12), Tețcani (14), Trestieni (15), Bălcăuți și Șerbineț (câte 20 familii)[10].

Catagrafia din 1774, preciza că în ținutul Hotin erau 17 marchitani, dar după numele și prenumele lor reiese că majoritatea erau de etnie română, doar câțiva fiind greci. Recensământul nu a înregistrat turci în ținut, fiindcă armata și administrația otomană s-a retras din cetate și din raia, dar după încheierea războiului și desființarea administrației moldovenești, aceștia au revenit în raiaua Hotin.

Analiza antroponimică a recensământului rusesc din anul 1774 ne demonstrează că, structura etnică a populației ținutului Hotin era foarte asemănătoare cu ținutul vecin Cernăuți. În ambele ținuturi, rutenii locuiau mai compact în partea de nord, lângă râurile Nistru și Ceremuș, la hotar cu Galiția și Podolia. Sudul acestor ținuturi erau locuite compact de români, dar în ambele ținuturi erau multe sate cu populație mixtă, româno-ucraineană, unde este mai dificil de realizat o estimare mai exactă.

Dacă aproximăm numărul membrilor de familie la 5, atunci în anul 1774, în ținutul Cernăuți (fără satele din zona Herței, rămase la Moldova) locuiau cca. 31.865 de persoane (6.373 de familii), dintre care cca. 15.405 (48,3%) erau ruteni și 1.080 (3,4%) înregistrați ruși, cca. 13.260 (41,6%) de etnie română, 1.755 (5,5%) evrei, 220 țigani, 95 germani și 10 de alte etnii[11]. În același an, ținutul Hotin era locuit de cca. 31.335 de persoane (6.267 de familii), inclusiv cca. 18.765 (59,9%) de etnie română, 9.590 (30,6%) ruteni și 1.610 (5,1%) înregistrați ruși,

[10] *Ibidem*, p. 114, 119, 121, 153, 157, 166.

[11] Constantin Ungureanu, Călin Pantea, *Atlasul etno-lingvistic și confesional al Bucovinei 1774-2002*, Suceava, 2018, p. 14.

1.115 (3,6%) evrei, 235 (0,8%) țigani. Așadar, dacă admitem că locuitorii înregistrați ruși erau tot ruteni, către anul 1774, ucrainenii constituiau peste 50% din populația ținutului Cernăuți (inclusiv, după 1775 la Bucovina) și cca. 35,7% în ținutul Hotin.

Populația raialei Hotin, după statistica austriacă din anul 1788

Din 1774 până în 1812 în teritoriul ținutului Hotin s-au succedat mai multe administrații militare și civile străine: administrația otomană (1774–1788 și 1793–1806), ocupația militară, apoi civilă austriacă (1788 – începutul anului 1793) și, din 1806, ocupația rusească. Această instabilitate a provocat ruinarea și depopularea satelor, mulți locuitori refugiindu-se în alte ținuturi din Moldova. Totodată, ocuparea ținutului de către trupele austriece, apoi rusești, a contribuit la deschiderea hotarelor cu Galiția, respectiv cu regiunile limitrofe ale Rusiei, ceea ce a favorizat strămutarea rutenilor din nord în acest teritoriu. În consecință, s-a produs o creștere semnificativă a populației și o modificare etnică în defavoarea românilor.

După terminarea războiului ruso-turc din 1768–1774, a fost din nou desființată administrația moldovenească din ținutul Hotin și restabilită raiaua otomană. În 1787 a izbucnit însă un nou război ruso-austro-turc, iar în 1788 raiaua Hotin și o parte din Moldova au fost ocupate de trupele austriece. Administrația militară austriacă a durat până în februarie 1790, când a fost înlocuită prin una civilă. Austriecii au împărțit ținutul în șapte ocoale sau plase: Nistrul-de-Sus, Nistrul-de-Jos, Prutul-de-Sus, Prutul-de-Jos, Mijlocul, Ciuhurul și Racovățul[12]. Remarcăm faptul că, potrivit celor două hărți austriece din 1785 și 1788, ținutul Hotin era divizat în raiaua Hotin și districtul Hotin. Aceasta se explică prin faptul că autoritățile habsburgice intenționau din nou să anexeze cetatea Hotin cu satele dimprejur, pentru a obține un hotar mai favorabil în această zonă. Această intenție însă nu s-a realizat. După Pacea de la Iași (1792), trupele austriece au părăsit Moldova, iar la 30 ianuarie 1793 s-au retras din ținutul și cetatea Hotin, aici fiind restabilită administrația otomană[13].

Viața pașnică a locuitorilor din această parte a Moldovei nu a continuat mult timp. În 1806 a izbucnit un nou război ruso-turc, iar raiaua Hotin a fost din nou ocupată de către trupele rusești. După Pacea de la București, din mai 1812, partea de est a Moldovei, zona dintre Prut și Nistru, a fost ocupată de Imperiul Rus. Astfel, pentru locuitorii Basarabiei, inclusiv pentru cei din ținutul Hotin, începea o nouă etapă istorică, perioada de 106 ani de stăpânire rusească a acestor teritorii.

Administrația militară austriacă a realizat în 1788 o catagrafie a raialei Hotin, cu date despre numărul de familii pentru toate satele. Potrivit acestei catagrafii, raiaua Hotin cuprindea un oraș, trei târguri, 153 de sate și 11 sate pustii,

[12] Ion Gumenâi, *Istoria Ținutului Hotin: de la origini până în 1806*, Chișinău, 2002, p. 52.
[13] *Ibidem*, p. 53.

adică depopulate. Raiaua era împărțită în două: Hotinul de Sus – de la pârâul Rachitna până la Podul Lipcanilor și Hotinul de Jos, de aici până la râul Ciuhur. După o statistică detaliată a acestei catagrafii, publicate de Valentin Tomuleț, în 1788 în acest teritoriu era un oraș (Hotin), 155 de sate populate, 20 de sate pustii și 3 de tip predium, tot fără locuitori. Partea de Sus a ținutului cuprindea orașul Hotin, 56 sate populate, 7 pustii și două prediume, cu un total de 2.791 de familii. În Partea de Jos erau 99 de sate populate, 13 pustii și un predium, cu un total de 4.379 de familii. În total, numărul locuitorilor din orașul Hotin și 155 de sate populate era de 7.170 de familii[14].

Dacă admitem o medie de 5 persoane la o familie, numărul total al locuitorilor din ținut ajungea la 35.850 persoane, adică o creștere cu 903 familii sau cu 4.515 persoane față de catagrafia din anul 1774. Totuși, atât pentru anul 1774, cât și pentru anul 1788, statisticile sunt cel mai probabil incomplete. După calculele lui Pavel Dimitriu, în 1774, în ținutul Hotin locuiau cca. 8.259 familii sau 41.295 persoane[15], adică cu cca. 2.000 de familii sau aproape 10 mii mai mult decât reiese din sursa pentru anul respectiv, cu date pe localități.

Față de anul 1774 s-a schimbat radical și lista cu cele mai populate sate din ținut. În 1788, localitățile cu cele mai multe familii erau orașul Hotin (322), satele Tărăsăuți (175), Perebicăuți (124), Clișcăuți (120), Moșaneț (117), Rjavineț (108), Cotiujeni și Lencăuți (câte 100), Șirăuți de Sus (93), Lipcani (85), Balamutca, Larga și Serbiceni (câte 84), Lomacenița (83), Colencăuți, Cobâlceni, Marșineț și Zalucia (câte 80), Corjeuți (76), Secureni (75), Mărcăuți (74), Ghilavăț (71). În alte 9 sate (Babin, Caracușani, Chelmești, Cumarău, Dinăuți, Hrușavăț, Mândâcăuți, Romancăuți și Vasâleu) au fost înregistrate câte 70 de familii[16].

Așadar, în anul 1788, din 30 de sate cu numărul cel mai mare de locuitori, 18 se aflau în partea de nord a raialei Hotin și deja atunci erau locuite în majoritate de ucraineni și doar două sate cu populație românească (Tărăsăuți și Cotiujeni) aveau mai mult de 100 de familii. Pentru comparație, în anul 1774, din 21 de sate mari, cu peste 64 de case, doar 7 erau situate în nordul ținutului, în apropiere de Nistru și deja atunci erau populate de un număr mare de ruteni. Celelalte 14 sate mari (inclusiv 6 cu peste 100 case) erau locuite atunci aproape exclusiv de moldoveni.

Catagrafia austriacă din anul 1788 a consemnat existența a 20 de sate pustii și a 3 prediumuri, fără locuitori. Consultând lista acestor sate fără locuitori, constatăm că ulterior au dispărut două (Colineț și Halici), nu au fost populate Armaș și 3 câșle (Alexe, Biciș și Sandu), restul satelor (în total 17) au fost populate aproape exclusiv de ucraineni. Cel mai probabil, majoritatea acestor sate fie erau

[14] Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în statisticile austriacă și rusească de la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului XIX*, în „Studia Universitatis Moldaviae", nr.10 (100), Chișinău 2016, p. 66-68.

[15] П.Г. Дмитриев, *Народонаселение Молдавии*, Кишинёв, 1973, с. 68, 85.

[16] Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în statisticile austriacă*..., p. 66-68.

locuite în 1788, dar administrația austriacă a constatat că erau depopulate, fie au fost populate în anii următori cu imigranți ucraineni, sosiți de la nord de Nistru sau din satele vecine.

Astfel, deși catagrafia din anul 1788 nu conține date despre etnia locuitorilor din ținutul Hotin, compararea acestor date cu recensământul din 1774 denotă o creștere mai rapidă a numărului de locuitori într-un șir de sate cu populație ucraineană și o stagnare sau chiar o diminuare a populației în mai multe sate, locuite de români. Evident că aceste evoluții s-au răsfrânt și asupra raportului dintre români și ucraineni din ținut. În anul 1774, după estimările noastre, în ținutul Hotin locuiau cca. 59,9% români și cca. 35,7% ucraineni. Peste 14 ani, în 1788, proporția etnică s-a modificat în favoarea ucrainenilor, dar românii încă constituiau în jur de 56-57%.

Locuitorii ținutului Hotin, după statistica rusească din anul 1808

După izbucnirea unui nou război ruso-turc (1806-1812) și ocuparea Moldovei de către armata rusă, autoritățile ruse au elaborat în 1808 o nouă documentare statistică a populației, inclusiv în ținutul Hotin. Deoarece statistica respectivă conține date despre numărul familiilor, pe localități, permite o estimare destul de exactă a populației în ajunul anexării Basarabiei de către Rusia. Scopul realizării acestei statistici demografice a fost de a preciza mai exact numărul populației impozitabile. Din aceste considerente, pentru fiecare sat se preciza numărul familiilor birnice, iar într-o rubrică aparte se remarcau alte categorii sociale (preoții, dascălii, paracliserii, mazilii, călărașii, negustorii), care erau scutite de impozite. Evreii agricultori și din târguri, care erau obligați să plătească impozite, sunt remarcați separat, deci se cunoaște numărul lor total, pe ocoale, dar nu și pentru anumite localități.

Pentru prima dată, rezultatele generale ale acestei statistici a populației pentru Principatul Moldovei au fost publicate de T.G. Bulat, în anul 1929[17]. Recent, Valentin Tomuleț a analizat în detaliu această statistică pentru ținutul Hotin. Potrivit împărțirii administrative de la începutul sec. al XIX-lea, ținutul Hotin era divizat în 8 ocoale (Nistrul de Sus, Nistrul de Jos, Ciuhur, Mijlocului, Prutul de Sus, Prutul de Jos, Ghilavăț și Rașcov). În 1808, în ținutul Hotin erau două târguri (Briceni și Lipcani) și 171 de sate (nu era inclus în statistica respectivă orașul Hotin), cu un număr de 15.111 familii, dintre care 13.962 birnici (inclusiv 1.068 familii de evrei)[18].

În diferite sate din ținutul Hotin locuiau categorii sociale privilegiate, care erau scutite de impozite. Este vorba de 1.148 de familii (1.151, după calculele noastre), dintre care 450 călărași, 251 preoți, 159 dascăli, 150 (corect 153) para-

[17] Toma G. Bulat, *O statistică a Moldovei din 1809*, în „Arhivele Basarabiei", nr.1, Chișinău, 1929, p. 64-67.

[18] Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în surse statistice rusești din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Chișinău, 2017, p. 193.

cliseri, 4 diaconi, 31 negustori, 14 mazili și 89 străini. Dacă preoții, dascălii și paracliserii trăiau în aproape toate satele, unde erau biserici, alte categorii sociale (negustori, mazili, străini) erau aproape în toate ocoalele, atunci călărașii erau concentrați doar în 3 ocoale: de Mijloc (186), Rașcov (170) și Ghilavăț (94)[19].

Analizând listele cu satele din ținutul Hotin pentru anul 1808[20], constatăm că sunt omise trei sate cuprinse în recensământul rusesc din 1774 și statistica austriacă din 1788. Este vorba de satele Larga, Malinți și Cristinești, care, conform împărțirii administrative din 1808, trebuiau să aparțină de ocoalele de Mijloc, respectiv Rașcov și Ghilavăț. Cel mai probabil, în aceste trei sate toți locuitorii erau călărași, însă fiind scutiți de impozite, nu au fost incluși în listele satelor cu populație impozitabilă. În satul Larga, bunăoară, și în anul 1774, toți locuitorii erau călărași[21]. Reieșind din aceste precizări, mai exact ar fi cifra de un oraș, două târguri și 174 de sate pentru ținutul Hotin către anul 1808.

Statistica rusească din anul 1808 remarcă separat doar pe evreii din ținutul Hotin, nu și alte grupuri etnice. Din totalul de 1.068 de familii de evrei, 625 erau evrei agricultori, care locuiau dispersat în diferite sate, cei mai mulți în ocoalele Rașcov (252), Nistrul de Jos (112), Ghilavăț (91), Nistrul de Sus (73), adică în partea de nord a ținutului. Restul evreilor locuiau compact în târgurile Briceni (353) și Lipcani (90 familii)[22]. Astfel, deja către anul 1808, aceste două târguri erau populate în majoritate de evrei. În afară de evrei, în Briceni erau 60 birnici și în Lipcani – 63 birnici, la care ar mai trebui adăugate fețele bisericești și alte categorii sociale[23].

Comandamentul rus a cules în 1808 date statistice și despre locuitorii din cetățile Hotin, Tighina, Cetatea Albă și Chilia (Ismail încă era sub controlul armatei otomane). Potrivit acestei surse, în Hotin locuiau atunci 648 de familii, dintre care 340 de evrei, 297 de moldoveni și 11 armeni[24]. Împreună cu orașul Hotin, populația ținutului Hotin în anul 1808 era de 15.759 familii (cca. 78.795 persoane), dintre care 1.408 familii (cca. 7.040 persoane) erau evreiești (8,9% din total). În 1774, ținutul Hotin era locuit de 6.267 de familii, dintre care 223 (3,6%) de evrei. În decurs de mai bine de trei decenii, numărul total al locuitorilor ținutului Hotin a crescut de 2,5 ori, iar numărul evreilor – de 6,3 ori.

O estimare mai exactă privind raportul dintre români și ucraineni în ținutul Hotin la începutul sec. al XIX-lea este greu de realizat, dar procesele migraționiste de la sfârșitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea au contribuit la diminuarea proporției locuitorilor de etnie română. Reieșind din evoluția numerică a satelor din nordul și sudul ținutului Hotin în intervalul 1788-1808, estimăm

[19] *Ibidem*, p. 194.
[20] *Ibidem*, p. 182-192.
[21] *Moldova în epoca feudalismului…*, vol. VII, partea II, p. 174-176.
[22] Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în surse statistice rusești*..., p. 182-192.
[23] *Ibidem*, p. 185, 188.
[24] *Ibidem*, p. 195.

cu aproximație că procentul moldovenilor s-a redus de la cca. 56-57% (în 1788), la cca. 47-49% în 1808, iar ponderea ucrainenilor în 1808 era de cca. 42-44%.

Procese migraționiste în ținutul Hotin, la începutul sec. al XIX-lea

Nordul Basarabiei, în mod special raiaua / ținutul Hotin, a fost puternic afectat de procesele migraționiste încă din sec. al XVIII-lea. În acest spațiu soseau mulți imigranți ruteni din Podolia, Galiția și, în același timp, o parte din populația băștinașă de etnie română se refugia în alte ținuturi din Moldova. În consecință, mai ales în ținutul Hotin s-a consemnat o modificare a structurii etnice a populației în favoarea ucrainenilor.

Numărul locuitorilor din ținutul Hotin a crescut mult mai rapid în ultimele două decenii, adică după anul 1788. Dacă în intervalul 1774-1788 s-a atestat o creștere de cca. 14% (de la 6.267, la 7.170 familii), atunci în perioada 1788-1808, creșterea a fost de 2,2 ori (de la 7.170, la 15.759 familii). Este evident că până în 1788 creșterea s-a datorat în principal sporului natural al populației, pe când în anii 1788-1808 procesele migraționiste de la nord de Nistru au avut un aport important la sporul de populație. Procese similare s-au produs în perioada respectivă și în Bucovina, unde numărul locuitorilor a crescut de la 67.900 (în 1774) la 146.542 (1789) și la 223.136 (în 1810)[25]. În Bucovina, ca și în Basarabia, creșterea cea mai rapidă a populației s-a consemnat în primii ani de administrație străină, când un număr mare de imigranți din Galiția s-au mutat în acest teritoriu.

Disponibilitatea datelor despre numărul de familii pe localități pentru anii 1774, 1788 și 1808 ne permite să urmărim dinamica evoluției numerice a populației în anumite spații din ținutul Hotin. Se știe că ucrainenii locuiau compact în partea de nord a ținutului (în localități din actualele raioane Hotin, Chelmenți și Secureni), iar românii trăiau preponderent în partea de sud a ținutului (în sate din actualele raioane Noua Suliță, Briceni, Edineț). În decurs de trei decenii, evoluția populației în aceste spații geografice a fost următoarea:

Evoluția numerică a populației ținutului Hotin (număr de familii)[26]

Spațiul geografic	1774		1788		1808	
	absolut	%	absolut	%	absolut	%
Nord (Hotin, Chelmenți, Secureni)	3.067	*48,9*	3.555	*49,6*	8.661	*54,9*
Sud-vest (Noua Suliță)	1.101	*17,6*	1.029	*14,3*	2.625	*16,7*
Sud-est (Briceni, Edineț)	2.099	*33,5*	2.586	*36,1*	4.475	*28,4*
Total ținutul Hotin	**6.267**	***100***	**7.170**	***100***	**15.761**	***100***

[25] Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece* …, p. 243.

[26] Calculat: **1774** – *Moldova în epoca feudalismului…*, vol. VII, partea II, p. 112-183; **1788** – Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în surse* ..., p. 172-173; **1808** – *Ibidem*, p. 182-192.

Așadar, analiza datelor statistice pe localități ne demonstrează un ritm de creștere a populației mult mai rapid în partea de nord a ținutului Hotin, care deja în 1774 era populat în majoritate de ucraineni. Ponderea locuitorilor din acest spațiu a crescut de la 48,9%, în 1774, la 54,9%, în 1808. Într-un șir de sate din nordul ținutului (Bârnova, Bocicăuți, Burdiug, Buzovița, Clișcăuți, Colincăuți, Dancăuți, Dolineni, Pascăuți, Prihorodoc, Rașcov, Rucșin, Selište, Stăuceni, Șilăuți, Varticăuți, Volcineț, Zarojeni), numărul locuitorilor a crescut timp de două decenii (1788-1808) de 3, 4 și chiar de 5 ori, această evoluție datorându-se doar unor imigrări masive de la nord de Nistru. În această perioadă sunt repopulate sau apar sate noi, locuite de ucraineni: Anadol, Darabani, Capeleuca, Câșla Giamgiului, Câșla Nedjimeni, Câșla Saliev, Hajdeu, Macareuca, Poiana, Otaci, Tulbureni, este menționat pentru prima dată și satul Hrubna, locuit de lipoveni[27]. Din cauza imigrărilor masive de la nord de Nistru, evident că proporția populației românești din această parte a ținutului Hotin s-a diminuat semnificativ, în multe sate minoritatea românească fiind asimilată.

În același timp, în sudul ținutului Hotin nu au fost întemeiate sate noi de moldoveni, iar creșterea numerică în majoritatea satelor, cu mici excepții, s-a produs mai mult pe cale naturală. În sud-vestul ținutului (satele basarabene din actualul raion Noua Suliță) cea mai mare creștere s-a produs în satele care până în prezent sunt locuite de ucraineni. După calculele noastre, în anul 1774, în 6 sate (Doljoc, Răucăuți, Râng aci, Sânger, Șerbinți și Șișcăuți) trăiau doar 110 familii, o parte fiind moldoveni, iar în 1788 în aceste sate au fost consemnate 141 de familii. Statistica din 1808 a înregistrat în aceste sate și în Câșla Saliev deja 552 de familii, față de 1788 creșterea fiind de aproape patru ori.

O creștere importantă a locuitorilor s-a produs în satele moldovenești Berestea, Colincăuți, Dinăuți, Forosna, Rachitna, situate mai aproape de hotarul cu Bucovina. Este posibil ca anume atunci în aceste sate să se fi așezat imigranți ucraineni, iar mai multe statistici rusești din prima jumătate a sec. al XIX-lea chiar consemnau greșit că unele din aceste sate ar fi fost locuite de ucraineni[28].

Numărul locuitorilor din ținutul Hotin a crescut rapid în primii ani de stăpânire rusească. În 1814, potrivit unor informații oficiale ale administrației Basarabiei, în ținutul Hotin existau 16.055 case (15.512 în localitățile rurale și 543 în orașul Hotin), populate de 18.361 de familii (16.451 în sate și 1.910 în orașul Hotin). În ținut era un oraș, 166 de sate și 8 moșii cu puțini locuitori[29]. Față de anul 1808, când au fost înregistrate 15.761 de familii, creșterea a fost cu 2.600 familii.

---

[27] Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în surse* ..., p. 172-173, 182-192.

[28] В.М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровъя*, Кишинёв: Штиинца, 1974, с. 105, 107-108; Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în surse* ..., p. 729, 732, 734, 737.

[29] Leon Boga, *Populația (etnografie și statistică)*, p. 21-22; Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin*..., p. 203-204.

Funcționarul rus Pavel Svinin, trimis special pentru descrierea Basarabiei, constata că în 1816, în ținutul Hotin, împreună cu orașul Hotin și târgurile Briceni și Lipcani, existau 17.052 de gospodării cu 82.516 locuitori de ambele sexe, inclusiv 14.754 gospodării (71.628 persoane) ce aparțineau creștinilor birnici, o parte fiind moldoveni autohtoni, altă parte – ruteni strămutați în diferite timpuri din guberniile vecine. Tot atunci în ținutul Hotin, în special în orașul Hotin, au fost atestate 1.743 de gospodării ale evreilor cu un număr de 7.965 persoane[30] sau 9,6% din totalul populației. După unele surse, în 1816, în orașul Hotin trăiau și 395 de imigranți sârbi. Între anii 1814-1816, la Hotin a locuit conducătorul luptei antiotomane sârbe Caragheorghe, care în 1816 a primit de la stat suma de 1000 ruble de argint[31].

Pavel Svinin prezintă infomații prețioase și despre natalitate, mortalitate și sporul natural din ținutul Hotin, în primii ani după anexare. Potrivit acestei surse, în decurs de 4 ani (1812-1815) în ținutul Hotin s-au născut 16.664 persoane, au decedat 7.219, sporul natural fiind de 9.445 persoane. Numărul persoanelor născute a crescut constant (de la 3.685 în 1812, la 4.732 în 1815), ceea ce denotă și creșterea rapidă a populației totale, datorită proceselor migraționiste de amploare. Totodată, în 1813 au decedat 2.406 persoane, cu cca. 800 mai multe decât media pentru ceilalți trei ani[32]. Mortalitatea mai mare din acest an a fost cauzată de ciuma care a bântuit în ținutul Hotin din 8 noiembrie 1812 până în 12 noiembrie 1813. Din cauza epidemiei de ciumă, doar în ținutul Hotin au decedat 738 de persoane[33].

Fiind ținutul cel mai dens populat, o parte din locuitori plecau în partea centrală și de sud a Basarabiei, în căutarea unor terenuri libere. Informațiile despre locuitorii plecați din ținutul Hotin sunt diverse și contradictorii. P. Svinin relata pe aceeași pagină din lucrarea sa despre 3.353 de familii care au plecat din ținut până la începutul anului 1816 sau despre 3.353 de persoane care au plecat doar în 1815[34]. După un raport întocmit de colonelul Pantarov, timp de 4 ani (1813-1816) din ținutul Hotin au fugit peste hotare 620 de persoane[35]. Catagrafia din 1817 a înregistrat în ținutul Iași o listă suplimentară cu 369 familii de țărani, 33 burlaci și o gospodărie de văduve, care după anul 1813 s-au strămutat din ținutul Hotin și nu aveau încă un loc sigur de trai[36]. Ulterior, o bună parte din acești imigranți

---

30 П. Свиньин, *Описание Бессарабской области*, în *Записки Одесского общества истории и древностей*, Одесса, 1867, T. VI, c. 272-273.

31 Silvia Corlăteanu-Granciuc, *Contribuții documentare la istoria colonizărilor sârbești în teritoriile dintre Prut și Nistru în primul pătrar al sec. al XIX-lea*, în „Tiragetia", anul VIII, 1999, p. 115.

32 П. Свиньин, *Описание Бессарабской области*, c. 274.

33 Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin*..., p. 207.

34 П. Свиньин, *Описание Бессарабской области*, c. 274.

35 Valentin Tomuleț, *Exodul populației din Basarabia în Moldova* ..., p. 68.

36 И.Н. Халиппа, *Роспись землевладения и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года*, în „Труды Бессарабской Губернской Учёной Архивной Комиссии", Том III, 1907, c. 114-115.

s-au așezat pe moșii sau în cătune cu puțini locuitori și au fondat sate noi, multe locuite preponderent de ucraineni. Cu siguranță, țărani sosiți din ținutul Hotin trăiau și în alte ținuturi din centrul și sudul Basarabiei, dar catagrafia nu îi evidențiază separat.

Autoritățile ruse au organizat un prim recensământ al populației Basarabiei în anii 1816-1817. Fiind realizat în condiții de pace, când în regiune fusese create și funcționau deja instituții administrative rusești, rezultatele acestei catagrafii au fost mult mai complete decât estimările anterioare. Recensământul din 1817 a înregistrat în ținutul Hotin deja 22.679 de gospodării, inclusiv 978 locuite de evrei. În rândul gospodăriilor au fost incluși și 2.878 de burlaci și 1.825 familii de văduve[37], care nu pot fi calculate drept familii cu o medie de 5 persoane. Din cauza includerii burlacilor în categoria familiilor, s-au obținut estimări exagerate despre numărul locuitorilor, atât pentru ținutul Hotin, cât și pentru toată Basarabia. După calculele lui Valentin Tomuleț, în decurs de un deceniu numărul populației ținutului Hotin (fără orașul Hotin) a crescut de la 15.111 familii (cca. 75.555 persoane) în 1808 la 21.701 familii (cca. 108.505 persoane) în 1817, adică, s-a atestat o creștere de cca. 1,4 ori[38].

În anii 1812-1814 se știe că sporul natural al populației ținutului Hotin a fost de 9.445 de persoane. Păstrând o proporție comparabilă a sporului natural și pentru alți ani, constatăm că în intervalul 1808-1817 populația ținutului Hotin a crescut cu cca. 33 mii persoane (cca. 21-23 mii prin spor natural și cca. 10-12 mii datorită migranților sosiți în acest teritoriu). Recensământul din 1816 cuprinde și o listă cu 476 de familii rutene care cu timpul s-au stabilit în diferite sate din acest ținut[39], dar în realitate numărul imigranților ucraineni era mult mai mare.

În urma împărțirii administrativ-teritoriale din anul 1818, ținutul Soroca a fost desființat, iar în componența ținutului Hotin au fost incluse 30 de localități (un târg, 26 sate, două cătune și un schit) din fostul ținutul Soroca și 12 localități (9 sate și 3 cătune) din ținutul Iași[40]. Acestea au fost incluse în două ocoale noi (Movilău și Rujenița) din ținutul Hotin. Potrivit statisticii din 1820, în 212 localități din ținutul Hotin (fără orașul Hotin) au fost atestate 18.848 de familii. Fără satele din ocoalele Movilău și Rujenița, numărul familiilor era de doar 16.761, atestându-se o diminuare cu 4.940 de familii față de anul 1817 și o creștere cu doar 1.000 de familii față de 1808. Evoluția numerică a familiilor din diferite ocoale a fost astfel:

---

37 *Ibidem*, p. 54.

38 Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin*..., p. 224-225.

39 Leon Boga, *Populația (etnografie și statistică)*, p. 7-13; Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin*..., p. 846-851.

40 Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin*..., p. 276.

Evoluția numerică a populației ținutului Hotin în perioada 1808-1820[41]

Ocolul	1808		1817		1820	
	sate	familii	sate	familii	sate	familii
Orașul Hotin		648				
Rașcov	20	3.180	21	3.628	21	2.832
Nistrul de Sus	20	1.887	20	2.554	19	2.063
Nistrul de Jos	22	1.663	22	2.914	22	2.371
Ghilavăț	25	2.222	25	2.928	25	2.074
Prutul de Sus	19	1.694	18	2.700	18	2.091
Prutul de Jos	21	1.285	20	2.119	21	1.548
Mijlocului	21	1.504	21	2.553	21	1.854
Ciuhur	25	1.678	25	2.002	25	1.457
Târguri Briceni, Lipcani			2	303	2	471
Total	**173**	**15.761**	**174**	**21.701**	**174**	**16.761**
Movilău					19	1.130
Rujenița					19	957
TOTAL	**173**	**15.761**	**174**	**21.701**	**212**	**18.848**

Comparând cifrele din acest tabel, constatăm că după anul 1817 s-a produs o diminuare semnificativă a populației în toate ocoalele, cu excepția târgurilor Briceni și Lipcani. Chiar și față de anul 1808, numărul familiilor s-a redus în ocoalele Rașcov, Ghilavăț și Ciuhur. Cel mai probabil, după procese migraționiste de amploare, ținutul Hotin avea un număr mare de locuitori, dintre care mulți stabiliți recent. Autoritățile centrale și cele locale au luat măsuri pentru extrădarea țăranilor fugari, sosiți de peste Nistru. Deoarece mulți din ei nu aveau unde locui, nu aveau loturi de pământ și posibilitatea de a-și întreține familiile, probabil, o parte au revenit în satele de baștină, iar alții au plecat în partea centrală și mai ales, în sudul Basarabiei, unde erau multe terenuri de pământ nevalorificate. Prin aceasta se explică reducerea temporară a populației ținutului Hotin către anul 1820.

Locuitorii din ținutul Hotin la începutul stăpânirii rusești

În ținutul Hotin, chiar dacă autoritățile otomane au instituit o raia, cu centrul în cetatea Hotin, s-au păstrat satele moldovenești. Însă, din cauza mai multor războaie ruso-turce pe parcursul secolului al XVIII-lea, o parte din populația românească s-a refugiat în alte ținuturi, iar de la nord de Nistru în acest teritoriu s-au strămutat mulți imigranți ruteni (ucraineni). Numărul locuitorilor din ținutul Hotin a crescut rapid, mai ales, la hotarul secolelor XVIII-XIX, iar procesele migraționiste au contribuit la diminuarea proporției locuitorilor de etnie română. Istoricii sovietici, făcând referință la surse de arhivă, constatau

[41] *Ibidem*, **1808** – p. 193, **1817** – p. 221-222, **1820** – p. 840-844.

că la începutul stăpânirii ruseşti moldovenii încă erau mai numeroşi în ţinutul Hotin decât ucrainenii. Astfel, V.M. Kabuzan susţinea că în 1818 în ţinutul Hotin locuiau 47,5% moldoveni şi 42,6% ucraineni, fără a prezenta şi cifre în valoare absolută[42]. V. Zelenciuk indică pentru anii 1816-1817 aceleaşi cifre procentuale pentru moldoveni şi ucraineni, dar prezintă şi date absolute, inclusiv pentru alte etnii. Potrivit acestei surse, în 1816-1817, ţinutul Hotin avea doar 56.193 locuitori, inclusiv 26.700 (47,5%) moldoveni, 23.925 (42,6%) ucraineni, 1.359 (2,4%) austrieci (germani), 1.127 (2%) evrei, 55 polonezi şi 458 (0,8%) de alte etnii[43].

Cifrele procentuale despre moldovenii şi ucrainenii din ţinutul Hotin (47,5%, respectiv, 42,6%) confirmă estimările noastre pentru anul 1808. Însă, nu putem fi de acord şi cu cifrele absolute expuse de Zelenciuk. După estimările noastre, în 1808, în ţinutul Hotin locuiau 15.759 de familii sau cca. 78.795 persoane. În estimările lui Zelenciuk sunt şi unele inexactităţi de calcul. Adunând cifrele pentru etniile prezentate, obţinem suma de 53.624 persoane, mai rămânând o diferenţă de 2.569 persoane. Totodată, numărul evreilor în ţinut era mult mai mare (în 1808 erau 1.408 familii sau 8,9% din total), iar 1.359 de austrieci (nemţi), în realitate, erau cetăţeni austrieci, refugiaţi din Bucovina şi Galiţia, majoritatea ţărani ucraineni şi români. Atât V.M. Kabuzan, cât şi V. Zelenciuk, prezentând aceste cifre pentru moldovenii şi ucrainenii din ţinutul Hotin, fac referinţă la un dosar din Arhiva de la Chişinău (ANRM, fond 5, inv. 1, dosar 398), care în fapt se referă la anul 1820 şi este incomplet (nu sunt incluse 3 ocoale, dar cuprinde două ocoale, trecute după 1818 la ţinutul Hotin).

V.M. Kabuzan indică pentru ţinutul Hotin 77.345 persoane (în anul 1812) şi 84.016 persoane (în 1816). Însă, deja pentru anii 1817-1818 se constata un număr mult mai mare de locuitori, atât în întreaga Basarabiei (491.685 faţă de 337.392 în 1816), cât şi pentru ţinuturile din nordul şi centrul provinciei (275.756 – în 1816, deja 377.850 – în 1817-1818)[44]. Chiar dacă pentru anii 1817-1818 nu se prezintă numărul locuitorilor din ţinutul Hotin, evident, cifra era de peste 100 mii. Potrivit recensământului din 1816-1817, în ţinutul Hotin (fără oraşul Hotin) au fost atestate 21.701 familii (cca. 108.505 persoane)[45]. P. Svinin estima că în anul 1816 ţinutul Hotin, împreună cu oraşul Hotin şi târgurile Briceni şi Lipcani, era populat de 17.052 familii cu un total de 82.516 persoane de ambele genuri. Populaţia de bază a ţinutului era formată din 14.754 familii de birnici de credinţă ortodoxă, cu un total de 71.628 persoane, dintre care o parte erau moldoveni autohtoni, iar altă parte erau ruşi (ruteni) care s-au strămutat aici din guberniile vecine[46]. Cât priveşte oraşul Hotin, se preciza că din totalul de cca. 1.500 persoane sosite din

[42] В.М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области* ..., с. 28.
[43] В.С. Зеленчук, *Население Бессарабии и Поднестровия в XIX в.*..., с. 150.
[44] В.М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области* ..., с. 37.
[45] Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin*..., p. 224-225.
[46] П. Свиньин, *Описание Бессарабской области*, с. 272.

diferite gubernii ruseşti şi din Austria, cca. 1000 erau evrei, cca. 400 maloruşi, cca. 50 polonezi, cca. 40 armeni, fără a fi menţionaţi şi moldoveni[47].

Statistica incompletă a ţinutului Hotin pentru anul 1820

În 1820 a fost elaborată o nouă statistică rusească a populaţiei ţinutului Hotin, disponibilă pentru 145 de sate, care se păstrează la Arhiva Naţională a Republicii Moldova[48]. Această sursă documentară este valoroasă prin faptul că pentru prima dată sunt expuse şi date despre structura etnică a majorităţii satelor din ţinutul Hotin. Documentul respectiv a fost cercetat şi analizat amănunţit de Valentin Tomuleţ în studiul consacrat ţinutului Hotin[49].

În 1820, în tot ţinutul Hotin, inclusiv satele din ocoalele Movilău şi Rujenița, au fost înregistrate 214 sate şi două târguri, cu un total de 18.848 de gospodării. În această sursă se indica cine era ocolaş (pentru fiecare ocol) şi cine era vornic (în fiecare sat)[50]. Fără satele din ocoalele Movilău şi Rujenița, numărul familiilor era de doar 16.761, atestându-se o diminuare cu 4.940 de familii faţă de anul 1817.

Statistica din 1820 conţine informaţii despre 145 sate din 7 ocoale (Nistrul de Sus, Prutul de Sus, Prutul de Jos, Ghilavăţ, de Mijloc, Movilău şi Rujenița). În această statistică nu sunt disponibile date pentru oraşul Hotin, târgurile Briceni, Lipcani, Otaci, 68 de sate din 3 ocoale (Raşcov, Nistrul de Jos şi Ciuhur), lipsesc câteva sate şi din alte ocoale[51]. După statistica respectivă, în 145 de sate din ţinutul Hotin erau 6.651 de gospodării, 7.141 de familii şi 490 de burlaci, cu un total de 56.129 de persoane (29.346 de sex masculin şi 26.783 de sex feminin)[52]. După calculele lui Valentin Tomuleţ, din totalul acestor locuitori, 25.834 (46%) erau ţărani moldoveni, 23.742 (42,3%) ţărani ucraineni, dar şi diferite categorii sociale (2.055 slujitori bisericeşti, 243 boieri, 631 mazili, 283 scutelnici, 43 ruptaşi, 16 răzeşi), care în majoritate erau moldoveni şi parţial ucraineni. În 6 sate au fost înregistraţi 1.249 ţărani austrieci, iar în 3 sate – 245 ţărani turci[53]. În realitate, este vorba de supuşi austrieci sau turci, dar care în mare majoritate erau ţărani ucraineni şi, parţial, moldoveni.

Pentru o parte din boieri, mazili sau scutelnici se indica etnia (moldoveni sau ucraineni). Reieşind din aceste recalcule, în 145 de sate din ţinutul Hotin locuiau 56.129 persoane, inclusiv 26.189 (46,7%) moldoveni, 24.105 (42,9%) ucraineni, 1.101 evrei, 317 ţigani, 1.285 supuşi austrieci, 2.078 slujitori bisericeşti şi 1.054 diferite categorii sociale şi etnice. Structura populaţiei pe ocoale era următoarea:

---

47 *Ibidem*, p. 283.
48 ANRM, fond 5, inv. 2, dosar 398, parte I-III, file 1-522.
49 Valentin Tomuleţ, *Ţinutul Hotin*..., p. 270-445, 681-845.
50 *Ibidem*, p. 840-844.
51 *Ibidem*, p. 276-278.
52 *Ibidem*, p. 282-287.
53 *Ibidem*, p. 438.

Populația a 145 de sate din ținutul Hotin în anul 1820[54]

Ocolul	sate	persoane	mold.	ucr.	evrei	țigani	supuși austrieci	cler ortodox	alte categorii
Rujeniţa	21	**5.282**	3.459	1.343	87	13	-	237	143
Nistrul de Sus	19	**6.810**	80	5.955	272	10	-	206	287
Ghilavăţ	25	**11.409**	764	8.489	315	6	1.180	406	249
Prutul de Sus	18	**10.504**	8.081	1.908	-	82	82	307	44
Prutul de Jos	21	**8.411**	6.546	1.241	112	16	-	359	137
Movilău	22	**6.243**	2.571	3.043	98	130	-	320	81
Mijloc	19	**7.470**	4.688	2.126	217	60	23	243	113
Total	**145**	**56.129**	**26.189**	**24.105**	**1.101**	**317**	**1.285**	**2.078**	**1.054**
			46,7	***42,9***	***2,0***	***0,6***	***2,3***	***3,7***	***1,9***

Dacă excludem din aceste calcule 43 de sate din ocoalele Rujeniţa şi Movilău, incluse abia în anul 1818 la ținutul Hotin, atunci restul de 102 sate din 5 ocoale erau populate în anul 1820 de 44.604 persoane, inclusiv 20.159 (45,2%) moldoveni, 19.719 (44,2%) ucraineni, 916 evrei, 174 țigani, 1.285 supuși austrieci, 1.521 slujitori bisericești și 830 alte categorii sociale și etnice. Însă, din cei 1.285 de supuși austrieci, cei mai mulți locuiau în satele Stăuceni (432), Beleuți (366), Tulbureni (236), Săncăuți (134), iar 216 supuși otomani trăiau în Câșla Nedjimeni[55]. Aceste sate sunt situate în nordul ținutului Hotin (a se vedea harta din 1820), iar statisticile rusești ulterioare indicau că aici locuiau aproape exclusiv ucraineni. Cel mai probabil, în primele 4 sate trăiau ucraineni sosiți din Galiția și Bucovina, care erau supuși austrieci, iar în Câșla Nedjimeni, locuitorii încă erau supuși ai Imperiului Otoman.

Statistica rusească din 1820, dacă a fost realizată corect și reflectă real numărul moldovenilor și ucrainenilor din diferite sate, constata o creștere rapidă a proporției ucrainenilor din ținutul Hotin, în detrimentul populației românești. Deja atunci, conform acestei surse, satele din ocoalele Nistrul de Sus și Ghilavăț erau populate aproape exclusiv de ucraineni, iar în restul ocoalelor, inclusiv Movilău și Rujeniţa, incluse la ținutul Hotin în 1818, din cauza migrației de amploare a ucrainenilor de la nord de Nistru, multe sate moldovenești au devenit mixte, populate și de un număr mare de ucraineni. Minoritatea ucraineană constituia cca. 20-30% din populație într-un șir de sate mari moldovenești: Criva, Mălinești, Mămăliga, Nesfoia, Stălinești (din ocolul Prutul de Sus); Bădragi, Hlina, Șirăuți, Viișoara (Prutul de Jos); Bălcăuți, Beșănăuți, Colecăuți, Edineț, Gordinești, Larga (ocolul de Mijloc); Climăuți, Grinăuți, Plop, Visoca (ocolul Rujeniţa); Arionești, Briceni, Hârbova, Lencăuți, Sauca, Sudarca, Tătărăuca Nouă (ocolul Movilău).

[54] Calculat după lucrarea: Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin*..., p. 681-825.
[55] Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin*..., p. 702, 721-723, 740.

După sursa dată, procentul ucrainenilor era și mai mare în satele Țaul (39,3%), Tabani (40,8%), Rughi de Sus (42,2%), Slobozia Dumeni (43,1%), Tătărăuca Veche (46,3%) și chiar erau majoritari în Balasinești (60,6%), Horodiște (61,6%), Verejeni (66%), Coteleu (73%)[56]. În satul Tabani au fost înregistrați 99 țărani și 97 mazili ucraineni, deși se știe că mazilii, ruptașii, răzeșii din Țara Moldovei erau în marea lor majoritate de etnie română. Totodată, în câteva sate mici (Boroseni, Chesoliu Mic, Crișcăuți, Moșana) aproape toți locuitorii erau scutelnici ucraineni[57], ceea ce denotă că aceștia doar relativ recent se stabiliseră în aceste sate.

Statistica din 1820 este controversată în privința satelor din ocolul Ghilavăț. Deși acest ocol cuprindea o parte din satele actualului raion Noua Suliță, moldoveni au fost înregistrați în număr mare doar la Stroiești (92,5%) și Săncăuți (65,5%). În același timp, în 5 sate care până în prezent și-au păstrat caracterul românesc (Bălcăuți, Berestea, Dinăuți, Forosna și Răchitna), statistica din 1820 a înregistrat doar țărani birnici ucraineni[58]! Fiind situate în partea de nord a actualului raion Noua Suliță, la hotar cu spațiul locuit compact de ucraineni, este posibil că în aceste sate să se fi stabilit un număr mare de imigranți ucraineni. Totuși, este puțin probabil ca toți locuitorii de etnie română să fi părăsit aceste sate, iar după câteva decenii să revină înapoi. Mult mai probabil este că moldovenii erau majoritari în aceste sate și în anul 1820, dar erau și mulți ucraineni, cum era cazul altor sate din apropiere (Cerlena Mare, Coteleu, Mălinești, Nesfoia, Stălinești) – vedeți harta din anul 1820.

După cum am menționat deja, statistica din 1820 nu conține date despre orașul Hotin, târgurile Briceni, Lipcani, Otaci, dar și despre satele din 3 ocoale (Rașcov, Nistrul de Jos și Ciuhur). Ocoalele Rașcov și Nistrul de Jos cuprindeau sate din nordul ținutului Hotin (din actualele raioane Hotin, respectiv, Secureni), care în 1820 erau populate, în principal, de ucraineni. Ocolul Ciuhur cuprindea sate din sudul ținutului, aproape toate fiind cu populație majoritar românească. În 1820, în ocoalele Rașcov și Nistrul de Jos au fost înregistrate 5.203 familii, în ocolul Ciuhur – 1.457, în târgurile Briceni și Lipcani trăiau 471 familii. Comparând structura etnică a populației din alte ocoale, estimăm că în satele din două ocoale (Rașcov și Nistrul de Jos) cca. 80-85% din locuitori erau ucraineni, iar în ocolul Ciuhur cca. 80% din populație era de etnie română. Totalizând calculele pentru toate localitățile, estimăm pentru anul 1820 deja o majoritate ucraineană (cca. 50-52%) în ținutul Hotin (fără ocoalele Movilău și Rujnița), pe când locuitorii de etnie română constituiau cca. 38-40% în acest spațiu.

Procesele migraționiste de amploare din primele două decenii ale sec. al XIX-lea au contribuit la diminuarea accentuată a ponderii moldovenilor din ținutul Hotin. Dacă pentru anul 1808 estimam o proporție de cca. 47-49% români,

[56] *Ibidem*, p. 682, 698, 763, 769, 783, 789, 797, 799, 807.
[57] *Ibidem*, p. 687, 699, 701, 792.
[58] *Ibidem*, p. 721, 725, 727, 729, 732, 734, 737.

respectiv, cca. 42-44% ucraineni, deja către anul 1820 acest raport s-a inversat în favoarea ucrainenilor. Diminuarea ponderii populației românești s-a produs atât din cauza imigrării în ținut a unui număr mare de ucraineni și emigrării multor moldoveni în alte ținuturi, cât și în urma asimilării etnice și lingvistice a minorității românești din nordul ținutului.

Deja pentru anul următor (1821) sunt disponibile liste cu numele și prenumele capilor de familie din 107 sate cuprinse în 5 ocoale din sudul ținutului Hotin (Prutul de Sus, Prutul de Jos, Mijlocului, Ciuhur și Movilău). Parcurgând aceste liste cu locuitori, este evident că marea majoritate a numelor și prenumelor de familii erau de proveniență românească. Chiar și în sate, care după statistica din 1820 ar fi fost locuite aproape exclusiv de ucraineni, se întâlnesc multe nume de familie de origine românească[59]. O analiză mai detaliată a acestor liste și compararea lor cu recensământul din anul 1774 va permite determinarea mai exactă a modificărilor survenite în diferite sate, în perioada 1774-1821.

[59] ASRC, fond 1168, inv.1, dosar 21, f.1-63; Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin*..., p. 851-902.

Ocoale:
1. Ocolul de Sus
2. Ocolul Nistrului
3. Ocolul de Mijloc
ȚINUTUL HOTIN
hartă etnică
1774
SCARA:
10 5 0 10 20 30 40 km
N
W E
S
Legendă:
Nr. familii:
176 Cotiujeni
100
50
21
10
6
Granițe:
granița de stat
limita de ținut
limita de ocol
limita de târg
Localități:
HOTIN târg, reședință de ținut
Mănăilița sat
Grupuri etnice:
români
ruteni
ruși
evrei
țigani
alții
Alții 4 (0,06%)
Țigani 47 (0,75%)
Evrei 223 (3,56%)
Ruși 322 (5,14%)
Ruteni 1.918 (30,60%)
Români 3.753 (59,89%)
0 1.000 2.000 3.000 4.000 familii
Populația ținutului Hotin după etnie, la 1774
estimări realizate pe baza metodei antroponimice
Nistru
Prut
Cheltor
© Dr. h. CONSTANTIN UNGUREANU, CĂLIN PANȚEȘ

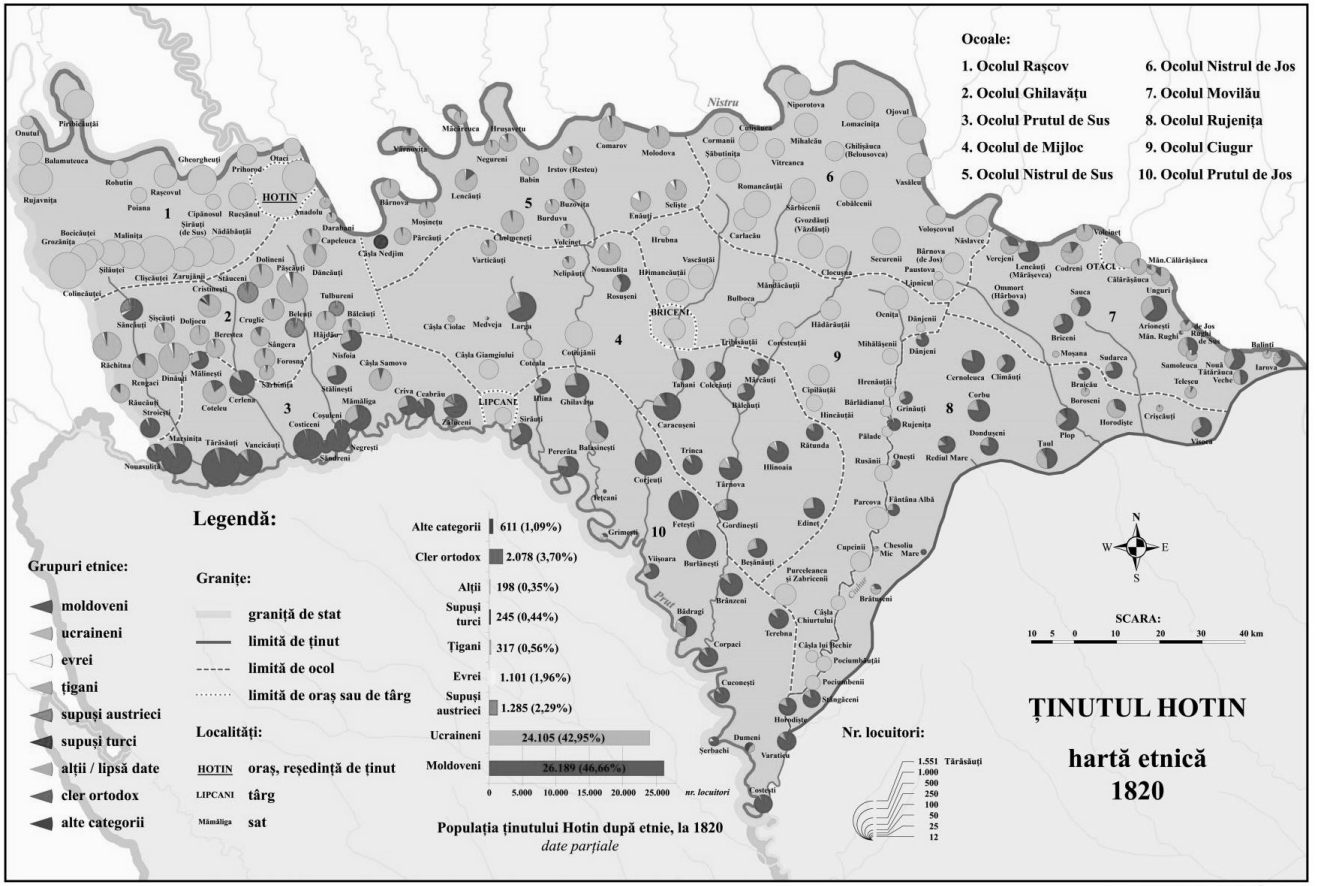

© Dr. h. CONSTANTIN UNGUREANU, CĂLIN PANTEA

CZU:[94(498)(054.73)+355.48(47)]

Максим Оськин*

РУМЫНСКИЕ БЕЖЕНЦЫ ОСЕНИ 1916 г. И РУССКОЕ ВОЕННОЕ КОМАНДОВАНИЕ В РУМЫНИИ: ПРОТИВОРЕЧИВОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО НА ИЗЛОМЕ КАТАСТРОФЫ

The participation of the Romanian Kingdom in the First World War in the campaign of 1916 resulted in a heavy military defeat and the loss of the capital and most of the country's territory. Among the humanitarian consequences, a special place is occupied by the refugee movement, which affected hundreds of thousands of civilians. Due to the fact that the refugees retreated to the north together with the army, their fate was closely intertwined with military operations, including the troops of the Russian ally. The Russian command in 1916 also had to solve the problems of regulating the refugee movement in Romania and organizing assistance to refugees.

Keywords: refugee movement, Russian command, Romanian royal army, organization of assistance, chief commissioner for the arrangement of refugees, Romanian Front.

Поражение союзников по Антанте в ходе румынской осенней кампании 1916 г. повлекло за собой ряд весьма негативных последствий для хода действий на Восточном фронте. Германская оккупация большей части территории Румынского королевства, захват неприятелем инфраструктуры, запасов хлеба и сырья, а также порта Констанца, обескровливание румынских вооруженных сил, переброска в Румынию трех русских армий, что неизбежно ослабило наступательные возможности русской действующей армии и проч. Тяжелейшим ударом стало и падение Бухареста 23 ноября.

В ожесточенном бухарестском сражении 20–22 ноября 120-тысячная румынская группировка (1-я армия и Дунайская группа) была уничтожена и рассеяна. Полного разгрома удалось избежать лишь при поддержке русских – 30 тыс. румынских солдат и офицеров, при помощи русской 40-й пехотной дивизии А. А. Рейнботта (Резвого) из состава 4-го армейского корпуса, разомкнувшей тиски намечавшегося окружения, сумели уйти на

* **Оськин Максим Викторович**, доктор исторических наук, профессор Международной полицейской академии Всероссийской полицейской ассоциации, г. Тула, Российская Федерация.
https://doi.org/10.58187/rim.129-130.04

северо-восток. В плен к австро-германцам угодило 65 тыс. чел. Трофеями немцев стали 124 орудия и 115 пулеметов. Французская миссия А.-М. Бертело, фактически руководившая операцией, настаивала на контрударе силами уцелевшей 2-й армии А. Авереску, но благоразумие возобладало. Уже 22 ноября румынское командование отдало приказ, чтобы «войска при отходе не втягивались в генеральное сражение, но упорно задерживали противника на занимаемых линиях, отходя шаг за шагом на главную оборонительную позицию Рымник – Визиру»[1]. На следующий день армия Авереску также потерпела поражение, но сумела отступить на север в относительном порядке.

Одним из последствий проигранной кампании стало беженское движение на территории Румынского королевства. В период Первой мировой войны мирное население ряда противоборствующих государств оказалось в положении беженцев, бежавших от ужасов войны, ставшей «тотальной», то есть – направленной в том числе и против народного хозяйства и населения неприятельских стран. Бельгийцы и французы на Западном фронте, немцы в Восточной Пруссии и австрийские украинцы в Галиции, подданные Российской империи – в кампании 1915 г. в Литве, Белоруссии и, особенно, Польше. Разорванный в XVIII – начале XIX вв. между тремя империями, польский народ испытал на себе военные тяготы с обеих сторон.

Наиболее тяжелой в гуманитарном отношении ситуация оказалась на Балканах. В 1914–1915 гг. сербское население неоднократно подвергалось ударам со стороны противника, пока, наконец, осенью 1915 г. сербы, а затем и черногорцы были вынуждены к исходу с родной земли. Спустя год тяготы и ужасы беженского движения настигли и Румынию. Вследствие несогласованности действий государств Антанты, взаимных дрязг и претензий, военной слабости румынской армии и численной слабости русских союзников осенью 1916 г. в Румынии – страну и ее народ постигло поражение, непосредственным следствием которого стало беженство.

До падения столицы Румынского королевства, беженское движение из западных районов страны было сравнительно невысоким и упиралось в столицу как в конечный пункт своего назначения. Взятие Бухареста австро-германцами и продолжающееся наступление неприятеля к линии реки Серет и устьям Дуная подтолкнуло беженцев к дальнейшему бегству, неимоверно увеличив их количество. Тем самым военный хаос на дорогах, ведших от Бухареста к речным преградам, где отбивались разрозненные русско-румынские группировки, усугублялся массами беженцев. Ведь по примеру прочих государств, румынское правительство распорядилось однозначно (то есть, и насильно в случае нежелания людей добровольно ухо-

[1] Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА). Ф. 2003. Оп. 1. Д. 422. Л. 58, 67.

дить) эвакуировать вместе с войсками военнообязанных мужчин. Нередко вместе с кормильцами в Северную Молдавию уходили и их семьи.

Отступая, румыны уводили с собой все мужское население от 16 до 46 лет, почему вместе с остатками армии от румынской столицы отступало до 1,5 млн. эвакуированных и беженцев[2]. Первоначально беженцы заполонили саму столицу, а после поражения двинулись дальше на северо-восток. В донесении капитана 2-го ранга И. М. Ратманова от 16 ноября сообщалось, что по показаниям пленных, кайзер приказал 15 ноября взять Бухарест. Поэтому, «вся дорога от Садовой к Каракалу была запружена беженцами и разрозненными толпами невооруженных румынских солдат, бежавших куда-то в паническом ужасе. В каждом селе была паника»[3].

Наиболее привлекательным транспортом для беженцев являлись железные дороги. Однако часть подвижного состава оказалась занята эвакуируемым имуществом различных учреждений и организаций, ввиду чего большая часть беженцев отступала «на своих двоих», пытаясь спасти детей, стариков, хотя бы часть собственного имущества и гоня за собой скот. Так как подобного разгрома румынских вооруженных сил никто не ожидал, а сами румыны необоснованно надеялись, что русские армии успеют на защиту Бухареста, то эвакуация столицы проводилась в спешке, без намека на какой-либо план. Ввиду разницы в ширине железнодорожной колеи, перегрузить эвакуируемое имущество для переброски в Россию, не представлялось возможным. В итоге, ясский железнодорожный узел до предела забивался поездами, совершенно не позволяя железной дороге нормально функционировать. Примерно такое же положение сложилось и в районе Галаца.

Тем не менее, беженское движение начиналось отнюдь не с Бухареста. Месяцем ранее, в октябре 1916 г. первые беженцы в массовом порядке появились в прижатой к Черному морю провинции Добруджа, где под ударами 3-й болгарской армии, усиленной германскими соединениями (группа фельдмаршала А. фон Макензена) отступали русско-румынские войска начальника 47-го армейского корпуса А. М. Зайончковского. Не имея тяжелой артиллерии и пополнений, союзная Добруджанская армия генерала Зайончковского с боями отходила к устьям Дуная, сдав противнику Констанцу и Черноводы. С потерей Констанцы русские войска потеряли последнюю тыловую базу, так как других румынских портов на Черном море нет. Вместе с отступавшими войсками, к дельте Дуная катилась орда беженцев, забивавших дороги и переполнивших две переправы через Дунай – у Ферапонтова монастыря и под Измаилом. В отличие от беженцев западной и центральной частей королевства, уходивших в Ясский район, добруджанские беженцы в силу географии стремились отступить за вод-

[2] Балканы в конце XIX – начале XX в. М.: Наука, 1991. С. 270.
[3] РГВИА. Ф. 2003. Оп. 1. Д. 422. Л. 1–2.

ную преграду Дуная, тем самым оказываясь на территории России – в Бессарабской губернии.

Разумеется, беженцы мешали отступавшим войскам успешно обороняться. А. М. Зайончковский жаловался, что «волна беженцев парализовала его ближний тыл до невозможности найти целые отряды и установить с ними связь, до невозможности выполнить боевые задачи». Русские просили румын навести порядок, но, не надеясь на них, Начальник штаба русской Ставки Верховного командования М. В. Алексеев потребовал от штаба Одесского военного округа командировать для организации эвакуации беженцев через Дунай «всех офицеров, коих может выделить Одесский округ с командами и стражниками»[4]. В свою очередь, комкор-47 уполномочил начальника снабжений 47-го корпуса В. П. Тальгрена на «руководство упорядочиванием движения всех беженцев и обозов, подчинив ему все гражданские власти, которые пришлось собирать с другого берега Дуная». В итоге, с 12 октября «движение обозов и беженцев вошло в русло правильно урегулированного события»[5].

В тылу отступавших союзников по Антанте, затрудняя отход, активизировалось и местное болгарское население Южной Добруджы, видя успехи своих. Приказ Зайончковского от 14 октября вводил репрессалии против местных болгар. Командарм отмечал, что «в последнее время в районе Добруджанской армии чрезвычайно участились случаи враждебного отношения к войскам армии со стороны местного болгарского населения, выразившееся в умышленной порче телеграфных и телефонных линий, стрельбе по ночам в населенных пунктах». Зайончковский распорядился выселить на левый берег Дуная болгарское и турецкое население, а также в каждом населенном пункте, где проходят телеграфные и телефонные линии, взять заложника из болгар[6].

В славянском русско-болгарском противостоянии, к сожалению, достаточно быстро стал проявляться «сербский фактор» – взаимная ожесточенность, вызванная тем, что в состав 47-го корпуса входила Сербская дивизия, сформированная из военнопленных сербов на территории России. Сербы и болгары, конкурирующие на Балканах южнославянские народы, с долгой историей взаимной вражды, вели борьбу на уничтожение – с минимумом пленных. Так как Сербская дивизия действовала бок о бок с русскими, то такая практика перекидывалась и на русско-румынские войска в составе Добруджанской армии. В письмах домой русские солдаты жаловались на зверства болгар, убийства ими раненых и пленных, насилие войск неприятеля над мирным румынским населением[7].

---

4 РГВИА. Ф. 2003. Оп. 1. Д. 419. Л. 167, 187.

5 РГВИА. Ф. 2003. Оп. 1. Д. 516. Л. 30.

6 РГВИА. Ф. 2270. Оп. 1. Д. 70. Л. 2.

7 Асташов А.Б. Русский фронт в 1914 – начале 1917 года: военный опыт и современность. М.: Новый хронограф, 2014. С. 254.

Очевидно, подобными вещами в ответ занимались и русские. Несколько позже, командующий Дунайской армией, развернутой на базе 47-го корпуса (румынские войска из состава упраздненной Добруджанской армии были отправлены под Бухарест), В. В. Сахаров в приказе от 3 ноября угрожал военно-полевым судом тем, кто будет добивать раненых – «с указанием суду судить таких разбойников по всем строгостям закона без всякого сожаления и снисхождения». Дело в том, что пленные болгары утверждали, что «несут большие потери в сражениях с нами, но в большинстве тяжелоранеными или убитыми, предпочитая последнее плену, так как среди них распространено убеждение, что русские раненых добивают, а пленных убивают»[8].

Неудачные бои повлекли за собой дезертирство в войсковые тылы. Случаи перемешивания беженцев с солдатами вынудили русское командование организовать в своем тылу войсковую завесу, а Ставка требовала принимать крутые меры в борьбе с дезертирством. Алексеев указал задерживать дезертиров, судить их военно-полевыми судами и – «постановления судов над осужденными немедленно же в пример прочим привести в исполнение»[9]. В свою очередь, В. В. Сахаров 6 ноября распорядился установить караулы на мостах через Дунай силами начальников гарнизонов Мачина (капитан Соколов) и Исакчи (капитан Клепиков). Сахаров приказал «местным жителям воспретить переходить мосты в южном направлении, позволяя переходить мосты только в северном направлении». Путь на юг через Дунай был возможен только по удостоверениям румынского комиссара при Дунайской армии Камарашеску[10]. То есть, в Бессарабию румынские беженцы пропускались, а обратно – нет, чтобы не усиливать хаос отступления.

Железные дороги захлебывались от перенапряжения, но румынское руководство не сумело по достоинству оценить необходимость своевременной эвакуации ряда учреждений и предприятий столицы, на которую нацеливался противник. Если противник имел для снабжения своих наступавших частей свободные от невоинских перевозок коммуникации, то оборонявшиеся русские и румынские войска оказались в патовом положении в деле снабжения, ввиду продолжавшейся эвакуации и лавины беженских потоков в Молдавию. Даже не имея общего численного преимущества, австро-германцы могли создавать огневые кулаки, чтобы пробивать русскую оборону.

Сдача Добруджи усугубила ситуацию: снабжение через Болгарию со стороны Добруджи, по Черноводской железнодорожной ветке, позволяло австро-германцам усиливать свои наступающие войска всем необходи-

[8] РГВИА. Ф. 16346. Оп. 1. Д. 2. Л. 116.
[9] РГВИА. Ф. 2003. Оп. 2. Д. 180. Л. 260об.
[10] РГВИА. Ф. 2163. Оп. 2. Д. 6. Л. 10.

мым. При отходе из провинции, 19 ноября русская Ставка распорядилась разрушить линию Черноводы – Бухарест и все железнодорожные сооружения в случае, если придется этот район оставить – «главным образом в случае отхода надо разрушить существующий мост и виадук у Черновод». Ставка рекомендовала начать подготовку и «сформировать особый конный отряд, на который возложить в случае отхода уничтожение всех запасов»[11], но сделать этого не удалось.

Таким образом, в конце ноября 1916 г. оба беженских потока – из Добруджи и из-под Бухареста – стали сливаться в единое целое. В связи с дезорганизацией румынской армии после поражения в битве за столицу[12] (румынская армия будет восстановлена в 1917 г. с помощью французской миссии А.-М. Бертело) значительная нагрузка в регулировании беженского движения легла на плечи русского военного командования, тесно сотрудничавшего в этом отношении с румынской гражданской администрацией на местах. По мере отступления и неудач ситуация лишь ухудшилась, ибо теперь северо-восточные румынские провинции, сохраненные от неприятельского нашествия, заполнили беженцы, переходившие границу в Рени, Кагуле, Леово, Немцанах, Унгени и Скулянах, где организовывались пункты приема беженцев[13], и громадные войсковые массы.

Немедленно после падения Бухареста, 23 ноября врид Начальника штаба Верховного главнокомандующего (заболевший Алексеев выехал для лечения в Крым) В. И. Гурко запрашивал русского представителя при румынском командовании М. А. Беляева о вероятной численности румынских беженцев, которых придется принять Бессарабии – «придется ли заботиться обеспечением беженцев теплой одеждой?». Главный начальник снабжений Юго-Западного фронта Е. Ф. Эльснер, понимая, что много беженцев принять сразу невозможно, просил не пропускать румын в Бессарабию, а направлять их в северные районы Румынии, о чем Беляеву следовало договориться с румынами. Беляев считал, что русскую границу перейдет не менее 100 тыс. румын только военнослужащих – новобранцев и тыловиков, не считая гражданских беженцев, а в начале декабря он сообщил, что число беженцев неизвестно даже приблизительно. Беляев уточнил, что «в переговорах с [румынским премьер-министром] И. Брэтиану просил организовать направление в Россию группами под начальством органов местной низшей администрации… румынские чиновники облегчат их учет, и будут служить посредниками между беженцами и нашими властями»[14].

Русско-румынскую приграничную полосу должны были заполнить лишь простые люди – румыны ходатайствовали об эвакуации состоятель-

[11] РГВИА. Ф. 16346. Оп. 1. Д. 6. Л. 151.
[12] Также см. Оськин М.В. *Румынский поход 1916 года*. М.: Русские витязи, 2020.
[13] РГВИА. Ф. 2085. Оп. 4. Д. 1. Л. 76.
[14] РГВИА. Ф. 16346. Оп. 1. Д. 5. Л. 116–118, 127.

ных беженцев вглубь России. Соглашаясь с коллегами, М. А. Беляев считал, что «ввиду чрезвычайного истощения продовольственных средств в Молдавии вообще и в частности в Яссах, крайне желательно дать возможность состоятельным лицам выехать оттуда как в Россию, так и во Францию»[15]. Однако, вплоть до декабря граница открывалась до перевозок только утром, бездействуя всю ночь. Причем, по вине русской стороны, опиравшейся на довоенные инструкции. Узнав о безалаберности, М. А. Беляев телеграфировал в Ставку Главному начальнику военных сообщений С. А. Ронжину, после чего 5 декабря Ронжин ответил, что в Унгени граница будет открыта для перевозок круглые сутки[16].

Телеграммами от 28 октября и 26 декабря Департамент таможенных сборов дал таможенникам указания об устранении затруднений в пропуске румынских беженцев на русскую территорию. Между тем, в начале января 1917 г. от бессарабского губернатора М. М. Вороновича и В. В. Сахарова были получены телеграммы о задержке русскими таможнями, в особенности Кагульской заставой беженцев на основании телеграфного распоряжения Бессарабского губернского правления № 2355 о пропуске в Бессарабию только тех румын, что имеют удостоверения от румынского правительства. Управляющий Кагульской заставой донес, что пропускал всех, имеющих какие-либо документы, задерживая лишь лиц вовсе без документов. На Совещании в Одессе 15 января было решено, что пропускать можно и по так называемым «беженским билетам», которые могли выдаваться на группу лиц[17].

Одним из сопутствующих беженскому движению отрицательных факторов неизбежно являлась эпидемическая обстановка. Помогая нуждавшемуся во всем союзнику, русские власти частично взяли на себя усилия по преодолению распространения массовых заболеваний. Так, 5 февраля 1917 г. 1-й секретарь русской миссии в Яссах князь М. А. Гагарин, сообщая об «ужасном состоянии румынских железных дорог», просил прислать известь для захоронений, дабы не допустить эпидемий. Гагарин жаловался, что «во всей Молдавии извести нет»[18].

В приграничных районах (например, Измаильский уезд) Земский союз организовывал эпидемические отряды для борьбы с эпидемией оспы и возвратного тифа. Уже после Февральской революции, 20 марта главноуполномоченный по устройству беженцев на Румынском фронте бывший люблинский губернатор И. И. Стерлигов просил средств на оказание «продовольственной и особенно медико-санитарной помощи местному населению и беженцам, сдвинутым в приграничной полосе Бессарабии». Стерли-

[15] РГВИА. Ф. 16346. Оп. 1. Д. 2. Л. 112.
[16] РГВИА. Ф. 16346. Оп. 1. Д. 4. Л. 25, 32.
[17] РГВИА. Ф. 2004. Оп. 3. Д. 2120. Л. 165–166, 212.
[18] Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). Ф. 1001. Оп. 1. Д. 219. Л. 1.

гов считал правильным, «не создавая новой организации, сосредоточить у меня все кредиты, отпускаемые на нужды беженцев-румын и местного населения на Румынском фронте, выделив расходы на беженцев-румын отдельно». В этот момент хлеб ценился куда выше денег, и потому главноуполномоченный полагал, что денежный паек выдавать нецелесообразно, так как покупать нечего, а следует «открыть продажу продуктов, которых на месте нет»[19].

Продовольственная ситуация на Румынском фронте являлась одним из наиболее слабых мест. Прежде всего, следует сказать об увеличении количества людей в северо-восточном регионе Румынии и примыкавших к нему Бессарабии и Буковине. Если в середине августа в Добрудже оперировал русский 47-й армейский корпус численностью около 50 тыс. чел., да и то опираясь преимущественно на румынские продовольственные ресурсы, то спустя всего четыре месяца в Румынии находилось около 1 млн. русских войск (три армии – 9-я, 4-я и 6-я), остатки разбитой под Бухарестом румынской армии и более миллиона румынских беженцев. Даже если считать, что 9-я армия в основном осталась на прежнем месте боевого расположения в Южных Карпатах, число военнослужащих, не говоря о беженцах, увеличилось не менее чем в 10 раз.

К началу румынской кампании, по оценке интендантства, «сеть продовольственных магазинов была в зачаточном состоянии», а именно – всего 9 магазинов и складов в 233 тыс. пуд на всю Бессарабию. Соответственно, интендантство всемерно стремилось развести пути снабжения для армий фронта. Продфураж для 6-й армии направлялся из Одессы на Траянов Вал и Рени, а частью – морем до устьев Дуная и по нему до Килии и Измаила и далее по озеру Ялпух к Болграду. Озеро Ялпух являлось рыбьим садком, почему пришлось разрушить плотину, преграждавшую рыбе проход в Дунай, углубить этот проход и перевозить грузы на баржах к специально построенной пристани. Продовольствие для 4-й армии шло целиком на Яссы, а для 9-й – большая часть на Яссы, а остальное подвозилось по линии Окница – Новоселицы – Черновицы[20].

Теперь задача снабжения продовольствием эвакуированных румынских беженцев и остатков румынских вооруженных сил, во многом ложилась на плечи русского союзника. Для обеспечения снабжения на правом берегу Дуная создавались стратегические запасы продовольствия. Расселение же беженцев в деревнях русской Бессарабии и Северной Румынии, означало, что крестьянство данного региона, и без того небогатое, будет вынуждено разделить свои запасы. Главный полевой интендант К. Н. Егорьев 26 декабря сообщал в Ставку, что с 1 сентября по 1 декабря число ртов на

[19] ГАРФ. Ф. 6831. Оп. 1. Д. 209. Л. 13.
[20] РГВИА. Ф. 2099. Оп. 1. Д. 164. Л. 26–27об.

фронте увеличилось на 1 млн. чел. – более 200 тыс. румын, рабочие на оборонных предприятиях и члены их семей, семьи офицеров и чиновников в пределах театра военных действий, семьи различных рабочих на фронте и железнодорожников, инородцы[21]. В декабре это число лишь возросло.

Потеря простреливаемых германской артиллерией гирл Дуная, кроме северного, также способствовала увеличению трудностей снабжения, а ведь помимо отступивших войск, союзники должны были кормить еще и беженцев. Снабжение действующей армии всецело относилось к компетенции военных властей. Поэтому вся нагрузка снабжения войск и беженцев хлебом легла на полевое интендантство, ведавшее снабжением прифронтовых районов, которым теперь стала вся Румыния. По мере развития событий, продовольственные и фуражные грузы стали сосредоточиваться в складах Юго-Западного фронта, в ожидании ухудшения ситуации ввиду погодных условий. Зима только еще начиналась, а люди уже голодали – русский транспорт рушился на глазах, не имея отдыха в течение всей войны, напротив – работая на полную нагрузку и сверх того.

Недостаток снабжения, ставший основной причиной массовых заболеваний, лишь ухудшил статистику потерь войск – большое распространение в действующей армии, перебросившись от беженцев, получили такие болезни как цинга и куриная слепота. Артиллерист 44-го армейского корпуса, прибывшего на Румынский фронт в феврале 1917 г., вспоминал: «кормить стали в Румынии плохо, о белом хлебе и думать нечего – черный, сбавили порции до двух фунтов. Кашу стали варить только кукурузную»[22]. Зимой, когда нельзя было наладить необходимое снабжение войск Румынского фронта продовольствием и фуражом, в русских частях начались эпидемии.

Первоочередными болезнями стали цинга и тиф, косившие местных крестьян, беженцев, военнослужащих русской и румынской армий. Например, 10 января начальник Дикой дивизии П. А. Половцов доносил начальнику штаба фронта М.И. Шишкевичу: «в деревнях, где расположена дивизия, среди местного населения появляется брюшной тиф, есть случаи заболевания также между всадниками. Воды не везде достаточно и часто она плохого качества, фуражные средства иссякают. Интендантство подвезти не может, многие всадники больны воспалением легких из-за плохого расквартирования». Сюда же выводят 3-ю и 12-ю румынские дивизии и, таким образом, «дивизия не может использовать отдых в настоящем районе»[23].

Спорным вопросом стала задача взаимной конвертации валют в расчетах между союзниками. В начале 1917 г. председатель Особого междуведомственного совещания для ближайшего соображения вызываемых

[21] РГВИА. Ф. 2003. Оп. 2. Д. 277. Л. 249.

[22] Гребенкин К.М. «*Была бы справедливость, о большем и не мечтали*». *Воспоминания солдата Первой мировой войны* // Исторический архив. 2007. № 4. С. 64.

[23] РГВИА. Ф. 2086. Оп. 1. Д. 70. Л. 16об.

возможностью эвакуации Румынии мероприятий сенатор гофмейстер Д. И. Засядко просил установить льготный курс для румынских беженцев, выезжавших на территорию России. Однако, Министерство финансов отказало – «до согласия румынского правительства на размен нашим войскам рублей на леи по паритету». Письмо Засядке от управляющего Министерством финансов А. Николаенко от 23 января 1917 г. разъясняло ситуацию: «в свое время, особенно в первый период присоединения Румынии к державам Согласия, Министерство финансов испытывало значительные затруднения в получении румынской валюты, предназначавшейся для довольствия действующих на территории Королевства войск. Расходы в леях требовались значительные, ибо наши войска во избежание серьезных курсовых потерь от расчетов в рублях, должны были бы производить все расходы в румынской валюте». Румыны не поддержали фиксированного курса русского рубля, и «расценка рубля, доходившая до 180 лей за 100 руб. ничем, не парализовалась со стороны румынского правительства». Нынешний курс составляет 266,68 лей за 100 руб. и – это убыточный курс по сравнению с рыночным. Льготный курс должен быть 34,5 руб. за 100 лей[24]. Следовательно, валютно-финансовые противоречия послужили к ухудшению материального положения беженцев.

Помимо прочего, взаимному урегулированию подлежали и вопросы использования рабочей силы на строительстве полевых укреплений, выполняемого не только войсковыми частями (саперы, ополченские дружины, железнодорожные батальоны), но и исполнявшими армейские задания общественными организациями (рабочие дружины Земгора и инородцы). К этим работам предполагалось привлечь население Северной Румынии и Бессарабии, а также – беженцев. После падения Бухареста русские и румынские войска отступали в Молдавию, ибо русскому командованию не удавалось образовать сильного кулака – все подходившие в Румынию корпуса немедленно вводились в бой, ввиду чего немцы били союзников по очереди. Лишь когда количество русских войск стало достаточным, чтобы числом удержать преимущество, отход остановился на линии реки Серет.

Удержание рубежа Серета требовало своего укрепления полевой фортификацией. В этом районе русские саперы под руководством А. П. Шошина, руководившего строительством переправ через Дунай и возглавлявшего позиционные работы в Северной Румынии, работали с начала октября. Сначала в распоряжении Шошина была всего одна саперная рота, к 10 октября прибыли еще две роты, и к середине месяца – еще три. Для инспекции в Бакэу выехал начальник корпуса инженеров Юго-Западного фронта профессор К. И. Величко, указывавший Шошину – «работы вести самым энергичным образом, добывая рабочих всеми средствами, не считаясь с

[24] ГАРФ. Ф. 1001. Оп. 1. Д. 215. Л. 2–4.

расходами. Через генерала Беляева настоятельно просите о реквизиции рабочих, поставки на работы беженцев и прочее»[25].

В телеграмме в Ставку от 22 октября Величко предлагал следующий порядок работ, так как русский военный агент в Румынии полковник А. А. Татаринов сообщил, что работы должны вестись за счет румын: «1. Все работы следует вести, оплачивая их распоряжением руководителей работ из русского строительного кредита при участии русского фактического контроля; 2. Истраченная сумма должна целиком возмещаться русской казне румынским правительством. Только этот порядок обеспечит скорое производство работ, правильную плату рабочим, организацию их питания и санитарного надзора, ибо румыны никаких соответственных организаций не имеют и быстро создать не могут». К середине ноября по линии реки Серет трудилось около 10 тыс. рабочих при 645 подводах, хотя предполагалась цифра в 60 тыс. рабочих и 6 тыс. подвод. В ответ на жалобы главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта А. А. Брусилова, Беляев 17 ноября сообщил в Ставку, что «при настоящих условиях нельзя рассчитывать на получение в Румынии рабочих в сколько-нибудь значительном числе». Тогда же, 23 ноября было вновь отдано распоряжение о передаче руководителю саперных работ в Северной Румынии А. П. Шошину 60 тыс. рабочих «из числа населения, уведенного из занимаемого неприятелем района». Так как румынские рабочие не имели теплой одежды, 1 декабря Величко просил дать на работы русских рабочих. То есть – из Бессарабии, и без того обремененной усилиями на снабжение Румынского и Юго-Западного фронта. Однако, людей все равно не хватало, а главное – не могли решить, какая сторона и в какой пропорции будет кормить и одевать работавших на позициях крестьян. Решением проблемы занималась даже русская Ставка. Телеграмма В. И. Гурко русскому посланнику в Румынии А. А. Мосолову и В. В. Сахарову от 27 декабря сообщала, что 11 тыс. рабочих на 1100 подводах, прибывающих в тыл Румынского фронта, в первые дни могут остаться без пищи. Потому «необходимо, чтобы эти рабочие, как пришедшие на защиту румынской территории, были приняты на довольствие румынской армией… Это лишний раз убеждает меня, что румынские пополнения необходимо оттянуть в тыл, так как после того как местные запасы иссякнут, все равно железные дороги не в силах будут подвозить необходимое им продовольствие»[26].

Очевидно, дело туго двигалось с места, так, как и в начале 1917 г. русские инстанции продолжали слать запросы о привлечении к работам румынского населения и беженцев. Например, в ответ на очередное ходатайство А. П. Шошина, 4 февраля 1917 г. вице-директор Дипломатической

[25] РГВИА. Ф. 16346. Оп. 1. Д. 2. Л. 59.
[26] РГВИА. Ф. 2006. Оп. 1. Д. 15. Л. 3, 37, 122–123, 127, 134, 179, 206, 271.

канцелярии при штабе Верховного главнокомандующего запрашивал А. А. Мосолова, «не встречается ли каких-либо препятствий к привлечению в дружины Всероссийского Земского союза румын-беженцев на тех же условиях, на каких нанимаются комитетом остальные рабочие и требуется ли для найма этих беженцев разрешение румынского правительства». В. И. Гурко признавал эту меру необходимой «за общим недостатком рабочих рук в стране». Ставка конкретизировала, что «в случае возражений румынского правительства весьма желательно было бы указать, что русские военные власти на этом мероприятии, как в отношении добровольного, так и принудительного привлечения к работам румын-беженцев, безусловно настаивают»[27].

Использование русской рабочей силы обусловливалось неумением или нежеланием румын в широких масштабах привлечь к работам собственное население как к оборонительным работам, так и для централизованного образования запасов продовольствия и фуража. Начальник отделения по перевозке войск и грузов Отдела военных перевозок Главного управления военных сообщений А. С. Санников 21 ноября сообщал Беляеву и в штаб Юго-Западного фронта: «Румыния совершенно не может заготовить продовольствие и фураж для прибывающих частей. Те небольшие склады, которые имеются, могут служить лишь для отдельных случайных выдач. Поэтому подвоз продовольствия для частей, как уже находящихся в Румынии, так и прибывающих, должен быть организован в полном размере из пределов Империи». В качестве примера Санников привел такой факт, что восемь русских транспортов около двух недель ожидали разгрузку на Дунае, так как никто не знал, кто же отвечает за разгрузку в условиях нехватки рабочих рук. Причина – для разгрузки тыловики Дунайской армии отправили всего три роты военнопленных, а румынские власти крестьян вообще не дали. В результате, лишь после понуканий из Ставки на разгрузку бросили тыловиков, ополченцев, беженцев и мобилизованных местных жителей[28].

Если до проигрыша генерального сражения у стен столицы вопросы снабжения еще решались, то с падением Бухареста резко усилилось наметившееся ранее беженское движение, причем вся эта масса – по разным подсчетам от 1 до 3,5 млн. чел., двинулась на северо-восток, навстречу двигавшимся в Румынию русским войскам. Встречное перемешивание двух больших людских потоков неминуемо вело к затруднениям в снабжении. Забитые железные дороги вынуждали обратить пристальное внимание на местные средства – то есть, на ресурсы Румынии.

Тем самым в конце 1916 г. румынское военно-политическое руководство оказалось перед двойственным выбором: с одной стороны, тре-

[27] ГАРФ. Ф. 1001. Оп. 1. Д. 218. Л. 1.
[28] РГВИА. Ф. 2009. Оп. 1. Д. 30. Л. 77, 86.

бовалось, разумеется, прокормить собственных людей – остатки армии, новобранцев и беженцев. С другой – надлежало делиться с русскими войсками, ведшими оборонительные бои и служившими щитом между неприятелем и оставшейся румынской территорией. Испытывая недостаток продуктов питания, румынские власти не торопились поделиться с русскими своими продуктами, запрещая хлеб владельцам продавать русским зерно, дабы сохранить его для румынской армии. Румынские интенданты, стремясь сохранить оставшиеся запасы для довольствия собственных войск, вплоть до конца года нередко отказывали русским в выдаче продуктов, «мотивируя свой отказ имеющимся строгим предписанием начальства не давать русским войскам продуктов» и запрещая русским интендантским службам выяснять ресурсы занимаемых районов. Конечно, русские военные начальники негодовали – например, командир 3-го кавалерийского корпуса граф Ф. А. Келлер 4 ноября писал супруге: «для людей помещений нет, они живут в землянках без отопления, а лошади стоят на снегу, на морозе»; «народ здесь до невозможности противный и недобросовестный. За каждый кусок хлеба или полено дров норовят содрать с человека шкуру. Ну и союзники!»[29].

Оценка Келлера была не совсем справедливой: румынским властям требовалось не допустить голода среди беженцев и населения – поэтому, румыны делились с русскими по остаточному принципу, но неизменно идя навстречу в случае жестких требований, сознавая свою зависимость от русской военной помощи. Главное – в период общего отхода к рубежу Серета продовольствие и фураж доставлялись всем адресатам, пока к тому была возможность.

Справедливости ради следует сказать, что и внутри России некоторые уполномоченные не стеснялись проводить саботаж в отношении передачи в Румынию продуктов питания. Обусловливалось это начинавшимся в империи продовольственным кризисом, но все-таки такая позиция представляется неверной и в корне неправильной. Например, телеграмма войскового наказного атамана Войска Донского М. Н. Граббе в Особое Совещание по обороне государства от 9 декабря 1916 г. отказывала в заготовке подсолнечника. Атаман телеграфировал, что «ввиду усиленного требования подсолнечного масла на фронте и острого недостатка его для местного населения, я не нашел возможным разрешить вывоз из Таганрога 15 тыс. пуд подсолнечного семени в Румынию, тем более что в настоящее время значительная часть румынской территории с городом Бухарестом занята немецкими войсками»[30]. Столь своеобразное «оправдание» – падение Бухареста, не может не вызвать негодования.

[29] ГАРФ. Ф. 102. Оп. 265. Д. 1059. Л. 921.
[30] РГВИА. Ф. 369. Оп. 1. Д. 95. Л. 566.

Следует учитывать, что на румынское интендантство и работавшие с ним в связке гражданские власти с конца ноября легла тяжелейшая задача – питание беженцев, остатков своей армии, и вдобавок – снабжение все более увеличивающегося в числе русского контингента в Румынии. Видя увеличение числа «едоков» на более чем миллион человек (к концу года, всего за месяц общего отступления – вдвое больше, чем в момент Бухарестского сражения), румынская сторона не имела объективной возможности к тому, чтобы обеспечить всех продовольствием, так как запасов хлеба просто не было. Можно было рассчитывать лишь на минимальные запасы предыдущих лет, и на урожай 1916 г. на оставшейся свободной от германской оккупации территории королевства.

Поэтому, румыны рьяно настаивали на том, чтобы русские войска снабжались из России. Однако, железные дороги не могли обеспечить одновременные перевозки и войск, и питания для них, почему вплоть до весны основная нагрузка в деле снабжения продовольствием и фуражом легла на румынскую сторону. Использование местных средств Румынии было затруднено; особенно – после падения Бухареста, так как резкое сужение кормовой базы и запасов продовольствия на складах, понуждало румынские власти заботиться о своих войсках, а не о русских. Вдобавок, накопленные запасы шли на питание беженцев, а увеличение русского контингента означало, что местное население не сможет поставить необходимого для надлежащего довольствия русских войск продфуража.

После Февральской революции в России штаб Румынского фронта также не имел права забывать о союзниках. Назначенный Временным правительством новый Верховный главнокомандующий М. В. Алексеев 12 марта телеграфировал Помощнику главнокомандующего Румынским фронтом (таковым номинально считался румынский король Фердинанд I) В. В. Сахарову, что ему следует немедленно предпринять совместные с румынами действия по выходу из тяжелой ситуации. Алексеев считал, что «растущий недостаток продовольственных припасов в Румынии требует скорейшего осуществления всех возможных мероприятий для борьбы с создавшимся в связи с этим положением. Ввиду сего прошу безотлагательно выработать совместно с румынскими Главной квартирой и правительством и при участии нашей миссии детальный план конкретных мероприятий в этом направлении». Следовало выяснить необходимое румынам количество продовольствия, фуража и интендантского имущества (форма, обувь), «выяснить какое количество грузов фактически может по условиям транспорта быть подвезено в Румынию сверх необходимого для нужд нашей армии», определить пути эвакуации, и особенно – «на случай движения беженцев под влиянием недостатка продовольствия в Румынии»[31].

[31] РГВИА. Ф. 2004. Оп. 3. Д. 464. Л. 373.

Значение продовольственного фактора зимой 1916/1917 гг. невозможно переоценить. Ведь румынскому руководству надлежало кормить не только армию и оставшееся на не оккупированной австро-германцами румынской территории население, но и постепенно возвращавшихся беженцев (в том числе с территории Бессарабии). Истощенная румынская Молдавия не могла прокормить всех нуждающихся. Поэтому Бессарабия в 1917 году, по удачному выражению, чем дальше тем больше становилась «зернохранилищем» румынского государства, что неизбежно и объективно влекло за собой практику реквизиций[32].

Беженское движение 1916 г. является одной из трагических страниц участия Румынии в Первой мировой войне. Сотни тысяч людей вынужденно или добровольно оказались в сложнейшей жизненной ситуации, будучи вынуждены покинуть родной очаг под угрозой вражеского вторжения. Сравнительно короткие сроки отступления – несколько месяцев – несколько сгладили трагизм ситуации. Неорганизованный отход в тыл в обстановке военных действий – усугубил количество жертв.

В связи с тем, что беженцы стали невольными свидетелями и боев, и сражений, находясь в непосредственной близости от зоны военных действий, их судьба во многом зависела от деятельности военного командования. Для румынского беженского движения этот фактор отличался еще и тем, что приходилось взаимодействовать с союзными войсками Российской империи. Соответственно, русское командование тоже должно было учитывать сложившиеся обстоятельства и предпринимать все возможное, чтобы облегчить тяготы войны для мирного населения, оказавшегося на театре военных действий и попавшего в круговерть военных операций, отступавших под натиском неприятеля русско-румынских союзных армий.

[32] Octavian Țîcu, *Basarabia între cele două uniri: instituirea administrației românești în Basarabia și dificultățile reîntregirii (27 martie – 27 noiembrie 1918)*. În „Revista de Istorie a Moldovei, 2019, nr. 3-4, p. 71–73.

CZU:94(478:410)"1922"

Gheorghe Cojocaru*

MAREA BRITANIE ȘI TRATATUL BASARABIEI DE LA PARIS, DIN 28 OCTOMBRIE 1922. LA 100 DE ANI DE LA RATIFICARE

This article analyzes the position of Great Britain towards the union of Bessarabia with the mother country, Romania, at the Paris Peace Conference of 1919-1920. It is emphasized that English diplomacy firmly supported Romania's rights over its province between the Prut and Dniester, also formulating certain conditionalities that the Romanian government had to take into account. England had a primary role in the drafting and signing of the Paris Treaty of Bessarabia on October 28, 1920. Among the Great Powers that signed the Treaty, Great Britain was the first to ratify it in 1922, urging the rest of the signatories to follow suit.

Keywords: Paris Peace Conference, Great Powers, England, France, Romania, Russia, Treaty of Bessarabia, British ratification.

Diplomația britanică și chestiunea Basarabiei la Conferința de Pace de la Paris

La Conferința de Pace de la Paris, reprezentanții Marii Britanii în ceea ce privește provincia dintre Prut și Nistru au fost de partea României „de la început și până la sfârșit și ca o urmare directă a insistenței lor în 1920 a fost semnat Tratatul Basarabiei". Delegații britanici la Conferință au fost de părerea că, bazându-se pe considerente etnice, economice, geografice, istorice și politice, Basarabia trebuia să aparțină României. Pentru ca statului român să i se recunoască unirea provinciei sale răsăritene, englezii au formulat trei condiții: 1) separarea Basarabiei de Rusia trebuia să aibă la bază principiul etnic, și nu al ocupării militare; 2) interesele economice sau de altă natură ale Rusiei în România nu trebuiau prejudiciate; 3) minoritățile etnice din fosta gubernie a Rusiei trebuiau să obțină o autonomie culturală și locală garantată în plan internațional[1].

La 4 decembrie 1919, răspunzând unei interpelări în Camera Comunelor, prim-ministrul Lloyd George a formulat punctul de vedere oficial al guvernului britanic în chestiunea Basarabiei. „Politica Guvernului Maiestății Sale,

* **Gheorghe Cojocaru,** doctor habilitat în istorie, directorul Institutului de Istorie.

1 V. Fl. Dobrinescu, *România și sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919-1923),* Iași, Institutul European, 1993, p. 68.

https://doi.org/10.58187/rim.129-130.05

declara Lloyd George, peste tot la Conferința Păcii, este să se străduie să unească majoritățile naționale oriunde este posibil să se facă aceasta. El va lua în considerare Basarabia în acest spirit"[2]. Deși în cadrul lucrărilor Conferinței de Pace din 11 decembrie s-a decis că chestiunea Basarabiei mai trebuia discutată, odată cu înfrângerea Ucrainei lui Simon Petliura și a trupelor generalului alb Denikin de către Armata roșie muncitoresc-țărănească la sfârșitul anului 1919, după cum se arăta într-un Memoriu redactat la Foreign Office în ianuarie 1920, hotarul basarabean încă nerecunoscut României putea pune în dificultate guvernul condus de A. Vaida-Voievod, prietenos față de Londra. Se impunea consolidarea situației guvernului de la București și înlăturarea, în acest mod, a principalului obstacol în calea cooperării României la efortul „de regenerare" a Rusiei, indiferent ce se subînțelegea prin această formulă. În consecință, la 20 ianuarie, Lloyd George a promis recunoașterea oficială a unirii Basarabiei de către Consiliul Suprem al Conferinței, însă războiul ruso-polonez a redus din entuziasmul britanic privind rolul României la „regenerarea" Rusiei. Allan W. A. Leeper, persoana cea mai influentă la Foreign Office în ceea ce privește formularea poziției Angliei în chestiunea Basarabiei, a redactat la 28 februarie 1920 un raport, recomandările căruia au fost urmate de Lloyd George la ședința Consiliului Suprem din 3 martie, când prim-ministrul britanic a semnat Nota prin care drepturile României asupra provinciei sale răsăritene erau recunoscute. Având promisiunea prim-ministrului Vaida-Voievod că va evacua Budapesta, Leeper recomanda Consiliului Suprem să furnizeze o rezoluție privind Basarabia, fără a o amâna până la retragerea trupelor României din teritoriul maghiar. Luând ca adevărată oferta Sovietelor de a face pace cu România, Leeper considera că dosarul basarabean putea fi mai lesne încheiat. „Nu există dubii, nota Leeper, că atât în interesele poporului basarabean însuși, care deja a acceptat deplin unirea cu România, cât și în interesul păcii și ordinii peste tot în România și în țările vecine, soluționarea chestiunii basarabene conform liniilor indicate este urgent necesară"[3].

Care erau factorii care stăteau la baza politicii externe britanice în problema Basarabiei?

1) Spre deosebire de poziția adoptată de SUA, pentru britanici chestiunea Basarabiei nu era „un caz aparte", ci era inclusă în categoria fostelor teritorii ruse alături de Statele Baltice și cele ale Poloniei;

2) Recunoașterea Basarabiei era privită ca o modalitate de a ține departe România de războiul ruso-polonez;

3) Anglia era interesată de păstrarea controlului internațional asupra navigației pe Dunăre, în special, pe brațul Chilia, cel mai navigabil braț trecut după unirea Basarabiei în totalitate sub jurisdicția României;

---

[2] Marcel Mitrasca, *Moldova: a Romanian Province under Russian rule. Diplomatic History from the Archives of the Great Powers,* Agora Publishing, New York, 2002, p. 170.

[3] Ibidem, p. 171-172.

4) Susținerea guvernului Vaida-Voievod, adversar al Partidului Național-Liberal al Brătienilor, avea în vedere consolidarea influenței britanice în România;

5) Poziția oficială a Londrei ținea cont de structura demografică și de realitățile istorice ale Basarabiei;

6) Fidelă politicii sale de cultivare a echilibrului continental, prin consacrarea drepturilor României asupra provinciei sale răsăritene Marea Britanie nu-și asuma decât o responsabilitate morală, fără a se implica direct și a garanta actul unirii Basarabiei[4].

Britanicii, ca și francezii, n-au ratat oportunitatea de a condiționa recunoașterea Basarabiei de angajamentul guvernului român: 1) de a retrage armata din teritoriul Ungariei; 2) de a semna și ratifica Tratatul minorităților și 3) de a achita compensații grase proprietarilor străini de pământ, expropriați între Prut și Nistru[5].

Diplomația britanică a jucat „un rol decisiv" în etapa finală de elaborare a Tratatului Basarabiei. Nicolae Titulescu a avut mandatul de a negocia tratatul până a fi numit ministru de finanțe în Guvernul condus de generalul Averescu, în iunie 1920. Titulescu a trebuit să insiste pe tot parcursul lunii mai ca formula propusă de Aliați prin care Sovietelor li se rezerva dreptul de a apela la Societatea Națiunilor împotriva deciziei Marilor Puteri de a recunoaşte unirea Basarabiei să fie omisă. Titulescu a obținut că în textul Tratatului să se stipuleze fără echivoc că suveranitatea României asupra Basarabiei și intangibilitatea frontierelor sale să facă excepție de la dreptul de apel al unui viitor guvern rus recunoscut de către Societatea Națiunilor[6].

Londra a susținut Parisul în ceea ce privește compensațiile pe care România trebuia să le plătească proprietarilor străini de latifundii în urma derulării reformei agrare între Prut și Nistru. Deşi autoritățile britanice au făcut tot ce puteau face pentru a proteja interesele celor trei latifundiari englezi expropriați în Basarabia, ele s-au opus propunerii francezilor de a include o clauză aparte cu privire la această chestiune în textul proiectului de tratat, considerând nelalocul ei o prevedere privind niște interese private într-un act internațional de o asemenea anvergură. Interesele private ale supușilor coroanei britanice trebuiau protejate pe altă cale, și anume prin obținerea unor asigurări ferme în acest sens din partea guvernului României. Ministrul britanic la București, Franc Rattigan, a cerut guvernului român ca supușii englezi expropriați să fie despăgubiți pe bazele „în vigoare în Imperiul Britanic" și a obținut asigurările respective din partea ministrului de externe Take Ionescu. Guvernul britanic a cerut ca aceste asigurări să fie date în scris, pentru a putea începe cât de curând discuțiile asupra Tratatului Basarabiei. Asigurările în scris ale guvernului român Marii Britanii și Franței au

[4] Ibidem, p. 172-174.
[5] Ibidem, p. 174.
[6] Ibidem, p. 174-175.

fost date la 28 iunie 1920[7], iar la 4 august Titulescu a prezentat la Londra soluția în chestiunea exproprierii supușilor britanici[8].

De data aceasta definitivarea Tratatului Basarabiei a fost condiționată la Londra de ratificarea Tratatului minorităților în Parlamentul României. Odată ratificat Tratatul minorităților în zilele următoare, Londra a informat Parisul că era pregătită să semneze Tratatul Basarabiei. Franța, însă, nu dădea semne de grabă, voind să vadă, între altele, cu ce se puteau încheia negocierile sovieto-române în desfășurare, mizându-se pe recunoașterea Basarabiei de către Soviete, precum și care era poziția SUA față de Tratat. Când lordul Derby, ambasadorul Marii Britanii la Paris, a propus semnarea Tratatului în prima săptămână a lunii septembrie, la Quai D`Orsay i s-a răspuns că trebuia așteptată aprobarea Washingtonului[9].

Cu ocazia vizitei prințului moștenitor Carol la Londra, la 11 septembrie, la întâlnirea cu prim-ministrul Lloyd George s-a declarat că România nu va purta nici un fel de tratative cu Sovietele înainte ca Tratatul Basarabiei să fie semnat. Lloyd George, dimpotrivă, menționa că „ar fi un avantaj pentru România să obțină un tratat care să-i confere Basarabia, semnat de vreun guvern *de facto* rus". Odată obținută o asemenea recunoaștere, era puțin probabil ca cineva să atace România[10].

La solicitarea lui Lloyd George, lordul Derby a abordat din nou autoritățile franceze în privința Tratatului Basarabiei. La Quai d`Orsay se credea în continuare că era necesară semnătura SUA și că era indispensabil să se asigure protecția României în viitor de orice pretenții din partea Rusiei, obținându-se recunoașterea Basarabiei atât din partea Sovietelor, cât și din partea guvernului Rusiei de sud al generalului alb Wrangel. În așteptarea acestei duble recunoașteri, Parisul era înclinat să amâne semnarea Tratatului Basarabiei până în primăvara anului 1921[11].

La Foreign Office, dimpotrivă, nu se conta pe acceptul SUA pentru Tratatul Basarabiei, pentru că, după cum se putea înțelege, ar fi fost în contradicție cu „Nota Colby", din 10 august 1920, în care nu se sprijinea dezmembrarea fostei Rusii aliate, dar nici nu se recunoștea puterea Sovietelor[12], iar așteptarea consimțământului Sovietelor sau al baronului Wrangel, după cum la fel de bine se realiza, putea dura până la calendele grecești. După ce guvernul României onorase cele două angajamente, Guvernul Maiestății Sale era decis să semneze de unul singur Tratatul, în cazul indeciziei altor state. Lordul Derby a adus această poziție

7 Ibidem, p. 176.
8 Ibidem, p. 177.
9 Ibidem, p. 178.
10 Ibidem, p. 179.
11 Ibidem, p. 179.
12 Mihai Țurcanu, *Statele Unite și problema Basarabiei (1917-1940),* București, Editura Academiei Române; Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I", 2019, p. 96-97.

a guvernului său la cunoștința responsabililor de la Quai d`Orsay[13].

La primirea răspunsului guvernului român în ziua de 11 octombrie la proiectul de tratat propus, la Londra, cu ocazia vizitei ministrului Take Ionescu, și nu la Paris, au avut loc ultimele negocieri asupra modificărilor cerute de autoritățile de la București. Amendamentele formulate de partea română referitoare la art. 7 cu privire la brațul Chilia al Dunării, care ca și art. 9 au fost propuse de britanici încă în luna mai, au fost respinse. Pentru Londra era vital ca brațul Chilia să rămână sub autoritatea Comisiei Europene a Dunării. La 18 octombrie cei doi negociatori, N. Titulescu și Alaan W. A. Leeper, s-au pus de acord definitiv asupra proiectului de tratat. Take Ionescu a avut o întâlnire la Londra cu ministrul de externe, lordul Curzon, la 21 octombrie, când s-a discutat despre formarea Micii Înțelegeri și despre chestiunea Basarabiei. Întrebat despre opinia guvernului britanic privind raporturile României cu Rusia, Curzon a insistat asupra ajungerii la un aranjament neîntârziat. Un asemenea acord, potrivit lordului Curzon, chiar dacă Sovietele ar fi fost înlăturate de la putere, nu putea dăuna intereselor pe termen lung ale României. După cum s-a constatat, „insistența britanicilor ca românii să încheie o înțelegere cu Sovietele era exact opusă poziției francezilor, cu Take Ionescu favorizând ultima în mod evident”[14].

În zilele de 26 octombrie, ministrul României la Paris, Dimitrie I. Ghika, i-a înmânat ambasadorului Derby o notă referitoare la indemnizațiile pentru supușii Coroanei britanice, expropriați în Basarabia, la care i s-a răspuns a doua zi. Amendamentele părții române la art. 7 fiind retrase în urma discuției lui Derby cu Take Ionescu, calea spre semnarea Tratatului Basarabiei era deschisă. După cum raporta Derby la Foreign Office, Tratatul a fost semnat la 28 octombrie de toți reprezentanții Marilor Puteri, cu excepția ambasadorului Japoniei, care era lipsă la Paris, vicontele Ichii semnând convenția câteva zile mai târziu. Singura voce care a obiectat, potrivit lordului Derby, a fost cea a ambasadorului american care n-a ratat ocazia de a protesta împotriva a ceea ce el a numit „inoportuna dezmembrare a Rusiei”[15].

Ratificarea britanică

Dintre Marile Puteri semnatare ale Tratatului Basarabiei, Marea Britanie a fost prima care a inițiat ratificarea lui și depunerea instrumentelor de ratificare la Paris. Astfel, la conferința ambasadorilor din 8 iunie 1921 reprezentantul englez a sugerat că ar fi fost oportun ca toate instrumentele de ratificare să fie depuse concomitent, informând că guvernul său făcuse deja pașii necesari pentru ratificare[16].

Cum se explică interesul britanic de a iniția ratificarea Tratatului Basarabiei în 1921? Care era interesul englez în această privință?

---

[13] Marcel Mitrasca, *op. cit.,* p. 179-180.
[14] Ibidem, p. 184-185.
[15] Ibidem, p. 185.
[16] Ibidem, p. 186.

Sigur, este în tradiția diplomației britanice să ducă lucrul început la un bun sfârșit, însă, totodată, acest interes ar trebui privit și prin prisma raporturilor Marii Britanii cu Rusia Sovietelor de atunci. În urma negocierilor cu reprezentanții Rusiei, Krassin și Kamenev, la Londra în 1920 - începutul anului 1921, la 16 martie 1921 a fost încheiată Convenția comercială ruso-engleză, prin care Sovietele erau recunoscute *de facto* de cea mai puternică țară din Europa și din lume, ceea ce lansa un semnal pentru reluarea legăturilor economice cu Rusia și pentru alte state europene[17]. În același timp, inițiind ratificarea Tratatului Basarabiei, Marea Britanie făcea dovada faptului că la baza normalizării raporturilor cu Rusia trebuia pus respectul față de tratatele încheiate.

În august 1921 în corespondența misiunii britanice la București apare problema despăgubirilor pentru cei trei proprietari de latifundii între Prut și Nistru, subliniindu-se că aceasta trebuia soluționată înainte de ratificarea Tratatului Basarabiei. Suma pe care guvernul României trebuia s-o achite era de circa 300 de mii de lire sterline, iar guvernul englez n-a considerat necesar să pună o asemenea condiție, având toată încrederea în asigurările lui Take Ionescu precum că angajamentul financiar asumat va fi onorat de autoritățile de la București[18].

Prin noul său ambasador la Paris, lordul Hardinge de Penhurst, guvernul britanic s-a interesat care erau intențiile Franței în ceea ce privește ratificarea Tratatului Basarabiei. Nici Franța, după cum raporta Hardinge, nici celelalte două mari puteri semnatare, Italia și Japonia, dar nici România, nu erau gata în toamna anului 1921 să procedeze la ratificarea Tratatului, ceea ce a determinat și amânarea ratificării britanice[19].

În februarie 1922, odată cu pregătirile pentru Conferința de la Genova, unde a fost invitată și Rusia lui Lenin și Cicerin, guvernul britanic „a luat decizia de a face pasul final și de a ratifica Tratatul Basarabiei”[20]. La Foreign Office a fost elaborat un memoriu în chestiunea basarabeană, în care se treceau în revistă fazele principale ale redactării acordului și se făceau câteva comentarii asupra situației la momentul respectiv. După cum se anticipa, la Conferința de la Genova delegația rusă putea cere recunoașterea guvernului Rusiei în schimbul asumării datoriilor fostelor guverne țariste față de țările occidentale. O cale simplă de ieșire din orice dificultate era ca recunoașterea Sovietelor să fie pusă în dependență de recunoașterea Tratatului Basarabiei. României trebuia să i se sugereze să încheie „un târg” cu Sovietele în ceea ce privește Basarabia, mai ales că, după cum se bănuia la Londra, tezaurul său sechestrat la Moscova ar fi fost ca și cheltuit[21].

Chestiunea Tratatului Basarabiei a fost în atenția Conferinței ambasadorilor

---

[17] Е. Ю. Сергеев, *Большевики и англичане. Советско-британские отношения, 1918-1924 гг. От интервенции к признанию,* Санкт-Петербург, Наука, 2019, стр. 322-323.

[18] Marcel Mitrasca, *op. cit.*, p. 187-188.

[19] Ibidem, p. 189.

[20] Ibidem, p. 189.

[21] Ibidem, p. 189.

de la Paris, din 15 martie 1922, când reprezentantul Franței, Jules Cambon, a subliniat necesitatea intrării în vigoare a acordului înainte de convocarea Conferinței de la Genova, pentru a preveni orice discuție în ceea ce privește validitatea „transferului" Basarabiei către România. S-a constatat că până la acel moment doar guvernul britanic ratificase Tratatul, Franța inițiind și ea procedura de ratificare, însă care va fi blocată din cauza aceleiași probleme a indemnizațiilor pentru supușii francezi proprietari de latifundii între Prut și Nistru, ratificarea franceză întârziind încă doi ani. S-a decis să se apeleze către guvernele italian și nipon pentru a urgenta ratificarea[22].

La 28 martie, după ce urmase toate procedurile birocratice de conformare a ratificării, lordul Curzon îl informa pe lordul Hardinge că nu mai era nici o singură piedică pentru a depune instrumentele ratificării de către rege la Paris. Drept urmare, la 14 aprilie 1922, la câteva zile după deschiderea Conferinței de la Genova, ambasadorul britanic la Paris, lordul Hardinge de Penhurst, a depus instrumentele necesare de ratificare a Tratatului Basarabiei.

Spre deosebire de ratificările ulterioare, cea franceză și cea italiană, ratificarea Londrei n-a stârnit nici un fel de reacții de protest din partea Sovietelor, ceea ce, mai curând, ar trebui pus în legătură cu planurile acestora de a se ajunge la o înțelegere mai mare cu occidentalii la întâlnirea de la Genova, prima lor invitație la o reuniune internațională, unde, totuși, nu se vor abține să nu atace România în chestiunea Basarabiei[23]. Drept răspuns, prim-ministrul Ion I. C. Brătianu a oferit la 17 mai 1922 tuturor vecinilor României și, înainte de toate, Rusiei un angajament permanent de neagresiune bazat pe *status quo*[24].

Este de remarcat, de asemenea, că în etapa de pregătire către Conferința de la Genova, unde autoritățile de la București urmau să stea față în față cu reprezentanții Sovietelor, ele au întreprins eforturi diplomatice intense pentru a impulsiona procedurile de ratificare a Tratatului Basarabiei de către țările semnatare, în primul rând, de Franța, însă în aprilie 1922 doar România și Marea Britanie au încheiat procedurile respective[25].

La 100 de ani de la ratificarea britanică, în istoriografia problemei încă mai persistă o anumită confuzie în privința datei ratificării și depunerii instrumentelor de ratificare. Astfel, Valeriu Fl. Dobrinescu afirmă într-o lucrare că Anglia a fost prima Mare Putere care a ratificat „Protocolul de la Paris din 28 octombrie 1920", aceasta producându-se prin procesul-verbal depus la 14 aprilie 1922 în Camera Comunelor. Tot atunci ambasadorul Hardinge s-a prezentat la Quai

---

22 Ibidem, p. 189.

23 Emilian Bold, Răzvan Ovidiu Locovei, *Relații româno-sovietice (1918-1941),* Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008, p. 93.

24 Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia. 1918-1940,* Iași, Editura Junimea, 1991, p. 94.

25 *Враг, противник, союзник? Россия во внешней политике Франции в 1917-1924 гг.,* т. 2, СПб, Изд-во РХГА, 2021, стр. 181.

d`Orsay pentru a depune procesul verbal al ratificării tratatului. Actul de depunere a fost semnat de Poincare și de Fouquieres, ca reprezentanți ai Franței, și de Hardinge, ca reprezentant al Angliei[26]. În altă parte, Valeriu Fl. Dobrinescu susține că Tratatul Basarabiei a fost ratificat la 19 mai 1922, în aceeași zi, de Anglia și România[27], în timp ce Marcel Mitrasca consideră că ratificarea Marei Britanii a precedat cu aproape un an ratificarea României[28], adică aceasta având loc în 1921. Totuși, deși inițiată de Guvernul Majestății Sale Regelui în 1921, procedura ratificării s-a încheiat în 1922, odată cu depunerea instrumentelor de ratificare la Paris.

Ar mai fi de precizat, având în vedere criteriul rigorii, data exactă a ratificării și data depunerii instrumentelor de ratificare, pentru a elimina orice urmă de confuzie în această privință. Astfel, Senatul României a ratificat Tratatul Basarabiei la 3 aprilie, iar Adunarea Deputaților – la 7 aprilie. Regele Ferdinand a promulgat legea din 7 aprilie la 13 aprilie, iar ambasadorul României la Paris, Victor Antonescu, a depus, iar Raymond Poincare, prim-ministrul Franței, a primit instrumentele de ratificare la 19 mai 1922[29]. Prin urmare, dacă, dintre toate părțile semnatare, România a ratificat prima Tratatul, Marea Britanie a depus prima, la 14 aprilie același an, instrumentele de ratificare la Paris. Rămâne un fapt clar stabilit și anume că, dintre Marile Puteri, Angliei îi aparține primordialitatea onorării semnăturii sale sub Tratatul Basarabiei, ceea ce a fost un îndemn de urmat și pentru alte state semnatare.

[26] Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia diplomatică ...,* p. 93.
[27] V. Fl. Dobrinescu, *România și sistemul tratatelor ...,* p. 77.
[28] Marcel Mitrasca, *op. cit.*, p. 190.
[29] *Japonia și Tratatul Basarabiei (1920-1940),* edit.: Ion Șișcanu, Gheorghe E. Cojocaru, Chișinău, Editura Lexon-Prim, 2021, p. 19.

CZU:94(478)

Mihai Țurcanu*

„DEZGHEȚUL HRUȘCIOVIST": COORDONATELE „DESTALINIZĂRII". PARTEA A II-A

(Continuare. A se vedea prima parte în „Revista de Istorie a Moldovei", nr. 3-4, 2021)

This is the second part of a study dealing synthetically with the most important aspects of the evolution of the post-Stalinist Soviet Union, such as the economy, the society, the foreign policy, the arts and sciences, and the ethnic/national issues. On one hand, it points out the fact that many of the novel ideas which are generally believed to have emerged during the "thaw" do not, in fact, belong to Khrushchev, but are a product of the Stalinist era, while Stalin's successor only picked and championed them. On the other hand, the study shows how, despite a significant liberalisation of the public life, the main features of the system, which enabled and made possible Stalinism, were left untouched after the death of the dictator. Thus the "thaw" period was one defined by contradictory tendencies and the potential for positive and meaningful change was fulfilled in none of the public life spheres listed above.

Keywords: USSR, Stalinism, Khrushchev, thaw, destalinisation, peaceful coexistence, reforms.

Edificarea comunismului.

Pentru a întări legitimitatea și imaginea partidului sub conducerea sa în epoca post-stalinistă, nu era suficient ca Hrușciov să demaște crimele lui Stalin pentru a-și argumenta propriile planuri și proiecte de politici pe care intenționa să le implementeze. Noul lider de la Kremlin trebuia totodată să-și demonstreze propria capacitate vizonară prin propunerea unor proiecte societale pe măsura unei superputeri ca URSS, care în afară de această calitate o mai avea și pe aceea de Mecca a socialismului asupra căreia erau ațintite privirile și speranțele adepților acelui curent din toată lumea. Așteptările erau, prin urmare, foarte mari și se poate spune că Hrușciov, prin proclamarea oficială a lansării cursului de edificare a comunismului, a aruncat în joc tot ce avea pentru a crea impresia că se ridică la înălțimea lor. În general, în discursul istoric și cel public, Hrușciov este desemnat

* **Mihai Țurcanu**, doctor în istorie, cercetător științific superior la Institutul de Istorie.
https://doi.org/10.58187/rim.129-130.06

drept autorul acestei idei, deși a fost demonstrat cu argumente foarte convingătoare că ea a început să fie promovată de fapt încă de pe timpul lui Stalin, imediat după încheierea războiului, fiind discutată, inclusiv, la Congresul XIX al PCUS din octombrie 1952[1] și abordată de Stalin în lucrarea sa „Problemele economice ale socialismului în URSS", în cadrul căreia acesta susținea că Uniunea Sovietică deja se afla la o etapă inferioară de construcție a comunismului și schița planul tranziției depline către acest model teoritic de societate[2]. Hrușciov, însă (și aici se află rădăcinile încurcăturii), s-a înfățișat pe el însuși drept arhitect al ideii victoriei depline și ireversibile a socialismului în URSS și al intrării în faza tranziției către societatea de tip comunist, acest lucru reușindu-i în mare măsură, întrucît anume în timpul său respectiva doctrină a fost transformată în osia ideologică omniprezentă a politicilor economice și sociale sovietice, care erau formulate pornind anume de la acest deziderat.

Adversar principial al birocrației guvernamentale, Hrușciov atribuia rolul de frunte în procesul de edificare a comunismului partidului, sovietelor și „organizațiilor societății civile", în speță, comsomolul și „sindicatele". Nu putem însă împăca în acest caz folosirea expresiei de „organizații ale societății civile" cu sensul ei normal, de vreme ce aceste structuri erau, în URSS, anexe ale partidului și nicidecum forme reprezentative de organizare liberă a cetățenilor. Pe de altă parte, însă, abordarea respectivă a lui Hrușciov se prezintă drept una inovatoare, dacă o analizăm ca idee ce presupunea atragerea în procesul de edificare a societății viitorului a unor segmente cât mai largi ale populației care, pe această cale, era îndemnată la participare și la asumare a responsabilităților. Această teorie pe care putem să o considerăm că descrie implementarea unor reforme ale societății de jos în sus, poate fi catalogată drept democratică doar dacă facem abstracție de faptul că zisele „organizații ale societății civile" nu aparțineau de fapt societății civile și că până și aceste reforme implementate de „societate" erau, în fapt, dictate de partid, de la linia prestabilită a căruia ele nu puteau să se abată cu nici o iotă. În URSS, unde partidul era stăpânul societății, iar comuniștii aveau ca scop ștergerea hotarului dintre acestea două, se putea face un efort conștient de abstracție de aceste contradicții. Pe de altă parte, maniera hotărîtă în care s-a purces la punerea în practică a acestor idei reflectă întru totul abordarea personală voluntară și adeseori nechibzuită a lui Hrușciov, care, din acest punct de vedere, era un adevărat bolșevic căruia nu-i păsa de costurile experimentării nici unei teorii sau idei izvorîte din prejudecăți ideologice. Totuși, „montarea", după expresia foarte nimerită a lui A. Pîjikov, în arhitectura de putere construită anterior doar din structurile de stat și de partid a unor organizații care pe timpul lui Stalin se aflau în cel mai bun caz la periferia puterii reale, a jucat un oarecare rol în evoluția întregii societăți. De pildă, era considerat un semn al „civilizării" aparatului opresiv faptul că, între

[1] Александр Пыжиков, *Хрущёвкая „оттепель",* Москва, 2002, с. 28-30.
[2] И.В. Сталин, *Экономические проблемы социализма в СССР* în „Правда", 4 октября 1952 г.

1958 și 1961, șefia KGB-ului a fost ocupată succesiv de doi foști prim secretari al Comsomolului – Șelepin și Semiceastnîi[3]. Tot așa era privit și transferul unor competențe ale miliției către „Gărzile populare" alcătuite din civili, în care intrau 2,5 mil. de cetățeni în 1960[4], sau creșterea considerabilă, în perioada "dezghețului", a nivelului de instruire al milițienilor și procurorilor (ceea ce nu a putut însă altera faptul că formarea lor s-a petrecut în stalinism), precum și rafinarea metodelor represive – trecerea accentului de la cele mai nemiloase execuții sumare extrajudiciare la altele, mai puțin evidente dar nu mai puțin inumane – impunerea forțată a „tratamentului" psihiatric contra opozanților regimului și care a devenit o practică obișnuită a „justiției" sovietice anume în anii lui Hrușciov[5].

Edificarea comunismului ca sarcină imediată trasată de Hrușciov justifica din punct de vedere logic mobilizarea și atragerea la guvernare a „orgnanizațiilor societății civile". În aceeași ordine de idei și în calitate de etapă importantă a edificării societății de tip comunist a fost lansată și teza transformării URSS înt-un „stat popular [sau al întregului popor]" (*общенародное государство*), sintagmă prin care era desemnată „o societate de tip socialist, care exprimă interesele și voința întregului popor și servește ca instrument pentru construirea comunismului"[6]. Caracteristica principală a „statulului popular" era aceea că el nu servea drept instrument al suprimării oricărei clase, această sarcină fiind, conform canonului comunist, realizată în prealabil de „dictatura proletariatului". În statul popular nu mai existau nici „clase exploatatoare" și nici contradicții de clasă, condiții care permiteau (sic!) trecerea la comunism și în cadrul cărora devenea irelevantă „dictatura proletariatului". Marele merit al acestei tranziții ideologice a fost să contribuie la slăbirea stării permanente și apăsătoare de teroare ce a domnit pe vremea lui Stalin și a cărei necesitate era justificată pe baza principalei inovații ideologice a dictatorului sovietici – ideea „ascuțirii luptei de clasă" drept consecință inevitabilă a adîncirii proceselor de transformare socialistă. Anume în aceste condiții, de pildă, a fost scoasă din Codul Penal al URSS, noțiunea de „dușman al poporului". Tot aici trebuie să spunem că ideea lui Hrușciov despre rolul pe care urma să-l joace statul în tranziția către societatea de tip comunist se deosebea în mod esențial de cea a lui Stalin. Ambii acceptau dogma care postula irelevanța și „moartea" statului în comunism. Totuși, Stalin considera că statul, pentru a putea face posibilă (inclusiv, prin lupta împotriva dușmanilor interni și externi, etc.) realizarea acestui ultim scop, avea nevoie să se întărească în permanență, dispariția sa devenind posibilă doar după victoria finală a comunismului[7]. Hrușciov, pe de altă parte, era de părerea că dispariția statului trebuia să aibă loc printr-un proces continuu, su-

---

[3] Пыжиков, *Хрущёвкая...,* 103.

[4] *Ibidem*, 249.

[5] Robert Hornsby, *Political Protest and Dissent in the Khrushchev Era*, Birmingham, 2008, p. 275.

[6] *Научный коммунизм. Словарь*, ред. академика А. М. Румянцева, издание четвертое, дополненное, Москва, Издательство политической литературы 1983, с. 193.

[7] Пыжиков, *Хрущёвкая...,* с. 118.

pervizat de partid, de dizolvare, asimilare și preluare a atribuțiilor instituțiilor sale de către „organizațiile societății civile". Acest proces era văzut, propriu-zis drept parte integrantă a procesului mai larg de tranziție ireversibilă către comunism, respectiva viziune presupunînd dispariția statului mai înainte de, sau cel puțin, chiar în momentul producerii acestei evoluții pe care astfel o condiționa. Atragerea „societății civile" în cadrul procesului era privită drept instrumentală în scopul desfășurării sale în coformitate cu dogmele comunismului „științific", iar acest deziderat a căpătat, conotații obsesive. Iată cum a formulat liderul sovietic, cu ocazia Congresului XXII, respectivul obiectiv: „Fiecare om sovietic *trebuie* [subl. n.] să devină participant activ în conducerea treburilor obștești! Iată deviza și sarcina noastră"[8]. O trăsătură a acestei abordări, ce se dorea a fi înfățișată drept incontestabil democratică, era accentul pus pe parametrii cantitativi, în detrimentul celor calitativi, ai evaluării transformărilor democratice. Evaluarea progreselor pe calea democratizării era astfel făcută după aceeași „metodologie", după care se măsura totul în URSS. Câți oameni aderau la diversele „organizații ale societății civile" ori făceau parte din soviete – iată ce conta în timpul „dezghețului", iar ce constituiau în fapt acele structuri și ce rol jucau – nici măcar nu se putea întreba și încă și mai puțin se putea evalua. Totodată, principala contradicție intrinsecă acelei abordări și care în epocă trebuie să fi fost contradicția la fel de evidentă ca și astăzi, în pofida controlului ideologic prin care se forța negarea ei, era faptul că democratizarea era trâmbițată ca principiul călăuzitor al unui sistem dominat în manieră totalitară de un singur partid ce interzicea până și discutarea problemei inexistenței alegerilor libere în URSS. A. Pîjikov observă în acest sens că, pentru a menține cursul ales și definit de contradicțiile explicate mai sus, partidul nu avea de ales decât să înăsprească dictatul doctrinar și dogmatic, realitate reflectată obiectiv în faptul că dacă în 1940 angajații Secției pentru ideologie constituiau 6,4% din personalul Comitetului Central, atunci în în 1959 acest indicator ajunsese la cifra de 26,4%[9]. Cu toate acestea, măsurile de control ideologic și eforturile de mobilizare a societății fie prin prin înfățișarea sofisticată a himerelor utopice, sau prin intermediul agitării spectrului dușmanilor externi și interni, aveau din ce în ce mai puțin succes, în special în rândurile segmentului de tineret, care primul punea la îndoială validitatea dogmelor contrazise de mersul real al evenimentelor și care de multe ori se afla sub influența culturală de emanație din exteriorul URSS, influență prin intermediul căreia unii tineri ajungeau să se deosebească foarte mult de restul societății[10]. Influența respectivă a crescut exponențial datorită deschiderii externe,

[8] *Доклад Первого секретаря ЦК КПСС товарища Н. С. ХРУЩЕВА 17 октября 1961 года* în *Матерьиалы XXII Сьезда КПСС*, Москва, А-47, Миусская пл., 7, Госполитиздат, 1962: http://www.historyru.com/doc/persons/xr/docorg/doc10a.html, accesat la 2 iulie 2020.

[9] c. 139.

[10] E cunoscut, în acest sens, exemplul tinerilor influențați de moda vestimentară occidentală (*слиляги*): Gleb Tsipursky, *Citizenship, Deviance, and Identity: Soviet youth newspapers and agents of social control in the Thaw-era leisure campaign,* în *Cahiers du Monde Russe,* v. 49, nr. 4, 2008, p. 633.

la nivel societal a URSS precum şi datorită modului în care această deschidere a influenţat realităţile sovietice. Contactele cetăţenilor sovietici cu lumea externă au crescut enorm după moartea lui Stalin. Astfel, doar RASS Uzbecă a fost vizitată de 122 de delegaţii din 59 de ţări ale lumii în 1954-1955, iar URSS a încheiat, în 1953, treisprezece acorduri comerciale cu ţări printre care se numărau Franţa, Norvegia, Iranul, India, Suedia, Danemarca, ş.a[11]. Istoricii indică, drept dovadă a deschiderii, către restul lumii şi faptul că în 1956 şi 1968 au ieşit din hotarele URSS peste două milioane de cetăţeni sovietici, iar începînd cu 1956, Uniunea Sovietică era vizitată anual de către cinci sute de mii de turişti[12]. Este adevărat, pe de altă parte, că printre călătorii sovietici se găseau şi muncitori, şi artişti, şi oameni de ştiinţă, şi chiar kolhoznici, dar la fel de adevărat este şi aceea că cei care erau lăsaţi să iasă erau oamenii regimului, în timp ce pentru restul, dar în special pentru cei cataloga̧ţi de regim drept „elemente duplicitare" (*неблагонадежные элементы*), acest drept era exclus. Un eveniment cu importante consecinţe culturale şi care a lăsat o amprentă clară asupra tineretului sovietic a fost desfăşurarea pe parcursul a două săptămîni la Moscova, în 1957, a Festivalului Internaţional al Tineretului, ocazie cu care 30000 de străini au vizitat capitala URSS[13].

Campania împotriva bisericii o altă trăsătură marcantă a „dezgheţului", a fost dictată şi ea de optica asupra viitorului societăţii, determinată la rândul ei de trasarea sarcinii de edificare a comunismului. În spaţiul influenţei moscovite, biserica a jucat mereu rolul de aliat al puterii de stat, cu beneficii enorme pentru ambele părţi ale acestei relaţii. Excepţie nu a fost nici perioada lui Stalin şi nici cea a lui Lenin, când deşi persecutată, ea era departe de a fi fost lichidată ca instituţie, fiind mai degrabă impusă prin aceasta să accepte reducerea rolului său (în cadrul parteneriatului amintit) la cel de instrument în mâinile puterii sovietice, dar primind în schimb permisiunea de a exista ca atare, ceea ce nu era deloc puţin în condiţiile intoleranţei extreme a bolşevicilor. Această situaţie se prezenta însă drept anacronică în raport cu sarcina edificării viitorului comunist, iar Hruşciov care în maniera-i caracteristică a promis public în 1961 să-l arate el însuşi la televizor pe ultimul preot, a prezentat situaţia dată de relaţia biserică-stat drept o altă consecinţă a stalinismului, consecinţă ce trebuia lichidată printr-o abordare *sistematică*, care a şi început în 1959. Abordarea sistematică a rezultat în închiderea a peste patru mii de biserici ortodoxe[14]. Este necesar să amintim aici un aspect, trecut cu vederea în legătură cu campania lui Hruşviov, şi anume faptul că un rol important în închiderea bisericilor, a

[11] Пыжиков, *Хрущёвкая...,* с. 43.

[12] *Ibidem,* с. 141.

[13] Dobson, Miriam J, *The Post-Stalin Era: de-Stalinization, daily life, and dissent,* în *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 12 (4), 2011, p. 910.

[14] Paul Globe, *Khrushchev's Campaign against Religion Still Casts a Shadow on Russia,* https://www.azer.com/aiweb/categories/caucasus_crisis/index/cc_articles/goble/goble_2008/goble_1008/goble_1021_khrushchev.html, accesat la 02.07.2020.

mănăstirilor și seminariilor religioase l-au jucat însăși unii ierarhi bisericești care îndeplineau ordinile KGB-ului de facilitare a procesului de suprimare a acestor instituții prin diverse tactici și metode. La ora actuală există dovezi documentare care confirmă faptul că, de pildă, după moartea lui Stalin, ierarhii din conducerea bisericii ortodoxe ruse pe teritoriul RSSM au cooperat cu poliția secretă în scopul închiderii bisericilor[15].

Premizele și doctrina „coexistenței pașnice".

Doctrina coexistenței pașnice a fost o altă idee atribuită, în general, în mod greșit lui N.S. Hrușciov. Este adevărat, pe de altă parte, că anume Hrușciov, la fel ca și în cazul ideii călăuzitoare pe plan politicii interne - tranziția către comunism, a fost cel care a popularizat la maximum doctrina coexistenței pașnice, pe care a și adoptat-o ca axă și fundament al politicii sale externe. Dacă, însă, analizăm substratul teoretic al acestei idei vom descoperi că până a fi adoptată de Hrușciov ea avea o vechime de două sau chiar trei decenii, aflîndu-se, de pildă, la baza aderării formale a URSS la principiul securitatății colective pe vremea lui Litvinov, sau fiind proclamată încă de Cicerin, la conferința de la Genova din 1922. În fapt, această idee a posibilității coexistenței pașnice pe arena internațională a statelor cu orânduiri sociale diferite a reprezentat în permanență contraponderea unui postulat fundamental al dogmatismului comunist – principiul necesității și inevitabilității revoluției mondiale, dictat atât de „obligația morală" a societăților comuniste de a elibera „clasele asuprite" de aiurea, cât și de ideea că patria socialismului ar fi fost oricând și oricum, prin însăși natura experimentului al cărei purtătoare era, amenințată de puterile ne-socialiste, având de aceea dreptul și, totodată, obligația de a promova preventiv o politică externă agresivă împotriva acestora. Victoria lui Stalin împotriva lui Troțki și a politicii „socialismului într-o singură țară" în fața asumării sarcinei revoluției mondiale a reprezentat un compromis între cele două abordări în cadrul căreia principul coexistenței a căpătat un rol preponderent. Deși, pe de o parte, URSS nu a renunțat după acea dată la propagarea comunismului în lume, iar țelul politicii externe era departe de a fi pacea, totuși de pe altă parte, această politică externă a lui Stalin, deși agresivă și expansionistă, era formulată și promovată în termenii realiști și tradiționali ai realpolitik-ului, implementată preponderent prin metode recunoscute și acceptate pe plan extern, urmărind obiective limitate și, din acest punct de vedere, era mai degrabă compatibilă cu principiul coexistenței pașnice decât cu cel al revoluției mondiale care respingea atât metodele general acceptate de promovare a unei politici externe, cât și orice limite în sensul obiectivelor stabilite pentru aceasta.

După război, necesitatea adâncirii abordării realiste a lui Stalin a politicii externe a crescut prin accederea URSS la statutul de super-putere și a apariției acelor pârghii și instrumente de influență asupra mersului afacerilor internațion-

[15] Pentru dovezile documentare publicate în legătură cu această problemă, v. В. Пасат, *Трудные страницы истории Молдовы 1940-1950*, сборник документов, Москва, 1994.

ale, instrumente pe care Uniunea Sovietică și le crease ea însăși prin participarea directă și în manieră decisivă la stabilirea ordinii postbelice a lumii și la fondarea instituțiilor sale definitorii. Situația cooperării economice dintre lagărul socialist și cel capitalist, precum și potențialele beneficii ale intensificării acestei cooperări pentru economia URSS constituiau argumente puternice în vederea promovării principiului coexistenței. În perioada 1947-1952 volumul schimburilor comerciale sovieto-americane a scăzut de 6 ori. Dacă în 1946, URSS, sateliții săi și China importau 11,6% din totalul producției de export a S.U.A., în 1951 aceasta a scăzut sub 1% și într-o situație asemănătoare se găseau la începutul deceniului șase și relațiile comerciale ale Franței și ale Marii Britanii cu lagărul socialist[16]. În aceste condiții, ideea coexistenței pașnice apare definită în termeni foarte precișiși chiar de către Stalin, care, de pildă, declara cu ocazia Conferinței Internaționale Economice, din aprilie 1952 de la Moscova: „Coexistența pașnică a socialismului și capitalismului este foarte posibilă în condițiile date de dorința reciprocă de cooperare și disponibilitatea de asumare a obligațiilor asumate, cu respectarea principiului egalității și a neamestectului în afacerile interne ale altor țări"[17]. Ideea necesității implementării unui curs pașnic în politica externă s-a manifestat cu și mai multă putere imediat după moartea dictatorului. La 19 martie 1953 Consiliul de Miniștri a adoptat o rezoluție prin care își exprima dorința de a se ajunge la un sfârșit cât mai grabnic posibil al războiului din Coreea[18].

Un observator contemporan al relațiilor internaționale era de părere că singura deosebire esențială între politica externă a lui Hrușcioiv și cea a lui Stalin a fost dată de direcția iugoslavă[19]. Totuși, lui Hrușciov îi aparține meritul de a făcut din principiul coexistenței pașnice punctul cardinal al politicii externe a URSS, la aceasta adăugându-se tendința inovatoare de a ghida rivalitatea dintre cele două sisteme în direcția asumării unei competiții pașnice[20], îndreptată nu către inevitabilitatea unui conflict armat, ci în sensul demonstrării superiorității unui sau altui sistem pe baza rezultatelor concrete din domeniile dezvoltării economice și tehnologice, al căror scop trebuia să fie, finalmente, cel al îmbunătățirii nivelului de trai al populației și creșterea calitativă a nivelului civilizațional. Meritele asumării acestei paradigme în perioada de debut al erei înarmării nucleare sunt evidente. Se poate, totodată, spune că anume Hrușciov, prin formalizarea cursului de politică externă pe baza principiului coexistenței pașnice, a fost cel care a îngropat definitiv ideea revoluției mondiale, lucru pe care nu i l-au iertat niciodată comuniștii dogmatici. Limitele coexistenței au fost demonstrate de Criza din Caraibe din 1962, iar modul în care această criză a fost gestionată de către Hruşciov a costituit unul dintre reproșurile principale și, trebuie să spunem – exagerate, ale adversarilor săi interni și externi,

[16] Пыжиков, *Хрущёвкая* ...., с. 16.
[17] *Ibidem,* с. 17.
[18] Oleg Khlevniuk, *Stalin. New Biography of a Dictator,* Yale University Press, 2015.
[19] Parry, *op. cit.*, p. 473.
[20] Lynch, *op. cit.* p. 70.

întrucât, în urma acelui eveniment, liderul sovietic a reușit să obțină retragerea rachetelor nucleare americane din Turcia și Italia, amplasate acolo până la criză. În realitate, mai gravă decât urmările Crizei rachetelor a fost ruptura sino-sovietică de pe timpul lui Hrușciov, a cărui apropiere față de americani și de iugoslavi, chinezii au interpretat-o ca pe o dovadă clară a revizionismului marxismului și ca pe o consecință „logică" a Congresului XX. Care a fost ponderea responsabilității personale a lui Hrușciov pentru această ruptură cu imense consecințe pentru unitatea lagărului socialist și desfășurarea Războiului Rece, este greu de determinat, întrucît dincolo de acuzele aduse de liderii chinezi celui de la Kremlin se ascundea realitatea că o societate precum cea a Chinei nu putea accepta decât anevoie și pentru o perioadă limitată de timp tutela URSS și că, mai devreme sau mai târziu, sub un pretext sau altul, China oricum ar fi contestat calitatea Uniunii Sovietice de lider induscutabil al lumii socialiste.

Viața științifică și culturală în perioada „dezghețului".

Cultura, artele și știința au cunoscut în anii „dezghețului" aceeași evoluție contradictorie ca și restul sferelor vieții publice sovietice: pe de o parte, liberalizare limitată în anumite direcții, iar, pe de altă parte, înăsprirea, mai ales, pe măsura consolidării pozițiilor conducătoare ale lui Hrușciov și ale clienților săi politici[21], a controlului ideologic asupra cadrului general în care oamenii de știință și de arte își practicau meseriile. Este adevărat, totuși, că, în fapt, cauza libertății a cunoscut și aici cîștiguri importante și ireversibile, cu toate că ele au fost permise, din nou, numai în măsura în care serveau interesele elitei post-staliniste. Astfel, a fost în interesul lui Hrușciov să permită publicarea nuvelei „O zi din viața lui Ivan Denisovici", operă în care Stalin era acuzat practic deschis de nepregătirea URSS de atacul Axei[22]. Pe de altă parte, însă, atât artele, cât și știința (iar în prim-planul acestei observații se află mai ales filosofia și istoria) nu-și găseau pe timpul lui Hrușciov rațiunea de a fi ele însele și nici măcar de a contribui la îmbunătățirea vieții materiale și spirituale a cetățenilor sovietici. Singurul scop pe care ele îl puteau avea era acela de a îndeplini rolul de auxiliare ale „științei marxist-leniniste" despre lupta de clasă ca motor al istoriei, care ducea în mod inevitabil la dictatura proletariatului și biruința comunismului etc. Interesant este de observat faptul că aflarea științei și artei în slujba himerelor ascundea până la urmă, aceeași realitate, aceea a luptei permanente a unei caste pentru (menținerea la) putere, luptă în care era antrenată într-un efort conjugat și greu de imaginat fără presupunerea unor afinități psihologice între, cel puțin, o parte din membrii acestui grup.

Deși analiza propriu-zisă și în acest loc al paralogismelor de extremă strân-

[21] Dar și în urma emergenței simptomelor incontestabile ale efectelor nedorite ale destalinizării – așa cum a fost revolta ungurilor din 1956: Emily Johnson, *Nikita Khruschev, Andrey Voznesensky, and the Cold Spring of 1963* în *World Literature Today,* v. 75, nr. 1, 2001, p. 33.

[22] Dar Hrușciov nu a făcut nimic pentru a denunța cel mai rușinos aspect al politicii externe staliniste și care, totodată, se afla și la rădăcina acestei probleme, și anume pactul Molotov-Ribbentrop.

gă n-ar putea fi mai justificată decât implicarea în dezbaterea scolastică cu referire la numărul de îngeri care pot să încapă dansînd pe vîrful unui ac, trebuie să spunem că aservirea științei de către dogmă a avut ca efect cenzurarea intenționată a direcțiilor de dezvoltare reală, astfel încât, analizând activitatea cercurilor academice, un academician sovietic din epocă îi mărturisea lui Huşciov că aceste comunități „nu constituiau societăți științifice preocupate de cercetarea celor mai importante probleme științifice, ci mai degrabă semănau cu niște slujbe bisericești care se petrec conform unui ritual prestabilit"[23]. Cei care au încercat să-și practice în mod corect meseria de oameni de știință, angajându-se în manieră sinceră și nepreconceptă în activități de cercetare, au fost foarte repede cenzurați, fiind acuzați de revizionism, de abaterea de la principiile leniniste, de obiectivism ș.a. Așa a fost cazul redacției revistei *Voprosî istorii*, supusă în martie 1957 criticii CC al PCUS și împotriva căreia au fost luate măsuri administrative pentru că s-au abordat diverse subiecte din istoria partidului și a statului pe de pozițiile principiului care se părea că fusese anterior întărit la Congresul XX, și anume acela că „problemele științifice nu pot fi decise nici prin ordine nici prin vot… ci prin discuții, prin schimbul liber de păreri"[24]. În această manieră, știința a fost condamnată să-și continue și pe vremea „dezghețului" rolul de anexă a ideologiei, lucru observat și de cercetătorii occidentali contemporani care remarcau că „ideea cercetării [istorice] libere, neîncătușată de dogmă și nestingherită de presiunea instituțională", rămânea a fi un concept la fel de necunoscut ca și în stalinism[25].

Totodată, în perioada „dezghețului" conducerea URSS nu a înțeles necesitatea și nu a acordat importanță dezvoltării celor mai noi ramuri ale științei empirice – tehnologiile de calcul, genetica, biotehnologiile, tehnologiile informaționale etc., a căror utilitate în dezvoltarea industriei grele (prioritară, conform „științei" marxist-leniniste) era îndoielnică. Acest lucru este reflectat atât în cel de-al treilea program al partidului, cât și în proiectul de constituție elaborat pe vremea lui Hruşciov, unde accentul a fost pus pe grija de a încuraja devoltarea industriei grele, în timp ce tehnologiile înalte și ramurile și specializările tehnico-științifice cele mai noi rămâneau în afara priorităților de stat. Această miopie, impusă de dogmatismul castei conducătoare, nu i-a permis acesteia din urmă să înțeleagă faptul că dezvoltarea unei economii competitive devenea din ce în ce mai condiționată de progresul științific, ceea ce s-a dovedit a fi o greșeală fatală care a pus fundamentul cunoscutului decalaj calitativ în dezvoltarea economică ulterioară a URSS în raport cu principalele puteri ale lagărului capitalist[26].

---

[23] Пыжиков, *Хрущёвкая* ...., с. 79.

[24] *Ibidem,* p. 81-82.

[25] Robert D. Warth, *Stalin's ghost and the Khruschev Thaw: Soviet Historians* în *The Antioch Review,* Vol. 20, No. 4, 1960, p. 417.

[26] Jeremi Suri, *The promise and failure of "Developed socialism": the Soviet Thaw and the Crucible of*

În ce privește artele, dezvoltarea lor în epoca dezghețului, deși la nivel declarativ era încurajată în diferite moduri[27], a fost îngrădită în mod decisiv de doi factori coalizați împotriva lor. Pe de o parte, materialismul comunist nu tolera nici o deviere de la ceea ce definea el însuși ca artă. Arta veritabilă, a cărei valoare este transcendentă, era condamnată să sufere apăsarea prejudecăților „progresiste". Proslăvirea idealurilor omului sovietic și utilitarismul erau în același timp singurele scopuri și totodată însușiri demne de admirat în orice formă de artă. Pe de altă parte, Hurșciov însuși, deși se pare că nu era înzestrat cu un simț artistic mai dezvoltat decât un *kolhoznic* obișnuit, avea pretenția de a se implica personal în dictarea direcției de dezvoltare a mai multor forme de artă, inclusiv arhitectură, artele plastice, literatură, muzică ș.a. Această năzuință a sa reflectă, probabil, un anumit nivel de grandomanie de care suferea Hrușciov. Adeseori dictarea sau „corectarea" direcțiilor de evoluție ale variatelor forme de artă era făcută de Hrușciov în mod public, prin insultarea și umilirea artiștilor, a căror muncă nu putea să o prețuiască. Asupra nici unui forme de artă nu a lăsat estetica lui Hrușciov o impresie mai vizibilă și de durată decât asupra arhitecturii. El considera burghez și decadent până și stilul arhitectural simplist caracteristic perioadei lui Stalin[28]. Hrușciov are meritul de a fi lărgit considerabil fondul locativ al URSS[29], construind acele blocuri emblematice pentru epoca sa (*хрущёвка*), clădite din materiale cît mai ieftine, înzestrate cu cel mai elementar grad de confort și care sunt și astăzi utilizate. Ca stil și rafinament artistic, acestea se apropie de clădirile așezărilor proto-urbane din neolitic și o simplă privire asupra lor e suficientă pentru a înțelege cât pricepea Hrușciov în artă. Ambii factori, descriși pe scurt, făceau imposibilă pe vremea „dezghețului" dezvoltarea normală a artei care prin constituția sa pare a nu putea suferi nici o formă de cenzură în raport cu oricare din direcțiile sale de evoluție, de vreme ce este imposibil de prezis din care direcție vor veni și cum anume se vor manifesta acele trăsături originale pe care le vom prețui în arta viitorului. Cu totul alta era, însă, poziția castei conducătoare, foarte elocvent rezumată de secretarul CC al PCUS, L.F. Ilicev, care sublina la plenara din iunie 1963 că „…sub pretextul luptei contra consecințelor cultului personalității unii *lucrători de creație* [subl. n] au exprimat rezerve cu privire la necesitatea menținerii rolului partidului de călăuză a artei, manifestînd ironie față de orice mențiune a obligațiunilor civice ale artiștilor și a misiunii educatoare a literaturii și artei …..[care] sunt o parte inseparabilă ale cauzei partinice, populare..."[30]. Hrușciov însuși nega public dreptul

the Prague Spring, în Contemporary European History, v. 15, nr. 2, 2206, p. 139.

[27] De pildă, în 1956 a fost instituită în mod oficial o „Zi a poeziei": Emily Lygo, *The Thaw Generation Poets in the Post-Soviet Period* în *Twentieth-Century Russian Poetry. Reinventing the Canon*, coord. Katharine Hodgson, Joanne Shelton and Alexandra Smith, Cambridge, 2017, p. 329.

[28] Горлов В. Н., *Хрущевская «оттепель» и отторжение сталинской архитектуры* în *Вестник Московского государственного областного университета*, Серия: История и политические науки, 2011. № 3. с. 151-156.

[29] Susan E. Reid, *Khruschev Modern: Agency and Modernization in the Soviet Home* în *Cahiers du Monde Russe,* v. 47, n. ½, 2006, pp. 227-268.

[30] В.К. Криворученко, А.В. Пыжиков,В.А. Родионов, *Коллизии „Хрущевской оттепели". По-*

cercurilor, asociațiilor și uniunilor artistice de a-și defini direcțiile de activitate, „cu excepția unei singure uniuni, Partidul nostru Comunist... Orice alte uniuni, care ar încerca să-și îndrepte activitatea contra politicii partidului, s-ar fi ciocnit inevitabil cu partidul, cu poporul"[31]. Astfel, după expresia unui observator contemporan, „răgazul cultural hrușciovist s-a dovedit a fi dezamăgitor de scurt"[32], el fiind cu adevărat simțit doar în perioada de tranziție din anii 1953-1956[33], iar „conștiința partinică" (*партийность*) rămânea impusă și în continuare drept principiu suprem, în absența căruia arta era delegitimizată public[34].

Aspecte ale problemei naționale în anii „dezghețului".

Perioada luptei pentru putere de după moartea lui Stalin și anii lui Hrușciov au adus modificări importante în politica națională a URSS, adică, în raport cu atitudinea conducerii Uniunii Sovietice față de popoarele din granițele sale. Deși era un stat multinațional și multicultural în cel mai veritabil sens al acestor termeni, pe timpul lui Stalin politica URSS față de națiunile locuitoare în URSS era formulată de pe pozițiile naționalismului rus, pe care dictatorul sovietic l-a încurajat din motive politice. Moartea lui Stalin și anii luptei pentru putere marchează punctul maxim al liberalizării acestei politici, după care, la fel ca și în alte domenii ale vieții publice sovietice, întărirea noii puteri a atras după sine o reînăsprire a politicii naționale a URSS. Trebuie în acest context amintit faptul că primul și poate cel mai important dintre avocații „indigenizării" (ca formă de soluționare a problemei naționale) a fost L. Beria, care a urmărit, pe această cale, să-și asigure un suport popular cât mai larg și, în special, concursul comuniștilor ucraineni în lupta pentru putere. În acest sens, Beria a acordat republicilor unionale o autonomie sporită în promovarea politicilor de selecție a cadrelor, ceea ce a rezultat, în cazul Republicilor Baltice, în demiterea a sute birocrați și membri de partid ruși sau vorbitori de limbă rusă și înlocuirea lor cu cadre naționale, precum și organizarea desfășurării ședințelor de lucru în cadrul aparatelor de stat și de partid în limbile populațiilor autohtone[35]. Totodată, balticii au profitat de politica de

литическая система: Конгломерат тоталитарности, авторитарности и демократии: https://www.mosgu.ru/nauchnaya/publications/professor.ru/Krivoruchenko&Pygikov&Rodionov/*, accest al 06.07.2020.*

[31] Пыжиков, *Хрущёвкая ....,* с. 149; viziunea detaliată a lui Hrușciov asupra rolului conducător al partidului în domeniul artei se regăsește într-o broșură oficială întocmită din textele a o serie de cuvântări ținute la diverse întruniri ale cercurilor de creație (sculptori, compozitori, pictori, scriitori, ș.a.) din 1957: *Брошюра «За тесную связь литературы и искусства с жизнью».* М.: Госполитиздат, 1958, în Российский государственный архив социально-политической истории.

[32] Robert D. Warth, *Stalin's…*, p. 423.

[33] Robert Cutler, *Soviet Dissent under Khrushchev. An Analytical Study* în Comparative Politics, v. 13, nr.1, 1980, p. 25.

[34] Istvan Csicsery-Ronay Jr., *Science fiction and the Thaw,* în *Science Fiction Studies* Vol. 31, No. 3, *Soviet Science Fiction: The Thaw and Afte*r (Nov., 2004), p. 341.

[35] Michael Loader, *Beria and Khrushchev: The Power Struggle Over Nationality Policy and the Case of Latvia*, în *Europe-Asia Studies,* 68:10, 2016: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09

creare a *sovnarhoz*urilor pentru a reoreinta economiile către producția agricolă și a bunurilor de larg consum, în detrimentul industriei grele, a cărei dezvoltare atrăgea după sine imigrarea masivă a muncitorilor ruși.

Rezoluția Congresul XX de condamnare a crimelor stalinismului a fost interpretată la nivelul republicilor drept o condamnare, inclusiv, a politicii de rusificare promovate de Stalin, ceea ce a justificat tentativa elitelor locale de a clădi structuri de conducere a statului și a partidului, în care să predomine cadrele naționale. În acest sens s-au remarcat din nou în primul rând republicile baltice, unde forța motrice a mișcării de „indigenizare" (*коренизация*) au fost tinerii și intelectualii inspirați și de evenimentele din 1956 din Ungaria și Polonia, care contraziceau teza „științifică", precum că toate societățile se îndreptau inevitabil spre comunism. „Indigenizarea" ca tendință era justificată de discriminarea evidentă a populației locale: de exemplu, în republicile baltice majoritatea absolută a celor angajați în miliție și alte organe represive erau de origine ne-indigenă[36]. Un rol important în consolidarea rezistenței naționale a ucrainenilor (de vest) și balticilor l-a jucat religia lor deosebită de cea a rușilor. Despre acest lucru stau mărturie datele statstice care are arată că în Lituania acelei perioade, în pofida luptei anti-religioase a puterii sovietice, 80% din nou-născuți erau botezați, 64% dintre căsătorii erau oficiate cu serviciu religios, ca și 78% dintre înmormântări[37].

Hrușciov a păstrat un timp o atititudine relativ deschisă față de tendința de întărire a autonomiei republicilor unionale, întruct conducerile de partid ale acestora l-au sprijinit anume pe el în 1957, în confruntarea cu „grupul antipartinic"[38]. Până la urmă, însă, succesul înregistrat de elitele (comuniste) naționale, mai ales din republicile baltice, s-a dovedit a fi intolerabil pentru cercurile conservatoare ruse de la Moscova, care l-au forțat pe Hrușciov să recentralizeze puterea și să reducă atribuțiile autonome ale republicilor unionale (tendință reflectată, inclusiv, în al treilea program al partidului, adoptat la Congresul XXII, din 1961). Concomitent, M. Suslov (principalul ideolog la nivel unional) împreună cu șeful KGB, A. Șepelin, și președintele departametnului organelor de partid al CC al PCUS pentru republicile unionale, au organizat, între 1959 și 1961, o serie de epurări îndreptate împotriva promotorilor politicilor „comunismului național"[39]. De altfel, tendințele autonomiste ale republicilor unionale au fost prezentate de adversarii lui Hrușciov drept o consecință a politicii hrușcioviste de descentralizare și au fost utilizate ca argumente în acțiunea de înlăturare a sa de la putere din 1964.

Crearea „omului sovietic" presupunea ștergerea deosebirilor, particularită-

668136.2016.1257701, accesat la 09.07.2020

[36] Пыжиков, *Хрущёвкая* ...., с. 194.

[37] *Ibidem...,* с. 190.

[38] Michael Loader, *A Tug of War? Centre-Periphery Relations during the Khrushchev Thaw,* ASEEES, San Francisco, November 2019, p. 4.

[39] *Ibidem*, p. 8-9.

ților și trăsăturilor etno-culturale. În practică aceasta presupunea acceptarea de către toate națiunile conlocuitoare în URSS, cu excepția uneia, a sacrificiului identității naționale pe altarul victoriei comuniste. Singura națiune căreia nu i se cerea acest sacrificiu era cea rusă, sub egida culturii căreia avea loc această transformare care, dacă ar fi fost dusă până la capăt, n-ar fi însemnat altceva decât înlocuirea definitivă a culturilor naționale cu cea rusă. Pe de o parte, întrucît cultura rusă era, într-adevăr, din multe puncte de vedere superioară (de pildă, la capitolul realizări în artă și știință) celor ale popoarelor anexate, ea fiind, din unele puncte de vedere (de exemplu, la capitolul creații literare), egală culturii engleze, franceze sau germane, o asemenea abordare putea să pară, dintr-o perspectivă dezinteresată, drept justificată, mai ales că purtătorii acestei culturi, rușii, constituiau și majoritatea absolută a populației URSS - 114 din 209 milioane, conform recensământului din 1959. O asemenea poziție nu lua în calcul, însă, faptul că pe imense teritorii ale URSS locuiau de sute și mii de ani popoare care fuseseră anexate forțat și care nu și-au dorit să experimenteze fericirea comunistă și idealurile în numele cărora li se cerea sacrificarea specificului lor național. Pentru aceste popoare, pentru elitele lor, adeseori chiar și pentru comuniștii locali, URSS nu era altceva decît un imperiu, iar comunismul, departe de a fi privit într-o lumină a progresului, era considerat a fi o formă de ideologie a ocupanților, care legitimiza – mai ales în condițiile modernizării și a industrializării forțate – asimilarea și colonizarea rusă a pământurilor cucerite. Această atitudine a fost deosebit de vizibilă în republice baltice și în Ucraina de Vest, în Caucaz sau Asia Centrală. Existența republicilor naționale era moștenirea unei perioade în care conducerea de la Kremlin nu urmărea principial obiectivul rusificării, ci pe cel al revoluției mondiale, iar, în scopul atingerii acestui obiectiv, Lenin avea nevoie să creeze (inclusiv internaționale) impresia că Rusia se transformase din închisoare a popoarelor în patrie a tuturor națiunilor libere. Chiar dacă Lenin nu a luat niciodată în calcul posibilitatea unei aplicări adevărate a dreptului la autodeterminare, punerea principiului național la baza structurii teritorial-administrative a URSS avea peste multă vreme să contribuie la justificarea necesității destrămării URSS, lucru pentru care Lenin a fost și este criticat de avocații și/sau nostalgicii imperialismului rus, inclusiv de președintele Putin[40]. După moartea lui Lenin, existența acestor structuri presupus național-administrative s-a transformat într-un paravan sub care se implementau politici imperialiste, însă

[40] „The Guardian" din 25 ianuarie 2016; ca fapt divers, dar nelipsit de interes în legătură cu problemele discutate în acest studiu, remarcăm că Gorbaciov a exprimat în 2007 părerea că: „Multe s-au schimbat în bine sub Vladimir Putin. Oamenii au iarăși speranțe și îl susțin pe președinte. Rusia își caută propria cale către viitor. Cred că primii pași în această direcție au fost făcuți la cel de-al 20-lea Congres, când Nikita Hrușciov a dezvăluit adevărul uluitor despre modul în care Stalin și regimul său pătat de sânge au repus în mișcare dezvoltarea țării noastre". (M. Gorbaciov, *The first steps towards a new era. Khrushchev's speech was the first blow struck at Stalin's totalitarian system* „The Guardian" (January 25th, 2016). Opinia respectivă apare astăzi ca extraordinar de naivă, în condițiile în care, între timp, în Rusia au ajuns să fie întreprinse la cel mai înalt nivel, eforturi consecvente de reabilitare a lui Stalin.

aspectul lor național a avut ocazia să iasă pe alocuri la suprafață în perioada și în condițiile „dezghețului" care permitea discutarea unor aspecte cu importante tangențe naționale ca, de exemplu, crimele lui Stalin pe criterii premeditat naționale (deportările), necesitatea reabilitării victimelor acestor crime – teză care uneori era lărgită pînă la reabilitatea unor națiuni întregi (exemplul tătarilor din Crimeea, al cecenilor și ingușilor, al nemților sovietici, al grecilor etc.), problema conservării și dezvoltării culturilor naționale în fața expansiunii culturii ruse ș.a.

Dacă, de regulă, în părțile europene ale URSS rezistența pe criterii naționale împotriva politicilor imperialiste era mai puternică, bine definită și mai organizată decât în Caucaz sau Asia Centrală, atunci excepția de la această regulă a fost făcută de români care în această privință se aflau nu numai în urma balticilor și a ucrainenilor, dar și a caucazienilor și, probabil, a Kazahstanului. Ientificăm trei cauze principale care ar explica acest fenomen. Prima este credința religioasă identică cu cea a rușilor sau ucrainenilor de est. A doua este dată de tratamentul deosebit impus românilor basarabeni pentru care a fost creată în mod artificial conceptul de „etnie moldovenească", cu scopul de a justifica și legitimiza separarea teritoriului dintre Prut și Nistru de restul regiunilor populate preponderent de români. Cea de-a treia cauză ținea de nivelul scăzut de educație al românilor basarabeni. Cu toate acestea, chiar și în RSSM, politica de rusificare întâlnea împotrivirea tacită a intelectualității locale românești. Astfel, în 1964, editorul organului de propagandă „Moldova socialistă", M. Ciubotaru, dar și scriitorul român din Basarabia, Alexandru Cosmescu, mărturiseau că în Moldova sovietică limba română era extrem de marginalizată; erau aduse exemple despre modul forțat în care utilizarea limbii ruse era promovată și impusă treptat, prin diferite mijloace, în școlile și grădinițele frecventate de copiii vorbitori de limbă română. Autoritățile sovietice de ocupație înfățișau această marginalizare a limbii române în culorile unui proces progresist, bazat pe teoria că așa-numita „limbă moldovenească" trecea printr-un proces continuu de formare și că acest proces de formare era definit de „ciocnirea" dintre „limba moldovenească" și limba rusă, o ciocnire în care aceasta din urmă ieșea învingătoare întrucât era o „limbă model", „cea mai bogată și mai avansată dintre toate limbile", situație împotriva căreia nimeni nu avea dreptul să protesteze. Știm din sursele citate că această teză aberantă era promovată oficial și într-o manieră arogantă și amenințătoare de secția de propagandă a Comitetului Central al PCM[41]; cu o altă ocazie, de această dată în 1965, același Cosmescu, printre numeroase exemple de marginalizare a limbii și culturii locale, subliniază și faptul curios că jurnaliștii și cineaștii locali au fost profund implicați în procesul de rusificare a limbii române. Rezultatul a fost că procesul a fost împins până într-acolo, încât Frankensteinul „moldo-rus" utilizat în ziarele și filmele locale a devenit atât de ininteligibil, încât țăranii basarabeni nu mai puteau să-l înțeleagă și preferau să asculte radioul românesc și să vizioneze filme românești difuzate de peste Prut[42].

[41] *Raportul lui A. Munteanu (corespondentul „Scînteia"), Moscova, 5 octombrie 1964*, în ANIC, Fond CC PCR, Secția Relații Externe, i. 3115, dosar 149/1964, f. 6-8.

[42] Idem, dosar 63/186, f. 15-22.

Paradigma desfășurării și limitele „dezghețului".

Faptul că denunțarea crimelor lui Stalin a constiuit „o metodă de conducere" și „o nouă tactică ce nu era destinată să schimbe substanța regimului" a fost remarcat din capul locului de observatorii occidentali contemporani ai „dezghețului"[43]. În locul discuțiilor deschise care să formuleze maniera de tranziție de la stalinism la o societate liberă, în locul dezbaterilor publice care să definească trăsăturile fundamentale ale viitoarei societăți post-staliniste, succesorii lui Stalin au ales să adopte și să implementeze noi formule și metode de control asupra ideilor. Controlul post-stalinist al ideilor, deși afișa o interfață mai rafinată, mai sofisticată și pretins democratizată, în realitate, ascundea, ca și pe timpul lui Stalin, aceeași practică și același scop al suprimării ideilor și viziunilor ce fie nu se aliniau la dogmatismul sovietic bazat pe stereotipuri și prejudecăți ideologice de extremă stângă ridicate oficial la rangul de știință, fie, pur și simplu, contraveneau scopurilor personale politice (de menținere la putere) sau materiale ale vârfurilor elitei sovietice și ale întregului aparat de stat și de partid. Statul sovietic și partidul bolșevic realizau intuitiv faptul că abordarea liberă și până la capăt a destalinizării ar fi pus în mod inevitabil în discuție și, în cele din urmă, desființat principiile fundamentale totalitare și represive ale sistemului sovietic (ceea ce s-a și întîmplat, însă abia după peste trei decenii), de care comuniștii nu se puteau lipsi pentru a se menține la putere. De aceea, elita politică sovietică a păstrat controlul strict asupra definirii paradigmei în cadrul căreia destalinizarea se desfășura ca proces. Paradigma era definită de două trăsături fundamentale. Pe de o parte, ea fixa limitele destalinizării, făcând trimitere la infailibilitatea presupus științifică (dar care căpăta mai degrabă înfățișarea unui postulat religios) a principiilor marxist-leniniste, pentru a interzice punerea sub semnul întrebării a trăsăturii fundamentale ale epocii staliniste, așa cum era, de exemplu, controlul total și exclusiv al unei forțe politice – comuniștii, asupra societății[44]. În acest fel, elita partidului urmărea să-și asigure inviolabilitatea dreptului exclusiv la putere, fiind în general susținută și de restul membrilor aparatului de stat și de partid care aspirau și ei la ocuparea funcțiilor de conducere sau, pur și simplu, beneficiau de diverse avantaje, rezultând din sprijinul acordat menținerii viabilității sistemului. A doua trăsătură fundamentală a paradigmei destalinizării era dată de un anumit de tip de flexibilitate ce-i era caracteristică și care permitea, în cazul îndeplinirii primei condiții, discutarea, în cadrul ideologic predefinit, a unor importante aspecte - sociale, economice, naționale, uneori și politice, ale vieții societății sovietice. Această a doua trăsătură fundamentală a destalinizării era necesară pentru că, pe de o parte, ea definea terenul în vederea desfășurării viitoarei lupte pentru putere - *corecte din punct de vedere politic* - dintre succesorii Stalin, iar pe de altă parte, pentru că, această liberalizare, chiar dacă superficială, promitea să joace rolul de piedică în calea instaurării unei noi dictaturi personale, imposibil de contestat. Astfel, această paradigmă a rezultat aproa-

[43] Albert Parry, The Twentieth Congreess: *Stalin's second funeral*, în *The American Slavic and East European Review,* Vol. 15, No. 4 (Dec., 1956), p. 475.

[44] Aceasta era o trăsătură a regimului existentă pînă la instaurarea dictaturii personale a lui Stalin.

pe că „de la sine", pe de o parte din dorința comună a viitoriilor adversari în lupta pentru putere de a menține pe cât posibil intact sistemul, în cadrul exclusiv al căruia puteau avea legitimitate nazuințele lor, iar, pe de altă parte, din dorința de a evita instaurea pe viitor a unei tiranii arbitrare, precum cea a lui Stalin, pe timpul căruia Molotov, revoluționar, bolșevic de primă generație și comisar al poporului, nu putea avea mai multă siguranță cu privire la viața sa și a familiei sale decât un chiabur. Propovăduirea în cadrul destalinizării a necesității reîntoarcerii la principiul conducerii colective era înfățișată drept o revenire la principiile „adevărate" ale marxism-leninismului, și care, chipurile, ar fi fost pervertite de cultul personalității lui Stalin. Este adevărat că această caracteristică a destalinizării consituia un pas în direcția practicii leniniste a „centralismului democratic", dar, așa cum a demonstrat evoluția ulterioară a evenimentelor, ea nu a fost în măsură să îndrepte una dintre metehnele cele mai serioase ale sistemului sovietic – incapacitatea de a împiedica concentrarea excesivă a puterii în mâinile unui singur personaj politic. Pe de altă parte, revenirea la principiul conducerii colective, ca idee fundamentală pe care se dorea edificarea societății post-staliniste era departe de a fi una nobilă, ea fiind mai degrabă purtătoare a intereselor clasei conducătoare sovietice, decât a întregii societăți, întrucât, dacă proclamata „conducere colectivă" era principial opusă tiraniei, această opoziție se fundamenta nu pe principii democratice, ci pe principiile oligarhice, pornind de la care casta funcționarilor de stat și de partid sovietici își propunea să conducă o societate în care, după cum observa foarte nimerit G. Orwell, toți erau egali, însă unii erau mai egalii decât alții. La Congresul XX Hrușciov nu s-a sfiit să arate că însuși Lenin a fost cel care, înainte de moartea sa, avertizase partidul cu privire la obsesia de putere a lui Stalin[45] și asupra altor trăsături periculoase ale dictatorului sovietic. Cu toate aceastea, după consolidarea puterii sale Hrușciov însuși s-a îndreptat, aproximativ, în aceeași direcție. Mărturie în acest sens stau congresele XXI și XXII ale PCUS, ocazii cu care Hrușciov era, în discursurile rostite de vorbitori citat de sute de ori, numele său fiind amintit de 500 de ori cu prima ocazie și de 800 de ori, cu cea de-a doua. Hrușciov era caracterizat cu cele mai măgulitoare, iar adeseori de-a dreptul ridicole figuri de stil: „prieten apropiat al popoarelor întregii țări", „tată cosmic", „călăuză a dreptății, progresului, vieții și fericirii", „speranța omenirii" ș.a.[46] Cultul personalității care se clădea împrejurul lui Hrușciov (împreună cu maniera încrezută, grosolană, vulgară și nediplomatică de gestionare a afacerilor statului) a constitut unul din capetele de acuzare, pe baza cărora el a fost trimis la pensie.

[45] Sean Lynch, *The Khrushchev Thaw and its effect on Soviet domestic and foreign policy during the 1950s and 1960s*, în *History Initiates*, Vol. II, No. 2, October 2014, pp. 68.

[46] Пыжиков, *Хрущёвкая* ...., c. 55.

CZU:327(4:[47+57](091)

Constantin Corneanu*

CONSTRUCȚIA EUROPEANĂ ȘI SUMMIT-UL FRANCO-SOVIETIC DE LA KIEV (6 DECEMBRIE 1989)

(Partea I)

Since 1990, and especially after the Franco-Soviet meeting of December 6, a large number of opinions, studies, and articles in the Romanian historiography have spoken of a „plot" of the West (NATO & EEC), in agreement with the Soviet Union, against socialist Romania. In spite of this fact, the official documents of the EEC and NATO, the stenographic records from the meetings of the European Council, as well as other documentary testimonies and memorialistic works, show that the year 1989 was dominated by the collapse of the strategic glacis of the USSR and the amplification of the European construction process. The franco-soviet Summit that took place in Kiev on December 6, 1989 represents an essential milestone on the way to the Maastricht Treaty (February 7, 1992) rather than an episode of the Soviet-Western „plot" against socialist Romania. The President of France was involved in a complicated political-diplomatic game whose stake was European unity in which Chancellor Helmut Kohl had to make major political concessions in favor of President François Mitterrand's geopolitical plans: 1) launching the negotiations on the creation of the Economic and Monetary Union, as a prelude of the future European Union; 2) recognizing of Germany's borders with Poland on the Oder-Neisse line; 3) maintaining Germany unified in NATO and 4) confirming Germany's denuclearization. These were the necessary conditions without which President François Mitterrand did not want to discuss with Mihail S. Gorbachev about „German reunification".

Keywords: Mitterrand, Kohl, UE, CEE, Franța, Kiev, URSS, Gorbaciov, SUA, Malta

În discursul ținut pe 18 iulie 1948 la Universitatea pentru străini din Perugia, contele Carlo Sforza, ministru de Externe al Italiei (1947–1951) și rector al Universității, menționa: „Problema Europei este acum în mintea tuturor, în Parlamente, printre oamenii de carte, în fiecare dintre noi. Dacă mi-aș fi exprimat aceste gânduri la Palatul Madama sau la Palatul Montecitorio, poate ar fi trebuit să cântăresc, cu grijă, fiecare cuvânt: acolo, aș fi vorbit în calitate de ministru de externe. Aici, însă, într-o atmosferă de cultură italiană și europeană, pot să vor-

* **Constantin Corneanu**, doctor în istorie, Președintele Consiliului-Director al Asociației Europene de Studii Geopolitice și Strategice „Gheorghe I. Brătianu", România.
https://doi.org/10.58187/rim.129-130.07

besc în nume personal, exprimând preocupări și idei, de o importanță extraordinară, și care nu pot fi dezbătute numai într-un cadru politic...Pentru reconcilierea germanilor cu Europa – element esențial pentru salvarea sa, nu există decât o singură cale: de a-i invita și de a-i așeza pe aceștia, egali între egali, la masa federației economice și politice a Europei occidentale...Fără aceasta, riscăm să construim curând, cu propriile noastre mâini, un iminent pericol german”[1]. Dintr-o astfel de perspectivă putem înțelege faptul că, la mijlocul anilor ‘80, „problema germană” și relația franco-germană aveau să se dovedească esențiale în procesul de construcție europeană, impulsionat de către președintele François Mitterrand și cancelarul Helmut Kohl. Summit-ul franco-sovietic de la Kiev din 6 decembrie 1989 reprezintă un reper esențial în drumul spre Tratatul de la Maastricht (7 februarie 1992) și mai puțin un episod din „complotul” sovieto-occidental împotriva României socialiste.

Franța-Germania, un tandem dorit

În Raportul Misiunii Hoover, din martie 1947, se menționa în mod explicit *că există o singură cale de refacere a Europei*, respectiv cea reprezentată de producție. „Întreaga economie a Europei este strâns legată de economia germană prin schimburile de materii prime și cele de produse finite. Productivitatea Europei nu poate fi refăcută fără o refacere a Germaniei, ca și contribuabil la această productivitate...(...) Dacă prin intermediul industriei sale ușoare Germania va reuși să se autosusțină, aceasta ar putea deveni o amenințare pentru Europa; dacă însă, industriei grele i se va permite, în schimb, să funcționeze și să-și exporte produsele, ea va juca un rol activ în recuperarea Europei”[2], consemnau analiștii americani din *Misiunea Hoover*. Totodată, Winston S. Churchill declarase, în 1946, la Universitatea din Zürich, că „prima etapă a creării familiei europene ar trebui să fie un parteneriat între Franța și Germania”[3].

În condițiile presiunii Statelor Unite pentru integrarea noului stat german (Republica Federală a Germaniei/RFG) în organismele de cooperare europeană, precum și al pericolului reprezentat pentru Planul cincinal al Franței de o creștere și un export al producției germane de cărbune în detrimentul nevoilor de materii prime ale Franței, administrația de la Quai d’Orsay a înțeles că trebuie să accepte Bonn-ul ca pe un partener privilegiat în efortul de reconstrucție a Europei. Pe 8 mai 1950, Robert Jean Mischlich, reprezentantul ministrului de Externe al Franței, îi va înmâna lui Herbert Blankenhorn, scrisoarea personală a lui Robert Schuman către cancelarul Konrad Adenauer. „Cum sunt pe cale să propun guvernului francez să ia parte la o decizie importantă legată de viitorul relației franco-ger-

[1] Mihaela Mustățea, *Italia și construcția europeană: politica externă italiană în primul deceniu postbelic (1945 – 1955),* Editura Universității, București, 2016, p. 217 – 218.

[2] *Ibidem*, p. 220.

[3] Loredana Pătruțiu-Balteș, *Epoca Mitterrand și impactul său asupra construcției europene*, Editura Lumen, Iași, 2012, p. 314.

mane, al Europei și al păcii, aș dori să-ți prezint declarația pentru care îi voi cere guvernului meu acceptul și publicarea sa”[4], scria Robert Schuman. În declarația lui Robert Schuman, din 9 mai 1950, privind înființarea Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului (CECO)[5], ministrul de Externe al Franței menționa faptul că, în efortul de-a reconstrui Europa, „unificarea națiunilor europene necesită ca opoziția seculară dintre Franța și Germania să fie eliminată”[6].

Pe 14 septembrie 1958, președintele Franței, generalul Charles de Gaulle, și cancelarul Germaniei federale, Konrad Adenauer, se întâlneau pentru prima oară, ceea ce avea să însemne începutul unei relații politice între cele două state cu consecințe în evoluția construcției europene. În septembrie 1962, generalul Charles de Gaulle va vizita RFG-ul și va declara în cadrul unei conferințe de presă: „Dacă solidaritatea franco-germană nu ar exista sau ar fi încetat să existe, întreaga Europă ar fi expusă a fi opera demonului ce aduce nenorociri”[7]. Pe 22 ianuarie 1963 se va semna *Tratatul de cooperare franco-german (Tratatul de la Élysée)* care urmărea trei obiective generale: *1) reconcilierea franco-germană; 2) crearea unei veritabile prietenii între cele două state* și *3) construirea Europei Unite*. Totodată, se stabilea un calendar de întâlniri periodice la toate nivelurile politico-administrative ale celor două state astfel încât să poată exista și să se poată amplifica cooperarea în domeniul afacerilor externe, apărării, educației și tineretului. În pofida divergențelor care vor apărea privind construcția comunitară[8] și cea privind statutul teritoriului Sarre[9], președintele de Gaulle va declara în 1966: „Franța nu deține mijloacele necesare pentru a exersa conducerea Europei. Europa este afacerea comună a francezilor și germanilor”[10].

Criza Berlinului (1958 - 1963) i-a oferit președintelui de Gaulle ocazia de a plasa Franța în rolul de apărător al identității europene și a demonstra că Franța înțelege realitățile Europei și este sensibilă la interesele naționale ale Germaniei. Franța

---

4 Mihaela Mustățea, *op. cit*., p. 230.

5 CECO a devenit fundația pentru Comunitatea Economică Europeană și, mai apoi, Uniunea Europeană după Tratatul de la Maastricht. Prin Tratatul de la Paris (18 aprilie 1951), Franța, Italia, RFG, Olanda, Belgia și Luxemburg au acceptat în mod oficial *Declarația Schuman* și au semnat Tratatul de creare a CECO. Tratatul a intrat în vigoare pe 23 iulie 1952. În 1956 s-a semnat Tratatul Comunității Europene a Energiei Atomice (CEEA) și Tratatul Comunității Economice Europene (CEE) care au intrat în vigoare pe 1 ianuarie 1958. Marea Britanie, Danemarca și Irlanda vor intra în CEE în 1973, apoi Grecia (1981), Spania și Portugalia în 1986. Pe 1 noiembrie 1993, CEE va fi redenumită ca Uniunea Europeană (UE). Austria, Finlanda și Suedia vor Adera la UE în 1995, urmate în 2004 de Cehia, Cipru, Estonia, Letonia, Lituania, Malta, Polonia, Slovacia, Slovenia și Ungaria. În 2007 vor Adera România și Bulgaria, iar în 2013 va intra Croația.

6 Loredana Pătruțiu-Balteș, *op. cit.,* p. 315.

7 *Ibidem*, p. 316.

8 Franța își imagina o Europă a națiunilor, cu un rol important pentru cuplul franco-german, în timp ce Germania dorea o Europă comunitară. Totodată, Bonn-ul considera că relația franco-germană nu trebuia să fie folosită de liderii politici de la Paris împotriva Marii Britanii.

9 În urma unui referendum, teritoriul Sarre devine de la 1 ianuarie 1957 un land al RFG-ului.

10 Loredana Pătruțiu-Balteș, *op. cit*., p. 318.

era gata să admită puterea militară și economică a Germaniei și să sprijine unificarea germană în schimbul recunoașterii de către Bonn a Franței ca lider politic al Europei. Retragerea Franței din NATO (1966) și veto-ul francez din 1967 privind intrarea Marii Britanii în CEE au condus la o răcire a relațiilor franco-germane, mai ales după retragerea de la putere a generalului Charles de Gaulle.

Acceptarea înălțării Zidului Berlinului (13 august 1961) de către SUA a generat în rândurile politicienilor Germaniei Federale un șoc. Într-un astfel de context, o parte a elitei economice și politice vest-germane a sprijinit noua orientare de politică externă a RFG-ului, respectiv *„Ostpolitik-ul"* lui Willy Brandt. Viitorul **c**ancelar federal Willy Brandt[11] avea să susțină mai târziu că

[11] Inițiatorul „Ostpolitik"-ului, Willy Brandt, cu nume de cod POLIARNIK („Polarul"), era un mai vechi *„prieten"* al ofițerilor sovietici de informații. Viitorul cancelar al RFG-ului (născut Herbert Frahm) avea să devină, în perioada anilor '30, liderul secțiunii de tineret a Sozialistische Arbeiterpartei (SAP), o aripă de stânga desprinsă din Partidul Social-Democrat (SPD). După 30 ianuarie 1933, Willy Brandt se va refugia în Norvegia unde va lucra ca ziarist. Participă la războiul civil din Spania, din februarie 1937, unde va fi intermediar între membrii SAP din Brigăzile Internaționale și milițiile neotroțkiste POUM. În toată această perioadă se va afla sub atenta supraveghere a ofițerilor sovietici de informații externe, aflați pe frontul din Spania. După 22 iunie 1941, liderul social-democrat german și-a revizuit atitudinea față de Moscova. Rezidența NKVD din Stockholm, unde se mutase Willy Brandt după invazia germană asupra Norvegiei, a raportat că există serioase disensiuni în rândurile „troțkiștilor norvegieni" și că există unii, precum W. Brandt, care ar dori să colaboreze cu URSS. Willy Brandt a fost contactat, în toamna anului 1941 de către un ofițer operativ din rezidența de la Stockholm, M. S. Ohunev (nume de cod OLEG), care i-a lăsat, negăsindu-l acasă, cartea de vizită. În cursul zilei următoare, Willy Brandt a petrecut trei ore, la ambasada URSS, într-o convorbire cu Ohunev și cu rezidentul NKVD, Mihail Sergheievici Vetrov. Sovieticii i-au propus să se ocupe de obținerea de informații, de la prietenii săi norvegieni, asupra forțelor și operațiunilor germane în Norvegia. Pe parcursul următoarelor nouă luni, Willy Brandt s-a întâlnit, în mod clandestin, de două ori pe lună, cu ofițerii sovietici din rezidența de la Stockholm și chiar a primit suma de 500 de coroane pentru care a semnat o chitanță. POLIARNIK a oferit informații și Intelligence Service-ului, în cazul crucișătorului german *Tirpitz*, și a contribuit la o mai bună înțelegere, de către Moscova, a presiunilor care se făceau de către Germania asupra Suediei pentru a se alătura Pactului Anticomintern, precum și-a planurilor de-a scoate în afara legii Partidul Comunist Suedez. Arestarea de către poliția suedeză, în vara anului 1942, a doi agenți cehi ai rezidenței NKVD - TERENTI și VANIA - l-a determinat pe Willy Brandt *să rupă legătura secretă cu ofițerii NKVD, în ciuda insistențelor acestora. A acceptat, totuși, să viziteze ambasada sovietică din Stockholm și să se întâlnească uneori cu ofițeri de informații ce lucrau sub acoperire diplomatică. Rezidența NKVD din Stockholm a raportat, în 1943, că POLIARNIK avea, de asemenea, legături cu ofițeri de informații britanici și americani, aflați în Suedia, precum și cu fostul secretar al Troțkiștilor Norvegieni. Dosarul operativ al lui Willy Brandt* a fost distrus în 1959, astfel încât amenințările generalului Aleksandr Mihailovici Saharovski, șeful Direcției Generale I (Informații Externe) a KGB-ului (1956-1971) - respectiv „Avem destule mijloace pentru a vă pricinui necazuri", în condițiile în care POLIARNIK refuza să coopereze, din nou, cu Moscova - nu au putut fi puse în aplicare. La 27 mai 1969, KGB-ul a raportat CC al PCUS faptul că omologii din RDG solicită fotocopiile documentelor din arhive asupra trecutului nazist al cancelarului vest-german Kurt Georg Kiesinger pentru a fi utilizate ca măsuri de compromitere a acestuia. Moscova nu a putut să-i refuze pe aliații est-germani, iar în toamnă Willy Brandt va deveni cancelar al RFG (A se vedea: Vasili Mitrokhin, Christopher Andrew, Arhiva Mitrokhin. KGB în Europa și în Vest, Editura Orizonturi&Sirius, București, 2003, p. 438 - 443).

„Ostpolitik"-ul[12] său a fost rezultatul dezamăgirii sale provocate de reacția Statelor Unite la construirea Zidului Berlinului. Pe filiera KGB-ului, la 9 septembrie 1969, conducerea de la Moscova primea o ofertă de colaborare politică din partea conducerii Partidului Social-Democrat vest-german, respectiv prin Egon Bahr, omul de încredere al viitorului cancelar Willy Brandt. „Dacă dăm crezare lui Zewditz, există în mediile industriale din Germania Federală forțe susceptibile de a facilita normalizarea raporturilor cu URSS; totuși, posibilitățile lor sunt limitate din pricina faptului că relațiile economice dintre RFG și URSS se află în «stadiu embrionar». (…) După informațiile aflate în posesia noastră, conducerea celuilalt partid la putere în Germania de Vest, Democrația creștină, face eforturi pentru a intra în contacte neoficiale cu reprezentanți ai părții sovietice și se declară dispusă să stabilească „un amplu dialog susceptibil să lămurească multe puncte obscure din cele două lagăre". Analiza documentelor primite atestă faptul că cele două mari partide concurente din RFG se tem fiecare că adversarul lor politic le va răpi inițiativa în domeniul reglementării relațiilor cu Uniunea Sovietică și sunt gata să poarte, cu titlu neoficial, fără divulgări în presă, tratative care pe viitor ar putea contribui la întărirea poziției și prestigiului lor"[13], raporta Iuri V. Andropov, președintele KGB-ului, către Biroul Politic al CC al PCUS[14].

Ca urmare a „Ostpolitik"-ului RFG[15], NATO și lumea occidentală aveau să fie subminate de sovietici, iar relațiile Est-Vest au fost multă vreme infectate de virusul defetismului. „Aproape că nu a existat fruntaș social-democrat care să se deplaseze în RDG pentru discuții politice și să nu se distanțeze acolo de politica mea și a prietenului meu Ronald Reagan – așa cum se poate citi astăzi în actele

---

[12] În aprilie 1972, liderul creștin-democraților (UCD), Rainer Barzel, a înaintat o moțiune de neîncredere, în Bundestag, împotriva PSD. Departamentul Principal de Informații (Externe) al STASI (HVA) a intervenit, la solicitarea KGB-ului, cu puțin timp înainte de votul crucial, și a recrutat un deputat corupt din UCD, Julius Steiner, cu numele de cod SIMSON. Pentru 50.000 de mărci, SIMSON a votat împotrivă, iar moțiunea a căzut cu o diferență de două voturi. „Ostpolitik"-ul a rămas în viață.

[13] Vladimir Bukovski, *Judecată la Moscova*, Editura Albatros, București, 1998, p. 15.

[14] Pe baza informațiilor rezidenței KGB din RFG, și nu numai, Biroul Politic al CC al PCUS avea să ordone ca întreaga rețea a spionajului sovietic din Europa Occidentală să-i urmărească pe socialiști și social-democrați cu scopul transformării mișcărilor politice, reprezentate de aceștia, în instrument al politicii externe sovietice.

[15] CIA-ul a încercat din răsputeri să influențeze „Ostpolitik"-ul Germaniei federale, iar în culisele acestui efort se află implicat și generalul Ion Mihai Pacepa, adjunct al șefului Direcției de Informații Externe (DIE/UM 0920) de la București. Refugierea generalului Pacepa în Occident, la 29 iulie 1978, a favorizat, prin primele sale declarații, un puternic scandal de presă în urma căruia opt deputați social-democrați vest-germani, printre care Joachim Broudre-Groeger *(din 1970 referent personal al lui Egon Bahr)* și dr. Uwe Holz *(președinte, din 1974 până în 1976, al Comisiei Bundestagului pentru colaborare economică, respectiv ajutoare de dezvoltare)*, au fost acuzați de colaborare cu serviciile de informații ale blocului socialist. Campania de presă inițiată de destăinuirile generalului Pacepa, întreținută abil de către CIA, nu numai în RFG, ci și în țările membre NATO, a dus la erodarea prestigiului politic și a imaginii social-democraților vest-germani, dar și la viitorul lor eșec electoral în favoarea creștin-democraților lui Helmut Kohl.

PSUG. Un rol de precursor în acest «surogat» politic în problema germană a social-democraților l-a jucat tocmai organizația PSD din Berlinul Occidental, care la un congres de la mijlocul anilor ’80, în aplauzele reprezentanților ministerului de externe al RDG, invitați acolo, a prezentat rezoluția principală potrivit căreia Republica Federală ar trebui să promoveze și să apere politica de pace a Uniunii Sovietice, la nevoie «până la conflict în alianța NATO». A fost rușinos felul în care mii și mii au demonstrat în anul 1987, în timpul sărbătoririi a 750 de ani de existență a Berlinului, când Ronald Reagan a venit la Berlin și, din fața Porții Brandenburg, s-a adresat lui Gorbaciov cerându-i să dărâme zidul”[16], mărturisea Helmut Kohl, liderul creștin-democraților vest-germani.

Începând din 1974, alianța franco-germană va deveni cu adevărat privilegiată ca urmare a relației foarte bune dintre președintele Valéry Giscard d’Estaing și cancelarul Helmut Schmidt, ceea ce va permite armonizarea politicilor economice ale celor două state, începând din 1975. Ca urmare a sprijinului politic al RFG-ului, președintele Valéry Giscard d’Estaing va reuși să obțină votul statelor membre ale CEE pentru crearea Consiliului European[17] (în 1974), precum și alegerea deputaților din Parlamentul European prin sufragiu universal direct[18]. Pe 13 martie 1979, Consiliul European de la Copenhaga va decide crearea Sistemului Monetar European ceea ce va conduce la apariția ECU (European Currency Unit) și, astfel, la limitarea fluctuației monedelor statelor membre într-un cadru fixat în jurul unui curs pivot.

Președintele François Mitterrand va încerca să dezvolte relații politice bune și cu alte state membre ale CEE, respectiv, Marea Britanie, astfel încât construcția europeană să avanseze. Relația politică și umană foarte bună dintre Valéry Giscard d’Estaing și cancelarul Helmut Schmidt, ceea ce avea să genereze declarații favorabile ale cancelarului vest-german pentru adversarul lui Mitterrand în campania prezidențială, au făcut ca relația franco-germană să aibă un trend descendent la începutul anilor ’80. Totodată, președintele François Mitterrand va stabili și dezvolta o „prietenie privilegiată”[19] cu Republica Democrată Germană (RDG). Referindu-se la convingerile și viziunile de politică externă ale preșe-

[16] Helmut Kohl, *Am vrut unitatea Germaniei*, Editura Institutul European, Iași, 1999, p. 38.

[17] Consiliul European reprezintă forumul politic suprem al UE, format din șefii de stat și de guvern ale statelor membre, președintele Comisiei Europene și al Consiliului European.

[18] În contextul campaniei electorale din primăvara anului 1979 privind alegerile pentru Parlamentul European, noul prim-ministru al Marii Britanii din 4 mai 1979, Margaret Thatcher, avea să afirme: „Credem într-o Europă liberă, nu o Europă standartizată. Reduceți acea diversitate care există între statele membre și veți sărăci întreaga Comunitate (…) Insistăm ca instituțiile Comunității Europene să fie astfel administrate încât să sporească libertatea individului pe întregul continent. Acestor instituții nu trebuie să li se permită să se piardă în hățișurile birocrației. Ori de câte ori nu reușesc să extindă libertatea, instituțiile trebuie să fie criticate și echilibrul să fie restabilit” (Apud Christopher Booker, Richard North, Uniunea Europeană sau Marea amăgire. Istoria secretă a construcției europene, Editura Antet, București, 2004, p. 131).

[19] Loredana Pătruțiu-Balteș, *op. cit.,* p. 321.

dintelui François Mitterrand, consilierul său personal, Jacques Attali, mărturisea: „Statele Unite erau, în ochii lui, singura supraputere incontestabilă, pe care o accepta ca atare și cu care o alianță militară, limitată geografic la Europa, îi părea necesară contra oricărei veleități agresive venite din Est”[20]. Președintele François Mitterrand era favorabil prezenței trupelor americane și a armamentului nuclear american în Europa, însă considera că Statele Unite sunt „o putere invadatoare, pe care trebuia s-o ții la distanță”[21]. Totodată, după cum mărturisea Jacques Attali, „credea, de asemenea, că Franța trebuia să facă orice pentru ca Europa să se unească și să devină progresiv o putere mondială pe plan economic, politic și militar”[22]. François Mitterrand era de părerea relația franco-germană trebuia, totuși, păstrată și întărită. „De Gaulle avea nevoie să treacă prin Moscova pentru a se duce la Washington. Pentru mine, ruta spre Moscova trece prin Washington, iar cea spre Bruxelles, prin Bonn”[23], avea să afirme François Mitterrand în 1981 în dialogul cu Jacques Attali.

În timpul întâlnirii la nivel înalt de la reuniunea G-7 desfășurată la Ottawa, pe 19 iulie 1981, președintele François Mitterrand l-a informat pe Ronald Reagan despre operațiunea „Farewell”[24] și despre pericolele care pândeau Occiden-

[20] Jacques Attali, *François Mitterrand* așa cum a fost, Editura Historia, București, 2008, p. 200.

[21] *Ibidem.*

[22] *Ibidem.*

[23] *Ibidem*, p. 201.

[24] Operațiunea a debutat în primăvara anului 1981, ca urmare a depunerii la sediul contraspionajului francez (Direction de la Surveillance du Territoire - DST), de pe Rue des Saussaies nr. 11, a două scrisori. Un cetățean francez care lucra la ambasada Franței din URSS explica, într-o primă scrisoare, faptul că un prieten sovietic i-a înmânat la Moscova, cu două luni în urmă, o scrisoare pentru DST. În cea de-a doua scrisoare, cetățeanul sovietic pretindea că a lucrat la Paris în anii ’60, în cadrul ambasadei sovietice și că dorea să-și ofere serviciile Franței. DST-ul l-a identificat pe cetățeanul sovietic ca fiind colonelul Vladimir Ipolitovici Vetrov (nume de cod FAREWELL în dosarele contraspionajului francez), ofițer în Direcția T (S&T/Știință și Tehnică) a Direcției Generale I (Informații Externe) a KGB. Vasili Mitrokhin și Christopher Andrew aveau să consemneze faptul că Vladimir Ipolitovici Vetrov „era un francofil înflăcărat, profund deziluzionat de sistemul sovietic și nemulțumit de transferul său de la operațiuni la analiză în cadrul Direcției T” (Apud Vasili Mitrokhin, Christopher Andrew, *op. cit.,* p. 473 - 474). În perioada martie – decembrie 1981, colonelul Vladimir Ipolitovici Vetrov a oferit DST-ului peste 4.000 de documente ultrasecrete ale Direcției T (S&T) a KGB-ului, precum și numele a 422 de agenți sovietici din 15 țări occidentale. Colonelul Vladimir I. Vetrov (FAREWELL) cunoștea toate dosarele spionajului științific și tehnologic sovietic, precum și pe ofițerii KGB care lucrau la Moscova și în rezidențele din întreaga lume, împreună cu identitatea „surselor”. Colonelul V. I. Vetrov nu a cerut niciodată nimic DST-ului în schimbul serviciilor aduse Franței și, implicit, Lumii Libere. Spera doar ca, atunci când va reuși să fugă din URSS, să i se acorde posibilitatea unei existențe decente pe teritoriul francez. Prin intermediul lui FAREWELL, Occidentul a aflat numele ofițerilor KGB și ale colaboratorilor săi prețioși, care formau „Linia X” (spionaj tehnico-științific). Cu „ajutorul” colonelului V. I. Vetrov au putut fi identificați, în ansamblul țărilor occidentale, 222 de ofițeri KGB, care căutau informații tehnico-științifice, și 70 de agenți, care urmăreau să obțină informații militare. Operațiunea „Farewell” desfășurată de către DST cu avizul „discret” al CIA, în perioada martie 1981 – februarie 1982, a permis expulzarea, la 5 aprilie 1983, a 47 de ofițeri de informații sovietici din Franța și lichidarea, astfel, a rețelei de informații tehnico-științifice a KGB

tul. Operațiunea „Farewell”[25] i-a permis președintelui Franței să-și dovedească loialitatea față de interesele NATO (SUA) și ale Occidentului, în condițiile în care liderii politici americani „îl luaseră pe François Mitterrand drept un agent al comunismului internațional”[26].

Relațiile franco-sovietice sub noi auspicii

Liderii de la Kremlin și mass-media sovietică au privit cu reticență victoria socialiștilor francezi din 1981 și s-au temut de reușita experienței socialiste franceze. Abia din vara anului 1982, sovieticii și-au mai atenuat criticile manifestându-și simpatia față de stânga franceză. În pofida faptului că premierul francez Pierre Mauroy avea să critice politica externă a URSS-ului față de Polonia, precum și cea a Statelor Unite față de El Salvador, Franța și Uniunea Sovietică aveau să sărbătorească în 1984 cei 60 de relații diplomatice. Evenimentul a generat publicarea de numeroase articole în revistele și jurnalele de mare tiraj, lucrări cu caracter istoric, subliniindu-se faptul că răcirea relațiilor sovieto-franceze, după venirea socialiștilor la putere, a fost o anomalie.

Într-o convorbire telefonică din 24 ianuarie 1984, referitor la perspectivele de viitor ale Uniunii Sovietice, președintele François Mitterrand îi va explica premierului britanic Margaret Thatcher, următoarele: „După părerea mea, până la sfârșitul secolului, imperiul sovietic se va prăbuși. Tinerii așteaptă mai mult de la consum. Iar poliția nu poate împiedica consumul. Trebuie să-l promovezi și să te deschizi. Și atunci vor apărea lucrurile noi. URSS-ul nu va mai putea păstra distanța. Eu nu voi mai vedea acest lucru, dar în anul 2000 totul va fi diferit. Numai armata va mai putea încetini declinul când imperiul va începe să se rupă. Din acea clipă, modernitatea va invada societatea lor. Conducătorii au încetat să-și mai omoare opozanții. Este slăbiciunea lor!”[27].

Președintele François Mitterrand va vizita Moscova pe 20 iunie 1984 pentru a-l întâlni pe noul secretar general al PCUS, Konstantin U. Cernenko, „un apa-

(„Linia X”), acest fapt având efecte negative pentru economia și cercetarea productivă sovietică. Colonelul Vladimir I. Vetrov a fost executat de către KGB în 1985.

[25] Referindu-se la natura relațiilor franco-sovietice, după succesul operațiunii „Farewell”, François Mitterrand declara într-o ședință a Consiliului de Miniștri francez: „În echilibrul european, sovieticii știu că Franța poate fi interlocutorul lor principal, pentru că Anglia are tendința să se alinieze după tezele americane, iar Germania nu are întreaga libertate de decizie în domeniu (...) . Sovieticii trebuie să se obișnuiască cu ideea că Franța are politica ei. Franța nu e de vânzare, nu te poți mulțumi să obții contracte și apoi să nu mai continui relațiile. Sovieticii trebuie să înțeleagă că n-au de-a face cu un piept slab. Îndată ce vor înțelege acest lucru, totul va merge bine. În acest domeniu, există un secret pe care nu trebuie să-l etalezi mai mult decât trebuie: spionajul e o practică a tuturor țărilor. E o artă admisă și interzisă în același timp (...) E păcat că s-a întâmplat ca interdicția noastră să cadă tocmai pe spioni ruși; mi-ar fi plăcut să cădem și peste alții; este drept, însă, că atunci când e vorba despre aliații noștri, ei au poate mai multe facilități de a-și procura informații decât sovieticii; cercetările lor sunt mai puțin dificile!” (Apud Jacques Attali, *op. cit.,* p. 227).

[26] *Ibidem*, p. 204.

[27] Jacques Attali, *op. cit.,* p. 227 – 228.

ratcik lipsit de personalitate și bolnav”[28], care preluase funcția după decesul lui Iuri V. Andropov pe 9 februarie 1984. Referindu-se la întâlnirea dintre François Mitterrand și Konstantin U. Cernenko, Jacques Attali va consemna: „Sosind la Kremlin, unde am fost cazați, în după-amiaza aceea, am fost bulversat de prima întâlnire între cei doi oameni, la care, ca la multe întrevederi cu șefi de stat străini, am fost singurul care a asistat. Slab de i se vedeau oasele, dus de subsuori până la fotoliul său, Cernenko a citit cu o voce stinsă un text, din care o parte apăruse în „Pravda” din acea dimineață. Alt text era o analiză sofisticată care detalia armele nucleare franceze cele mai secrete pe care sovieticii doreau să le știe distruse. Expunerea lui suna la ureche ca o amenințare: la Moscova, se știa totul despre armamentul nostru și doreau să termine cu el. Mi-am dat seama că șefii celor două supraputeri mondiale erau doi bătrânei care aspirau, și unul și celălalt, la nimic altceva decât să dezarmeze Franța”[29]. Konstantin U. Cernenko a încetat din viață pe 10 martie 1985[30], iar „delfinul” lui Iuri V. Andropov, Mihail S. Gorbaciov[31], avea să fie ales secretar general al PCUS a doua zi (11 martie 1985).

---

[28] Vasile Buga, *Apusul unui Imperiu. URSS în epoca Gorbaciov. 1985-1991*, Editura INST, București, 2007, p. 18.

[29] Jacques Attali, *op. cit.,* p. 228.

[30] „Domnea o stare de «așteptându-l pe Gorbaciov» încă de la moartea lui Andropov. Țara era deja o rușine sub Brejnev. Sub Cernenko a devenit o farsă odioasă”, nota în jurnalul său Anatoli Cerniaev (Apud Victor Sebestyen, *1989. Prăbușirea Imperiului Sovietic*, Editura Litera, București, 2009, p. 118). CIA comunicase decidenților politici de la Casa Albă faptul că serviciile de informații finlandeze considerau că va urma o luptă pentru putere între *„reacționarul Grigori Romanov, șeful partidului comunist din Leningrad, băutor învederat, pe care finlandezii, dată fiind apropierea, îl cunoșteau cum nu se putea mai bine, și o altă persoană, care ar putea marca o schimbare în bine, «tipul» acesta nou, Mihail Gorbaciov”* (Apud Michael R. Beschloss, Strobe Talbott, *La cele mai înalte nivele*, Editura Elit, București, 1994, p. 17).

[31] S-a născut pe 2 martie 1931 în satul Privolinoe din ținutul Stavropol, în sudul Rusiei, într-o familie de țărani. Era pasionat de matematică, fizică și literatură, însă se implica și în munca câmpului. La 17 ani va fi decorat cu Ordinul „Drapelul Roșu al Muncii” pentru ajutorul acordat tatălui său pe combină. Gorbaciov a absolvit Facultatea de Drept a Universității de Stat „M. V. Lomonosov” din Moscova în 1955. În 1952 a fost primit în PCUS, iar în 1953 s-a căsătorit cu Raisa Maximovna Titarenko, studentă la Facultatea de Filosofie a aceleiași Universități. A lucrat pentru puțină vreme la procuratura din orașul Stavropol, iar, mai apoi, pe linia organizației de Komsomol din postura de adjunct al șefului Secției de Propagandă a Comitetului de Komsomol al ținutului Stavropol. În perioada 1966-1968 a condus Comitetul orășenesc de partid Stavropol, iar în anii 1968-1970 a fost secretar al Comitetului de ținut Stavropol al PCUS. În aprilie 1970 a fost ales prim-secretar al Comitetului de ținut Stavropol al PCUS la recomandarea fostului prim-secretar L. N. Efremov și a lui F. D. Kulakov, devenit secretar cu probleme agrare al CC al PCUS, iar în 1971 a devenit membru al CC al PCUS. În 1967, Mihail S. Gorbaciov a absolvit cursurile fără frecvență ale Facultății de Științe Economice din cadrul Institutul Agronomic din Stavropol. În noiembrie 1978 a devenit secretar cu probleme agrare al CC al PCUS în locul lui F. D. Kulakov, care decedase. Din perioada studenției datează o prietenie aparte cu doi tineri intelectuali evrei, respectiv Zdeněk Mlynář (viitor adept al reformelor lui Alexander Dubček din 1968) și Vladimir Liberman, un intelectual care va intra în anii următori în conflict cu linia PCUS, din cauza gândirii sale neortodoxe și pătrunzătoare. Îl va cunoaște în studențe și pe Anatoli I. Lukianov, fost secretar al Biroului de Komsomol al Facultății de Drept, viitor șef

În octombrie 1985, François Mitterrand se va întâlni cu Mihail S. Gorbaciov, noul secretar general al PCUS, iar Jacques Attali va consemna: „Omul mi s-a părut, în mod decisiv, diferit de ceilalți conducători sovietici: nu bâlbâia, ca aceia, note redactate de serviciile Comitetului Central; improviza și nota el însuși idei care îi veneau ascultând. Mi-a creat sentimentul că aspira la o reală schimbare în societatea sovietică, spre un plus de libertate, dar fără a se atinge de structurile economice. Credea că comunismul este compatibil cu democrația"[32]. În dialogurile epistolare cu președintele Statelor Unite (octombrie 1985) și cu premierul Marii Britanii (iulie 1986), președintele François Mitterrand își afirma optimismul în ceea ce privește relațiile Est-Vest, după o întâlnire cu Mihail S. Gorbaciov, precum și teama că, totuși, secretarul general al PCUS este „produsul unui sistem care nu-i lasă decât o slabă marjă de manevră"[33]. Pe 21 august 1986, Margaret Thatcher îi scria președintelui Franței că vede în Mihail S. Gorbaciov „un om care nu este cât de puțin angajat în sistem și mai puțin naționalist decât precedesorii săi"[34]. Cancelarul Helmut Kohl îl compara pe secretarul general sovietic cu Joseph Goebbels, declarând, în martie 1987, că „manifestă o simpatie sceptică față de liderul sovietic"[35] și, totodată, este convins că Mihail S. Gorbaciov „nu vrea decât să facă sistemul comunist mai eficace și mai atractiv"[36].

Mihail S. Gorbaciov avea să-și afirme noile principii și metode de politică externă, cu ocazia unei conferințe ținute, în mai 1986, în fața funcționarilor superiori din Ministerul de Externe al URSS: *„În prezent trebuie să învățăm cât se poate de repede a transpune ideile și orientările în acțiuni concrete și s-o facem având mereu în minte - atât în lucrurile mari cât și în cele mici - obiectivele momentului și perspectivele strategice. (...) Este neapărat necesar a evalua cu precizie situația și a stabili planuri concrete. Trebuie acordată mai multă atenție elaborărilor, previziunii evenimentelor, trebuie sesizată orice posibilitate de creștere a eficacității, facultății de manevră rațională și a dinamismului global al politicii noastre externe"*[37]. Fostul ofițer KGB Oleg Gordievski avea să mărturisească liderilor politico-militari și analiștilor din Occident că noul lider de la Kremlin, încă de când a preluat

al Secretariatului Prezidiului Sovietului Suprem al URSS (1977 – 1982) și, mai apoi, președinte al Sovietului Suprem al URSS. Președintele KGB, Iuri V. Andropov, îl va proteja și sprijini în cariera politică de la Moscova pe Mihail S. Gorbaciov. Fostul președinte al KGB, Vladimir A. Kriucikov, mărturisea: *„Cred că Andropov și Gorbaciov au avut aceeași poziție, aceeași ideologie și poate chiar aceeași metodologie în rezolvarea problemelor"* (Apud Thierry Wolton, *KGB-ul la putere. Sistemul Putin*, Editura Humanitas, București, 2008, p. 25). Din decembrie 1991, Mihail S. Gorbaciov este președintele Fundației Internaționale de Cercetări Politologice și Social-Economice (Fundația Gorbaciov). A se vedea: Mihail Gorbaciov, *Amintiri. Viața mea înainte și după perestroika*, Editura Litera, București, 2013, 651 p.

32 Jacques Attali, *op. cit.*, p. 231.

33 Loredana Pătruțiu-Balteș, *op. cit.*, p. 268.

34 *Ibidem.*

35 *Ibidem.*

36 Loredana Pătruțiu-Balteș, *op. cit.*, p. 268.

37 Mihail Gorbaciov, *Memorii*, Editura Nemira, București, 1994, p. 135.

puterea în martie 1985, a considerat că există două priorități majore în privința operațiunilor externe ale KGB-ului, respectiv existența unui serviciu de informații dinamic ca urmare a unei politici externe dinamice[38] și, totodată, *„inițiativele fără precedent demarate de el trebuiau urmărite în cel mai complet și rapid mod posibil, prin reacția occidentală suscitată”*[39].

În martie 1987, Mihail S. Gorbaciov avea să declare în fața membrilor Biroului Politic al CC al PCUS: „Sarcina importantă este utilizarea potențialului științific și tehnologic vest-european. Și aceasta cu atât mai mult, cu cât prietenii noștri din Europa de Est au reușit deja s-o facă. Apropierea noastră de Europa occidentală le-ar face munca mai ușoară (...) Fără Europa, nu suntem, în realitate, capabili de nimic. (...) Nu să separăm Europa Occidentală de Statele Unite, ci mai

[38] Dezintegrarea Uniunii Sovietice a surprins întreaga comunitate politico-militară occidentală (NATO și CEE) ceea ce a generat numeroase controverse privind modul în care comunitățile de intelligence occidentale au realizat informarea liderilor NATO și ai CEE. Amiralul William James Crowe Jr., președintele Comitetului Întrunit al Șefilor de State-Majore (1985 – 1989), referindu-se la rapoartele CIA despre evenimentele din URSS, declara: *„Vorbeau despre Uniunea Sovietică ca și cum nu ar fi citit niciodată ziarele, cu atât mai puțin rapoartele serviciilor de spionaj”* (Apud Victor Sebestyen, *1989. Prăbușirea Imperiului Sovietic*, Editura Litera, București, 2009, p. 250 – 251). Senatorul Daniel Patrick Moynihan avea să confirme faptul că anumitor membri ai CIA li s-a impus să tacă în ceea ce privește modul de interpretare și analiză a informațiilor privind URSS. Ambasadorul Robert D. Blackwill, specialistul Consiliului Național de Securitate (NSC) al SUA pentru afacerile sovietice și europene între 1989 și 1990, mărturisea că disprețul pentru analizele CIA era cvasigeneral în acea perioadă. „Agenția încă producea grămezi de analize pe care nu le citeam niciodată. În cei doi ani, nu am citit nicio estimare națională. Nici măcar una. Iar cu excepția lui Gates (Robert – n. n.), nu cred că mai era cineva la NSC care să facă asta”, mărturisea Robert D. Blackwill (Apud Tim Weiner, *CIA. O istorie secretă*, Editura Litera, București, 2011, p. 685). În septembrie 1988, analiștii CIA scriau: „Nu avem motive să ne îndoim de dorința sovieticilor de a folosi forța armată pentru a menține conducerea partidului și pentru a păstra poziția sovietică în regiune...Viziunea lui Gorbaciov despre o «casă europeană comună», despre dezvoltarea unei cooperări intra-europene implică un grad de autonomie națională mult mai mare decât poate aproba el sau orice alt lider sovietic...Moscovei îi va fi din ce în ce mai dificil să promoveze această direcție în Vest fără să introducă divizii noi și în Europa de Est. Zidul Berlinului va rămâne...” (Apud Victor Sebestyen, *op. cit*., p. 214). Milt Bearden, șeful Diviziei Sovietice a Serviciului Clandestin al CIA, avea să privească mut de uimire transmisia CNN ce înfățișa căderea Zidului Berlinului pe 9 noiembrie 1989. CIA a editat, în cooperare cu *Center for the Study of Intelligence* din Washington, în anii 1999 și 2001, două volume care conțineau documente declasificate ale CIA privind analizele despre URSS din ultima perioadă a Războiului Rece. Primul volum (*At Cold War's End*) a fost editat de către istoricul Benjamin B. Fischer, iar cel de-al doilea (*CIA's Analysis of the Soviet Union 1947 – 1991*) de către istoricii Gerald K. Haines și Robert E. Leggett. Volumele cuprind o serie de *National Intelligence Estimates (NIE)* și *National and Special National Intelligence Estimates (SNIE)* cu privire la evoluția URSS și sunt așezate, în ordine cronologică, însă „cu o logică demonstrativă, evident refăcută a posteriori, vizibilă în alegerea și organizarea documentelor” (Apud Catherine Durandin, *CIA în război*, Editura Incitatus, București, 2003, p. 201). Miza era obținerea calificativului „Good Job” pentru CIA din partea opiniei publice interne și internaționale.

[39] Christopher Andrew, Oleg Gordievski, *KGB. Istoria secretă a operațiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov*, Editura All, București, 1994, p. 446.

degrabă să îndepărtăm Statele Unite de Europa"[40]. Trebuie să remarcăm faptul că programul politic lansat de Mihail S. Gorbaciov a dus în final, vis-à-vis de NATO și Occident, la ceea ce avea să-i declare politologul rus Gheorghi A. Arbatov[41], în 1989, unui general american, în timpul unei vizite la Bonn: „O să facem un lucru nemaipomenit, o să vă lipsim de dușmanul vostru!"[42].

În contextul noilor transformări din arena relațiilor internaționale, Bettino Craxi, prim-ministrul în exercițiu al Italiei și președinte al Consiliului European, a vizitat Moscova după venirea lui Mihail S. Gorbaciov la putere și a dat semnalul unui nou început în relațiile dintre Comunitatea Economică Europeană (CEE) și Blocul Estic. Mihail S. Gorbaciov avea să declare, după întâlnirea cu liderul politic italian, că este timpul „de a organiza relații reciproc avantajoase între CAER și CEE în chestiuni economice"[43]. Liderul de la Kremlin comunica, totodată, faptul că „în măsura în care țările CEE acționează ca o „entitate politică", noi suntem gata să căutăm un limbaj comun cu ea și asupra problemelor internaționale"[44].

În iunie 1985, secretarul CAER, Viaceslav Sîciov, i-a comunicat oficial președintelui Comisiei Europene, Jacques Delors, că organizația pe care o reprezintă dorește să stabilească relații oficiale cu CEE. Relațiile dintre CEE și URSS, secondată de Blocul țărilor socialiste, aveau să se dezvolte, în perioada imediat următoare vizitei lui Bettino Craxi la Moscova, mai mult pe tărâm economic decât politic. Jacques Delors avea să declare, la 17 ianuarie 1989, în Parlamentul European, că la întâlnirea la vârf de la Rhodos (2 – 3 decembrie 1988) a Consiliului European el „și-a exprimat regretul personal că, față de cooperarea economică, celei politice i se făcea puțin loc, iar cei Doisprezece nu doreau să cadă de acord asupra unor poziții comune sau să ia inițiative unite în dialogul Est-Vest"[45]. Abia la 24 aprilie 1989, Consiliul Afacerilor Generale al Miniștrilor de Externe din țările membre ale

[40] Thierry Wolton, *op. cit.,* p. 42.

[41] Referindu-se la politologul rus Gheorghi Arkadievici Arbatov (nume de cod VASILI în rezidența KGB), Henry Kissinger scria: *„(Arbatov) era deosebit de subtil în a se juca cu inepuizabilul masochism al intelectualilor americani care luau drept corectă ideea că fiecare dificultate în relațiile americano-sovietice era provocată de stupiditatea sau intransigența americană. El era fără seamăn de ingenios în a demonstra cum ripostele americane îi afectau pe conducătorii pașnici, sensibili de la Kremlin, care erau împinși fără voia lor de către inflexibilitatea noastră în conflicte ce le jigneau firea blajină"* (Apud Vasili Mitrokhin, Christopher Andrew, *Arhiva Mitrokhin. KGB în Europa...,* p. 219).

[42] „Odată, demult, Agenției îi fusese ușor să fie unică și mistică. Nu era o instituție. Era o misiune. Iar misiunea era o cruciadă. Apoi ni s-a luat Uniunea Sovietică și nu ne-a mai rămas nimic. Nu avem o istorie. Nu avem un erou. Până și medaliile noastre erau secrete. Iar acum s-a încheiat și misiunea. Fini", mărturisea Milt Bearden, șeful Diviziei Sovietice a Serviciului Clandestin al CIA (Apud Tim Weiner, *op. cit*., p. 450). Phil Giraldi, șeful stației CIA din Barcelona, scria: *„Tragedia fundamentală este una spirituală. Cei mai mulți dintre ofițerii tineri pe care îi cunoșteam eu au demisionat. Erau cei mai buni și mai străluciți. 80 sau 90% din oamenii pe care îi știam eu, aflați în culmea carierei, și-au făcut bagajele. Nu mai exista motivație. Se pierduse entuziasmul"* (*Ibidem,* p. 451).

[43] Karen E. Smith, *Politica externă a Uniunii Europene*, Editura Trei, București, 2004, p. 61.

[44] *Ibidem*.

[45] *Ibidem*, p. 88.

CEE a decis că trebuie să existe o abordare coerentă a politicii CEE față de Europa de Est. „Dezvoltările politice rapide au convins, evident, țări precum Marea Britanie și Franța de nevoia unei coordonări mai bune, chiar dacă aceasta înseamnă o oarecare încălcare a ariei relațiilor politice Est-Vest pe care statele membre le păzeau cu atâta gelozie pentru ele”[46], scria un observator al evenimentelor aflate în desfășurare în acele clipe.

În cadrul Consiliului European de la Madrid, din 26 - 27 iunie 1989, liderii politici ai țărilor membre ale CEE „au reafirmat deplina valabilitate a abordării cuprinzătoare, integrând aspectele politice, economice și de cooperare pe care Comunitatea Europeană și statele ei membre le urmează în relațiile lor cu URSS și cu țările din Europa Centrală și de Est”[47]. Liderii politici europeni și-au reafirmat hotărârea lor și a statelor membre ale Comunității Europene „de a juca un rol activ în sprijinirea și încurajarea schimbărilor pozitive și a reformei”[48]. La întâlnirea „G-7” de la Paris din 14 - 16 iulie 1989, CEE s-a manifestat ca principalul actor al relațiilor Occidentului cu Blocul Estic reformator. Liderii G-7 au decis că politica față de reformele aflate în derulare în Europa de Est urma să se subsumeze următoarelor trei scopuri: *1) ajutorul CEE intenționa să faciliteze reformele economice; 2) reformele urmau să ajute fiecare țară din Europa de Est să se integreze în economia mondială* și *3) crearea unei nou cadru de securitate europeană regională*. „Demonstrația practică a relevanței Comunității pentru reconstrucția Europei ca întreg a facilitat apariția unui consens în interiorul Comunității și, într-adevăr în afara ei: CE ca atare era ideal plasată pentru a deveni piatra unghiulară a noii construcții europene”[49], scria Peter Ludlow în studiul intitulat *The Politics and Policies of the European Community in 1989.*

Un tandem câștigător: Mitterrand - Kohl

În contextul acestui nou comportament al Uniunii Sovietice în arena relațiilor internaționale, relația de încredere pe care o va stabili președintele Franței cu noul cancelar vest-german, Helmut Kohl, după octombrie 1982, va fi esențială în consolidarea Comunității Europene și, mai apoi, în procesul construcției europene. „Cei doi bărbați aveau multe trăsături comune: amândoi erau provinciali și mândri de asta, neîncrezători în elitele capitalei, excelenți cunoscători ai electoratului lor, hrăniți cu istoria propriei țări, mai mult europeni decât atlantiști, iubind ideile simple și hrana neînzorzonată. Timp de zece ani, n-a trecut o lună fără să se întâlnească. Nici măcar cinsprezece zile fără ca Horst Teltschick, consilierul lui Kohl și eu, care asistam la toate întâlnirile, să nu ne întâlnim în numele lor”[50], va consemna Jacques Attali.

---

46 *Ibidem*, p. 90.
47 *Ibidem*, p. 91.
48 *Ibidem.*
49 *Ibidem.*
50 Jacques Attali, *op. cit*., p. 210.

Pe 20 ianuarie 1983, François Mitterrand va ține un discurs în Bundestag-ul de la Bonn având drept obiectiv sprijinirea efortului pe care cancelarul Helmut Kohl îl făcea pentru a convinge opinia publică vest-germană și elitele politice ale RFG-ului să accepte instalarea celor 108 rachete nucleare americane Pershing II pe teritoriul german. Totodată, relația franco-germană avea să dovedească importantă în contextul neînțelegerilor din cadrul Comunității Europene, respectiv solicitările Marii Britanii de-ai fi restituită contribuția financiară la bugetul european, adică 1.250 milioane ecu pe an începând din 1984. Cancelarul Helmut Kohl a acceptat să retragă candidatura germanului Kurt Bidenkopf de la președinția Comisiei Europene în favoarea lui Jacques Delors, iar la Consiliul European de la Fontainebleau (25 – 26 iunie 1984) construcția europeană avea să fie deblocată datorită sprijinului cancelarului Kohl pentru propunerea Franței: returnarea numai a 65% din contribuția britanică[51].

În discursul ținut în Parlamentul European, pe 24 mai 1984, François Mitterrand va lansa ideea unei Europe politice, iar în 1985 va cere Bonn-ului ca alianța franco-germană să se extindă și în domeniul monetar, nu numai în cel militar. Pe 28 februarie 1986 a fost semnat Actul Unic, tratat inițiat de Jacques Delors, care viza deschiderea unei mari piețe interioare, începând cu 1 ianuarie 1993, în care bunurile, capitalurile, serviciile și persoanele vor putea circula liber, creându-se astfel un spațiu economic de 370.000.000 de locuitori. „Pentru François Mitterrand, Europa nu trebuia totuși să se reducă la o piață mare. Actul Unic nu era, pentru el, un scop în sine, ci o etapă necesară pe calea unei monede unice, a unei carte sociale comune și a unei integrări politice. Punerea în practică a ei și depășirea ei deveniseră obsesia lui, atât de importantă încât și-a stabilit-o ca pretext pentru a se prezenta din nou la alegerile prezidențiale din 1988”[52], consemna Jacques Attali.

François Mitterrand considera că unitatea Europei Occidentale depindea de relația franco-germană, astfel încât în timpul întâlnirii cu cancelarul Helmut Kohl, din 25 mai 1985, pe un vapor de croazieră, în Bodensee, lacul Constanze, îi va declara: „Axa politicii franceze este Europa, iar axa Europei este prietenia franco-germană”[53]. Totodată, președintele Mitterrand va declara în Consiliul de Miniștri francez, referitor la apărarea europeană: „*Un tratat de cooperare militară europeană trebuie să fie mai întâi franco-german. E un punct de trecere obligatoriu. Anglia nu e activă în Europa decât atunci când acest lucru o poate ajuta să frâneze un demers bilateral franco-german*”[54]. Pe 25 august 1987, la Latché, președintele François Mitterrand îi va declara premierului Felipe Gonzales: „Germanii transpun în economie voința lor de dominare, cu traducerea sa cea mai evidentă: mo-

[51] Premierul Margaret Thatcher a cerut 66%, respectiv 1.066 milioane ecu, iar propunerea a fost acceptată.
[52] Jacques Attali, *op. cit.,* p. 266.
[53] *Ibidem*, p. 259.
[54] *Ibidem.*

neda. Marca e ceea ce arată puterea Germaniei”[55]. În contextul în care François Mitterrand va începe să accelereze politica sa de făurire a unității europene[56], luând în calcul, totodată, **și** semnalele care relevau faptul că existau din ce în ce mai multe probleme în interiorul glacisului strategic al Uniunii Sovietice, președintele Franței va declara, pe 17 august 1988, în Consiliul de Miniștri de la Paris: „Marca germană este forța nucleară a Germaniei”[57].

Cooperarea militară franco-germană amplificată din 1982 va fi urmată de crearea unui *Consiliu franco-german de apărare și securitate* în 1987, la inițiativa cancelarului Helmut Kohl, și, mai apoi, de crearea în 1988 a unui *Comitet franco-german economic și financiar*. Totodată, președintele François Mitterrand va impulsiona cooperarea culturală astfel încât cere intensificarea schimburilor școlare și universitare, deoarece era convins de faptul că „o uniune politică între cele două State nu ar fi posibilă printr-o comunicare în limba engleză”[58]. Totodată, va fi lansat canalul de televiziune franco-german ARTE, conceput ca un mijloc de promovare al operelor europene și al unor programe specifice în domeniul istoriei, actualității și relațiilor dintre cele două state europene. „Am convingerea că existența unei Comunități puternice și structurate devine un factor de stabilitate și reușită pentru întreaga Europă. Trebuie să ne afirmăm identitatea ca și Comunitate, să întărim instituțiile și să pecetluim uniunea noastră. Este prima lecție pe care o reținem, și se pare că nu există o altă alternativă pentru deschiderea către Est și definitivarea edificiului Comunitar. Cele două demersuri trebuie să se realizeze împreună”[59], mărturisea François Mitterrand.

Liderii de la Paris și Bonn considerau că Europa ar trebui să fie nu numai o zonă de liber schimb, conform viziunilor thatcheriene, ci și o entitate supranațională. La jumătatea lui august 1989, Jacques Attali, consilierul special al președintelui Mitterrand, venea cu o propunere extrem de îndrăzneață: crearea unei instituții europene care să adune toate țările de pe continent, inclusiv URSS. „În cel mai bun caz, îmi imaginam eu, această instituție ar trebui să fie în același timp o bancă și un forum pentru a pune în practică un proiect politic comun pentru toate aceste țări: o adunare continentală. Eram convins că pacea în Europa depindea de capacitatea Uniunii Sovietice de a reuși să iasă din comunism și că Gorbaciov trebuia să fie ajutat politic și financiar în demersul său, ca și țările din Est, să reușească această tranziție”[60], mărturisea Jacques Attali. Președintele François Mitterrand va accepta sugestia consilierului său special, însă nu va fi de acord cu lărgirea CEE înainte ca ea să fi devenit o realitate politică.

---

55 *Ibidem,* p. 267.

56 În mai 1995, Helmut Kohl va publica în *Le Monde* un articol dedicat sfârșitului de mandat al lui François Mitterrand și care avea un titlu semnificativ: „Un mare European care pleacă”.

57 Jacques Attali, *op. cit*., p. 267.

58 Loredana Pătruțiu-Balteș, *op. cit*., p. 333.

59 *Ibidem*, p. 334.

60 Jacques Attali, *op. cit*., p. 275.

Discrete dialoguri sovieto-americane

Pe 18 ianuarie 1989, Henry Kissinger, fost secretar al Departamentului de Stat al SUA, aflat la Kremlin, îi propunea lui Mihail S. Gorbaciov, cu acceptul președintelui George H. W. Bush[61], organizarea unor întâlniri și negocieri la nivel înalt (SUA-URSS) pentru a se ajunge la realizarea unor înțelegeri - unele formale, altele informale -, vis-à-vis de limitele celor două mari puteri în promovarea intereselor proprii în Europa de Est. „Kissinger îi expuse propunerea sa referitoare la o înțelegere în privința Europei Răsăritene. Ar putea avea Uniunea Sovietică vreun interes în cazul unei asemenea înțelegeri? Gorbaciov se aplecă în față, ridică dintr-o sprânceană și zâmbi cu jumătate de gură: Îmi dau seama că în spatele acestei întrebări mai există o întrebare, spuse el. Bănuia că Bush, folosindu-l pe Kissinger ca intermediar, încerca să-l păcălească și să-l facă să-i dezvăluie cât de mult era dispus să renunțe la controlul asupra Europei de Est”[62], scriau Michael R. Beschloss și Strobe Talbott într-o lucrare referitoare la evoluțiile din arena relațiilor internaționale de pe parcursul anului 1989[63].

După plecarea emisarului de taină al Casei Albe, Mihail S. Gorbaciov avea să se consulte, conform declarațiilor oficiale, cu consilierul său personal pentru Europa de Est, Gheorghi H. Șahnazarov, care îl va sfătui să sprijine planul lui Kissinger. „Din punct de vedere geopolitic, importanța țărilor socialiste europene pentru Uniunea Sovietică a fost determinată de faptul că de la început ele au jucat rolul unei centuri de securitate, care a creat o acoperire strategică centrului socialismului[64]. Astăzi, cu toate schimbările produse în situația internațională, acest rol al Europei de Est, și în special al RDG, Poloniei și Cehoslovaciei, a rămas într-o măsură nemodificat”[65], scriau, la începutul anului 1989, analiștii de politică externă din anturajul secretarului general al PCUS. Totodată, analiștii din antu-

[61] O primă rundă de discuții între Henry Kissinger și președintele George H. W. Bush a avut loc pe 18 decembrie 1988 și viza obținerea unor garanții sovietice ferme privind neutilizarea forței pentru a se reprima reformele sau liberalizarea Europei de Răsărit. Occidentul urma să promită că „nu va exploata nici una din schimbările economice sau politice care vor surveni acolo, în detrimentul intereselor «legitime» ale securității Uniunii Sovietice” (Apud Michael R. Beschloss, Strobe Talbott, *op. cit*., p. 27).

[62] *Ibidem*, p. 31.

[63] Pe 23 ianuarie 1989, președintele George H. W. Bush îi va mulțumi lui Mihail S. Gorbaciov, cu ocazia convorbirii telefonice avute, pentru faptul că l-a primit pe Henry Kissinger care s-a aflat, totuși, la Moscova într-o vizită particulară (A se vedea: *Record of telephone conversation between M. S. Gorbaciov and president of the United States George Bush* pe https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/134825, accesat pe 12 martie 2019, ora 21.30).

[64] „Gorbaciov și Șevardnadze au condus URSS indiscutabil, chiar dacă orbește, către o postură defensivă mult mai sigură, mai ieftină și mai rațională față de Vest, fără balastul unei confruntări imperiale și militare”, consemna John Lough în studiul *German Unification Accidentally on Purpuse*, în „Soviet Analyst”, 07.11.1990, p. 1-2 (Apud Anneli Ute Gabanyi, *Revoluția neterminată*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1999, p. 34).

[65] Dumitru Preda, Mihai Retegan, *1989. Principiul dominoului*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2000, p. 17.

rajul secretarului general al PCUS consemnau: „Noi am descoperit slăbiciunile acestui model (socialist- n. n.) și am început să le schimbăm sistematic. De fapt acesta este scopul final al *perestroika* - să confere socialismului o nouă calitate. Un număr de țări ne urmează și au început, chiar înaintea noastră, procesul unor adânci reforme. Altele, RDG, România, Coreea de Nord nu admit această necesitate, mai ales din motive politice, pentru că *leadership-ul* lor nu dorește să schimbe nimic. În realitate toți au nevoie de schimbări, dar noi nu putem să le-o spunem în mod public pentru a nu fi criticați că încercăm să impunem prietenilor noștri perestroika. (...) Iar cei care se încăpățânează să nu răspundă chemării timpului fac ca răul să se adâncească și să-și agraveze manifestările în viitor. (...) Noi trebuie să înțelegem clar că în viitor posibilitatea rezolvării situațiilor de criză prin mijloace militare trebuie exclusă cu desăvârșire”[66].

Referindu-se la perspectivele României socialiste, analiștii de la Institutul de Economie a Sistemului Mondial Socialist al Academiei de Științe a URSS menționau, pe 13 martie 1989, în raportul înaintat lui Alexandr N. Iakovlev, secretar al CC al PCUS, faptul că „în ceea ce privește orientarea țării după schimbarea puterii, aceasta va fi definită nu de volumul de livrări de petrol sovietic, ci de rezultatele proceselor de înnoire în URSS și alte țări, de atractivitatea noii înfățișări a socialismului, de progresul în crearea Casei Comune Europene”[67], astfel încât „poporul român, chinuit de un regim totalitar, deziluzionat de valorile socialiste, educat în mod tradițional în spiritul comunității cu lumea latină, poate adopta cu bucurie o cotitură prooccidentală în politică, ieșind dincolo de cadrul înnoirii socialismului”[68].

Secretarul de stat James Baker a oferit, în mod discret, informații presei despre planurile lui Kissinger privind o înțelegere sovieto-americană asupra Europei Răsăritene. *New York Times* îi informa pe cititorii lui, în cursul zilei de 28 martie 1989, că secretarul de stat american „reflecta” la *„Planul Kissinger”* cu anumite rezerve**.** „Cred că este important ca orice fel de idee de acest gen, în măsura în care va fi urmată, să fie urmată cu grijă, în așa fel încât să nu ni se reproșeze că ne-am așezat împreună cu Uniunea Sovietică la masă și am început să modelăm Europa Răsăriteană”[69], îi va declara James Baker corespondentului diplomatic al ziarului, Thomas Friedman. Cancelariile occidentale din spațiul CEE vor protesta și vor solicita explicații administrației Bush. Marea Britanie a comunicat prin Sir Antony Acland, ambasadorul britanic la Washington, că Guvernul Majestății Sale era ferm împotriva „oricărui târg între Statele Unite și Uniunea Sovietică cu privire la Europa Răsăriteană”[70]. Supusă presiunilor diplomatice ale aliaților din NATO, administrația Bush va comunica, prin intermediul secretarul de stat adjunct Lawrence

---

66 *Ibidem*, p. 18.

67 Vasile Buga, *România privită de la Moscova: documente sovietice din martie 1989*, în „Arhivele Totalitarismului”, Anul XXV, nr. 3 - 4/96 – 97, 2017, p. 264.

68 *Ibidem*.

69 Michael R. Beschloss, Strobe Talbott, *op. cit.,* p. 72.

70 *Ibidem*, p. 73.

Eagleburger, că „*Planul Kissinger"* era interesant ca exercițiu intelectual, însă „dacă există vreun merit în propunerea lui Kissinger[71], acela este că ne oferă ocazia să ne gândim la implicațiile unor schimbări dramatice în Europa Răsăriteană"[72].

Nuanțe noi în politica externă a Uniunii Sovietice

Cu ocazia vizitei pe care cancelarul federal Helmut Kohl o va efectua în URSS, în octombrie 1988, Mihail S. Gorbaciov îi va declara că „înțelege sentimentul poporului german"[73] referitor la lipsa unității depline și, totuși, se pronunță „pentru o îmbunătățire a colaborării între Republica Federală și RDG în cadrul dezvoltării în continuare a relațiilor Est-Vest"[74]. Vizita secretarului general al PCUS în RFG, în perioada 12-15 iunie 1989, avea să reprezinte clipa când cancelarul Helmut Kohl a simțit că aude „răsunând pașii lui Dumnezeu trecând prin evenimente"[75]. În Declarația Comună dintre RFG și URSS, semnată la finalul vizitei, se menționează faptul că „omenirea se află în pragul mileniului trei în fața unor sfidări istorice"[76] ce pot fi soluționate „numai împreună"[77], de către toate statele și popoarele, ceea ce presupune „o nouă gândire politică…"[78]. Cei doi șefi de stat apreciau în Declarația Comună că „Europei îi revine un rol de prim rang în modelarea unui viitor pașnic"[79] și că această evoluție trebuie să fie sprijinită, în ciuda „divizării de decenii a continentului"[80].

Întâlnirea dintre Mihail S. Gorbaciov și Helmut Kohl avea să fie începutul unei relații politice extrem de fructuoase[81] și care va culmina în seara zilei de

---

71 Henry Kissinger sugerase idea unei cooperări între SUA și URSS pentru a se asigura că „europenii se vor purta corespunzător" (Apud William Taubman, *Gorbaciov. Viața și epoca lui*, Editura Meteor Publishing, București, 2018, p. 528). Fostul secretar de stat Henry Kissinger îi avertiza pe liderii de la Kremlin că naționalismul german putea afecta Statele Unite și Uniunea Sovietică.

72 Michael R. Beschloss, Strobe Talbott, *op. cit*., p. 73.

73 Helmut Kohl, *Am vrut unitatea*..., p. 45.

74 *Ibidem.*

75 Cancelarul german Otto von Bismarck declara: „De unul singur nu poți realiza ceva, poți doar aștepta până când auzi răsunând pașii lui Dumnezeu trecând prin evenimente; atunci să-i sari înainte și să-i apuci colțul mantiei, asta-i tot!".

76 Helmut Kohl, *op. cit*., p. 50.

77 *Ibidem.*

78 *Ibidem.*

79 *Ibidem.*

80 *Ibidem.*

81 În ultimul interviu pe care l-a acordat televiziunii vest-germane, la 10 octombrie 1991, la Moscova, Erich Honecker, fostul lider al RDG, avea să declare că este o greșeală grosolană să se presupună că cei care la Leipzig proclamau în cor *„Noi suntem poporul!",* precum și în alte părți, au provocat schimbarea pe care a cunoscut-o RDG. În opinia fostului lider politic est-german este necesară revizuirea ideii care există în legătură cu acest episod al istoriei. După derularea evenimentelor din 1989 din Europa Centrală și de Est, opinia publică internațională avea să fie informată de către disidentul sovietic Vladimir Bukovski, prin intermediul ziarului parizian *Libre Journal,* din septembrie-octombrie 1990**,** de existența unei „antene" ultra-secrete a KGB, codificată „Liuci" („Razǎ"), care acționase în RDG, de la mijlocul anilor '80**,** independent de sediul KGB de la

10 februarie 1990 cu declarația președintelui URSS, Mihail S. Gorbaciov[82]. Cancelarul Helmut Kohl îl va suna pe George H. W. Bush, la 15 iunie 1989, pentru a-i comunica ce a discutat cu Mihail S. Gorbaciov. Președintele Statelor Unite va fi informat despre faptul că secretarul general sovietic este foarte interesat de existența unei relații bune cu președintele american, iar cancelarul Kohl îi propunea lui Bush să vină în întâmpinarea lui Gorbaciov și, „din când în când să-l informeze direct, din proprie inițiativă, pe Gorbaciov, într-o problemă sau alta"[83]. Helmut Kohl va mărturisi: „Eu însumi i-am explicat în mod expres lui Gorbaciov că nu există nicio șansă să fie semănată discordie între SUA și Republica Federală sau ca europenii să fie decuplați de SUA. Gorbaciov a reacționat energic la această observație: nu este în nici un caz intenția lui să desprindă guvernul federal din tabăra vestică. Neutralizarea Germaniei ar duce la destabilizare. Aceasta ar fi un pericol și pentru Uniunea Sovietică. Mesajul lui Gorbaciov către germani a fost

Karlshorst și fără să aibă vreo legătură cu STASI. „Liuci" aparținea Departamentului 4 (*RFG, RDG și Austria*), din Direcția Principală I a KGB-ului din Moscova, aflat sub comanda generalului Anatoli Novicov, și avea drept misiune „restructurarea peisajului politic est-german, conform strategiei Kremlinului în vederea reunificării" (Apud Cristian Troncotă, *Duplicitarii. O istorie a Serviciilor de Informații și Securitate ale regimului comunist din România*, Editura Elion, București, 2003, p. 132). Uriașele demonstrații de masă din RDG, cu caracter anticomunist și antisovietic, ce însumau câte 100.000 de oameni, compromiterea unor lideri politici est-germani, precum Hans Modrow, demolarea Zidului Berlinului, și nu numai, sunt - după cum confirmă istoricii germani Ralf Georg Reuth și Andreas Bonte în lucrarea *Das Komplot* (München, 1993) - opera „Liuci". Pe 21 noiembrie 1990, cu prilejul unui interviu, referitor la politica „Casei Comune Europene", al lui Mihail S. Gorbaciov, Erich Honecker va declara că destituirea lui din funcția de șef al partidului și al statului est-german este rezultatul unei manevre de mare anvergură, planificată de multă vreme la scară europeană și chiar mondială, în condițiile în care reunificarea Germaniei era considerată ca fiind o contribuție însemnată la construirea „Casei Comune Europene", iar acest lucru nu putea fi atins decât printr-o transformare a sistemului politic din RDG. Nemulțumirile și destăinuirile foștilor lideri politico-militari est-germani provin din faptul că cererile foștilor ofițeri și agenți HVA, care se temeau de persecuții după reunificare, au fost primite cu o atitudine rezervată de către sovietici. „A fost – mărturisea generalul Markus Wolf – ultima trădare (de către sovietici – n. n.) a prietenilor lor est-germani, a căror activitate de peste patru decenii contribuise la întărirea influenței sovietice în Europa" (Apud Vasili Mitrokhin, Christopher Andrew, *op. cit*., p. 457).

[82] *„Cred că între Uniunea Sovietică, Republica Federală și RDG nu există diferențe de opinii cu privire la unitate și asupra dreptului oamenilor de a năzui către unitate și de a hotărî singuri asupra evoluției în continuare. Între dumneavoastră și mine există concordanță asupra faptului că germanii trebuie să decidă singuri opțiunea lor. Germanii din Republica Federală și din RDG trebuie să știe mai bine drumul pe care vor să meargă"*, va declara Mihail S. Gorbaciov (Apud Helmut Kohl, *op. cit.,* p. 185). Decizia președintelui URSS i-a bulversat pe Valentin M. Falin și Alexander Bondarenko, precum și pe ceilalți membri ai Biroului Politic al CC al PCUS, iar *Pravda* avea să scrie, la 11 februarie 1990, că *„secretarul general Gorbaciov și cancelarul federal german sunt de acord că germanii ar putea să realizeze unitatea patriei lor prin autodeterminare liberă, dacă ei doresc acest lucru"* (*Ibidem,* p. 190). Cele inserate în paginile oficiosului PCUS au constituit o mare surpriză pentru cancelarul federal german, deoarece nu era obișnuit ca substanța convorbirilor și înțelegerile să fie difuzate voalat sau chiar retușate, dar reprezenta *„un indiciu în plus că întreaga chestiune era orchestrată de Gorbaciov și apropiații săi și strecurată pe lângă capetele betonate din Comitetul Central de atunci"* (*Ibidem*).

[83] *Ibidem*, p. 51.

că Războiul Rece s-a încheiat, a apărut o nouă generație și că, cu toate deosebirile de sistem, acum trebuie ca miza să o constituie colaborarea”[84].

Cancelarul federal vest-german va insista ca Mihail S. Gorbaciov să nu uite că există, totuși, o Germanie divizată și un Berlin fără statut. Partidele politice vest-germane (Uniunea Creștin-Democrată, Uniunea Creștin-Socială, Partidul Social-Democrat și Partidul Liberal-Democrat) au salutat în Bundestag rezultatele vizitei secretarului general sovietic, căruia Helmut Kohl îi reafirmase „voința politică a guvernului federal de a desăvârși unitatea și libertate Germaniei prin libera autodeterminare și de a servi păcii în lume ca membru egal în drepturi, într-o Europă unită”[85]. Conducerea RDG înțelegea, astfel, că presiunea asupra Partidului Socialist Unit German (PSUG), ostil reformelor, urma să crească semnificativ. Günter Schabowski îi va declara istoricului Dimitrij Chmelnizki că la sfârșitul anului 1986 și la începutul lui 1987, Mihail S. Gorbaciov a făcut mai multe presiuni pentru organizarea unui puci în interiorul PSUG pentru a scăpa de Erich Honecker și a-l înlocui cu Markus Wolf, șeful HVA (Informațiile Externe) din STASI, un adept al *perestroika* și *glasnosti*. În 1987 au circulat multe zvonuri referitoare la pensionarea lui Markus Wolf în legătură cu acest **„**puci” moscovit. „Putem totuși să presupunem că motivul fundamental al unor asemenea acțiuni îl constituia teama Kremlinului față de posibilele datorii pe care le-ar fi contractat în continuare RDG. Creșterea dependenței financiare ar fi consolidat automat poziția Bonnului în contactele sale cu Berlinul și ar fi dus la marginalizarea rolului Moscovei. Răsturnarea lui Honecker, care căuta o soluție pentru ieșirea din impas, și înlocuirea lui cu «securistul» Wolf, absolut loial, ar fi fost de natură să convingă în primul rând Statele Unite și țările CEE că soarta RDG o decide în exclusivitate PCUS. De asemenea, ar fi descurajat orice încercări ale SED (PSUG – n. n.) de a căuta «drumul spre Vest» fără a fi obținut mai întâi acordul din partea Uniunii Sovietice”[86], adnotează istoricul Aleksander Gubrynowicz.

Istoricul Françoise Thom menționează faptul că la 18 iunie 1987, Markus Wolf, șeful HVA din STASI, se va întâlni în mod clandestin cu generalul Vladimir A. Kriucikov, șeful Direcției Generale I din KGB (Informații Externe), și Hans Modrow. Trebuie menționat faptul că, într-un interviu dat în aprilie 1988, Markus Wolf criticase climatul nesănătos din RDG. La 17 decembrie 1987, în timpul discursului ținut cu ocazia aniversării a 70 de ani de la crearea organelor securității statului sovietic, Viktor M. Cebrikov, președintele KGB, a menționat: „Dată fiind situația politică, vom continua să perfecționăm acțiunea noastră comună cu organele de securitate din țările socialiste surori. Vom acționa în strânsă legătură cu ele”[87].

---

[84] *Ibidem*, p. 52.

[85] *Ibidem.*

[86] Adam Burakowski, Aleksander Gubrynowicz, Pawel Ukielski, *1989. Toamna națiunilor*, Editura Polirom, Iași, 2013, p. 212-213.

[87] Françoise Thom, *Sfârșiturile comunismului***,** Editura Polirom, Iași, 1996, p. 60. Istoricul Ioan Scurtu consemnează: *„O altă metodă prin care Gorbaciov a urmărit slăbirea pozițiilor liderilor conservatori*

Pe 30 mai 1989, după încheierea unei reuniuni a șefilor de stat și de guvern ale țărilor membre NATO, președintele George H. W. Bush va ține un discurs în sala Rheingold, din Mainz, în care va vorbi despre o „Europă liberă și întreagă”[88] și va cere organizarea de alegeri libere și pluralism politic în Europa de Est, precum și „o Europă mai puțin militarizată”[89]. Președintele Statelor Unite va declara: „Nu poate exista o casă europeană comună atâta timp cât locuitorii ei nu sunt liberi să se miște dintr-o cameră în alta”[90]. Președintele George H. W. Bush anunța Kremlinul că Statele Unite „se angajau să țină cont de «interesele legitime de securitate» ale Uniunii Sovietice, să ridice restricțiile existente la exporturile de tehnologie în URSS și să conlucreze mai strâns în planul protecției mediului înconjurător”[91] în schimbul creării unui sistem politic pluripartid și al alegerilor libere în zona de influență sovietică.

Discursul președintelui american avea să fie studiat, în dimineața următoare, de către Gheorghi H. Șahnazarov care va considera că „toate condițiile lui Bush puteau fi îndeplinite”[92]. Polonia și Ungaria erau libere, în opinia Kremlinului, să facă ce doresc și nu exista „niciun motiv pentru care Solidaritatea să nu poată veni la putere”[93], singura excepție fiind Germania, care era „un caz special”[94]. Pe 21 iunie 1989, Mihail S. Gorbaciov se va întâlni cu amiralul Wiliam J. Crowe, președintele Statului Major Inter-Arme al SUA, aflat la Moscova într-o vizită particulară, la invitația omologului sovietic, și care va fi uimit să afle că relațiile dintre cele două super-puteri erau definite, de către sovietici, ca fiind *relații de parteneriat*.

La Paris, în cursul zilei de 29 iulie 1989, James Baker, secretarul de stat al SUA, va participa la un dejun, la reședința ambasadorului sovietic, în compania ministrului de externe sovietic, Eduard A. Șevardnadze. Înaltul demnitar sovietic a vorbit vreme de două ore despre politica internă sovietică, despre reformele lui Gorbaciov și contestatarii lui, problema naționalităților și resurecția idealurilor naționale, violența Armatei Roșii în Tbilisi (9 aprilie 1989) și despre faptul că

a fost aceea a penetrării organelor de informații (securitate) ale țărilor socialiste, diminuându-le sau chiar anihilându-le capacitatea de reacție în fața unor eventuale mișcări ale opoziției. În cadrul întâlnirilor cu șefii serviciilor secrete din aceste state, reprezentanții Uniunii Sovietice căutau să acrediteze ideea că numai prin glasnosti **și** *perestroika se puteau diminua tensiunile sociale și politice, că socialismul - în forma existentă până atunci - nu era imuabil. Cu alte cuvinte, era posibil ca el să fie înlocuit cu o altă formă de organizare politico-statală”* (Apud Ioan Scurtu, *Revoluția Română din Decembrie 1989 în context internațional,* Editura Redacției Publicațiilor pentru străinătate, București, 2009, p. 39 – 40).

88 Gheorghe E. Cojocaru, *Tratatul de Uniune Sovietică***,** Editura Civitas, Chișinău, 2005, p. 299.

89 *Ibidem.*

90 *Ibidem.*

91 Anneli Ute Gabanyi, *op. cit.,* p. 39.

92 Michael R. Beschloss, Strobe Talbott, *op. cit.,* p. 122.

93 *Ibidem*, p. 123.

94 *Ibidem***.**

„mecanismul politic sovietic o luase înaintea mecanismului economic”[95]. Ministrul de externe sovietic a ținut să precizeze: *„Dacă vom fi siliți să recurgem la forță, aceasta va însemna sfârșitul perestroikăi. Va însemna că am dat greș. Va fi sfârșitul oricărei speranțe de viitor, sfârșitul a tot ceea ce am încercat să facem, adică să creăm un sistem nou, bazat pe valorile umane. Dacă se va recurge la forță, va însemna că dușmanii perestroikăi au triumfat. Înseamnă că nu am fost cu nimic mai buni decât cei care au fost înainte de noi. Nu putem merge înapoi”*[96].

Neliniște în cancelariile occidentale

Cu ocazia weekend-ului petrecut la Kennenbuckport, în mai 1989, președintele François Mitterrand îi va mărturisi președintelui Statelor Unite, cu referire la politica lui Mihail S. Gorbaciov, că acesta „vrea pace, dar e amenințat de ritmul evoluției”[97]. În opinia președintelui Franței, Aliații Occidentali trebuiau să fie prudenți în condițiile în care Uniunea Sovietică se va destrăma, oricum, până la sfârșitul secolului, însă destrămarea implica revenirea la certurile pe frontiere. „Considera că era necesar ca dislocarea (URSS – n. n.) să fie condusă pentru a se desfășura fără ciocniri; și mai ales, pentru ca reunificarea germană, care urma în mod necesar, să fie operată într-un cadru european, și să nu pună sub semnul întrebării alte frontiere de după război, nici denuclearizarea Germaniei, nici dubla mare operă pe care o avea în minte: moneda europeană și uniunea politică”[98], consemna Jacques Attali cu referire la temerile și dorințele președintelui Mitterrand.

Oficialii administrației Bush vor considera că nu este în interesul Statelor Unite să încurajeze în mod public destrămarea Uniunii Sovietice și dorința de ieșire din Uniune a balticilor, deoarece *„se temeau* - adnotau Michael R. Beschloss și Strobe Talbott - *ca o mișcare bruscă de separatism să nu degenereze în violență și, posibil, în război civil, în care caz s-ar putea ca porțiuni mari din teritoriul Uniunii Sovietice să se rupă, lăsând armele nucleare sub un control nesigur”*[99]. Referindu-se la problematica Statelor Baltice, fostul consilier prezidențial pentru securitate națională al președintelui Bush, generalul (r) Brent Scowcroft mărturisea, în 2008, următoarele: „Balticii făceau încă parte din Uniunea Sovietică; cu toate acestea, nu recunoscuserăm niciodată încorporarea lor în URSS, așa că pasiunile erau puternice în ambele tabere. În Statele Unite, lobby-urile balticilor, foarte puternice, ne presau să recunoaștem cele trei state baltice, după care s-au produs revoltele de acolo și noi tulburări. Era foarte, foarte delicat. Ceea ce am reușit să facem a fost nu să-i alungăm pe sovietici din țările baltice, ci să-i aducem în poziția de a recunoaște singuri independența acestor state”[100].

---

[95] *Ibidem,* p. 141.
[96] *Ibidem***,** p. 142.
[97] Jacques Attali, *op. cit.,* p. 269.
[98] *Ibidem*, p. 270.
[99] Michael R. Beschloss, Strobe Talbott, *op. cit.,* p. 148.
[100] Zbigniew Brzezinski, Brent Scowcroft, David Ignatius, *America și lumea. Conversații despre viitorul politicii externe americane,* Editura Antet, București, 2009, p. 15.

Pe 13 septembrie 1989, secretarul de stat adjunct Lawrence Eagleburger a ținut un discurs la Universitatea din Georgetown despre Europa și ale sale evoluții prezente și viitoare. *„Cu toate riscurile și incertitudinile sale, Războiul Rece s-a caracterizat printr-un set de relații remarcabil de stabile și previzibile între marile puteri. O lichidare bruscă a opoziției Est-Vest ar putea crea dezordine, ceea ce ar avea drept consecință prăbușirea guvernelor, restabilirea dictaturilor și – război. Auzim mereu că se spune că e necesar să luăm măsuri pentru a asigura succesul reformelor lui Gorbaciov. Dar nu aceasta este sarcina politicii externe occidentale. Ar fi mai bine să păstrăm consensul de securitate care a servit Occidentul atât de bine timp de patruzeci de ani, până când procesul de reformă democratică din Est va deveni realmente ireversibil"*[101], a declarat Lawrence Eagleburger. Pe 21 septembrie 1989, ministrul sovietic de Externe, Eduard A. Șevardnadze, se va întâlni la Casa Albă cu președintele Bush pentru prima dată de la preluarea mandatului de președinte de către George H. W. Bush. În urma discuțiilor cu ministrul sovietic de externe, președintele Bush și consilierul său pentru securitate națională, Brent Scowcroft, au stabilit că „este bine să mențină un status quo în privința Blocului Răsăritean"[102] și, totodată, Statele Unite nu vor face declarații și nu vor urmări o politică care să vizeze accelerarea destrămării Tratatului de la Varșovia. Administrația de la Casa Albă nu va sprijini nicio forță centrifugă care ar fi putut sfâșia în bucăți Uniunea Sovietică[103].

Premierul Margaret Thatcher îi va remite lui Mihail S. Gorbaciov, cu ocazia vizitei pe care o va efectua la Moscova în septembrie 1989, o scrisoare din partea președintelui George H. W. Bush prin care liderul de la Casa Albă îl asigura pe secretarul general sovietic de faptul că: *1) sprijinea fără niciun fel de rezerve perestroika; 2) nu era alarmat de previziunile sumbre privind reformele din URSS care păreau să eșueze* și *3) politica SUA față de Europa de Est nu reprezenta o*

---

[101] Michael R. Beschloss, Strobe Talbott, *op. cit.,* p. 154.

[102] Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.,* p. 300.

[103] Referindu-se la problema Statelor Baltice, secretarul de stat James Baker îi va sugera ministrului sovietic de externe ca URSS să acorde independență Estoniei, Letoniei și Lituaniei care vor deveni, astfel, trei mici Finlande. Eduard A. Șevardnadze va mărturisi că și el, și Mihail S. Gorbaciov credeau că „naționaliștii vor opta «pentru maximum de autonomie politică și economică» în interiorul URSS, mai ales dacă *perestroika* va oferi un standard de viață mai ridicat" (Apud Michael R. Beschloss, Strobe Talbott, *op. cit.,* p. 160). Cei doi înalți demnitari ai statului sovietic sperau ca Statele Baltice să fie un laborator pentru *perestroika*, astfel încât să poată fi demonstrat restului Uniunii Sovietice că reformele economice propuse de Mihail S. Gorbaciov vor putea aduce o viață mai bună cetățeanului sovietic. „Șevardnadze era convins că, dacă republicile non-ruse vor fi eliberate de aspectele cele mai ineficiente și mai represive ale conducerii sovietice, s-ar putea să dorească să rămână, în continuare, în cadrul unei uniuni sau al unei federații. În felul acesta, capacitatea de a ține sub control problema naționalităților condiționa în mod direct succesul perestroikăi, care, la rândul ei, depindea de bunăvoința lumii capitaliste de a ajuta Uniunea Sovietică să străbată perioada inevitabil traumatizantă a adaptării", concluzionau Michael R. Beschloss și Strobe Talbott (*Ibidem*).

amenințare pentru URSS iar administrația americană „nu va încerca să profite de dificultățile ivite acolo”[104].

În discursul pe care îl va ține, la 16 octombrie 1989, în fața *Asociației de Politică Externă de la New York*, James Baker va declara: „Ar fi o greșeală să concludem că sarcinile sunt prea înfricoșătoare sau că impedimentele în calea succesului sunt prea mari. Până acum, Gorbaciov a arătat că se bucură de o putere mai mare cu fiecare an și își dezvăluie intenția «de a păstra acest curs»”[105]. Totodată, la 4 octombrie 1989, James Baker încercase să-i obțină un sprijin financiar lui Gorbaciov din partea Comisiei pentru Finanțe a Senatului SUA, astfel încât reformele sovieticilor să poată continua[106]. Disensiunile dintre oficialii administrației Bush, referitoare la relațiile sovieto-americane și sfârșitul Războiului Rece, aveau să fie animate de discursul lui James Baker, de la New York din 16 octombrie 1989, precum și de declarațiile de la Moscova și Budapesta, din 23 octombrie 1989. Uniunea Sovietică a recunoscut, în mod public, prin persoana ministrului de Externe, Eduard A. Șevardnadze, faptul că invazia sovietică din Afganistan, din decembrie 1979, viola *„valorile umane generale”*.

Robert Gates, adjunctul lui Brent Scowcroft, consilierul prezidențial pentru securitate națională, considera că reformele lui Mihail S. Gorbaciov au drept obiectiv întărirea puterii personale a liderului sovietic și credea că „nu avea intenția să elibereze Europa Răsăriteană de comunism ci, mai degrabă, s-o dea pe mâinile unor comuniști de formație nouă, ca și el”[107]. Departamentul de Stat nu a fost de acord ca Robert Gates să pronunțe un discurs la o conferință din Bethseda (statul Maryland) cu aceste opinii politice. Rivalitatea dintre Departamentul de Stat și Consiliul Securității Naționale al SUA atinsese cote înalte, astfel încât secretarul de stat James Baker a ținut să precizeze oficialilor de la Consiliul Securității Naționale: „Președintele și cu mine am spus întotdeauna că vrem ca perestroika să reușească”[108]. În cursul zilei de 25 octombrie 1989, Mihail S. Gorbaciov, aflat în vizită oficială la Helsinki, va declara public că Uniunea Sovietică „nu avea niciun drept, nici moral, nici politic”[109], să se amestece în evenimentele aflate în curs de desfășurare în Europa Răsăriteană și presupunea că „nici alții nu vor interveni”[110]**.** Purtătorul de cuvânt al MAE sovietic, Ghenadi I. Gherasimov, va declara reporterilor că *Doctrina Brejnev* a murit și că în locul ei va fi proclamată *Doctrina*

---

[104] Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.,* p. 300.

[105] Michael R. Beschloss, Strobe Talbott, *op. cit.,* p. 174.

[106] În aceeași perioadă, Robert Zoellick, colaboratorul lui James Baker, îl va însoți pe Alan Greenspan, președintele Federal Reserve, într-o călătorie de cinci zile, la Moscova, unde vor oferi sfaturi experților economici ai lui Gorbaciov referitor la modul în care puteau construi un sistem financiar orientat spre economia de piață.

[107] Michael R. Beschloss, Strobe Talbott, *op. cit*., p. 178.

[108] *Ibidem.*

[109] *Ibidem*, p. 191.

[110] *Ibidem.*

Frank Sinatra[111]. „Dialogul" sovieto-american - început la 18 ianuarie 1989, la Kremlin, dezvoltat pe parcursul întregului an 1989 - avea să se concretizeze în summit-ul sovieto-american de la Malta, din 2-3 decembrie 1989[112].

(*Va urma*)

[111] „Faptul că statele Europei aparțin unor sisteme sociale diferite este o realitate. Recunoașterea acestui fapt istoric și respectarea dreptului suveran al fiecărui popor de a-și alege sistemul social în funcție de propria dorință sunt cele mai importante premise pentru un proces european normal. În unele țări, ordinea socială și politică s-a schimbat în trecut și, la fel de bine, se poate schimba și în viitor, dar aceasta este exclusiv o problemă a popoarelor în cauză și a opțiunii lor. Orice amestec în afacerile interne, orice încercare de a limita suveranitatea statelor – prietene, aliate sau alte state – este inadmisibilă", declara Mihail S. Gorbaciov în plenul Consiliului European de la Strasbourg, pe 6 iulie 1989 (Apud Vladimir Tismăneanu, *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Editura Polirom, Iași, 1997, p. 171).

[112] Referitor la stabilirea locului summit-ului, trebuie menționat faptul că președintele Bush dorea să-l invite pe Mihail S. Gorbaciov la Camp David sau la Kenennbunkport. Era luată în calcul și varianta unui loc îndepărtat din Alaska, astfel încât întâlnirea putea avea loc la jumătatea drumului dintre Moscova și Washington. Însă, sovieticii doreau ca prima întâlnire Bush-Gorbaciov să se desfășoare pe teren neutru. Sicilia a fost refuzată de către sovietici. La sugestia lui William Bush, președintele Bush a acceptat Malta ca loc de întâlnire. Moscova a fost de acord cu Malta și a propus ca întâlnirea să aibă loc la bordul unor nave militare sovietice și americane, în golful Marsaxlokk. Mass-media internațională și opinia publică au aflat în dimineața zilei de 31 octombrie 1989, din paginile lui *Washington Post,* că întâlnirea se va desfășura la Malta. „Cam proastă alegere, mai ales dacă se vor întâlni la bordul unei nave. Vremea e groaznică în această perioadă a anului", avea să declare o secretară din staff-ul Consiliului Național de Securitate al SUA, care își petrecuse doi ani la ambasada americană din Malta (Apud Andrew Christopher**,** *CIA și Casa Albă,* Editura ALL, București, 1998, p. 456).

CZU:929(498)

PERSONALITĂȚI

Ana-Maria Roman-Negoi*

NICOLAE IORGA ȘI ȘCOALA ARDELEANĂ. GHEORGHE ȘINCAI, REEVALUAREA UNUI PORTRET

Nicolae Iorga's research on Transilvania, published in the second volume of *Istoriei literaturii române*, sugestively titled *Epoca lui Petru Maior (The epoch of Petru Maior)* is a landmark for the theme of *Școala Ardeleană*, opening new investigation paths. The historiography of the Romanian Enlightenment in Transylvania or the history of books and printing are topics that have the first edition of *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* as mandatory bibliographic reference even now, more than 100 years after its publication. Within the work, the research dedicated to Gheorghe Șincai resulted in a portrait combining the general analysis of the life path and historical work from the positions and with the instruments of the literary historian. Nicolae Iorga's study played the role of a model, its form and background being invoked in many subsequent pieces of research. One of the images of Gheorghe Șincai, perpetuated in the pages of historiography, we also owe to Nicolae Iorga: *„a different nature than the gentle monk of Blaj, a fiery, stubborn, harsh temperament. An apostle other than the preacher with the spirit of meekness, a warrior who proclaims the new truth in the hearing of all, a prophet by the sword, who has come to bring war*". Regarding the contribution to the development of the Romanian historical writing, Șincai is considered by Nicolae Iorga a compiler, and his representative work, *Hronica românilor*, a compilation. In the light of the progress of the methods of text analysis, of the inclination towards the detailed research of the manuscript collections of the Transylvanian Enlightenment, the present study proposes a re-evaluation of Gheorghe Șincai's scientific profile and a reconsideration of the role of his historical writing on the road to modernity.

Keywords: Transylvanian School, Enlightenment, historiography, document collections.

Cu *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, tipărită în anul 1901 în două volume, I - *Epoca lui Dimitrie Cantemir − Epoca lui Chesarie de Râmnic* și II - *Epoca lui Petru Maior − Excursuri*, N. Iorga inaugura seria de istorii ale literaturii române. Au apărut*: Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*,

* **Ana-Maria Roman-Negoi**, doctor în istorie, c.ș. III, Universitatea „1 Decembrie 1918", Alba Iulia, România.
https://doi.org/10.58187/rim.129-130.08

de la 1821 înainte. În legătură cu dezvoltarea culturală a neamului (trei volume, 1907); *Istoria literaturii românești contemporane: I. Crearea formei, 1867–1890, II. Crearea fondului* (2 volume 1934). A mai publicat *Istoria literaturii românești*, *Introducere sintetică* (1929). Nicolae Iorga a scris și *Istoria literaturilor romanice, în dezvoltarea și legăturile lor*, în trei volume, primul din 1920[1].

Nicolae Iorga nu poate lipsi din bibliografia sintezelor care tratează cartea si tiparul, raspândirea cărții românesti[2]. Cercetările dedicate Iluminismului românesc și formelor sale regionale de manifestare, începând din secolul al XX-lea și până în contemporaneitate, au ca reper numele lui Nicolae Iorga și a sa *Istorie a literaturii în secolul al XVIII-lea*. În anul 2007 Eva Mârza publica un studiu special dedicat preocupărilor istoricului pentru cartea românească veche. Nicolae Iorga este unul dintre contemporanii lui Ion Bianu, B.P. Hasdeu, A.D. Xenopol, acea generație admirabilă de intelectuali, cărora cultura și istoria românească le datorează ancorarea în modernitate. El se află, la începutul activitatii sale, la marginea framântărilor Academiei Române de la sfârsitul veacului al XIX-lea si începutul secolului următor, fiind martor la aparitia *Bibliografiei Românesti Vechi*, al cărui prim volum apare în anul 1903[3]. În perioada 1923-1940 Nicolae Iorga a fost președinte al Comisiunii Monumentelor Istorice, soctotit un neprețuit îndrumător și un aprig apărător al acestora[4].

Restituirea scrierilor *Școlii Ardelene* a capătat un anumit impuls încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea, în contextul unei resurecții a spiritului național fără a se depăși faza romantică a recuperărilor de ordin cultural[5]. *Raportul* înaintat Academiei Române în anul 1880 de către Nicolae Densușianu, ca urmare a cercetărilor întreprinse timp de 15 luni în arhivele și bibliotecile Ungariei și Transilvaniei, a scos la lumină informații prețioase cu privire la manuscrisele care privesc istoria românilor. Cercetarea Bibliotecii Episcopiei românești din Oradea avea ca rezultat identificarea colecțiilor *Notata ex variis authoribus* în 27 de tomuri (poziția 66) și colecția *Rerum spectantium* (poziția 67) numită *Analele românilor* sau *Scrisorile cele mari* în cuprinsul Cronicii lui Gheorghe Șincai[6].

---

1 Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești*, Chișinău, Editura Litera, 1988, p. 5.

2 Eva Mârza, *Nicolae Iorga și cartea românească veche*, în *Annales Universitatis Apulensis Serioes Historica*, 11/I, 2007, p. 277.

3 *Ibidem*, p. 268.

4 *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice* este disponibil online la adresa https://patrimoniu.ro/publicatii/buletinul-comisiei-monumentelor-istorice (consultată la data de 25.08.2021).

5 Eugen Pavel, *Școala Ardeleană și editarea științifică a textelor*, în *Caietele Sextil Pușcariu III, Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu"*, Ediția a III-a, Cluj-Napoca, 14–15 septembrie 2017, Cluj-Napoca, Editura Scriptor & Argonaut, 2017, p. 367.

6 *Raportul* lui Nicolae Densușianu este disponibil online la adresa http://dspace.bcucluj.ro/handle/123456789/79238 (consultată la data de 25.08.2021). Colecțiile *Notata ex variis authoribus* și *Rerum spectantium* se păstrează la Biblioteca Acamiei Române - Filiala Cluj-Napoca, secția colecții speciale. *Notata ex variis authoribus per G. Gabrielem Sinkay ordinis S. Basilli M. Transylvanum, Anno 1775*, Vol. I-III (tom I-XXVII). Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, ms. nr. 545-547; *Rerum spectantiun ad universam gentem Daco-Romanum seu Valachi cum sum-*

Descoperirile lui Nicolae Densușianu au constituit un suport important pentru scrierea/rescrierea istoriilor literaturii române, valorificate de Nicolae Iorga în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*.

În cadrul *Istoriei literaturii române în secolul al XVIII-lea – Epoca lui Petru Maior*, studiul dedicat lui Gheorghe Șincai a avut ca rezultat realizarea unui portret care a îmbinat analiza generală a traseului vieții cu analiza operei istorice, de pe pozițiile și cu instrumentele istoricului literar. Studiul lui Nicolae Iorga a jucat rolul unui model, forma și fondul acestuia regăsindu-se în multe dintre studiile ulterioare care au abordat fie *Școala Ardeleană*, fie subiectul generos al *Iluminismului românesc*. Imaginea creionată istoricului Gheorghe Șincai a fost preluată și ea, sub diferite forme de prezentare: „[…] *O altă fire decât blândul călugăr din Blaj, un temperament înfocat, îndărătnic, aspru. Un alt apostol decât propovăduitorul cu duhul blândeții, un luptător care striga adevărul nou în auzul tuturora, un profet prin sabie, venit să aducă războiul*”[7]. Portretizarea a fost dublată de analiza operei, a concepției și a modului de scriere a istoriei: „[...] *Comparat cu un alt compilator, Nicolae Costin, însă, Șincai e un luceafăr. Ce informație judicioasă și exactă, ce putere și siguranță în judecată, ce concesie în formă*!”[8]. Evaluările făcute nu sunt însă unilaterale, Nicolae Iorga operând, pe rând, cu termenii cronicar, scriitor, istoric, compilator, fără o argumentare a termenilor și, mai ales, fără o analiză aplicată întregii producții istorice: *“[…] Șincai e un scriitor din secolul XVIII și în acest timp de erudiție nesăbuită, de paradă de titluri, de cărți inutile nu se făcea o distincție limpede între izvoare […] Șincai n-are noțiunea clară a unui izvor și nici capacitatea de înțelegere sufletească pentru a pătrunde litera scrisă și a zări fărâma de adevăr ce se ascunde în ea; Cronica lui Șincai rămâne o compilație”* [9]. Rămânând în aria de interes ilustrată de istoriile literaturii române, contribuțiile lui George Ivașcu și George Călinescu au punctat și ele contribuția lui Gheorghe Șincai în domeniul devenirii culturale a românilor ardeleni. În vreme ce George Ivașcu îl vedea pe Șincai drept „*adevăratul istoric al Școlii Ardelene*”[10], George Călinescu analiza contribuția iluministului român cu instrumentarul specific omului de litere: *“[…] Compilația, de manieră cam medievală se sprijină pe un material enorm. Ea n-are însă construcție și nici expresie literară cu toate că nu-i lipsită de o aromă ardelenească”*[11] .

De la apariția *Istoriei literaturii române în secolul al XVIII-lea*, lucrările monografice sau cele care au avut ca subiect *Școala Ardeleană* au menționat cele

maria collectio ex diversis authoribus facta a Georgio Sinkai de eadem secundum ordinem chronologicum, Tom. I-III. Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, ms. nr. 461-463.

7 Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul XVIII,* Volumul II, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1969, p. 162.

8 *Ibidem*, p. 190.

9 *Ibidem*, p. 191.

10 George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, Vol. 1, București, Combinatul poligrafic Casa Scânteii,1969, p. 310.

11 George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Ediție și prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1986, p. 63.

două colecții, ca reper obligatoriu în refacerea traseului devenirii istorice a lui Gheorghe Șincai, limitându-se însă la punctarea acelorași aspecte care au determinat în timp o adevărată standardizare a opțiunilor de abordare: perioada de realizare, dimensiunile copleșitoare ale materialelor transcrise, ca principal atribut, genul informațiilor preluate, punctarea câtorva exemple de surse și importanța lor ca bază de construcție pentru *Hronica românilor*. Evaluarea lor de către reprezentații istoriografiei române a indicat, în cele mai multe cazuri, o apropiere de tip general, care a lăsat să se întrevadă o anumită ezitare în pătrunderea în labirintul acestui laborator istoric de mari dimensiuni, care însumează aproape 5.000 de pagini manuscrise. Cercetarea detaliată a colecțiilor lui Gheorghe Șincai a avut loc la mai bine de 100 de ani de la data la care Nicolae Densușianu înainta *Raportul* său Academiei Române, în cadrul unui proiect doctoral care a avut ca obiectiv analiza discursului istoric al lui Gheorhe Șincai[12]. Aplecarea asupra filelor manuscrise, încărcate cu observațiile personale ale lui Gheorghe Șincai, a scos la lumină informații deosebit de importante care au propus istoriografiei românești o reconsiderare a modului în care reprezentantul *Școlii Ardelene* a gândit și a scris istoria. Mulțimea însemnărilor personale din cele două colecții a impus mai întâi ordonarea și apoi analiza lor. Acestea sunt:

A. Notări personale marginale.

B. Notări personale la textul preluat: la început, în interior și la finalul textului.

Categoria notărilor marginale dezvoltă la rândul ei următoarele subcategorii:

1. notările marginale sintetice, cu rol de concentrare a informației preluate din surse, în cuvinte și propoziții cheie, care servesc drept borne de orientare în această masă informațională de mari dimensiuni.

2. notările marginale cu marcaj particularizat de tipul *Nota Bene* clasificate la rândul lor în:

a) trimiteri de tipul „vide" (vezi), utilizate pentru realizarea conexiunii informațiilor.

b) observații critice raportate direct la autorul/sursa din care este preluată informația istorică și care se constituie într-un indiciu principal pentru cristalizarea concepției istorice, marcată de cultul pentru adevăr și imparțialitate în scrierea istoriei.

3. notările marginale de tipul raportărilor critice, fără marcaj particular, dar cu trimitere directă la același efort de prelucrare critică a surselor cu care intră în contact, de filtrare a informației.

4. notările marginale interogative, marcate prin semnul de întrebare, care exprimă propriile căutări ale lui Șincai și care se constituie într-un indiciu la fel de important pentru argumentarea ideii că nu avem de-a face cu o simplă compilație.

[12] Ana-Maria Roman-Negoi, *Recuperarea unui destin: Gheorghe Șincai, Hronica românilor*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2008, 552 p.

Cea de-a doua categorie se constituie din notările personale la textul preluat: început, interior sau la finalul textului și care dezvoltă la rândul ei următoarele subcategorii:

1. notări de tipul „vide" (vezi), pentru același proces de conexiune a informațiilor.

2. indici de citare a informației utilizate.

3. corecții personale la text, cu specificația „*potius*" (mai degrabă) și care reprezintă corecții, de la cele gramaticale până la cele de toponimie sau cronologie.

4. notări finale cu marcaj particularizat de tipul *Nota Bene* clasificate la rândul lor în:

a) notări explicative, pentru precizarea propriei metodologii utilizate în legătură cu o sursă cu care a intrat în contact.

b) raportări critice la autor/sursa folosită.

c) notări sintetice în legătură directă cu informația preluată.

Un segment aparte, relevant pentru evoluția lui Șincai la nivel metodologic, este dat de categoria marcajelor grafice: marcarea cu X a informației, încadrarea în chenar sau sublinierea unor informații pentru evidențierea lor și corectarea cronologiei prin tăiere, cu diferite tipuri de cerneală, semn al revenirii constante asupra informației cu care a lucrat. Toate aceste marcaje, o prezență constantă de-a lungul reconstituirii realizate, constituie indicatori pentru existența unui proces interogativ, de revizuire a informației istorice, de confruntare a surselor, de elucidare și ordonare, care demonstrează o atitutine activă, față de sursele folosite.

Intervenții personale la textele transcrise în colecțiile sale au pentru Șincai o funcție de ordonare a volumului mare de informație, de fluidizare și de semnalizare a centrelor de interes pe diferite subiecte sau limite de timp, cu scopul unui transfer ulterior. Analiza detaliată a tuturor acestor intervenții personale a reprezentat deschiderea tot atâtor porți de acces pentru pătruderea în resorturile cele mai intime ale unui laborator istoric pe care am avut oportunitatea să-l surprindem în dimensiunea sa evolutivă.

Analiza modului de citare a pus în evidență un istoric foarte riguros și ordonat în relația cu sursa utilizată, mult deasupra nivelului cronicarilor și perfect încadrabil istoriografiei europene erudite. Citarea unei surse cuprinde autorul, titlul lucrării, anul și locul de apariție, ediția, scurte informații despre autor (în ce timp a trăit, dacă a fost contemporan cu evenimentele descrise). Localizarea exactă a informației, prin menționarea completă a tuturor elementelor: parte, capitol, tom, paragraf, pagină (se menționează în corpul textului transcris inclusiv trecerea de la o pagină la alta, de la un capitol la altul), anul pentru care servește informația, dezvăluie un mod de citare modern, comparabil oricând cu rigorile contemporane în domeniu.

Metodologia de preluare și mai ales raportare la informația istorică s-a definit progresiv în cele două colecții, de la primul tom al *Notatei* până la ultimul volum al lui *Rerum spectantium*. În vreme ce primele tomuri ale *Notatei* lasă să se întrevadă

o metodologie aflată în stadiu incipient (notările marginale nu sunt sistematizate, lipsesc raportările critice iar informația este întreruptă, greu de urmărit) pe măsură ce colecția avansează, se înregistrează un progres vizibil și în ceea ce privește maniera de lucru. Influențele la nivel metodologic, posibilele modele, au survenit concomitent cu constanța efortului și cu lărgirea paletei de surse istorice cu care s-a intrat în contact, de la cele edite, până la cele inedite, iar acest aspect este vizibil pe măsură ce se înaintează în cele două colecții, care cuprind un întreg proces de creație. *Rerum spectantium* reflectă în fond forma prefinală a *Hronicii românilor*, colecția probând un nivel de sistematizare și prezentare a informației superior începuturilor colecționării izvoarelor în istoriografia românească. *Puterea și siguranța în judecată*, lansate de Nicolae Iorga au putut fi susținute astfel și de o demonstrație cantitativă, care a pus la microscop scrisul lui Gheorghe Șincai.

Notările marginale, predominante în prima colecție, *Notata*, realizează o dublă trimitere, atât la metoda, cât și la concepția istorică. Relevante pentru direcția metodologică sunt notările marginale sintetice cu sau fără marcaj particularizat de tipul *Nota Bene* și trimiterile de tip „*vide*" (vezi). Marcajul *Nota Bene* transformă automat informația, prin intervenția personală a lui Șincai, fie că este marginală sau la text, într-un centru de interes, imprimându-i posibila notă de transfer spre o construcție ulterioară. Notările marginale devin astfel adevărate coduri de gestionare a informației istorice, care ghidează atât autorul, cât și pe cel care utilizează acest instrument. Le-am numit sintetice deoarece acestea concentrează printr-un cuvânt sau propoziție scurtă, esența textului reprodus, facilitând astfel reperarea informației și ordonarea ei atât cronologic, cât și tematic. Principalele grupe tematice pe acest tip de intervenție sunt: notările sintetice evenimențiale, cronologice, politice, descrieri geografice, etnografice, localizări, genealogice sau privitoare la originea românilor. Din punct de vedere numeric (ordinul miilor), acestea își revendică preponderența față de celelalte tipuri de intervenții.

La fel de importante la nivel metodologic, apar și trimiterile de tipul *vide* (vezi) folosite de Șincai pentru detalierea, explicitarea sau completarea unor informații istorice. Este un procedeu care așează informația adunată la Roma, Viena și mai apoi Buda într-un sistem de vase comunicante, nu o lasă în stadiul de masă amorfă. În laboratorul istoric ale celor două colecții, care a fundamentat construcția *Hronicii românilor*, informația circulă, sursele se confruntă între ele, într-un efort cantitativ subordonat aceluiași scop, de recuperare obiectivă și cât mai completă a trecutului istoric al românilor. Aceeași demostrație o invocăm de această dată ca și contraargument la opinia lui potrivit căreia *Șincai n-are noțiunea clară a unui izvor.*

O altă categorie care întregește analiza metodei istorice la Gheorghe Șincai, în dimensiunea ei evolutivă, este dată de intervențiile la text, fie că sunt la începutul, în interiorul sau la finalul textului. Cu sau fără marcajul *Nota Bene*, aceste notări au de regulă o funcție explicativă, de precizare a propriei metodologii folosite în legătură cu o sursă sau alta, din care Șincai transcrie informațiile. Preluarea informațiilor se face preponderent in extenso, în limbile originale ale

surselor, latină, franceză, germană, italiană, greacă, element care îi accentuează profilul erudit. Există însă și situații în care Gheorghe Șincai prelucrează sintetic informația cu care intră în contact și o prezintă în limba latină. În condițiile în care orice prelucrare și mai ales traducere reprezintă o intervenție în sens, Șincai ține să precizeze de fiecare dată că sinteza realizată păstrează sensul dat de autor prin formula *ubi latine scripsi descripsi res quoad sensum author*[13].Tot în această direcție se încadrează și menționările lui Șincai față de lucrările și mai ales documentele pe care le folosește, dacă sunt originale sau traduceri: *scripta est haec Epistola Graecae, quae translata a Crusio hic sonat*[14].

Prezența în text a acelorași trimiteri de tipul *vide*, relevante pentru conexiunea informațiilor, la care se adaugă corecțiile (în formula *potius*/*mai degrabă*) la terminologia întâlnită, de la cele gramaticale până la cele de toponimie, localizare, cronologie sau identificare în succesiunea domnitorilor, completează la acest nivel, un exercițiu care crește, se perfecționează și se rafinează direct proporțional cu constanța efortului, oglindind un spirit activ marcat de rigurozitatea și ordinea lucrurilor. Urmărirea tuturor acestor elemente, purtătoare de semnificație la nivel metodologic, dar și conceptual, cristalizează un alt contraargument la opinia potrivit căreia Șincai *nu făcea distincție între izvoarele istorice*.

Atitudinea critică în relația cu sursele constituie la Șincai un fir roșu, o prezență constantă de-a lungul travaliului de recuperare și reconstituire punctuală a istoriei românilor, pe care îl inițiază. Pentru susținerea acestei atitudini, observațiile personale marcate de formulele cheie *mentitur author*, *falsum est*, *sed frustra* aruncă o nouă lumină asupra tipului de efort realizat, care nu poate fi rezumat la o simplă muncă de secretariat. Analizarea informațiilor cu care intră în contact, marcarea pozițiilor subiective ale unor autori[15] care scriu din pasiune[16], efortul spre obiectivitate, rezultat din confruntarea permanentă a surselor, realizarea conexiunii informațiilor prin procedeul trimiterilor, reflectă cristalizarea unui laborator istoric propriu, încadrabil rigorilor moderne în scrierea istoriei. Demontarea etichetei de compilator este susținută și de observațiile personale, prezente de regulă la finalul sursei utilizate și care constituie adevărate evaluări pentru indicarea modul în care autorul văzut s-a informat, sursele pe care își bazează afirmațiile, felul informațiilor pe care le transmite.

În cadrul acestui efort cantitativ de recuperare cât mai riguroasă a istoriei românilor, un loc important îl deține interesul pentru o cronologie cât mai exactă, subordonat nevoii de eliminare a hiatusurilor și reconstituire completă. Minuțiozitatea demersurilor sale, confirmate de multe ori de cercetările moderne, se

[13] *Notata ex variis authoribus*, Tom. XIII, p. 54; Tom. XVII, p. 100; Tom. XXIV, p. 60.
[14] *Ibidem*, Tom. XII, p. 78; Tom. XIII, p. 56.
[15] Exemplu: *Bonfinius ocultat victoriam Stephani M. de Matthia Corvino*, *Notata ex variis authoribus*, Tom. XXV, p. 32.
[16] *Ibidem, Ann. 1497, totum est falsum et ex passione scriptum (Antonio Foresti), vide Cromerum*, Tom. VII, p. 23.

relevă prin procedeele realizate: confruntarea și compararea surselor, raportarea critică (în formula cheie *author neglegit chronologiam* însoțită adesea de trimiterea la o altă sursă)[17], deducțiile aplicate în situația în care o sursă nu este explicită (prezente în formulele *credo anno*, *contingere anno*), precizările la tipul de cronologie dintr-o sursă, conexiunea informațiilor, prin transferurile realizate dinspre o sursă sau alta pe această problemă. Încercarea de stabilire a unei cronologii cât mai exacte constituie un proces activ, prezent pe tot parcursul travaliului său istoric. Revizuirea indicațiilor marginale ale anilor și corecțiile efectuate, critica aplicată surselor confuze îndreptățesc pe deplin afirmația lui Edgar Quinet, potrivit căreia Șincai a făcut ordine acolo unde era haos .

Primele corecții pe care Șincai le realizează, concomitent cu extinderea surselor de informare, sunt de cronologie. Se evidențiază, astfel, un demers subordonat dezideratului de reconstituire exactă a trecutului. Efortul pentru veridicitate, eliminarea lacunelor, a confuziilor este, atât unul cantitativ, cerut de stadiul istoriografiei românești a acelor timpuri, cât și calitativ, printr-o rigoare ce depășește cu mult nivelul cronicăresc. La nivelul concepției, parcurgerea colecțiilor lasă să se întrevadă debutul și evoluția unui istoric în care se regăsesc orientările majore ale veacului, spiritul erudit, care deschide secolul al XVIII-lea, dublat de pragmatismul Luminilor, ambele subordonate obiectivelor mișcării naționale din Transilvania. Investigarea detaliată a laboratorului istoric care a susținut scrierea *Hronicii românilor* permite cu ușurință demontarea unei etichete, aceea de simplu compilator. Paginile manuscrise dezvăluie, nu doar roadele unei activități arheografice remarcabile, unică în istoriografia românească a momentului, ci și contururile unui istoric aflat în plin proces de formare, angajat programului emancipării politice, un spirit care amestecă rigoarea științifică cu pragmatismul Luminilor. Cele două colecții înglobează, dincolo de enciclopedismele veacurilor și sistemelor de circulație a informației istorice în epocă, întregul proces de gândire, din partea autorului, a planului său de istorie a românilor. Analiza lor detaliată nu a avut ca țintă propriu zisă căutarea unor contraargumente pentru combaterea unor puncte de vedere ale istoriografiei românești a începutului de secol XX. Ceea ce am urmărit a fost identificarea unor noi posibilități de analiză și de descifrare a scrisului istoric al lui Gheorghe Șincai, pe fondul progresului mecanismelor de analiză a discursului, de completare și de îmbogățire a interpretării și opticii istoriografice asupra unuia dintre reprezentații emblemă ai Școlii Ardelene.

---

[17] Exemple din *Notata ex variis authoribus*: *Author neglegit Chronologiam (Reinaldus Heidenteinus), vide eunde Bucholcerum*, Tom. IV, p. 16; *Author in annotando anno modice est negligens sed Hoffmanus in Lexico universali, Tomo primo dicit Amuratem III esse mortum anno 1595*, Tom. IV, p. 47; *refert bellum anno 1421 sed de anno dubito*, notarea marginală este însoțită de indicarea anului 1422, Tom. III, p. 43; *Author valde neglexit chronologiam sed quad Petrum Sexti Moldavi mortem aspice Lazarum Soranzanum*, Tom. IV, p.16; *Annus 1492, vide Cromerum quia falsum dicit author hic Giovanni Niccolo Doglioni) in quantum ad causam belli errat etiam quo ad annum*, Tom. IV, p. 45; *Contingere ut videtur anno 1604 et initio anni 1605 sed quoad annos huic authori non valide fidendum praecipue posterioribus 7 annis*, Tom. IV, p. 56.

CZU:94(478)"1812-1814"

PAGINA DOCTORANDULUI

Eduard Gherciu*, Dinu Poștarencu**

BASARABIA BÂNTUITĂ DE CIUMĂ (1812-1814)

The outbreak of the plague epidemic in Bessarabia annexed to the Russian Empire was influenced by the expansion of plague outbreaks in Odessa port and Novorossiya region. Russian military troops played a decisive role in the spread of the plague. The application of quarantine and the location of endemic outbreaks in the Hotin, Iasi, Tomarova and Ismail counties limited the spread of the scourge throughout the whole of the Pruto-Nistrian area.

Keywords: Bessarabia, plague, quarantine, epidemic outbreaks.

Încă din antichitate, ciuma sau pesta[1] a fost cunoscută sub diferite nume: *Ciuma lui Iustinian*, *moartea neagră*, *marea ciumă* din Londra. În Principatul Moldovei, la Galați, unde molima era adusă de echipajele corăbiilor venite din Constantinopol, se numea *boala turcilor*[2]. Epidemia de ciumă, adusă în București de alaiul domnului Ioan Caragea, a fost numită *ciuma lui Caragea*[3]. În Imperiul Rus se numea *моровая язва*[4].

La începutul secolului XIX-lea nu se cunoștea agentul patogen care provoca molima ciumei. Cu toate acestea, existau studii cu privire la formele clinice, evoluția bolii, rezultatele autopsiilor. De asemenea, se cunoștea despre riscul infectării de la obiectele personale, monete, mărfuri, produse alimentare contaminate și menținerea pericolului contaminării pe o perioadă îndelungată. Drept exemplu servește lucrarea academicianului rus D. Levitschi, editată în 1816, în care sunt expuse cercetările și experiența autorului cu referire la identificarea, izolarea și combaterea ciumei[5].

* **Eduard Gherciu**, doctorand, Școala Doctorală Științe Umanistice, USM.

** **Dinu Poștarencu**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie.
https://doi.org/10.58187/rim.129-130.09

1 Pestis (lat) – flagel, epidemie.

2 Valentin Arapu, *Dimensiunea istorico-etnologică a cioclilor în Țara Moldovei*, în „Revista de etnologie și culturologie", Chișinău, 2019, vol.XXV, p. 80.

3 Pompei Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, București, 1938, vol. II, p.131.

4 Моровое поветрие или моровая язва - массовая эпидемия, вызывающая большую смертность în Толковый словарь русского языка, Д.Н. Ушаков, Moscova, 1940.

5 Дмитрий Левитский, Опыт о предохраненіи оть моровой язвы и ея лъченіи, Moscova, 1816 p. 22.

Epidemia de ciumă, care a bântuit în Basarabia, a fost adusă din partea estică a Nistrului, unde își făcuse apariția în august 1812. Primele cazuri de moarte suspectă, care sporeau zilnic, au fost înregistrate la începutul acestei luni în portul Odessa de la Marea Neagră. Abia la 26 august 1812, consiliul medicilor, convocat din ordinul guvernatorului Odessei și guberniei Herson, ducelui de Richelieu, a constatat izbucnirea unui focar endemic de ciumă la Odessa. Vestea înspăimântătoare despre apariția acestei molime a fost confirmată și de prezența ciumei la Constantinopol, peste Dunăre și în Caucazul de Nord. Drept urmare, în Odessa a fost declarată starea excepțională prin închiderea orașului și instituirea carantinei. În perioada 26-30 august, infecția a secerat 30 de vieți omenești, iar de la 1 septembrie se înregistrau în medie câte 20 de decese pe zi. La 1 septembrie 1812 a fost instituită carantină și în teritoriile adiacente portului Odessa, cuprinse între râurile Bug, Nistru și Codâma. Din august până în noiembrie 1812, în orașul Odessa au decedat 1.720 de oameni[6].

Însă acțiunile antiepidemice nu au stăvilit răspândirea ciumei în regiunea Novorosia. În ianuarie 1813 au fost raportate datele statistice ale mortalității provocate de ciumă în guberniile Herson și Taurida: orașul Odessa – 2.655 victime, orașul Tiraspol și județul Tiraspol – 393, orașul Olviopol și județul Olviopol – 540[7].

Trimisul special pentru organizarea măsurilor excepționale de combatere a epidemiei, A.B. Kurakin a impus, deși cu întârziere, plasarea pichetelor și carantinelor cu regim de dezinfectare și observație în decurs de 20 de zile, izolarea focarelor de infecție prin închiderea localităților afectate. Treptat, s-a reușit localizarea ciumei. Abia la 14 august 1814, după doi ani de carantină strictă, cu limitări drastice de circulație, au fost suspendate măsurile antiepidemice.

Cu extinderea flagelului ciumei de la Odessa până la Nistru în județele Olviopol și Tiraspol din gubernia Herson și județul Balta din Podolia la sfârșitul lunii august 1812, apariția ciumei în spațiul pruto-nistrean devenea inevitabilă. Guvernatorul civil al regiunii Basarabia Scarlat Sturza atesta la mijlocul lunii septembrie 1812 apariția în spitalul militar din Hotin și în satele din vecinătate apariția unei boli epidemice asemănătoare ciumei[8].

Această molima necunoscută a provocat spaimă printre locuitorii orașului, care abandonau casele și se refugiau prin împrejurimi. Autoritățile au ordonat sigilarea bisericilor și evacuarea populației Hotinului în afara orașului. Protoiereul soborului Sf. Nicolae din Hotin, Nichifor Krucovski a devenit cunoscut prin meritul său în susținerea spirituală a bolnavilor și populației din focarul infecției, fiind menționat în nota guvernatorului Harting către exarhul

[6] Аполлон Скальковский, Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, Одесса, 1838, vol. II, p. 212.

[7] *Ibidem*, p. 219.

[8] Dinu Poștarencu, *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*, Chișinău, 2006, p. 170.

Bănulescu Bodoni.[9] Focare de ciumă au izbucnit în satele Păşcăuţi, Dăncăuţi, Chilăuţi şi Raşcov din ţinutul Hotin[10].

Consecinţele flagelului au fost dezastruoase. În 1816,polițmaistrul oraşului Hotin, scria preşedintelui Comitetului Provizoriu al Basarabiei, Ioan H. Kalagheorghe: „*În timpul ciumei din 1813 care a bântuit în oraşul Hotin, mulţi orăşeni au devenit jertfe ale acestei boli periculoase. Casele lor au fost arse, iar membrii familiilor rămaşi în viaţă au căzut în mare sărăcie. Urmele acestui dezastru se menţin până în prezent*"[11].

La mijlocul lunii octombrie 1812 au fost depistate focare de ciumă în satele Glodeni şi Vasileuţi din ţinutul Iaşi, unde până la 14 noiembrie 1812 au decedat 14 persoane. Plasarea carantinei şi măsurile de dezinfectare au curmat răspândirea infecţiei. Guvernatorul Basarabiei Scarlat Sturza, comunica amiralului Ciceagov despre faptul că epidemia de ciumă apărută în satele sus-menţionate a fost stârpită, astfel că de la 8 noiembrie 1812 aici nu au mai fost semnalate cazuri mortale. În vederea dezinfectării focarului de ciumă din Glodeni au fost alocate resurse financiare pentru achiziţionarea păcurii, silitrei, răşinii, şi a prafului de puşcă[12].

În expozeul din 19 mai 1813 adresat împăratului Alexandru I, Guvernatorul Sturza informa despre faptul că epidemia de ciumă, apărută la mijlocul lunii octombrie-începutul lunii noiembrie 1812 în cetatea Hotin şi în câteva sate din ţinuturile Iaşi şi Hotin, a fost eradicată în luna decembrie a aceluiaşi an. Au fost înregistrate 116 decese în rândurile populaţiei civile fără a preciza numărul de decese al militarilor din cetatea Hotin[13].

La 4 decembrie 1812, Isprăvnicia ţinutului Iaşi a raportat guvernatorului Sturza despre focarul epidemic apărut în satul Copăceanca[14]. În această localitate a fost izolată o unitate militară contaminată de ciumă, sosită din localitatea Balta, regiunea Podolia. Cinci militari au prezentat simptome grave dintre care unul a decedat, iar alţi patru s-au vindecat. A fost infectată şi o persoană civilă care a decedat[15].

Despre implicarea trupelor militare în difuziunea ciumei în Basarabia se menţionează în unele lucrări. De exemplu, P. Svinin a scris despre faptul că flagelul a fost adus în cetatea Hotin de către soldaţii unui regiment sosit din Odessa la 8 noembrie 1812[16]. A. Zaşciuk, la rândul său, a scris despre militarii care au adus ciuma în Basarabia[17].

---

[9] Михаил Ганицкий, *Моровая язва в Бессарабии*, în „Кишиневские епархиальные ведомости", Chişinău, 1879, nr. 2, p. 80.

[10] Silvia Pantaz, *Impactul flagelului ciumei asupra relaţiilor comerciale al Imperiului Rus cu Principatul Moldova (1812-1831)*, Tyragetia, nr. 2, Chişinău, 2012, p. 152.

[11] *Arhiva Naţională a Republicii Moldova* (în continuare se va cita *A.N.R.M.*, Fond 4 *Cancelaria Rezidentului Plenipotenţiar al Basarabiei*, inventar 1, dosar 44, f. 77v.

[12] *Ibidem*, Fond 2 *Cancelaria Guvernatorului Civil al Basarabiei*, inventar 1, dosar 62, f. 24–26.

[13] *Ibidem*, Fond 2, inventar 1, dosar 65, f. 58

[14] Actualmente Râşcani.

[15] Dinu Poştarencu, *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*, Chişinău, 2006, p. 171.

[16] Павел Свиньин, *Описание Бессарабской области*, Одесса, 1867, vol. VI, p. 274.

[17] Александр Защук, *Материалы для географии и статистики России*, Санкт-Петербург, 1862, I, p. 147.

Regiunea Basarabia a fost supusă unor măsuri severe de carantină și limitare a schimburilor comerciale. Principele A.B. Kurakin a dat ordin să fie interzis importul mărfurilor din Turcia, precum și exportul produselor din Basarabia, cu excepția sării. La 16 martie 1813, guvernatorul Scarlat Sturza a poruncit Departamentului al II-lea să anunțe locuitorii Basarabiei despre emiterea acestui ordin, iar la 18 martie 1813, punând în aplicare dispoziția dată de Kurakin, Sturza le-a scris ofițerilor care stăteau în fruntea pichetelor de la Sulița Nouă, Marșinți, Mămăliga, Costiceni, Leca, Zârnești, Goteşti, Cartal, Vâlcov, Pogănești, Zberoaia, Măcărești, Grozești, Dănuțeni, Sculeni, Brănești, Manta, Akkerman, Tucikov, Chilia, Leova și Lipcani să închidă hotarul[18].

La începutul verii, situația epidemiologică în Basarabia s-a înrăutățit din nou. Pe data de 9 iunie 1813, guvernatorul civil interimar al Basarabiei, Harting, a ordonat să fie dezinfectați curierii și călătorii care au sosit din Constantinopol, Țara Românească și Principatul Moldovei la postul de carantină Sculeni[19], deoarece a fost informat de către consulul rus din București despre apariția focarelor endemice de ciumă în Țara Românească. În aceeași zi, Harting ordonă Ispravniciei ținutului Hotin să fie luate măsuri în legătură cu izbucnirea ciumei în orașul Hotin. A doua zi, Harting i-a raportat lui Kurakin despre existența ciumei în Hotin, care, în zilele de 2 și 3 iunie, a cauzat decesul a doi militari[20].

Acest focar de ciumă a fost localizat repede și la 26 iunie Harting îi raporta lui Kurakin că în orașul Hotin și în alte două sate unde au fost depistate cazuri suspecte de ciumă situația epidemiologică s-a ameliorat[21].

Totuși, perioada de acalmie nu a durat mult. Noi focare endemice apar în ținuturile Hotin și Iași. La 22 iulie 1813, Harting ordonă comandantului cetății Hotin, general-maiorului Nicolai Liders, să ia măsuri de combatere a epidemiei, care a reapărut în orașul Hotin și în ținutul Hotin[22]. În iulie 1813 apare un nou focar de ciumă în satul Cobani din județul Iași[23].

Flagelul reapărut lua proporții, din care motiv Harting a dispus, de la 9 august 1813, carantină pe o durată de 9–15 zile pentru persoanele ce plecau din ținutul Hotin[24]. Pentru a stopa deplasările populației, Harting ordonă Isprăvniciei ținutului Hotin să consolideze supravegherea hotarelor ținutului, iar posturilor

---

18 *A.N.R.M.*, Fond 2, inventar 1, dosar 80, f. 448, 460.

19 A se vedea în acest sens Silvia Corlăteanu-Granciuc, *Il cordone sanitario e la frontiera di terra tra l'Impero Russo e l'Impero Ottomano lungo il fiume Prut nella prima mettà del XIX sec.: pratiche istituzionali e aspetti politici*, în: „Tradiții istorice românești și perspective europene. In honorem academician Ioan-Aurel Pop", Coordonatori: Sorin Șipoș, Dan Octavian Cepraga, Ion Gumenâi, Oradea, Editura Universității din Oradea 2015, p. 466.

20 *Ibidem*, f. 980–982, 986v.

21 *Ibidem*, f. 1210.

22 *A.N.R.M.*, Fond 5 *Guvernul Regional al Basarabiei*, inventar 1, dosar 1, f. 169.

23 *A.N.R.M.,* Fond 2, inventar 1, dosar 161.

24 *Ibidem*, f. 391v.

de carantină de la Duruitoarea și Verejeni să interzică circulația persoanelor fără autorizații eliberate de generalul N. Liders sau isprăvnicie[25].

Litoralul Mării Negre din sudul Basarabiei reprezenta un risc epidemic sporit, cauzat de mica navigație a pescarilor și schimburile comerciale cu porturile apropiate. În ținutul Tomarova au izbucnit două focare de ciumă. Isprăvnicia a ordonat comitetului de combatere a ciumei de a izola și supraveghea 358 de locuitori din satul Vulcănești, unde la 30 noiembrie 1813 au fost depistate și internate cu simptome de ciumă 6 persoane, inclusiv 11 locuitori cu simptome suspecte.[26] Al doilea focar de infecție, despre care ispravnicul ținutului Tomarova a raportat guvernatorului Harting, a fost identificat în localitatea Chetricica-Cartal[27]. Activitatea comitetului pentru combaterea ciumei în ținuturile Tomarova și Ismail a avut efect și la 23 decembrie 1813 focarul de infecție din satul Vulcănești a fost eradicat[28]. Acest comitet și-a încheiat activitatea în luna februarie 1814.

Un focar epidemic de proporții a apărut la sfârșitul lunii noiembrie 1813 în orașul Tucikov. Evenimentele tragice care au avut loc au fost descrise în rapoartele protopopului Nichita Glizean din Ismail către Dicasteria din Chișinău și în rapoartele săptămânale către Dimitrie Sulima, vicar al eparhiei Chișinăului și Hotinului, episcopul Benderului și Akkermanului. La 28 noiembrie, Glizean scria despre apariția ciumei care a provocat câteva victime și, drept consecință, orașul Tucikov și cetatea Ismail a fost închise. La 21 decembrie comunica despre decesul a 10 persoane civile din numărul neprecizat de cazuri cu simptome suspecte de ciumă, inclusiv 2 soldați internați în spitalul militar. Rapoartele din 29 decembrie și 5 ianuarie reflectau o perioadă de acalmie în oraș, cu excepția spitalului militar și cetății unde au apărut noi infectări suspecte și, drept urmare, la 12 ianuarie o familie civilă și soldații infectați au fost evacuați din cetate și plasați în carantină lângă localitatea Broasca. La 15 ianuarie 1814 guvernatorul De Richelieu sosește la Ismail, dispune evacuarea imediată a regimentului de infanterie din cetatea infectată și plasarea militarilor în lagăr, impunând dezinfectarea localurilor cetății. Succesivele rapoarte din 5, 16 și 27 februarie reflectă o situație bună în interiorul orașului și trupelor militare din lagăr și carantina de la Broasca. La 17 martie consilierul colegial Șabelski supune unui control sanitar general efectivul trupelor militare în afara orașului, inaugurând primul comitet de dezinfectare pentru militari. La 21 martie își începe activitatea comitetul de dezinfectare a populației civile, cu indicația strictă de a prezenta spre dezinfectare lucrurile personale. La cererea consilierului Șabelski, în componența acestor comitete au fost incluși preoții M. Ganițki, S. Sicinschi, Ioan moldoveanul și parohul armenilor Sarchis Uglu care, sub jurământ, cereau executarea dispozițiilor fără a tăinui nimic. Acțiunile

[25] *A.N.R.M.*, Fond 5, inventar 1, dosar 1, f. 420–422.
[26] *A.N.R.M.*, Fond 2, inventar 1, dosar 159, f. 55.
[27] *Ibidem*, d. 168, f. 32.
[28] *Ibidem*, d. 160, f. 7.

au dat efect și la 18 aprilie 2014 carantina a fost parțial scoasă pentru locuitorii orașului, care erau liberi să circule în afara localității[29].

Prezența focarelor de ciumă în Regiunea Basarabia (1812-1814)[30]

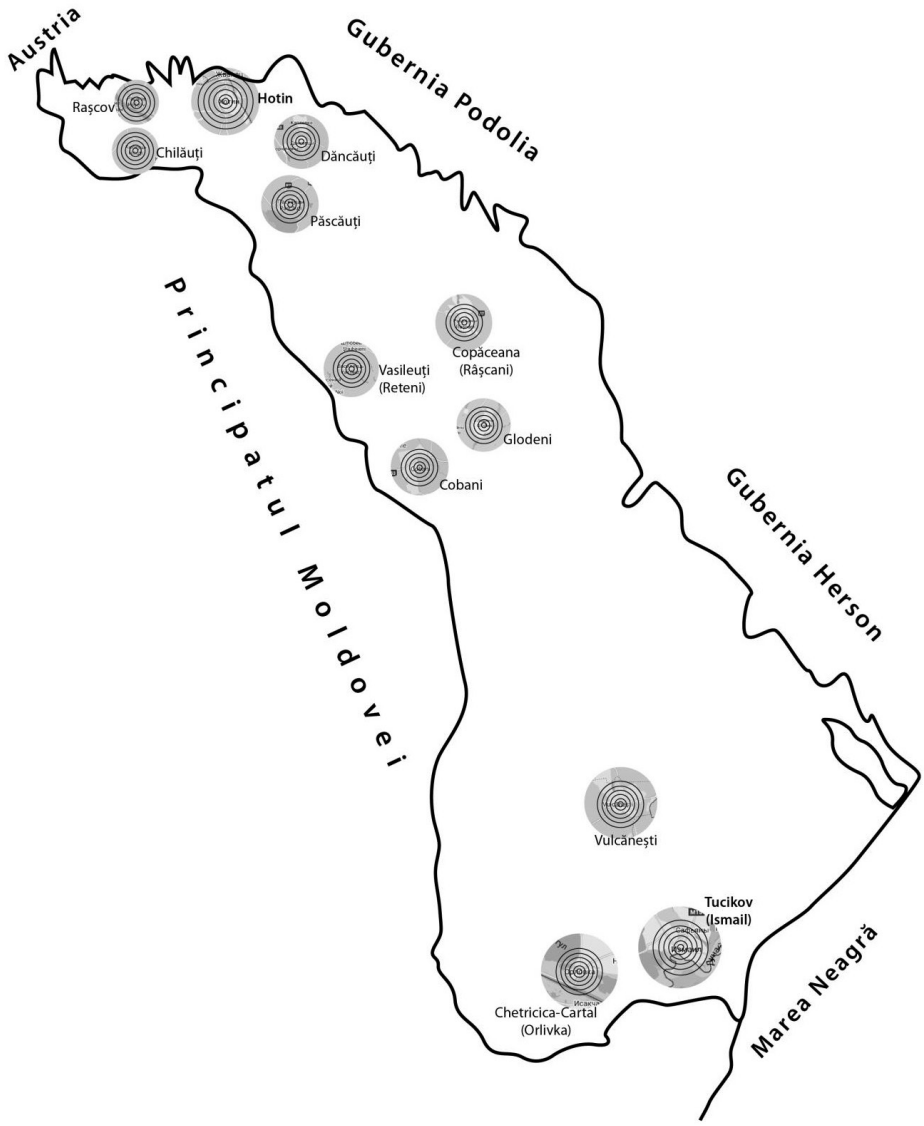

[29] Михаил Ганицкий, *Моровая язва в Бессарабии*, *în* „Кишиневские епархиальные ведомости", Chișinău, 1879, nr. 2, p. 77.

[30] Localitățile Hotin, Dancăuți, Păşcăuți, Chilăuți, Raşcov, Ismail și Chetricica-Cartal(Orlivka) se află actualmente pe teritoriul Ucrainei.

Peste Prut, în Principatele Române, situația epidemiologică s-a agravat odată cu apariția ciumei în regiunea Dunării la Galați și Brăila către finele anului 1812. Astfel, din ianuarie 1813 domnitorul Țării Românești, Ioan Caragea, poruncește să se înființeze lazarete în două orașe de pe Dunăre, unde debarcau mărfuri și călători din Constantinopol[31].

Evoluția epidemiei de ciumă în principatul Moldovei este reflectată în colecția de acte financiare emise de casa lazareturilor, una din sămile[32] vistieriei, cu începere de la 1813. Sămile casei lazareturilor cuprindeau ordine, scrisori, anaforale și hotărâri domnești cu privire la încasările și cheltuielile vistieriei moldovenești în perioada 1813-1820 păstrate în arhiva familiei Cogălnicenilor. Unul din membrii familiei, căminarul Ilie Cogâlniceanu, exercita funcția de responsabil al vistieriei pentru starea financiară a casei lazareturilor, avea grijă de banii care se cheltuiau pentru combaterea „năprasnicei boale, aduse de navele din Constantinopol prin portul Galați[33].

Desigur, la începutul secolului al XIX-lea, nu se cunoștea că ciuma este cauzată de microorganismul Yersinia Pestis[34], vectorul de transmitere fiind puricele șobolanilor, drept consecință, predomina caracterul empiric al metodelor de dezinfectare a localurilor și obiectelor contaminate. Dacă inițial se proceda la distrugerea locuințelor prin ardere și nimicirea animalelor domestice, fapt care a adus la sărăcie și foamete cumplită în zonele afectate de ciumă, ulterior au fost propuse metode de dezinfectare prin intermediul vaporilor sau fumegării cu o serie de substanțe chimice obținute prin metoda lui Reis: acid clorhidric, silitră-azotatul de potasiu și acidul sulfuric. A fost folosit praful de pușcă care conținea silitră și sulf. Fumegarea se efectua pe bază de alcool sau oțet și plante aromatice: mărar, lavandă, extracte balsamice. Obiectele metalice, din sticlă, monedele se dezinfectau cu soluție de oțet și de cenușă. Pentru dezinfectarea și protejarea tegumentelor se foloseau substanțe rășinoase, uleiuri de lemn, soluții de alcool pe bază de substanțe aromatice inclusiv sucul de usturoi. Se folosea și fumul de la arderea lemnului arborilor, care conțineau substanțe rășinoase aromatice, cum ar fi cel de chiparos[35].

În concluzia celor expuse, menționăm că focarele epidemice de ciumă în Basarabia în perioada 1812-1814 au afectat numai ținuturile Hotin, Ismail, Tomarova și parțial ținutul Iași. Apariția ciumei în Basarabia a fost cauzată de extinderea flagelului din portul Odessa, gubernia Herson și Podolia. Au avut de suferit garnizoanele cetăților Hotin și Ismail. Trupele militare au jucat un rol nefast, în sensul propagării ciumei.

---

31 Neagu Djuvara, *op. cit.*, p. 293.

32 Recensământ făcut de domnie, pentru fixarea birului.

33 Nicolae Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române*, București, 1900, p. 87.

34 A fost descoperit în 1894 de către bacteriologul Alexandre Yersin în Hong Kong.

35 Дмитрий Левитский, *Опытъ о предохраненіи отъ моровой язвы и ея пъченіи*, Moscova, 1816, p.149.

RECENZII

O enciclopedie cu caracter de unicat a dinamicii istoriografiei românești din cele mai vechi timpuri până în prezent

De-a lungul mai multor decenii deja, - inclusiv până la căderea comunismului în Europa Centrală și de Est și dispariția Uniunii Sovietice, - ideea elaborării și editării unei ample enciclopedii destinate consemnării datelor esențiale despre reprezentanții scrisului istoric, menite să configureze dinamica istoriografiei românești din cele mai vechi timpuri până în contemporaneitate, a fost formulată, susținută și promovată în diverse medii academice și universitare, inițiativele respective rămânând, cu toate acestea, doar în faza de intenții sau ajungându-se la rezultate parțiale. Astfel se prezintă, bunăoară, Enciclopedia în patru tomuri, pregătită sub egida Academiei Republicii Populare Române / Academiei Republicii Socialiste Române (coordonator principal fiind Dimitrie Macrea, membru corespondent al Academiei) și tipărită la Editura Politică în 1962-1966[1].

Dincolo de anumite disfuncționalități, impuse de rigorile regimului comunist în perioada postbelică, Enciclopedia istoriografiei românești, inițiată de un colectiv compus în majoritate din personalul institutelor de cercetare afiliate Academiei Române, având drept coordonator științific pe prof. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei Române și director al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga" din București, în cooperare mutuală cu conducerea Editurii Științifice și Enciclopedice din București, reprezentată de directorul ei, Mircea Mâciu, și tipărită de către editura amintită în anul 1978[2], s-a remarcat prin rigoare și echilibru, având meritul de a fi inclus mai mulți istorici care suferiseră represalii dure în perioada stalinistă, găsindu-și astfel o parțială reabilitare. Dovadă a calității și prețuirii mediilor intelectuale este și faptul că, în pofida tirajului generos de care a beneficiat, estimat la 9.000 de exemplare, volumul s-a epuizat într-un timp-record.

---

1 *Dicționar enciclopedic român*. Coordonator principal: D. Macrea. Vol. I-IV, Editura Politică, București, 1962-1966.

2 *Enciclopedia istoriografiei românești*. Coordonator științific: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.

Un nou efort în aceeași direcție a avut drept rezultat realizarea, între 1993 și 2009, a celei mai ample Enciclopedii în șapte volume, concepută în cadrul Editurii Enciclopedice din București, sub coordonarea generală a lui Marcel Popa[3].

Cu toate acestea, materializarea intenției editării unei cvasi-exhaustive lucrări enciclopedice a reprezentanților scrisului românesc din cele mai vechi timpuri până în contemporaneitate a devenit posibilă abia în ultimii ani, acest lucru datorându-se inițiativei, entuziasmului și admirabilului efort editorial coordonat de acad. Victor Spinei, vice-președinte al Academiei Române și membrul corespondent al Academiei Române, Dorina N. Rusu, proiect la care și-a dat concursul un colectiv de 358 de autori, - un număr cu totul impresionant, nedepășit, până în prezent, de nici o altă lucrare din sfera umanistică concepută pe teritoriul românesc, ilustrând emulația generată de proiectul enciclopedic[4].

Așa cum menționează coordonatorii Enciclopediei, proiectul în cauză a fost prestabilit la sfârșitul anului 2019, din momentul în care conducerea Secției de Științe Istorice și Arheologice a Academiei Române, a preluat efectiv ideea întocmirii și editării Enciclopediei reprezentanților scrisului istoric românesc, înscriind-o în planul de cercetare prioritar al institutelor din subordine din anul următor. Materializarea mega-proiectului editorial a fost posibilă inclusiv prin asocierea unor numeroși specialiști din afara institutelor Academiei Române, provenind din mediul universitar, muzeistic și arhivistic atât din România, cât și din diasporă. Nu au fost uitați nici exponenții reprezentativi ai științei istorice românești din Republica Moldova, care au activat în cadrul institutelor de profil din fosta Republică Sovietică Socialistă Moldovenească, iar, după dispariția Uniunii Sovietice în decembrie 1991, din Republica Moldova. Potrivit coordonatorilor Enciclopediei, aspirația de a oglindi într-un ansamblu unitar și coerent demersurile științifice inițiate de o parte și de alta a Prutului este pe deplin justificată, inclusiv „prin prisma realității că istoriografia din Basarabia a înregistrat realizări notabile atât înainte, cât și, mai cu seamă, după proclamarea independenței statale", reflectând „un perceptibil salt calitativ al potențialului intelectual din lumea academică, ce merită a fi cunoscut și apreciat"[5].

Precum relevă chiar titlul lucrării avizate, aceasta este focalizată prioritar spre reprezentanții scrisului istoric, avându-se în vedere toate ramurile principale adiacente acestui domeniu: arheologia, numismatica, epigrafia, sfragistica, diplomația, heraldica, genealogia, paleografia, prosopografia etc. Totodată, coordonatorii proiectului au reieșit din considerentul că orice încercare de reconstituire

---

[3] *Dicționar enciclopedic român*. Coordonator general: Marcel Popa. Vol. I-VII, Editura Enciclopedică, București, 1993-2009.

[4] *Enciclopedia reprezentanților scrisului istoric românesc*. Coordonatori: Victor Spinei, Dorina N. Rusu. Vol. I., 699p.; Vol. II, 588p.; Vol. III, 443p.; Vol. IV, 431p.; Vol. V, 553 p. Editura Karl A. Romstorfer a Muzeului Național al Bucovinei, Suceava, 2011.

[5] Victor Spinei, Dorina N. Rusu, *Un nou demers cu propensiuni enciclopedice*, în Enciclopedia reprezentanților scrisului istoric românesc. Coordonatori: Victor Spinei, Dorina N. Rusu. Vol. I, Editura Karl A. Romstorfer a Muzeului Național al Bucovinei, Suceava, 2011, p. X-XI.

cât mai fidelă a evoluției complexe a societăților revolute sau contemporane nu este posibilă numai prin expunerea și prospectarea evenimentelor și fenomenelor de factură strict istorică, ci este absolut necesară o perspectivă multiaspectuală a ansamblului devenirii umane, implicând vaste cunoștințe din domeniul geografiei, geologiei, climatologiei, toponimiei, antropologiei, demografiei, sociologiei, etnografiei, folcloristicei, dreptului, religiei, culturii, artelor etc.

O importantă trăsătură distinctivă a Enciclopediei scrisului istoric românesc în șase volume față de toate proiectele editoriale anterioare constă în recuperarea unui număr impresionant de istorici supuși represiunilor autorităților comuniste în perioada postbelică. Se constată un număr nebănuit de mare al reprezentanților scrisului istoric damnați prin exercitarea represaliilor autorităților comuniste, care au fost încarcerați, îndepărtați din serviciile unde profesau, marginalizați și tracasați, printre ei aflându-se unii care cumulaseră demnități politice și administrative, dar și tineri istorici bănuiți de ostilitate față de regim. Prefațatorii Enciclopediei, acad. Victor Spinei și membrul corespondent al Academiei Române Dorina N. Rusu, invocă inclusiv faptul că în urma reformelor din vara anului 1948 din vechea Academie, redenumită Academia Republicii Populare Române, au fost excluși 113 membri, 33 dintre care aparțineau Secției istorice (cuprinzând istorici, juriști, geografi, filosofi, economiști). Din cadrul aceleiași secții au fost îndepărtați 21 istorici: opt titulari (Nicolae Bănescu, Gheorghe I. Brătianu, Silviu Dragomir, Alexandru I. Lapedatu, Ioan Lupaș, Ion I. Nistor, Niculae M. Popescu, Radu R. Rosetti; acestora li s-a adăugat sociologul Dimitrie Gusti și geograful Simion Mehedinți), 11 corespondenți (Romulus Cândea, Mihail Costăchescu, Virgil N. Drăghiceanu, George Fotino, Vasile Grecu, Scarlat Lambrino, Constantin Marinescu, Ștefan Meteș, Petre P. Panaitescu, Zenovie Pâclișanu, Teofil Sauciuc-Săveanu) și doi de onoare (Constantin I. Karadja, Nichita Smochină). Câțiva dintre istoricii excluși din Academia Română au reușit să supraviețuiască, fiind eliberați din recluziune cu sănătatea zdruncinată (Silviu Dragomir, Ioan Lupaș, Ion I. Nistor), în timp ce patru dintre istoricii excluși din Academie (Alexandru I. Lapedatu, Zenovie Pâclișanu, Radu R. Rosetti și Gheorghe I. Brătianu) și-au găsit sfârșitul în închisorile comuniste, unde au suferit un tratament inuman, plătind prețul suprem pentru faptul de a nu fi renunțat la propriile convingeri și idealuri[6].

Deosebit de prețioase și instructive sunt constatările coordonatorilor Enciclopediei privind traiectoria producției istoriografice românești din ultimele decenii. Potrivit acad. Victor Spinei și m.c. Dorina N. Rusu, aceasta este extrem de bogată și variată, acoperind toate segmentele devenirii istorice a colectivităților umane din întreg spațiul carpato-dunărean din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre. La o privire generală de ansamblu asupra istoriografiei naționale, se constată că marea majoritate a istoricilor din România și Republica Moldova și-au direcționat sfera intereselor științifice preponderent asupra evoluției în timp al

[6] Ibidem, p. XII-XIII.

teritoriului actual al celor două state românești și doar puțini dintre ei au dedicat lucrări altor spații geopolitice, orientare care totuși este în extensie în ultimii ani. În schimb, un număr tot mai mare de autori români manifestă o tendință tot mai pronunțată de a trata evenimentele, procesele și fenomenele specifice românești în strânsă conexiune cu desfășurarea istoriei universale, urmând modelele ilustrate în mod strălucit la vremea lor de Gheorghe I. Brătianu, Leonid Boicu, Șerban Papacostea etc.

Schimbarea regimului politic în România, în decembrie 1989, și proclamarea independenței Republicii Moldova, în august 1991, au produs efecte benefice asupra științei istorice și a scrisului istoric românești, deschizând noi orizonturi cognitive și oportunități de familiarizare cu ambianțe culturale elevate, toate acestea răsfrângându-se pozitiv asupra creațiilor științifice naționale. Chiar dacă un număr de istorici și arheologi din România și Republica Moldova, decepționați de posibilitățile restrânse ale împlinirilor profesionale din locurile natale, au emigrat în centre cu posibilități de afirmare superioare, mulți dintre ei continuă să se preocupe de teme legate de trecutul spațiului carpato-dunărean, păstrând legături profesionale pragmatice cu colegii din țară.

Foarte instructive și actuale sunt reflecțiile asupra bibliografiei selective din paginile Enciclopediei, care denotă, în opinia coordonatorilor, „o cantonare preponderentă încă din epoca profesionalizării istoriei și până în epoca contemporană spre prospectările cu tentă pozitivistă, uneori cu predilecție spre factologia fastidioasă, în detrimentul tărâmului ideilor”[7]. O astfel de orientare ar fi parțial justificată de realitatea că, pentru întinse perioade ale trecutului românesc se atestă o penurie a materialului informativ, astfel că în cunoașterea aspectelor relevante pentru definirea cadrului global de evoluție a societății se atestă numeroase incertitudini, de la structurile demografice, economico-sociale la acelea culturale și confesionale, fapt care descurajează elaborarea unor lucrări teoretice de anvergură. Cert este că soliditatea marilor sinteze se află într-o dependență directă de clarificarea chestiunilor de amănunt, din care cauză filosofia și metodologia istoriei, ca și teoria cunoașterii nu s-au bucurat decât de o atenție limitată și sporadică a reprezentanților scrisului istoric.

Din aceleași considerente ale necesității de a dispune de o imagine complexă asupra parametrilor istoriografiei românești contemporane, a oportunității prezentării instituțiilor specializate în prospectarea istoriei naționale și universale, a culegerilor de izvoare istorice, a instrumentelor de lucru și a periodicelor din țară ce reunesc studii, note, rapoarte de săpături și recenzii aferente trecutului istoric, coordonatorii Enciclopediei reprezentanților scrisului istoric românesc își propun, în perioada imediat următoare ca, împreună cu institutele patronate de Secția de Științe Istorice și Arheologie, să elaboreze noi instrumente de lucru, de natură să vină în sprijinul specialiștilor.

[7] Ibidem, p. XVII.

La o primă încercare de plasare a Enciclopediei în cinci volume a reprezentanților scrisului istoric românesc în ansamblul istoriografiei contemporane, constatăm nu numai caracterul original și de unicat al efortului coordonatorilor de a aduna cele mai reprezentative nume ale reprezentanților scrisului istoric românesc și titlurile lucrărilor editate de exponenții acestei branșe, cu toate ramurile principale adiacente, ci și contribuția esențială a acestui impresionant proiect editorial la recunoașterea și afirmarea statutului contemporan al istoricului „de meserie", a formelor de existență și de manifestare a istoriei ca disciplină de studiu sau/și ca știință (formă de cunoaștere)[8], constituind o veritabilă pledoarie pentru istorie și pentru istoric, - pentru Istoria privită ca formă de cunoaștere a vieții oamenilor în funcție de criteriul adevărului și pentru Istoricul recunoscut ca specialist.

Nicolae Enciu

[8] Ioan-Aurel Pop, *Statutul istoriei și al istoricului la un secol de la Marea Unire*, în Istorii ale Marelui Război și ale Unirii de la 1918. Volum al Congresului Național al Istoricilor Români, Iași, 29 august – 1 septembrie 2018. Coord.: Victor Spinei, Gheorghe Iacob, Ionuț Nistor, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2019, p. 17-26.

Valentin Burlacu, Formarea și evoluția RASS Moldovenești (1924–1940), Chișinău: Agenția pentru Știință și Memorie Militară, 2021, (Tipogr. Bons Offices), 462 p.

Recent apărută de sub teascurile tiparului, lucrarea profesorului dr. Valentin Burlacu abordează o problemă sensibilă și controversată în istoriografia contemporană. Tematica RASSM (Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească) suscită controverse atât în rândul istoricilor din Republica Moldova, cât și peste hotarele acesteia. Prin urmare, apariția unei monografii care tratează din multiple perspective unul și același subiect, demonstrează necesitatea continuării cercetărilor pe linia ideologică, politică, social-economică și culturală, care au stat la baza formării unui stat hibrid în stânga Nistrului. Menirea acestuia a constat în crearea unui „cap de pod", care să faciliteze infiltrarea Uniunii Sovietice în Balcani. În tandem cu statutul de teritoriu strategic, RASSM a servit drept laborator pentru aplicarea în practică a doctrinei socialiste, promovate de K. Marx și F. Engels și materializate de Lenin și Stalin. În decursul celor 16 ani de existență, în „laboratorul sovietic" de peste Nistru au fost efectuate cele mai bizare experimente în vederea creării unei „națiuni utopice".

Monografia conf. univ. dr. Valentin Burlacu vizează istoria RASSM, cuprinsă între anii 1924 (momentul formării republicii în stânga Nistrului după eșecul Conferinței de la Viena) și 1940, atunci când, în urma ultimatumului sovietic înaintat României la 26 iunie, URSS va ocupa Basarabia și Nordul Bucovinei. Ulterior, la 2 august 1940, teritoriul Basarabiei (excepție fac aici județele Hotin, Ismail și Cetatea Albă) și o porțiune din RASSM (actualul teritoriu al autointitulatei Republici Moldovenești Transnistrene) au format RSSM (Republica Sovietică Socialistă Moldovenească).

Studiul cuprinde o listă de abrevieri, urmată de introducere în care autorul prezintă actualitatea temei, precum și istoriografia problemei de cercetare. Conținutul lucrării este alcătuit din opt capitole, urmate de concluzii, lista surselor foto și 600 de surse bibliografice. La final este inclus rezumatul monografiei, redactat în limba engleză. Fotografiile care însoțesc textul publicației, provin din fondurile arhivelor instituțiilor statului (Arhiva cartografică și foto a Bibliotecii Științifice „Andrei Lupan"; Arhiva Centrală a Academiei de Științe a Moldovei; Aula cu hărți a Facultății de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova), Arhiva cartografică a Editurii „Civitas" și din colecția privată a istoricului Ion Valer Xenofontov.

Prezentând istoriografia problemei de cercetare, autorul menționează că „bibliografia problemei distinge între o paradigmă românească și una îngust moldovenistă”[1], cele două aflându-se într-o permanentă tensiune de-a lungul timpului. În cadrul analizei surselor istoriografice sunt trasate mai multe probleme, elucidate în textul lucrării: *momentul constituirii entității statale sovietice moldovenești*; *originile statalității sovietice moldovenești*; *crearea și activitatea organizației regionale de partid*; *formarea națiunii socialiste moldovenești*; *explicații privind evoluția moldovenilor de la poporație la națiunea socialistă*; *premisele care au stat la baza formării RASSM*; *scopul formării RASSM și forma în care s-a realizat noua entitate teritorială*[2] etc. Problemele enunțate anterior (și nu numai) sunt disputate între cele patru categorii de istorici prezentate de autor: „reformiștii” – sunt istoricii care, scăpați de cenzură, în baza documentelor epocii studiate sunt promotorii curentului „proromânesc”. Pe următoarea treaptă se află gruparea „moldovenistă”, care nu face altceva decât să reanime teza bolșevică a „moldovenismului primitiv”. Nu în ultimul rând, istoricii din autoproclamata entitate Nistreană, din considerente politice, secestioniste, pun accent pe studierea istoriei din stânga Nistrului într-un mod singular, pentru a demonstra, în cele din urmă, independența acestui spațiu față de restul teritoriului românesc. În cea de-a IV-a categorie sunt incluși istoricii și publiciștii din Occident, care au remarcat și denunțat din start eforturile regimului stalinist de a constitui o identitate moldovenească distinctă în proximitatea regatului României.

În capitolul I al monografiei, întitulat *Formarea RASSM în componența RSS Ucrainene*[3], este prezentat contextul politic intern (organizarea acțiunilor subversive în RASSM, pentru a exercita presiuni la adresa statului român), și extern (crearea unui cap de pod spre Balcani în cazul unor schimbări internaționale majore), care a favorizat apariția unei enclave în stânga Nistrului. La baza formării RASSM a stat *Memoriul privind necesitatea creării în stânga Nistrului a Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești,* redactat (4 februarie 1924) de un grup de emigranți comuniști români. Obiectivele formării „noii entități teritoriale” vizau să clatine stabilitatea României Mari, pentru a destabiliza situația în regatul român. Nu în ultimul rând, prin intermediul RASSM, URSS își propunea să înainteze încet, dar sigur, urmărind ocuparea întregii peninsule Balcanice, uniformizând în felul acesta statele din Europa de sud-est sub tăvălugul cominternist[4]. Cu referire la efortul sovieticilor de constituire a noii entități statale în stânga Nistrului, autorul menționează că procesul a fost tergiversat de unii lideri ucraineni, care nu vedeau cu ochi buni o republică moldovenească la frontiera lor cu statul român.

---

1 Valentin Burlacu, *Formarea și evoluția RASS Moldovenești (1924 – 1940).* Chișinău, 2021, p. 11.

2 *Ibidem,* p. 27-42.

3 *Ibidem,* p. 93.

4 A se vedea, în acest caz Gheorghe Cojocaru, *Cominternul și originile „moldovenismului”: Studiu și documente.* Chișinău, 2009, 500 p.

Formată pe cale artificială, în cadrul unui teritoriu unde românii se aflau în minoritate (31,5%), RASSM a trezit suspiciunea Europei. Astfel că cele mai titrate ziare din Anglia, Italia, Polonia, Germania, Franța, Bulgaria, Viena și Finlanda au catalogat acest experiment etnico-teritorial al bolșevicilor ca o provocare directă la adresa României. Cu toate că RASSM a beneficiat până și de o Constituție, confirmată de Congresul Sovietelor din toată Ucraina la 10 mai 1925, stemă și drapel, aceasta a rămas în sine o simplă regiune a Ucrainei cu autonomie limitată formală, situație în care se aflau de facto și celelalte republici sovietice.

Capitolul II prezintă RASSM ca un *laborator de experimentare a tehnologiilor privind tezele sovieto-cominterniste ale moldovenismului*[5]. În procesul de creare a elementului moldovenist, autorii sovietici au lansat diverse teorii și ipoteze în vederea „argumentării" faptului că moldovenii nu au nimic în comun cu românii, aceștia fiind un popor aparte, care a evoluat și s-a dezvoltat independent. Prin urmare, a fost nevoie ca să fie fundamentată baza istorică a teritoriului, conceptul național, limba vorbită și grafia. Pentru exemplificare, redăm esența „limbii moldovenești" prin intermediul unei formule matematice:

$$\text{Grafie chirilică} + \frac{\text{termeni românești}^{6} + \text{rusisme}}{\text{proces de calchiere}} = \text{limbă „moldovenească"}$$

Cu toate că inițial s-a adoptat utilizarea grafiei latine și a limbii române stâlcite, denumită ulterior „moldovenească", superstițiile precum că această strategie îi va atrage pe moldoveni de partea românilor, au condus la ostracizarea grafiei latine și înlocuirea acesteia cu grafia chirilică. În lexicul limbii au fost introduși termeni ruși „moldovenizați", pentru a se reflecta distincția clară dintre „limba burgheziei" de peste Nistru și limba „autohtonă" moldovenească din stânga Nistrului. Urmărind a se diferenția de practica Imperiului Rus pe marginea procesului de rusificare intentat popoarelor ocupate, URSS a recurs la politica de „indigenizare" a populației locale, care viza promovarea cadrelor autohtone în instituțiile de stat. Unul din obiectivele procesului de indigenizare viza plămădirea unei noi elite de origine proletar-țărănească, cu o puternică conștiință sovietică.

Intitulat *Evoluția social-economică*, capitolul III oglindește cele două ramuri economice ale RASSM în perioada anilor 1924-1940: industria și agricultura. În cadrul Congresului al XIV-lea al PC (b) din toată Uniunea (decembrie 1925), sarcina economică principală a vizat industrializarea întregii țări. Prin urmare, începând cu 1926 în RASSM a fost fondat Combinatul Industrial Moldovenesc, care era alcătuit din 18 mari întreprinderi. Totuși, pentru ca procesul de industrializare să poată fi derulat în condiții optime s-a recurs la colectivizarea forțată a gospodăriilor țărănești. Profitând de șocul economic pe care l-au suferit „statele capitaliste" în anul

[5] Valentin Burlacu, *op. cit.*, p. 172.

[6] În procesul de creare a limbii „moldovenești" au fost utilizate inclusiv arhaismele și regionalismele limbii române.

1929, odată cu începutul crizei economice, Stalin decide să pună Uniunea Sovietică „pe roate". Conform așteptărilor, URSS trebuia să ajungă din urmă și să depășească din punct de vedere economic statele care dețineau cei mai înalți indici economici până în 1929 (SUA, Marea Britanie, Franța). Începutul procesului de colectivizare a generat intensificarea politicii ostile față de așa-numiții „culaci", care au refuzat să intre în colhoz. În 1932, penuria alimentară lovește din nou RASSM[7] (aceasta a fost provocată de autoritățile sovietice ca mijloc de „convingere" a țăranilor înstăriți să-și predea pământul statului). În consecință, foametea a obligat populația să migreze din stânga Nistrului către Basarabia. Atrocitățile sovieticilor față de țărani au atras atenția Ligii Națiunilor în urma *Memoriului românilor transnistreni* semnat de 634 de refugiați, în care erau denunțate acțiunile represive față de populația autohtonă. Deja spre sfârșitul anului 1937, în urma acțiunilor de constrângere inițiate de autorități, cota gospodăriilor țărănești colectivizate constituia 96,6%.

Al IV-lea capitol tratează *Împilarea spirituală și culturală*, declanșată în stânga Nistrului. Primele ținte ale opresiunilor bolșevice au fost instituțiile de cult. Promovând un ateism militant, statul sovietic a lovit dur în comunitatea religioasă din întreaga Uniune Sovietică. Autorul lucrării menționează că distrugerea clerului a fost efectuată în mai multe etape, primele acțiuni înregistrându-se în 1918. Prin decretul din 23 ianuarie a fost despărțită biserica de stat și școala de biserică. Apogeul propagandei ateiste culminează în 1923, atunci când Troțki a format un tribunal al poporului, care în cadrul unui proces cu judecători, procurori, avocați și martori, l-a judecat pe Dumnezeu, după îndelungi deliberări condamnându-l la moarte „în contumacie"[8].

În procesul formării „omului nou" au fost implicate instituțiile de învățământ, pentru ca tânăra generație să fie modelată după șablonul socialist. Școala a reprezentat un eficient instrument de îndoctrinare ideologică. Aplicată treptat, învățătura comunistă s-a extins, începând de la treapta generală și finalizând cu instituțiile de învățământ superior care pregăteau viitoarele cadre. Totuși, atestăm faptul că în 1936 în RASSM existau 17. 857 de analfabeți și 21. 753 de semianalfabeți în rândul moldovenilor. Totodată, la baza circuitului cultural au stat principiile leniniste care au conturat forma procesului creativ din domeniul artelor și culturii de masă. Acestea au fost utilizate cu succes de sovietici în proiectul de transformare a societății interbelice.

Capitolul V trasează câteva direcții ale *represiunilor staliniste* care au avut loc în RASSM. Prin urmare, un obiectiv principal a vizat eliminarea naționalismului „mic burghez" și „național moldovenesc" de la începutul anilor `30[9]. Victime au căzut cei suspectați că aveau origine socială „burgheză" și moldovenii care anterior

---

[7] Pentru detalii care ilustrează primele două valuri ale foamei în teritoriul din stânga Nistrului, a se vedea Igor Cașu, *Dușmanul de clasă: Represiuni politice, violență și rezistență în R(A)SS Moldovenească, 1924-1956, Ed. a II-a.* Chișinău: Cartier, 2015. p. 32-38.

[8] Valentin Burlacu, *Formarea și evoluția RASS Moldovenești (1924 – 1940).* Chișinău, 2021, p. 330.

[9] *Ibidem,* p. 386.

au colaborat cu autoritățile sovietice: G. Buciușcanu, Caftanachi, L. Madan, Dumitrașcu, Dâmbul. În 1937, odată cu declanșarea Marii Terori, a fost reprimată clasa intelectualității din RASSM[10]. De rând cu intelectualii au fost prigoniți și „chiaburii", țăranii suspectați că promovau activitate contrarevoluționară îndreptată împotriva organelor sovietice. Nu în ultimul rând, pe durata unui an și patru luni au fost condamnate la moarte sute de persoane nevinovate, care aveau anumite tangențe cu România în cadrul demarării „operațiunii române". În cea din urmă instanță, represiunile pe motive lingvistice au fost îndreptate împotriva celor care au servit „idealul" sovietic până în anul 1937. Acuzați de naționalism și tentativă de a reînvia grafia latină, colaboratorii Editurii de Stat, ai Comitetului Științific, ziarului *Moldova Socialistă,* Institutului Pedagogic au fost luați în vizor de autoritățile sovietice. Precum conchide autorul lucrării, „construcția național-culturală moldovenească experimentată într-un răstimp de mai bine de un deceniu și jumătate, se încheia cu un fiasco"[11].

Concluziile trase de autor pe marginea celor expuse în conținutul lucrării, readuc în discuție faptul că regimul sovietic a efectuat o serie de experimente în teritoriul din stânga Nistrului, repercusiunile acestora resimțindu-se până în prezent. Atenția bolșevicilor a fost focusată asupra următoarelor obiective: crearea unei națiuni moldovenești (distincte de cea românească din dreapta Nistrului), promovarea moldovenismului pentru a rezolva problema identitară, naționalizarea și dezvoltarea planică a economiei de tip socialist, promovarea prin intermediul culturii a spiritului comunist utopic etc. Nu în ultimul rând, este accentuat faptul că „teroarea stalinistă din RASSM s-a soldat cu decapitarea cvasitotală a elitelor politice și culturale, care au contribuit la edificarea autonomiei moldovenești, reducând practic la zero eforturile depuse în procesul de „indigenizare". Ilustrând o posibilă continuare a firului istoriei, Valentin Burlacu menționează că practicile bolșevice înrădăcinate în RASSM, vor fi implementate după 28 iunie 1940 în Basarabia.

Lecturând monografia *Formarea și evoluția RASS Moldovenești (1924 – 1940),* conchidem că studiul întreprins de cercetătorul Valentin Burlacu, este unul complex, evoluția teritoriului din stânga Nistrului fiind ilustrată din mai multe unghiuri: politic, etnic, social-economic, cultural etc. Considerăm că lucrarea va trezi interesul cercetătorilor din domeniu, studenților, precum și pasionaților de istorie națională. Pe această cale adresăm felicitări autorului pentru valoroasa contribuție la studierea procesului de formare și evoluție a RASS Moldovenești în perioada anilor 1924-1940.

Alexandru Molcosean*

[10] A se vedea, în acest caz Elena Negru, *Decimarea elitelor politice din RASSM: cazul Grigore Starîi.* În: Destin românesc: Revistă de istorie și cultură, București-Chișinău, 2010, nr. 2 (66), p. 32-39.

[11] Valentin Burlacu, *op. cit.,*. p. 427.

* **Alexandru Molcosean**, doctorand, Școala Doctorală Științe Umanistice, USM.

O carte scrisă cu mult curaj. Elena NEGRU, Construcţia identitară în R.S.S. Moldovenească (1940-1941/1944-1989), Chișinău, Lexon Prim, 2022, 283 p.

Structurată în cinci capitole, lucrarea Elenei Negru întitulată „Construcţia identitară în R.S.S. Moldovenească (1940-1941/1944-1989)" abordează o problemă pe cât de complexă, pe atât de importantă pentru istoria contemporană a spaţiului românesc la Est de Prut. Întrebările la care caută răspuns autoarea rezidă în clarificarea conceptelor de identitate şi naţiune, a esenţei teoriei cu privire la naţiunea sovietică şi a proiectului identitar sovietic. Este studiat modul în care proiectul identitar din RASSM a fost transpus în RSSM şi instrumentalizat în primul deceniu postbelic. Sunt identificate paradigmele evoluţiei sale în anii „dezgheţului" hruşciovist, între 1965-1985, precum şi în perioada restructurării lui Gorbaciov (1985-1989).

În primul capitol sunt prezentate reperele teoretice, istoriografice şi sursele istorice privind construcţia identitară. Elena Negru explică conceptul de naţiune, utilizând o varietate largă de definiţii propuse de istoriografia naţională şi internaţională, clarifică teoriile „naţiunii" şi „naţionalităţii" şi lămureşte în ce a constat proiectul identitar sovietic. Autoarea analizează conţinutul teoriei sovietice a naţiunii şi planul sovietic de a construi naţiuni. Pentru a facilita înţelegerea sensului proiectului de construcţie identitară în RSSM, Elena Negru a folosit o abordare care face apel la politica naţională sovietică. Întrucât limba şi istoria sunt elementele principale ale oricărui eşafodaj identitar, autoarea a considerat necesar să analizeze evoluţia politicii naţionale sovietice, modul în care politica a ghidat lingvistica şi istoriografia şi a manipulat discursul despre istoria „poporului moldovenesc" şi „limba moldovenească". Tot în acest capitol, este examinată istoriografia problemei, în baza unei multitudini de studii ştiinţifice şi publicistice la temă, publicate în spaţiul românesc, în Uniunea Sovietică şi în Rusia contemporană, precum şi în alte ţări. Cunoscătoare a fondurilor de arhivă la temă, autoare a unor culegeri de documente tematice[1], Elena Negru polemizează cu unii autori în chestiunile privind naţiunea civică şi etnoculturală, politica naţională, naţiune (definiţii şi abordări), limbă moldovenească etc.

În următorul capitolul este cercetat modul în care a fost transpus proiectul „moldovenesc" din RASSM în RSSM în anii stalinismului târziu, evidenţiind principalele mecanisme ale fenomenului deconstrucţiei identitare. În urma analizei

[1] A se vedea în acest sens: Elena Negru, Gheorghe Negru, *„Cursul deosebit" al României şi supărarea Moscovei. Disputa sovieto-română şi campaniile propagandistice ale PCM împotriva României (1965-1989). Studiu şi documente, vol.1, 1965-1975*, Centrul Editorial Poligrafic USM, Chişinău, 2013, 616 p. ISBN 978- 9975-71-340-5; Elena Negru, Gheorghe Negru *„Cursul deosebit" al României şi supărarea Moscovei. Disputa sovieto-română şi campaniile propagandistice antiromâneşti din RSSM (1965-1989). Studiu şi documente. vol. II (1976 - 1989)*. Chişinău: Tehnica-Info, 2016, 926 p. ISBN 978-9975-63-393-2.

construcției noii identități „moldovenești" se conturează aspectele cheie ale acestui proces, și anume: elaborarea teoriei etnogenezei, fabricarea „limbii moldovenești" deosebite de limba română, problema patrimoniului literar clasic.

Un alt capitol al lucrării este dedicat analizei procesului edificării identității „moldovenești" care a avut loc în perioada dintre „dezghețul" și „înghețul" hruşciovist, în anii 1953 – 1964. Autoarea prezintă ambiguitățile politicii sovietice față de naționalități, sensul „noului" curs în politica națională, limitele „dezghețului" cultural și reconsolidarea rolului limbii ruse în întreg spațiul URSS. Totodată, sunt aduse clarificări referitoare la acțiunile intelectualității pentru dezavuarea liniei slavizante, de identificare a „limbii moldovenești" cu limba română și de repunere în circuitul educațional-cultural a moștenirii literare clasice românești. O altă problemă analizată în acest compartiment se referă la renașterea națională și la ofensiva autorităților împotriva intelectualilor, pentru a stopa procesul destalinizării și a pune în aplicare un control ideologic total asupra vieții culturale din RSSM. Documentele de arhivă studiate i-au permis autoarei să atribuie un loc aparte în investigarea fenomenului propagandei URSS împotriva Republicii Socialiste România și redimensionării proiectului identitar în R.S.S.Moldovenească în anii 1965-1985. Autoarea arată principalele fațete ale războiului propagandistic antiromânesc, caracterizat prin dezvoltarea conceptului etnogenezei poporului „moldovenesc", amplificarea teoretizărilor privind „limba moldovenească" de sine stătătoare, acțiunile propagandistice pe arena internațională despre istoria și realizările „națiunii moldovenești", procese care au ajuns până la izolarea culturală a RSSM față de România prin eliminarea cărților românești și a presei, limitarea schimburilor turistice și a contactelor dintre rude și prieteni.

Este abordată, de asemenea, evoluția proiectului identitar „moldovenesc" în contextul perestroikăi, când are loc o revizuire a politicii naționale sovietice, urmată de valul mișcării pentru renașterea națională în cadrul URSS. Este cercetat rolul mișcării de renaștere națională din RSSM în spulberarea mitului „limbii moldovenești" și a bazelor sale teoretice, subliniindu-se modul în care au fost lansate dezbaterile privind proiectele de legi lingvistice, rezistența nomenclaturii de partid. Este prezentată pe larg bătălia „pentru limbă și alfabet", rolul Marii Adunări Naționale și a celei de-a XIII-a Sesiuni a Sovietului Suprem al RSSM, care a culminat, la 31 august - 1 septembrie 1989, cu revenirea la limba română și la alfabetul latin.

Lucrarea oferă o imagine de ansamblu, originală și argumentată asupra proiectului sovietic de fabricare a identității „moldovenești" pe parcursul a patru decenii și jumătate. În același timp, pe baza unor surse edite și inedite, este relevat rolul mișcării de renaștere națională în demolarea mitului „limbii moldovenești", este prezentată bătălia pentru limba română și a alfabetului latin din RSS Moldovenească în anul 1989. De remarcat faptul că istoriografiei contemporane îi lipsea, până mai ieri, o astfel de lucrare documentată și profund argumentată care să pună punctele pe „i" în chestiunea construcției identitare în RSS Moldovenească.

Silvia Corlăteanu-Granciuc

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Eveniment de popularizare a științei la Muzeul de Istorie și Etnografie din Soroca: vernisarea expoziției foto-documentare „Tătarii lituanieni în documentele de arhivă”

Pe data de 4 februarie 2022, Institutul de Istorie, MEC, în cooperare cu Ambasada Lituaniei în Republica Moldova a organizat la Muzeul de Istorie și Etnografie din or. Soroca vernisarea expoziției „Tătarii lituanieni în documentele de arhivă”. Prezentarea tematicii și materialelor foto-documentare ale expoziției fost efectuată de Eglė Bloznelienė, consulul Ambasadei Republicii Lituania în Republica Moldova. După prezentarea expoziției a urmat o prelegere publică conferențiată de doctorul habilitat Valentin Constantinov. S-au consemnat confluențele politice, economice și culturale dintre Țara Moldovei și Marele Ducat al Lituaniei în Evul Mediu și a fost elucidată istoria comunităților tătărășți, răspândite în estul Europei în urma dezintegrării Hoardei de Aur și, în special, a celor care în timpul lui Vytautas cel Mare au primit privilegii ce le asigurau libertatea deplină a religiei și a obiceiurilor, iar statutul nobilimii tătărășți a fost echivalat cu cel al nobilimii lituaniene. Istoria acestei comunități în Lituania, în continuare, a devenit un exemplu al loialității și conviețuirii pașnice, tătarii devenind parte integrantă a statului și națiunii lituaniene.

În Evul Mediu, tătarii lituanieni au fost ostași neînfricați. Mulți dintre ei au luptat vitejește în bătălia de la Žalgiris (Grunwald), înrolați mai întâi sub steagurile lituaniene, apoi în regimentele de gardă din linia întâi din cadrul armatei Marelui Ducat al Lituaniei și Republicii celor două națiuni, cu care au participat la toate războaiele purtate de acest stat până în momentul dezmembrării sale. În perioada Seimului cu mandat de patru ani, pe câmpul de luptă alături de generalul Juozapas Beliakas s-au acoperit de glorie și alți tătari lituanieni, participanți la bătăliile din anii declinului Marelui Ducat al Lituaniei, iar ulterior s-au încadrat în oastea rebelilor lui Kosciușka. Un rol important în istoria confruntărilor militare revine unităților tătărești de cavaleriști ulani. Tătarii au participat activ și la luptele pentru redobândirea independenței din anii 1918–1920.

În perioada interbelică, tătarii lituanieni aveau trei parohii musulmane care își desfășurau activitatea la Kaunas, Raižiai și Vinkšnupiai. În 1930, în capitala

provizorie a Lituaniei a fost construită prima moschee de cărămidă. Aceste considerente ne fac să credem că situația comunității tătarilor lituanieni era destul de confortabilă. Odată cu declanșarea celui de-al doilea război mondial, soldat cu ocupația Lituaniei, starea lucrurilor s-a schimbat radical. În anii ocupației sovietice tătarii din Lituania au fost lipsiți de dreptul de a avea propriile publicații periodice și școli cu instruire în limba maternă, iar majoritatea covârșitoare a lăcașelor de cult au fost închise. Comunitățile tătărești și-au reluat activitățile sociale doar la sfârșitul epocii sovietice.

Astăzi în Lituania există doar câteva sate locuite de comunități tătărești cu denumirile Raižiai, Nemėžis, Patruzeci de Tătari. Reprezentanții acestui popor pot fi întâlniți de asemenea în orașele Vilnius, Alytus și Kaunas. Actualmente acest grup etnic puțin numeros constituie doar 0,1% din numărul total al populației Lituaniei. În pofida faptului că și-au pierdut limba încă în secolele XVI–XVII, tătarii lituanieni au reușit să-și păstreze obiceiurile, religia și cultura.

În scopul comemorării a 700 de ani de istorie și cultură a tătarilor din Lituania și a conștientizării semnificației luptei comune a lituanienilor și tătarilor împotriva Ordinului teutonic, anul 2021 a fost declarat de către Parlamentul Republicii Lituania Anul istoriei și culturii tătarilor lituanieni. În acest context, expoziția foto-documentară „Tătarii lituanieni în documentele de arhivă", inaugurată cu eforturile Arhivei Istorice de Stat a Lituaniei în cooperare cu Arhiva Centrală de Stat a Lituaniei și Arhiva Specială a Lituaniei, constituie un jalon deosebit de important în revenirea la izvoarele trecutului și cunoașterea procesului de dezvoltare a culturii lituaniene multinaționale. Întrucât arhivele păstrează numeroase documente referitoare la istoria și cultura tătarilor lituanieni, expoziția „Tătarii lituanieni în documentele de arhivă" este constituită din două părți. Documentele din prima parte oglindesc istoria acestei etnii și privilegiile acordate de către voievozii Lituaniei și Poloniei sub formă de hrisoave și acte referitoare la serviciul militar prestat în oastea Marelui Ducat al Lituaniei sau armata țaristă. Acestea sunt completate de o serie de dosare privind acordarea titlurilor de noblețe, arborii genealogici ale unor familii și stemele aferente, acte referitoare la împroprietărirea noilor sosiți cu moșii în localitățile Nemežys, Kena, Patruzeci de Tătari și planurile geometrice ale acestor moșii. Documentele din secolul XX reflectă situația tătarilor lituanieni din perioada interbelică, activitatea parohiilor musulmane și imamilor din localitățile Raižiai, Kaunas și Vinkšnupiai, starea lucrurilor în comunitățile și organizațiile religioase gen Asociația tătarilor din Kaunas, muftiatul din Vilnius și altele. Tot aici sunt expuse și portretele iluștrilor ofițeri de armată de origine tătărească Aleksandras Makulavičiųs, Suleimanas Chaleckas și altor militari de vază. În Arhiva Specială a Lituaniei se păstrează, printre altele, și un set documente referitoare la tătarii exilați de autoritățile sovietice de ocupație în deceniul al cincilea al secolului XX.

La discuția privind vestigiile și mențiunile documentare ale tătarilor în istoria cetății Soroca și localităților de pe malurile Nistrului au participat Nicolae

Bulat, directorul Muzeului de Istorie și Etnografie din or. Soroca și Mihai Zeama, profesorul Colegiului de Artă „Nicolae Botgros". Victor Jalbă, un entuziast de istorie locală, și-a expus ipotezele privind originea toponimelor localităților Băxani, Șolcani, Cureșnița, Lipcani. Vernisarea expoziției a fost transmisă on-line și în rețelele de socializare, iar evenimentul a fost vizionat de profesori școlari și studenți interesați de trecutul istoric și implicațiile lui actuale.

Virgiliu Bîrlădeanu*

* **Virgiliu Bărlădeanu**, doctor în istorie, șef secție Istorie Contemporană la Institutul de Istorie.

Simpozionul științific „100 de ani de la Conferința sovieto-română de la Varșovia (1921)”, Chișinău, 23 noiembrie 2021

În toamna anului 2021 s-au împlinit 100 de ani de la Conferința preliminară sovieto-română de la Varșovia (22 septembrie – 25 octombrie 1921), precedată de un intens schimb de note diplomatice între Guvernul sovietic și Guvernul român pe parcursul anului 1921, în urma cărora s-au făcut cunoscute pozițiile celor două state, inclusiv în privința importanței și valabilității Tratatului de la Paris din 28 octombrie 1920 privind Basarabia (Tratatul Basarabiei). Cu acel prilej, Sovietele au propus discutarea a 10 probleme, între care: chestiunea Basarabiei, reglementarea frontierei româno-sovietice, reluarea navigației pe Dunăre, reluarea relațiilor comerciale, protecția minorităților naționale ș.a. În replică România a propus recunoașterea unirii Basarabiei, pe baza următoarelor considerente: Basarabia s-a unit cu Patria-Mamă prin votul legal al Sfatului Țării; Basarabia a fost parte componentă a vechii Moldove de până la anexarea ei de către Rusia în 1812; Rusia trebuia să recunoască dreptul la autodeterminare al românilor basarabeni.

Cu toate că tratativele s-au încheiat fără a se ajunge la recunoașterea unirii provinciei dintre Prut și Nistru, Conferința sovieto-română de la Varșovia a fost importantă prin constatarea schimbării accentelor în politica sovietică față de problema Basarabiei, fiind privită de Guvernul sovietic ca una de oportunitate politică.

Urmărind, pe de o parte, efectuarea unui bilanț al realizărilor istoriografiei în domeniul relațiilor româno-sovietice din anii interbelici iar, pe de altă parte, identificarea și formularea unor noi direcții și probleme de cercetare în acest domeniu, Institutul de Istorie a organizat la 23 noiembrie 2021 simpozionul științific cu participare internațională „100 de ani de la Conferința sovieto-română de la Varșovia (1921)”, la care și-au dat concursul istorici din Republica Moldova, România și Polonia.

Lucrările conferinței au fost deschise de către directorul Institutului de Istorie, Gheorghe Cojocaru, prin prezentarea referatului „Basarabia trebuie să fie obiectul unei tranzacții, dar nu un cadou”. La o sută de ani de la Conferința preliminară sovieto-română de la Varșovia (22 septembrie – 24 octombrie 1921)”. Gheorghe Cojocaru a trecut în revistă: problema tezaurului; chestiunea Basarabiei și ruperea unilaterala de către Soviete a relațiilor diplomatice cu România; problema bunurilor abandonate ale armatei ruse în teritoriul românesc; soarta cetățenilor celor două țări rămași în teritoriul celeilalte părți și altele. După cum

s-a subliniat obiectivul major al conferinței preliminare de la Varșovia era pregătirea terenului pentru o altă conferință, și aprobarea unei agende clare pentru viitoarele discutii dintre cele două țări. Gheorghe Cojocaru a menționat că accesul în ultimii ani la documentele de arhivă și analiza acestora oferă istoricilor posibilitatea de a distinge clar punctele de vedere al Rusiei și al României în îndepărtatul an 1921.

Despre importanța și rolul Tratatului Basarabiei, semnat la Paris în 1920, a vorbit Excelența Sa Ambasadorul Ion M. Anghel, profesor universitar, membru al Academiei Oamenilor de Știință din România, în comunicarea „Tratatul privitor la Unirea Basarabiei cu România (Paris, 28 octombrie 1920)". Ion Anghel a felicitat organizatorii pentru faptul că au reușit punerea în discuție, în termeni detaliați, a evenimentelor produse o sută de ani în urmă, în plan național și internațional. Subliniind conjunctura externă din perioada anilor 1918-1920 și luând în considerație faptul că evenimentele care au avut loc în Rusia în 1917 au făcut ca România să se transforme din aliat al Rusiei – în adversar, s-a menționat că Tratatul Basarabiei, care nu a fost ratificat de către Japonia din cauza implicării Rusiei bolșevice, nu a intrat în vigoare, dar, Unirea Basarabiei a fost totuși recunoscută de Marile Puteri, de unele deschis, de altele tacit și de către SUA, mai târziu. Semnarea Tratatului Basarabiei, după cum a subliniat Ion M.Anghel, a confirmat că Unirea Basarabiei cu România s-a înfăptuit în baza unui principiu fundamental, al nationalitatilor, iar decizia de Unire a Basarabiei cu România a fost legitimă.

Prof. univ. dr. Gheorghe Onișoru de la Universitatea „Ștefan cel Mare" din Suceava a întreprins o incursiune detaliată în contextul internațional în care s-a desfășurat Conferința sovieto-română de la Varșovia, menționând că situația internațională din acea perioadă era deosebit de tensionată, iar relațiile bilaterale dintre România și Rusia bolșevică erau blocate în mare parte din cauza a două chestiuni majore: problema Basarabiei și problema tezaurului românesc sechestrat la Kremlin. Dificultatea negocierilor româno-sovietice de la Varșovia mai era alimentată și de faptul că majoritatea țărilor din zonă se confruntau cu grave probleme de ordin extern, dar și de ordin intern. Conferinta de Pace de la Paris se încheiase iar lipsa delegației sovietice la conferință a lăsat multe probleme nerezolvate, inclusiv problema nesemnării de către SUA a Tratatului Basarabiei. La fel de complicată era situația în rândurile puterilor europene: Germania gestiona cu dificultate înfrângerea în urma războiului, în special, clauzele de ordin economic impuse de Conferința de la Versailles, iar Rusia sovietică resimțea acut efectele războiului civil, ale războiului cu Polonia din 1920, dar și consecințele ostilităților interne. Anii '20 au fost complicați, inclusiv pentru Marea Britanie și pentru SUA, însoțiți de greve și tulburări în masă. Pe acest fundal internațional complicat, România încerca să încheie tratate bilaterale și privea cu încredere la perspectivele negocierilor de la Varșovia.

Prof. univ. dr. hab. Andrzej Dubicki, de la Universitatea din Lodz, Polonia, în referatul „Conferința sovieto-română din 1921 în ochii presei poloneze", a

subliniat că în anii ‘20 ai secolului trecut marele trust al presei poloneze, conectat direct cu Guvernul, nu a reflectat suficient de amplu lucrările conferinței, cauzele fiind multiple. În presa timpului subiectele majore elucidau preponderent relațiile încordate dintre tânărul stat polonez și Rusia bolșevică, axate pe nerespectarea de către conducerea sovietică a clauzelor Conferinței de Pace de la Riga, din 1921. Drept răspuns la nemulțumirile polonezilor, Sovietele pretindeau că Polonia nu expulza „rușii albi”, emigrați în Polonia. Tensiunea dintre Polonia și Rusia a persistat atât la etapa de început a tratativelor, cât și pe întreg parcursul lucrărilor conferinței sovieto-române. Aceste disensiuni au făcut ca diplomații polonezi să nu participe la conferință, iar presa nu a fost acreditată să elucideze pe larg evenimentele. Istoricul polonez a subliniat că relațiile dintre Polonia și Rusia și situația internă din Polonia în toamna anului 1921 nu erau întru totul favorabile desfășurării conferinței sovieto-române la Varșovia.

În discuții, Gheorghe Cojocaru a subliniat justețea afirmațiilor istoricului Andrzej Dubicki despre relațiile încordate dintre Polonia și Rusia bolșevică, care s-au manifestat în mici detalii, inclusiv în ceea ce privește organizarea conferinței. Gheorghe Cojocaru a precizat că din documentele diplomatice se cunoaște că șeful delegației române, Gherghe Filality, a avut o întrevedere cu ministrul afacerilor străine polonez care a avut amabilitatea de a pune la dispoziția celor două delegații apartamentul unui prieten al său pentru negocieri, deoarece, cum s-a exprimat marele demnitar polonez, acesta nu dorea să vadă picior de „oameni suspecți”, călcându-i pragul (sediul Ministerului de Externe), ceea ce arăta o dată în plus încordarea diplomatică între Moscova și Varșovia.

Comunicarea prof. univ. dr. hab. Ion Șișcanu s-a axat asupra subiectului „Convenției de alianță defensivă polono-română și problemei asigurării frontierelor de răsărit ale celor două state”, de la semnarea căreia, la fel, s-au împlinit 100 de ani. Acest document, semnat în martie 1921, a fost adus în discuție la conferinta sovieto-română de la Varșovia. Ion Șișcanu a menționat că pentru România încheierea unei alianțe cu Polonia reprezenta asigurarea frontierei estice și un punct important de sprijin în sistemul de alianțe, menit a garanta integritatea sa teriotrială. În plus, Guvernul român căuta să se asigure împotriva unei eventuale aliante polono-ungare, care ar fi putut afecta interesele României, având în vedere atitudinea promaghiară prezentă în unele cercuri din Polonia. Tratatul („Convenția de alianță”) semnat la București conținea, pe lângă documentul de bază, încă 3 protocoale și o clauză secretă. Toate actele stipulau certificarea unui angajament tehnic militar, în cazul în care una din părți ar fi fost atacată, având o valabilitate de cinci ani. Convenția a suscitat critici în Parlamentul României, întâmpinând opoziție și în Polonia. Cu toate acestea, convenția specifica ansamblul de măsuri în cazul în care cele doua state aveau sa fie supuse unor confruntări militare în zona de Est.

Despre rolul lui Tache Ionescu în perioada desfășurării lucrărilor conferinței sovieto-române la Varșovia și implicarea acestuia în trasarea cursului politicii ex-

terne a României, în perioada imediat următoare Conferinței de Pace de la Paris, a vorbit prof. univ. dr. Cătălin Turliuc, de la Institutul de Istorie „A.D.Xenopol" – Filiala Iași a Academiei Române. În comunicarea sa „Take Ionescu și politica externă a României în siajul primei conflagrații mondiale", cercetătorul ieșean a prezentat personalitatea lui Tache Ionescu, subliniid că marele om politic român s-a format și și-a croit destinul pe merite personale și multe compromisuri. A fost un important lider politic, neajungând, totuși, la înălțimea unui „adevărat bărbat de stat", cum a fost Ionel I. C. Brătianu.

Prof. univ. dr. Lucian Leuștean, de la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, a prezentat în baza documentelor britanice de arhivă comunicarea „Diplomații britanici despre situația internă și internațională a României în 1921". Profesorul Leuștean a reliefat importanța rapoartelor diplomatice expediate la Londra de către consulii britanici de la București, Cluj și Cernăuți, în calitate de surse pentru studierea evenimentelor care au avut loc în spațiul românesc. Exprimând regretul că nu a existat un Consulat britanic la Chișinău în acea perioadă, Lucian Leuștean formulează anumite semne de întrebare asura motivelor lipsei unei asemenea misiuni diplomatice între Prut și Nistru. În urma studierii documentelor diplomatice britanice asupra chestiunii conferinței sovieto-române de la Varșovia, profesorul Leuștean a ajuns la concluzia că diplomația britanică a pus sub semnul întrebării sinceritatea ofertei făcute în cadrul conferinței de către delegația Rusiei bolșevice.

Tot în cheia documentelor diplomatice britanice din perioada interbelică, dr. Mihai Țurcanu, de la Institutul de Istorie din Chișinău a prezentat comunicarea „Relațiile româno-britanice și Pactul Molotov-Ribbentrop". Potrivit tânărului istoric, pactul Molotov-Ribbentrop i-a făcut pe englezi să reevalueze susținerea Turciei în detrimentul României. Totodată, incapacitatea Angliei de a oferi sprijin României a făcut ca Statul Român să renunțe, în cele din urmă, la politica sa tradițională favorabilă față de Franța și Marea Britanie și să se subordoneze politicii externe a Germaniei, cauzele principale constituindu-le revizionizmul sovietic. Germania, a concluzionat Mihai Țurcanu, devenise la acea etapă singura țară din Europe cu potențial capabil de a acționa ca un bastion împotriva invaziei bolșevice în Europa, iar Guvernul britanic, pe cât de abil era în pan intern, era opusul acestuia în plan extern, o dovadă fiind relațiile cu România.

Dr. Eugen-Tudor Sclifos, de la Institutul de Istorie din Chișinău, a vorbit despre „Problema Basarabiei în documente diplomatice franceze (decembrie 1917 – mai 1918)", subliniind rolul deschiderii consulatului francez la Chișinău, asemănător celui de la Odessa, la finele anului 1917, în urma discuțiilor diplomatice dintre britanici și francezi asupra delimitării zonelor de influență în Rusia meridională. Astfel, în urma acelei înțelegeri Franței îi revenise modalitatea de intervenție cu drept de a deschide consulate în Basarabia, Ucraina (la Odessa) și în Crimea, în schimb, Marea Britanie s-a ales cu Caucazul, Armenia și Georgia. Franța s-a implicat activ în chestiunea Basarabiei, mai ales că în provincia dintre

Prut și Nistru în toamna și iarna anilor 1917-1918 au avut loc evenimente de proporții în plan politic, iar în decembrie 1917 la Chișinău era deja prezent consulul francez. Acest fapt a fost prezentat amplu în ziarele din Basarabia, iar rolul Franței la soluționarea multor chestiuni ale provinciei de la Est de Prut a fost unul major.

În concluziile de la sfârșitul simpozionului, moderatorul evenimentului, dr. hab. conf. univ. Nicolae Enciu, directorul adjunct pe probleme de știință al Institutului de Istorie, a sintetizat esența celor mai importante momente în comunicarea „100 de ani de la tratativele sovieto-române de la Varșovia (22 septembrie – 25 octombrie 1921)". Judecând după publicațiile românești din primele luni ale anului 1922, la scurt timp după încheierea discuțiilor dintre români si ruși la Varsovia, Nicolae Enciu a ajuns la concluzia că dacă și existase un moment de a se ajunge la o „tranzacție„ cu Rusia, această șansă reală a existat, cu siguranța, în perioada guvernului Alexandru Vaida-Voievod. Acesta a inițiat consultări cu Cicerin cu intenția clară de a se ajunge la un numitor comun referitor la Unirea Basarabiei cu România. Ulterior, șansele unei normalizări a raporturilor bilaterale se vor diminua tot mai mult.

În încheierea conferinței, directorul Gheoghe Cojocaru a subliniat efortul comun al istoricilor de pe ambele moluri ale Prutului și din intreg spațiul european în aproximarea cunoștințelor despre o mai bună înțelegere a locului și rolului conferinței preliminare sovieto-române de la Varșovia din toamna anului 1921 în istoria diplomației românești. El a exprimat speranța că lucrările sesiunii vor fi publicate într-un volum de materiale științifice tematice, iar fiecare generatie de istorici va duce mai departe ștafeta cunoașterii, cercetării și explorării acestei complicate teme din istoria românilor și a Europei Oriental.

Silvia Corlăteanu-Granciuc
Cristina Gherasim*

* **Cristina Gherasim,** doctor în istorie, cercetător științific superior la Institutul de Istorie.